

2023

Юрій Ковбасенко
Олександр Первак
Світлана Дячок

Зарубіжна література

6

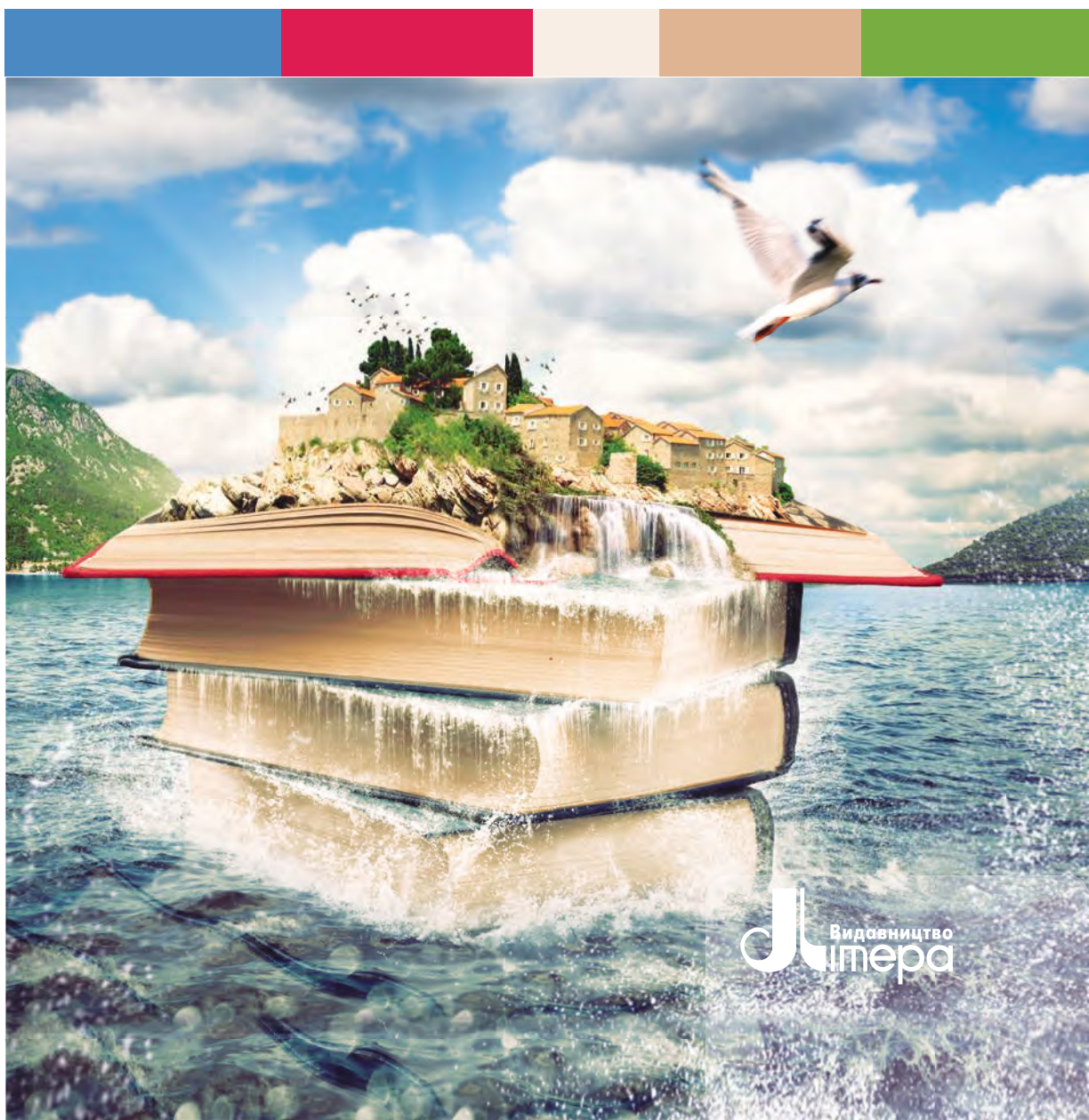
клас

Юрій Ковбасенко, Олександр Первак,
Світлана Дячок

Зарубіжна література

6

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА

Видавництво
літера

Юрій Ковбасенко
Олександр Первак
Світлана Дячок

Зарубіжна література

клас

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Літера ЛТД»
2023

УДК [37.091.64:82](075.3)

К 56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 254
від 08 березня 2023 року)

Відповідно до Модельної навчальної програми
«Зарубіжна література. 5–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В.,
Мацевко-Бекерська Л. В., Юлдашева Л. П., Рудніцька Н. П.,
Турияниця В. Г., Тихоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Ковбасенко Ю. І.

К 56 Зарубіжна література : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Ю. І. Ковбасенко, О. П. Первак, С. О. Дячок. – Київ : Літера ЛТД, 2023. – 288 с.

ISBN 978-966-945-375-4

УДК [37.091.64:82](075.3)

Методичний супровід підручника
<http://zarlit-6k-nus.e-litera.com.ua>

ISBN 978-966-945-375-4

© Ковбасенко Ю. І., Первак О. П.,
Дячок С. О., 2023
© «Літера ЛТД», 2023

Запрошення до літературної мандрівки

Дорогі шестикласники та шестикласниці!

У 6 класі ви дізнаєтеся, як виникали міфи, простежите, як література впливає на вибір людиною життєвого шляху. Так, нестримна жага до збагачення мало не зламала життя Ебenezерові Скруджу, герою різдвяної історії Чарльза Дікенса. Прочитаєте, як на безлюдному острові долав труднощі Робінзон Крузо, герой відомого роману Даніеля Дефо. Дізнаєтеся про мужнього дев'ятирічного Бу Вільгельма Ульсона (якого татко називав «Міо»), персонажа казкової повісті вже відомої вам Астрід Ліндгрен. Потім зануритесь у холодний світ Аляски, талановито зображений Джеком Лондоном, де безіменний золотошукач вижив завдяки незламній волі до життя. Про складні випробування на шляху дорослішання Грегуара Дюбоска, вашого ровесника, ви прочитаєте у творі Анни Гавальди. А незвичайний хлопчик Конрад у повістці-казці Крістіне Нестлінгер змусить замислитися над проблемами дорослішання. А ще побуваєте в майбутньому разом із Томом, героєм новели «Усмішка» Рея Бредбері, та на далекій планеті – з поштарем Лероем Кліві, персонажем твору Роберта Шеклі. Та немає нічого кращого за рідну землю, любов до якої оспівав шотландський поет Роберт Бернс.

А зорієнтуватися в матеріалі вам допоможуть **умовні позначки й рубрики**.

Запитання і завдання, які доцільно опрацьовувати самостійно, у парі або в групах.

Займіть позицію – обґрунтуйте ваші думки.

Мистецька палітра – учіться розуміти мову мистецтва.

Електронний додаток – скористайтесь е-додатком до підручника або інтернетом для виконання завдань та отримання важливої інформації.

Україна і світ – про зв'язок зарубіжної літератури з Україною.

Література і медіа – будьте медіаграмотними. Сприймайте інформацію критично.

Художня література і мистецтво

Усі види мистецтва слугують найвеличнішому з-поміж мистецтв – мистецтву жити на землі.

Бертольт Брехт

Натюрморт з атрибутами мистецтва. Жан-Батист Шарден. 1766

Розгляньте картину Жана-Батиста Шардена «Натюрморт з атрибутами¹ мистецтва». Відшукайте на ній характерні для певної діяльності предмети (атрибути) і назвіть види мистецтва, якими захоплювався митець.

- А що б намалювали ви?
- Уявіть, що мистецтва не існує. Як би в такому разі змінилося наше життя?
- Які мистецькі твори є у вашому домі? Які з них створені власноруч членами вашої родини?

Мистецтво – це галузь людської культури, процес самовираження (творча діяльність людини), а також результат художнього відтворення дійсності, яким митець ділиться з іншими людьми.

Прагнення до культурної діяльності виникло в людей від прадавніх часів. Первісне мистецтво збереглося у формі наскельних малюнків, кам'яних фігур, різьблення на кістці та камені. Наприклад, у Національному історико-археологічному заповіднику «Кам'яна Могила» (Запорізька область) можна побачити пам'ятки давньої культури.

У старовину люди шанували мистецтво та вважали, що його покровителями є боги. За уявленнями давніх греків, на горі Парнас жили дев'ять Муз, батьком яких був усемогутній Зевс, а матір'ю – богиня пам'яті Мнемозіна. Музи надихали митців, допомагаючи їм створювати прекрасне.

¹**Атрибут** – ознака або предмет, які становлять характерну прикмету кого-, чого-небудь.

▲ Кам'яні «баби» і наскельні зображення «Кам'яної Могили»

Нині існує **багато видів мистецтва**. Це живий і плинний процес. Наприклад, астрономія та історія, які колись вважалися мистецтвом, стали науками, а деякі ремесла та технології перетворилися на мистецтво. Ось як групують види мистецтва за способом відображення життя.

У лівому стовпчику перелічено види мистецтва, для яких важлива побудова *в просторі* (висота, ширина, глибина, об'єм), тому їх називають **просторовими**. У центрі – види мистецтва, у яких події розгортаються *в часі*, тому їх відносять до **часових**. А третя група поєднує і *час*, і *простір*, тому ці види мистецтва належать до **синтетичних**.

Видів мистецтва так багато і вони такі різні, тому що жоден із них лише своїми засобами не може дати повну і всеохопну картину світу.

Література та інші види мистецтва

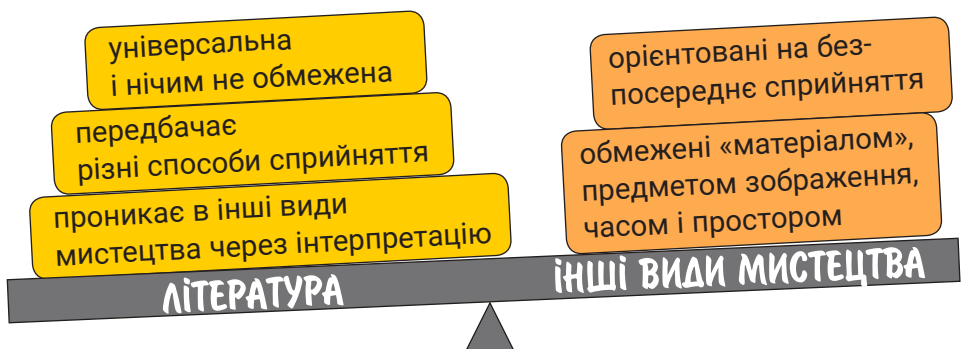
Унікальність мистецтва полягає в тому, що воно є засобом пізнання світу, процесом творення і водночас сприяє спілкуванню між людьми. Оскільки немає гірших чи кращих видів мистецтва, тож література – «перша з-поміж рівних».

Художня література – це вид мистецтва, що відображає дійсність у художніх образах, засобами образного слова створює нову художню реальність.

Літературні твори надихають художників, музикантів, скульпторів, кінорежисерів. Але література є не лише джерелом тем, сюжетів та образів для інших видів мистецтва, вона *споріднена* з ними. Як і просторові види, вона створює зображення об'єкта, пластичні образи; з музикою літературу єднає наявність ритму; до синтетичних видів її наближає драматизм і схильність до гри.

А чим література *відмінна* від інших видів мистецтва?

Письменник свої емоції, знання, гру власної фантазії відтворює словом. Тому зображує навіть те, що неможливо побачити, торкнути рукою: думки, внутрішні переживання та відчуття. Це відрізняє літературу від *просторових* мистецтв. *Часові* й *синтетичні* мистецтва орієнтовані на безпосереднє сприйняття. А ось літературний твір дає можливість відірватися від книги і повернутися до неї згодом. Крім миттєвого емоційного сприйняття, розуміння літератури настає в процесі, а часом і набагато пізніше за прочитання.

Художній образ та особливості його сприйняття

Книга і статуя, музика і картина, будівля й кінофільм, попри їхню різючу відмінність, мають спільну рису – це наявність **художнього образу**. Художній образ неначе «примушує» нас повірити в художній світ, зрозуміти творчий задум митця і водночас отримати від твору мистецтва естетичну насолоду. Тому *образність* – це основа мистецтва.

Художній образ – це втілення загального уявлення про життя, природу, людину і людські стосунки в конкретних предметах, явищах.

Твір мистецтва залишає глибокий слід у серці й свідомості людини. Що ж змушує нас переживати побачене, почуте, прочитане? Чому про один будинок ми кажемо, що це просто житло, а інший вважаємо витвором мистецтва? Чому одна картина залишає глядачів байдужими, а іншою милуються, про неї сперечаються сотні років?

Художній твір дає змогу подивитися на звичні речі іншими очима: від вигляду місячної ночі чиєсь серце починало битися частіше, а хтось позіхав і йшов спати. Аж ось Микола Гоголь написав: «Дивно сяє місяць! Важко розказати, як добре вештатися такої ночі між юрбою дівчат і між парубками, охочими на всякі жарти й витівки, які тільки може навіяти ця ніч, що весело сміється». І читачі навіть у далеких від України землях сповнювалися бажання пройтися українським селом і насолодитися цим дивом.

Людина сприймає дійсність за допомогою органів чуття і запам'ятовує її в образах. Образи є відбитками дійсності, які зберігаються в пам'яті, а згодом відтворюються уявою. Митець на основі образів пам'яті створює художній образ, який не тільки відображає дійсність, а й вибудовує інший світ, вигаданий і перетворений.

Художній світ – створена уявою письменника та втілена у творі образна картина, що складається з явищ, подій, постатей і виражених ними уявлень, думок, переживань, висловлень тощо.

Розгляньте інфографіку за казкою О. Уайльда «Хлопчик-зірка», щоб зрозуміти, як образи розрізняються за змістом (предметом зображення).

Образ-предмет

Образи-персонажі

Образ-опис

За місцем у творі художні образи можуть бути **головними**, **другорядними** чи **епізодичними**. За походженням – **фольклорними** (створеними народом) чи **авторськими** (створеними уявою письменника).

Деякі художні образи неначе виходять за межі як конкретного твору, так і епохи, коли вони були створені. Такі образи сприймаються багатьма поколіннями людей як щось «традиційне» або й «вічне», тому їх часто так і називають – **вічними (традиційними) образами**. Наприклад, образ Мони Лізи (Джоконди) з її загадковою усмішкою створив італійський художник Леонардо да Вінчі понад пів тисячоліття тому! А через багато століть образ «усмішки Джоконди» використав американський письменник-фантаст Рей Бредбері (його твір ви вивчатимете цього річ). Таким чином «вічний образ» Джоконди наче «перемістився» із живопису до літератури та вийшов за межі свого часу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яке місце в житті давньої людини посідало мистецтво, зокрема література? А чи потрібне мистецтво сучасній людині?
2. Чому література й тепер відіграє важливу роль у культурі?
3. Чому перелік видів мистецтв із плином часу змінюється?
4. Як література перетинається з іншими видами мистецтва? Яке місце вона посідає серед інших видів мистецтва?
5. Що є основою усіх видів мистецтва, у тому числі й літератури?
6. Як поділяють художні образи? Які види образів вам відомі?
7. Розгляньте архітектурні і скульптурні пам'ятки. Символами яких країн (міст) світу вони є? Що вам про них відомо?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Підготуйте за інтернет-джерелами інформацію про види мистецтва в давнину або про сучасні види мистецтва.

Роль перекладачів та перекладачок у залученні українських читачів до скарбниці світової літератури

Витвори музичного мистецтва, живопису, скульптури, архітектури зрозумілі більшості людей без додаткових пояснень. Знайомство із зарубіжною літературою є процесом особли-

вим, оскільки ми сприймаємо твори письменників інших країн опосередковано, через перекладачів, а оригінальний текст можемо зрозуміти лише за умови знання певної іноземної мови. Людина не може прочитати всі твори в оригіналі. Тому й склалася традиція перекладу.

Перекладацтво має багатовікову історію. У біблійній оповідці про Вавилонську вежу Господь покарав людство за пихатість, давши йому багато мов, але Він також у своїй безмежній мудрості дав людству і перекладачів. Саме завдяки перекладу людство зламало мовні бар'єри та полегшило шлях до взаєморозуміння.

Історія українського перекладацтва має свої добрі традиції і вагомі здобутки. Чи не першими перекладачами можна вважати Кирила і Мефодія, які відтворили Біблію мовою, зрозумілою в Русі-Україні.

Згодом справу поширення зарубіжного письменства продовжили українські літератори. До перекладу долучилися видатні митці та мисткині, зокрема Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Микола Лукаш, Максим Рильський. Зараз у царині перекладу працюють Сергій Борщевський, Галина Кирпа, Андрій Содомора, Максим Стріха та ін.

1972 року започатковано щорічну літературну Премію імені Максима Рильського, а 2022-го – імені Олега Микитенка, які присуджуються за найкращі художні переклади українською мовою творів зарубіжної літератури, а також за переклади іноземними мовами творів української літератури.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якою є роль перекладачів у літературному процесі?
2. Уявіть себе видавцем чи видавчиною книг. Складіть перелік із трьох основних вимог до перекладача.
3. Чому стверджують, що художній переклад – це творчість? Чим він відрізняється від автоматизованого?

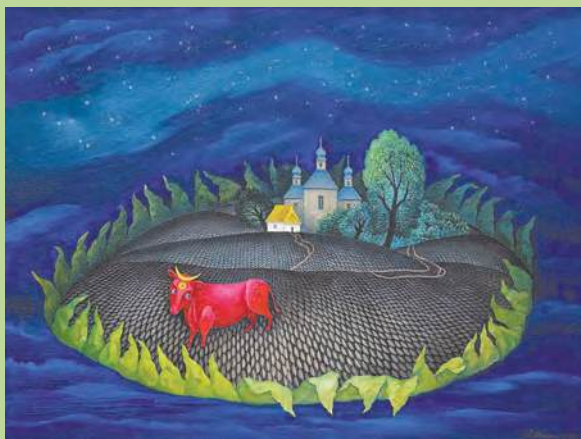

4. Знайдіть в онлайн-бібліотеках оригінал вірша Роберта Бернса «Мое серце в верховині...». Перекладіть одну строфу поезії, якщо знаєте англійську мову, або скористайтесь для цього онлайн-перекладачем. Порівняйте отриманий текст і художній переклад з поглядом їхньої образності.

Міфи на всі часи

За всіх часів і обставин,
у всіх куточках світу
процвітали міфи, й були
вони живим натхненням
для всього, що тільки
могло явитися з діяльності
людського тіла чи розуму.

Джозеф Кемпбел

Мій Всесвіт. Людмила
Мітченко. 2004

Як людина може зобразити світ чи пояснити його явища? Звісно, точною мовою науки або через художній образ, як на картині «Мій Всесвіт» Людмили Мітченко. У цьому розділі ви дізнаєтесь, як людство на зорі цивілізації пояснювало влаштування світу, коли ще не мало жодної з наук. Воно могло спиратися лише на досвід життя серед дикої та не-підвладної йому природи.

■ А яким є ваше уявлення про світ? На що воно більше спирається: на наукові факти чи на мистецькі образи?

■ Що ви знаєте про міфологічну картину світу?

■ Чи виявляли ви втілення міфів у мистецьких творах?

Що таке міф

Як ви гадаєте, що впливає на розвиток людини і рухає її вперед? Звичайно, цікавість. Кожен дорослий колись був дитиною, тож знає, що допитливість і фантазія малечі не знають жодних меж. Своєрідне «дитинство» було і в людства, тому хіба дивно, що давні племена та народи також цікавилися усім на світі й також нестримно фантазували?..

Вони прагнули зрозуміти, як виникли земля, небо, вода, природні явища, хто створив людей, тварин, рослини. На багато запитань, які нам здаються простими, перші непрості відповіді шукали саме тоді. Скажімо, коли стародавні люди потрапляли в сильну грозу, то наївно вважали найкращим прихистком густу крону розлогого дерева. Звідки їм було

знати, що блискавка найчастіше вражає високі дерева? Пізнання світу люди часто оплачували власним життям. А вцілілі згодом схвильовано розповідали одноплеменим про подію чи карбували на скелі малюнки про те, як у них кидала страшні «вогняні списи» якась могутня істота.

А який панічний жах охоплював первісних людей під час виверження вулкана! Давні греки, наприклад, образно уявляли пробудження Етни тяжким зітханням вогнедишної потвори Тифона, покараного за виступ проти могутнього Зевса. **Так народжувалися міфи...**

Що давав такий вигаданий, міфічний погляд на світ первісним людям? Передовсім, за допомогою фантастичних образів вони могли пояснити довкілля. Крім того, хоча б уявно впливати на явища природи. Наприклад, принести жертву грізним Зевсу чи Тифону, вмилоствивши їх дарунком. Або закликати на допомогу якесь божество чи героя. Або закляттям відлякати злі сили. Так досвід, відтворений у міфах, допомагав людству виживати в дикій природі.

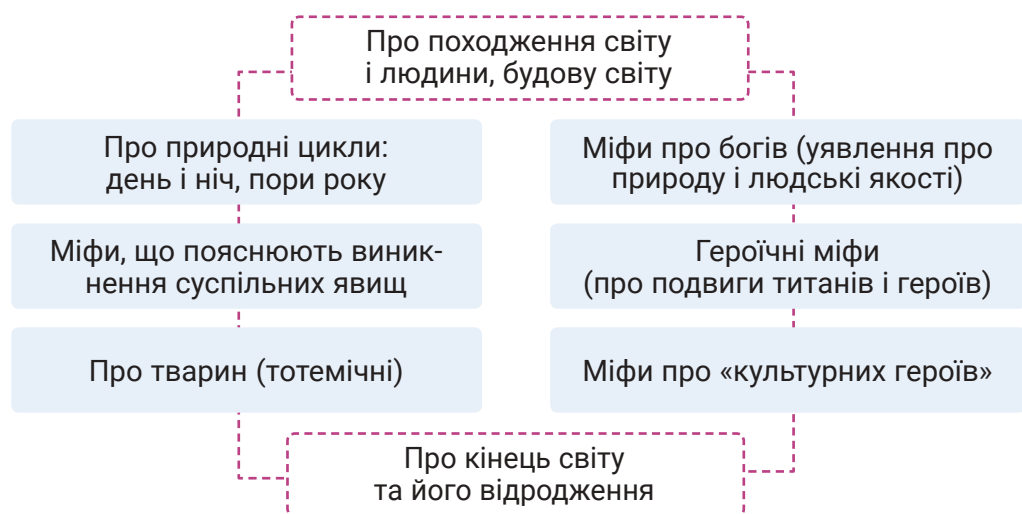
Однак міф не застигле минуле. Міфи можуть виникати і тепер. Але їхня природа сьогодні інша: це популярні, але помилкові уявлення, що не мають наукового підґрунтя. Є міфологічні оповідки, створені письменниками. Як приклад можна навести фентезі Джона Р. Толкіна «Володар перснів», що містить міфологію вигаданого світу Середзем'я.

Хоча слово «міф» («*mithos*») у перекладі з давньогрецької означає дослівно «розповідь, оповідка», поняття *міф* аж ніяк не можна зводити винятково до літератури, словесності. **Сучасна наука тлумачить міфи як фантастичні уявлення первісних людей про світ (Всесвіт), їхній світогляд.** Міфічний світогляд чудернацьким чином поєднує, з одного боку, досить влучні спостереження за дійсністю, з іншого – найсміливішу, нічим не обмежену вигадку людини.

Міф – це колективний витвір народу, у якому втілено уявлення про навколишній світ, намагання його зрозуміти і пояснити.

► Тифон і Зевс. Малюнок на амфорі.
550 р. до н. е.

Вивченням міфів займається наука **міфологія**. Водночас міфологією називають ще й сукупність міфів певного народу чи всього людства. Наприклад, кажуть *«давньогрецька міфологія»*, *«українська міфологія»* або *«світова міфологія»*.

Міфи умовно групують за змістом, мотивом або темою. Основні групи міфів представлено на схемі.

Давні міфологічні уявлення українців

Від кам'яного віку (XXII тисячоліття до нашої ери!) до нас дійшли зображення, висічені на камені (петрогліфи), які відображають **міфологічні уявлення** стародавніх людей **про створення світу, природу, добрі й злі сили**. Таких археологічних пам'яток у світі одиниці, і чи не найстаріша з них знаходиться в Україні. Серед рівного, як стіл, степу видно здалеку всесвітньовідомий прадавній курган **Кам'яна Могила** на Запоріжжі.

Зараз українські вчені розшифровують видряпані й намальовані на камені прадавні міфічні сюжети.

Міфологічні образи, символи й уявлення наших пращурів можна знайти також в орнаментах вишивки на рушниках та сорочках або в узорах писанок. Це свідчить, що міфологія

► Кам'яна голова змії, де викарбуваний слід людської ноги. Малюнок із Кам'яної Могили. Кін. III – поч. II тис. до н. е.

наших предків – одна з найбагатших у слов'янському світі.

Із запровадженням християнства церква засуджувала давні вірування і перешкоджала їхньому збереженню. Надалі сусідам-завойовникам, аби привласнити нашу історію та видати її за історію Московії, потрібно було стерти родову пам'ять людей на теренах України, яка втілена в міфах, фольклорі, мові. Тож сучасні науковці відновлюють власне **українську міфологію** за різними джерелами.

«ОСТРІВ АХІЛЛА» ТА УКРАЇНА

За давньогрецьким міфом, богиня Фетіда для свого сина Ахілла підняла з морських глибин острів Зміїний. Перша згадка про цей острів з'явилася в писемних джерелах у VII ст. до н. е., де він називався «Левка» (грец. «Білий»). Давні греки назвали його «Острів Ахілла», оскільки там були могила

й храм Ахілла. Сучасна назва «Зміїний» пов'язана з тим, що там буває багато змій і вужів, які припливають з гирла Дунаю.

До острова причалювали кораблі: мореплавці, торговці, військові моряки навідувались до храму Ахілла. Його вважали владикою та покровителем Чорного моря, йому поклонялись та приносили жертви. Руїни стародавнього храму Ахілла (квадратна споруда) були виявлені та описані 1823 року, а згодом їхній матеріал використали для будівництва на острові маяка. З давніх-давен о. Зміїний (острів Ахілла) визнають надпотужним місцем сили. Перебування на острові є благодатним для спортсменів, військових, юнаків, які прагнуть набути волі, мужності, сили духу, твердості. Тож глибоко символічно, що саме біля о. Зміїного героїчні ЗСУ в 2022 р. потопили флагман флоту російських агресорів – крейсер «Москва».

За уявленнями праукраїнців, на чолі світу стоять найстарші боги, які керують усім життям; посередині – молодші боги; на нижчому рівні – різні духи і нечиста сила. Біля підніжжя цієї піраміди герої – люди, наділені здатністю побороти злі сили. Найвідоміші з них – Кий, Щек, Хорив.

Творцем Світу наші предки вважали Рода, бога долі та природи. А головним був Сварог, бог Неба і небесного вогню, саме Небо й Світло. Від нього пішли всі інші боги. Надалі першість посів його син Перун – повелитель грому й блискавки, володар Неба, бог-воїн, покровитель війська. Інші Сварожичі: Дажбог – бог сонячного світла, жнив та родючості; Хорс – бог місяця; Велес – бог достатку, покровитель торгівлі і скотарства; Лада – богиня кохання, родинного щастя і весни; Ярило і Купало – боги родючості, радості, злагоди й любові. І було ще багато нижчих богів.

З прийняттям християнства давні уявлення втратили своє значення і збереглися переважно в народних звичаях колядувати, пекти паски, робити крашанки тощо.

Відмінність міфа від казки та легенди

Первісна людина свої міфічні уявлення про світ відтворювала в якомусь обряді, відображала у формі малюнка на скелі, скульптури тощо. Тому **міф не є жанром власне літератури, як, скажімо, схожі на нього казка чи легенда.**

Чому люди іноді плутають міф із казкою? Можливо, їх уводить в оману певна *схожість* значень цих двох слів: як «*міф*» означає «*оповідка*», «*переказ*» (*те, що розповідають*), так і «*казка*» походить від «*казати*» (тобто знову-таки *те, що розповідають*). До того ж, як міфу, так і казці притаманні вигадка, часте вживання різних «магічних» цифр, передовсім трикратних. Так, у міфічній Лернейській гідри, яку здолав Геракл, було дев'ять голів. Це дуже нагадує тришести-дев'яти- чи дванадцятиголових казкових Зміїв.

Проте між міфом та казкою є суттєві *відмінності*. По-перше, міфи виникли набагато раніше за казки й легенди. По-друге, сприйняття міфу та казки чи легенди різняться між собою. У міф вірили беззастережно. Наприклад, у Центральній Америці навіть сьогодні мешкають племена з міфічним світоглядом. Землетрус вони уявляють як «*танець*» Матері-землі, під час небезпеки пританцьовують, аби

«сподобатися» їй і дістати від неї порятунку. А ось до казки чи легенди люди завжди ставилися як до вигадки.

По-третє, міф *пояснював* виникнення, будову і закони світу, тому він мав величезне пізнавальне значення, а казка переважно *розважала* та виховувала слухачів. По-четверте, багато міфів були суворо «засекреченими», їх знало лише вузьке коло «втаємничених» людей, бо вважалося, що вороги можуть скористатися знанням міфів, щоб зашкодити народу, який їх створив. А казки були не лише загальновідомими, а іноді вигадувалися якраз для того, щоб відволікти увагу ворогів або «невтаємничених» від прихованого змісту міфів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1. Що таке міфи? Коли вони виникли, з якою метою люди їх створювали?
- 2. Які значення має слово «міфологія»?
- 3. Чи можна сказати, що міфологія – застарілий світогляд, ніяк не пов'язаний із сучасністю?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

- 1. У чому подібні, а в чому відмінні міф і казка? Заповніть порівняльну таблицю. Поставте **П**, якщо риси подібні, та **В**, якщо відрізняються.

Характерні ознаки	Міф	Казка	П / В
Що означає поняття?			
Про що розповідає?			
Де відбуваються події?			
Який характер знань, що містяться в розповіді?			
Яке призначення розповіді?			
Як сприймається слухачами?			

- 2. Поділіться на групи, знайдіть в інтернеті різні варіанти міфу про створення світу і людини, наприклад міф африканських племен, давньогрецький, давньоіндійський, давньокитайський та міф давніх слов'ян. Перекажіть їх однокласникам / однокласницям, прокоментуйте, які моменти в міфах спільні, а що відмінне.

Найвідоміші міфологічні образи, сюжети, мотиви грецьких міфів

Найстаршими давньогрецькими богами вважали Землю (Гею) і Небо (Урана). Їхніми дітьми були титани (Кронос, Океан, Іапет та ін.). Вони були такими великими, що й сьогодні слова *титан* або *титанічний* означають щось надзвичайно величне, що не під силу звичайній людині. Тому деяких діячів культури за їхній величезний творчий доробок образно називають титанами. Наприклад, кажуть, що Тарас Шевченко, Іван Франко та Борис Грінченко є «титанами духу».

У титанів з'явилися діти – майбутні олімпійські боги. Їх назвали саме так, бо, за уявленням давніх греків, боги мешкали на найвищій грецькій горі Олімп. На відміну від велетнів-титанів, олімпійці більше були схожі на людей, хоча й були вищими зростом і красивішими. Звідси походить вислів «*божественна краса*», тобто краса, притаманна не людям, а богам. Але найголовніше те, що олімпійці були *безсмертними*. Тому-то на пересічних людей іноді й кажуть, що вони є «*простими смертними*».

Владу олімпійські боги розподілили так. Головним був Зевс. Високо-високо, на захмарній вершині Олімпу, стояв його трон. Звідти цар богів пильно стежив за тим, що роби-

ться в усіх трьох світах: надземному – земному – підземному. Влада Зевса була неподільною та необмеженою, і ніхто з богів або смертних не міг чинити спротив його волі. Непокірних цар богів карав блискавками й громом, недаремно ж його другим ім'ям було – Громовержець.

Щоправда, була на Олімпі богиня, якої іноді побоювався навіть сам Зевс. Це його дружина, богиня Гера, покровителька шлюбу та сім'ї.

На морях правив Зевсів брат Посейдон. А глибоко під землею в царстві мертвих, у вічній пільмі, панував Зевсів брат – бог Аїд.

▲ Статуя Зевса в Олімпії.
Реконструкція А. Катрмер
де Квінсі. 1814

Жила на Олімпі також богиня мудрості та справедливої війни – Афіна. Її теж дуже шанували греки (недаремно її ім'ям названа столиця Греції – місто Афіни). Аполлон був богом скотарів і водночас покровителем мистецтв.

Жив на Олімпі й войовничий Арес, бог несправедливої війни й розбрату, який постійно підбурював богів і людей до чвар та усобиць. Кульгавий Гефест був богом ковальства, а Діоніс – богом вина та виноробства. А улюбленцем олімпійців був Гермес, бог торгівлі, покровитель купців та посланець богів.

Посередниками між богами і людьми були герої, нащадки олімпійців і смертних людей (легендарні воїни, захисники, засновники міст-держав).

ЦИКЛИ ГРЕЦЬКИХ МІФІВ

Коло міфів, згрупованих за темою, об'єднаних основною подією чи послідовністю подій та головним героєм (героями) становить **міфологічний цикл**. Поміж основних циклів грецьких міфів можна назвати знаменитий **Троянський цикл**. У ньому йдеться про події, що **передували** Троянській війні: весілля Ахіллових батьків Пелея і Фетіди, «яблуко розбрату», викрадення троянським царевичем Парисом красуні Єлени, морська експедиція греків до Трої. Потім – про саму Троянську війну: сварку грецьких ватажків, двобій Ахілла і Гектора, підступне проникнення греків до Трої за допомогою «троянського коня» та спалення міста. І, нарешті, про події **після** Троянської війни: мандри та пригоди Одісея, його повернення до Ітаки, розправа над нахабними женихами, поновлення щасливого життя з вірною дружиною Пенелопою і сином Телемахом. Як бачимо, всі перелічені події так чи інакше пов'язані з містом Троєю, саме тому міфологічний цикл і називається Троянським.

▲ Посейдон. Статуя в порту Копенгагена

▲ Афіна Паллада. Скульптор Леонідас Дросіс. 1873

▲ Гермес. Скульптор Людвіг фон Хофер. 1862

Відомі також **Фіванський цикл, цикл міфів про аргонавтів, про Геракла** (з ним ви познайомитеся нижче) та ін.

<i>Найвідоміші міфічні герої</i>	<i>Найважливіші їхні діяння і подвиги</i>
Геракл	здійснив дванадцять величних подвигів і безліч малих
Ахілл, Гектор, Одиссей і Паріс	головні герої Троянської війни
Персей	знищив страшного морського змія, урятував Андромеду
Тесей	подолав Мінотавра
Ясон	здійснив подорож за золотим руном

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якими були головні міфи (цикли міфів) давніх греків?
2. Хто такі титани? Як ви розумієте вислів «титани духу»? Кого можна так назвати?
3. Як олімпійці розподілили владу?
4. Кого в грецьких міфах називають **героєм**? Чи можна будь-якого персонажа міфів називати героєм?
5. Яких героїв давньогрецької міфології ви знаєте? Чим вони знамениті?
6. Пригадайте крилаті вислови, пов'язані з міфами, і поясніть їхнє значення.
7. Що відомо вам про «сліди» героїв давньогрецької міфології на території України? Наведіть конкретні приклади.
8. Перегляньте в онлайн-кінотеатрах один із фільмів за мотивами грецьких міфів і викладіть власні глядацькі враження постом у соцмережах.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Запишіть у зошити назви планет Сонячної системи. Поясніть, які з них названі на честь міфічних богів. Запишіть імена грецьких богів, яких перейменували римляни.
2. Створіть колаж, лепбук або презентацію про пантеон грецьких богів. Відобразіть, які сили вони втілювали, за які сфери життя відповідали.

МІФИ ПРО ПРОМЕТЕЯ

■ Поміркуйте, який спадок люди отримали від Прометея.

■ Поцікайтесь, де в Україні є пам'ятники Прометею.

◀ Прометей. Скульптор
Пол Маншип. 1934

Ця скульптура Прометея прикрашає вхід до нью-йоркського Рокфеллер-центру. Як ви вважаєте, чому художник зобразив Прометея більшим за Всесвіт (коло на скульптурі)? І що треба зробити, щоб увійти в історію людства?

Прометей був сином титана Іапета та богині правосуддя Феміди (що натякає на його любов до справедливості) і доводився двоюрідним братом Зевсу. Він був мудрим, адже навіть ім'я *Прометей* означає «той, хто думає наперед», «провидець», «мудрець». Натомість його рідного брата звали Епіметей («той, хто міркує заднім числом», інакше кажучи – дурень).

За одним із міфів, Прометей уважався «батьком людства», оскільки виліпив перших людей із глини. У Греції є містечко, де туристам показують рештки тієї глини, з якої «Прометей ліпив людей». Це два чималі валуни, розміром із добрячий віз кожен.

Прометеевому брату Епіметею олімпійці доручили розподіляти поміж людьми і тваринами здатність до виживання у світі. Але через свою недолугість той обділив людей, витративши всі запаси життестійкості на тварин. Коли ж черга дійшла до людей, то їм уже майже нічого не залишилося. Адже, скажімо, найсильніша людина не зрушить з місця такий вантаж, який легко тягне віл. Людина також неспроможна була тягти плуг, як це робив кінь. А людські нігті та зуби є дуже слабкими та крихкими, як порівняти з пазурами лева або іклами кабана. Крім того, людина не має

такого хутра, яке має ведмідь. Тому вона приречена на замерзання там, де ця тварина виживає. Люди виявилися набагато беззахиснішими за тварин.

Тож Прометей кинувся на допомогу. Він показав людям, як обробляти землю й вирощувати хліб, будувати житла та виготовляти корисні в господарстві речі, навчив читати й писати, напинати вітрила і плавати на човнах, видобувати із землі метали, розрізняти пори року та лікувати хвороби, приборкав тварин і віддав їх на службу людям.

Не можна сказати, що всі олімпійські боги ненавиділи смертних. Звісно, вони й не ставилися до них як до рівних собі. Адже люди приносили їм дари, будували чудові храми, всіляко уславляли. Іноді олімпійці навіть допомагали смертним. Але такої любові до людства, яку мав Прометей, у Зевса та його підлеглих точно не було. Зажадали олімпійці від людей великої шани і багатих пожертв. Тоді Прометей схитрував і поділив зарізаного бика так, що богам дісталися кістки і жир, а людям – м'ясо. Розлючений Зевс відібрав вогонь у смертних, і люди втратили його захист.

Прометей вирішив тоді дати фізично слабким людям розум – **божественну іскру того вогню, який палав на Олімпі**. Звісно, він добре знав, що Зевс наказав пильно охороняти вогонь, який горів у його палаці, аби жодна іскра не вилетіла за межі Олімпу. Але, співчуваючи людям, непокірний титан таки викрав іскру божественного полум'я. Заховавши її в очеретину, він прокрався повз Зевсову охорону, спустився

▲ Прометей створює людину з глини. Костянтин Гансен. Бл. 1845

на землю та віддав божественний вогонь простим смертним. Чи знав він про те, що цим вчинком прогнивить Зевса? Звісно, знав, на те ж він і Прометей – титан-провидець. Але любов до людей та співчуття до них переважили страх.

Дізнавшись про вчинок Прометея, Зевс розгнівався, загримів громом і наказав богові-ковалю Гефестові прикувати зухвальця до кавказької скелі. До місця покарання

непокірного титана повели Сила та Влада, а Прометейв товариш Гефест мусив виконати суворий наказ Зевса. Він міцно прикував ланцюгами до скелі руки й ноги титана, щоб той не міг поворухнутися.

Зевсів орел щоранку прилітав до скелі, де було прикуто незламного Прометея, гострими пазурами роздирав його тіло та клював печінку. За ніч вона відростала, і наступного дня тортури повторювалися. А оскільки титани були безсмертними, катування могло тривати вічно. Незважаючи на тортури, Прометей ні про що не благав Зевса, *«карався, мучився, але не кааявся»*. Ба більше, він ще звинувачував Зевса в несправедливості і навіть погрожував йому: мовляв, той не вічно пануватиме на Олімпі. І тривало це тисячі літ. Гніваючись за непокору, скелю з Прометеем Зевс кинув у глибоку прірву – Тартар, підземну темницю для титанів.

Через багато століть Зевс знову підняв Прометея з мороку. Його тіло так і було прикуто до купи каміння, гаряче сонце обпалювало його шкіру. Сильні вітри били його тіло об скелі, а дощ і сніги покривали його ранами. Знову й знову повертався орел і брався до своєї кривавої справи.

▲ Прометей прикутий.
Якоб Йорданс. Бл. 1640

«ВОГОНЬ ПРОМЕТЕЯ» ТА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ

Як відомо, вогонь, полум'я здатні протистояти темряві, освітлюючи все навколо. Тож крилатий вислів **«вогонь Прометея»** означає **світло розуму, пізнання, культури, цивілізації**. Саме через це, наприклад, українську поетесу Лесю Українку, яка просвічувала свій народ, з повагою називали **«донькою Прометея»**. А Іван Франко писав своїм сучасникам-поетам:

...Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

Ось як описав муки гордого титана Тарас Шевченко в поемі «Кавказ», уособлюючи в долі Прометея стійкість українського народу:

Споконвіку Прометея там орел карає,
Щодень божий довбе ребра, серце розбиває,
Розбиває, та не вип'є цілющої крові:
Серце знову оживає, і сміється знову.

Нарешті Зевс не витримав і послав свого сина **Геракла** на Кавказ, аби той звільнив Прометея. Геракл зі свого непомильного лука вбив орла, який катував титана. А коли розривав його кайдани, то разом із металевим кільцем вирвав і шматочок скелі: камінь міцно прикипів до металу. Звільнений титан узяв собі це кільце зі шматочком скелі на пам'ять. Відтоді вдячні люди, пам'ятаючи про Прометееві дари та муки, стали носити персні або браслети з камінцями.

Отримавши від Прометея божественний вогонь розуму, люди стали сильнішими за наймогутніших звірів, використавши їхню міць собі на користь (навіть під наглядом дітей коні стали тягти плуг, воли – возити важкі брили).

Отже, Прометей – один із найблагородніших міфічних образів світу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає велич подвигу Прометея?
2. Чому Зевс звелів так жорстоко покарати Прометея? Чи вдалось йому залякати Прометея?
3. Для чого Прометей залишив собі металеве кільце зі шматочком кавказької скелі?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Заповніть у зошиті таблицю.

До образу Прометея зверталися

письменники	художники	скульптори	композитори
-------------	-----------	------------	-------------

2. Складіть сенкан до образу Прометея.
3. Створіть медіапроект. Знайдіть в інтернеті репродукції картин, створених за мотивами міфу про титана, зображення скульптур Прометея. Укладіть онлайн-галерею знаменитих полотен і скульптур або невеличку книжку-розкладку для школярів.

МІФИ ПРО ТЕРАКЛА

Геракл у дні старовини,
Як з міфів нам відомо,
Геройські подвиги чинив
На чужині і вдома.

Джеймс Крюс

Чи дійшли ви до геркулесових стовпів, чи очищали колись авгієві стайні або виконували геркулесову роботу? Щоб правильно відповісти на ці запитання, потрібно знати історію міфічного героя Геракла.

Геракл. Скульптор Лісіпп.
Поч. III ст. н. е.

■ Пригадайте, де ви чули ім'я Геракл (Геркулес).

■ Поміркуйте, чому Геракла називають героєм.

Геракл був сином бога Зевса та смертної жінки, цариці Алкмени. Насправді героя звали Алкідом. Друге ж своє ім'я – Геракл, за яким його знають в усьому світі, він отримав через ненависть до нього Гери, Зевсової дружини. У дослівному перекладі слово *Геракл* означає «*уславлений Гірою*». Цю суперечність помітили вже давні греки: з одного боку, Гера ненавиділа Алкіда (майбутнього Геракла), але, з іншого боку, вона ж і уславила його.

Спочатку мстива богиня обманом змусила Зевса поклястися, що правити Мікенами буде той, хто народиться першим. Зевс-Громовержець при богах це підтвердив, гадаючи, що влада по справедливості дістанеться його Гераклу, який ось-ось мав з'явитися на світ. Проте Гера зробила так, що раніше народився кволий і бездарний Евристей, який згодом став володарем міста. А син Зевса мусив йому підкорятися.

Далі Гера задумала вбити Алкіда ще немовлям у колисці, тому наслала на нього двох величезних отруйних змій. Але немовля мало таку надзвичайну силу, що своїми маленькими рученятами вмить задушило гадів. Отак Геракл став «хлопчиком, що вижив»...

Час минав, Геракл виріс і став наймогутнішим героєм Греції. Але попри це мусив служити хирлявому та боягуз-

Виховання Геракла

Геракла виховував мудрий кентавр Хірон. Кентавр – це міфічна істота, у якої нижня частина тіла коняча, а верхня – людська. Він навчав хлопця читати й писати, прийомів кулачного бою і секретів красномовства, володіти бойовим луком, плавати і грати на солодкоголосій кіфарі. Скоро хлопець перевершив усіх своїх учителів, але водночас дуже їх поважав і був вдячним за науку.

Коли Геракл приніс тушу лева до Мікен, Евристей так перелякався, що заборонив йому заходити до міста і на майбутнє наказав показувати здобич здалеку, з-під міських мурів.

Другий подвиг – перемога над Лернейською гідрою. Це була потвора з лискучим зміїним тулубом і дев'ятьма головами, вісім із яких були смертними, а одна – безсмертною. Гідра чатувала біля болота в очеретах на людей і худобу, спустошуючи околиці Лерни. Геракл зі своїм небожем Іолаєм довго ходили по болоту, аж поки Геракл її таки вгледів. Вона миттєво кинулася на героя. Страшний сморід з її пащ паморочив Геракла, але він сміливо побіг назустріч.

◀ Маленький Геракл задушує змію.
Римська скульптура. II ст.

ливому мікенському цареві Евристей впродовж 12 років, та ще й за цей час **мав здійснити 10 подвигів**, щоб отримати від Зевса безсмертя. Але через те, що два подвиги Евристей Гераклові «не зарахував» і призначив нові, їхня кількість зростає. Так виникли знамениті перекази про **12 подвигів Геракла**.

Подвиги Геракла

Перший подвиг – Геракл переміг велетенського Немейського лева. Цей лев називався так, бо жив у горах поблизу Немеї. Він наводив жах на всю округу, бо вбивав та з'їдав не лише тварин, а й людей. Немейський лев мав таку міцнющу шкуру, що геть не боявся ані каменів, ані стріл, ані будь-якої іншої зброї. Тому Геракл оглушив цього монстра ударом палиці і задушив його голими руками.

На допомогу гідри виповз велетенський рак Каркін і вчепився Гераклові в ногу. Та наш герой розтоптав його й закинув аж на небо (так поетично греки пояснювали виникнення сузір'я Рака). Гідра пробувала вжалити героя, але не змогла прокусити шкіру Немеїського лева, в яку той закутався. Замість збитої палицею Геракла голови в Лернейській гідри зразу відростали дві нові. Тоді герой наказав Іолаю припалювати свіжі рани чудовиська смолоскипом, щоб вони не відростали. Нарешті в гідри лишилася лише одна – безсмертна – голова, яку Геракл теж відірвав. Із тулуба гідри стікали отруйні кров і жовч, у яких Геракл змочив свої стріли, від чого вони стали смертельно небезпечними. Безсмертну голову Лернейської гідри, яка все ще сказано сичала та роззявляла пащу, герой закопав глибоко в землю, та ще й притиснув величезним уламком скелі. Хоча це був великий подвиг, злостивий Евристей відмовився зарахувати його, адже Гераклові допомагав Іолай.

Третій подвиг – Геракл упіймав Керінейську лань із золотими рогами та мідними копитцями, яка належала самій богині Артеміді.

Геракл гнався за нею цілий рік та дійшов аж до країни гіпербореїв *(на півночі від Греції, де зараз знаходяться землі України)*.

▲ Геракл бореться з Немеїським левом. Франсіско де Сурбаран. 1634

▲ Геракл перемагає Лернейську гідру. Ужгородський замок. Скульптор В. Кінне. 1842

Упіймав він прудку тварину лише тоді, коли поранив її стрілою. Богиня Артеміда розгнівалася на Геракла і з допомогою Аполлона хотіла відібрати свою лань у героя. Але той шанобливо відповів, що це лиха забаганка Евристей, чиї примхи він має задовольняти з волі Зевса і за присудом долі. Богиня дозволила принести Керінейську лань до Мікен, побоюючись, щоб їй не було завдано шкоди. Коли Евристей побачив лань, Геракл залюбки випустив красиву тварину на волю, і наступного дня вона вільно паслася на гірських схилах.

▲ Геракл і Керінейська лань.
Адольф Шмідт. Фреска. Бл.1850

▲ Геракл і Ерімантський вепр.
Скульптор Луїс Труайон. 1904

Четвертий подвиг – полювання на Ерімантського вепра. На горі Ерімант оселився величезний вепр, який нищив посіви, поїдав людей та худобу. Евристей послав Геракла вполювати цього людоджера, та ще й принести його живим. Підступний Евристей сподівався, що вепр роздере Геракла на шматки.

Герой загнав Ерімантського вепра у глибокий сніг та, зв'язавши, відніс Евристееві. Той страшенно злякався лютого рохкання і заховався у великий глек, навіть не захотів глянути на здобич.

П'ятий подвиг – очищення Авгієвих стаєнь. Евристей аж розгубився, бо що б він не загадав – Геракл усе виконував. І тут йому на допомогу прийшла злопам'ятна Гера. Вона підказала діяння, не лише нездійсненне, а й принизливе для героя. Цар Еліди Авгій дуже любив коней та биків і мав їх незчисленну кількість. Але його стаїні були до того занедбані, що розчистити їх від гною не зміг би навіть цілий натовп.

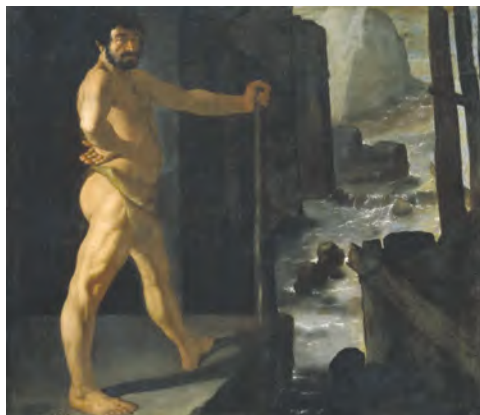
Звідси й походить крилатий вислів «авгієві стайні». Так кажуть про щось надзвичайно занедбане, що його годі впорядкувати.

А хитрий Авгій ще й поставив умову, аби його бруднючі стайні були вичищені... лише за один день! Та Геракл був не лише сильним, а й розумним. Він домовився з Авгієм, що в разі успіху забере в царя десятку частину табунів, на той час величезне багатство. Тож наступного ранку Геракл попрямував до стаєнь, а Авгій уже смакував майбутнє глузування з уславленого героя. Бо слуги доповіли, що чужинець до стаєнь навіть не підійшов, а копирсався собі в землі неподалік.

Звідки їм було знати, що Геракл уже все передбачив. Він прокопав канали від бурхливих річок Алфея і Пенея аж до огорожі занедбаних стаєнь.

Коли герой закінчив риття каналів, він пробив в огорожі стаєнь чималі пролами. Бурхливий потік двох річок розчистив стайні ще до заходу сонця, і вони засяяли чистотою перед розгубленим поглядом Авгія. Дізнавшись, що Геракл діяв за завданням Евристея, Авгій не дав йому жодного коня. Своєю чергою Евристей відмовився зарахувати цей подвиг Гераклові, оскільки той працював не безкорисливо, а попросив винагороду.

Шостий подвиг – перемога над Стімфалійськими птахами. Неподалік міста Стімфала, біля болота в густому лісі, оселилися дивовижні птахи: здоровенні, з мідними дзьобами, пазурами та крилами, вони сипали перами, неначе стрілами. Хижі птахи полювали на людей і тварин, бо харчувалися лише м'ясом.

▲ Геракл відвертає русло річки Алфея. Франсіско де Сурбаран. 1634

▲ Геракл і Стімфалійські птахи. Альбрехт Дюрер. 1500

Дійшовши до цього лісу, Геракл сів перепочити, аж раптом щось задзижчало і впнулося в землю поруч із ним. Це було мідяне перо Стімфалійського птаха. Геракл сховався під левову шкуру, з-під якої невпинно стріляв у птахів, але їх не меншало. Раптом перед Гераклом з'явилася Афіна Паллада, його опікунка з дитячих років. Вона дала Гераклові мідні трещітки¹, які зробив сам Гефест. Геракл став їх крутити, чим налякав птахів і, поки ті були в повітрі, пере-стріляв їх майже всіх.

Сьомий подвиг – приборкання страшного Критського бика. На острові Крит жив цар Мінос, котрий поклявся принести в жертву богам бика, що ніколи не знав ярма, якщо боги пошлють йому таку тварину. І Посейдон зробив

Міносові такий подарунок: море завирувало, і з хвиль до берега приплив дивовижний білий бик. Посейдонів бик так сподобався Міносу, що цар залишив його собі, а замість нього приніс у жертву іншого бика. Але зранку красень бик вирвався зі стайні і почав нищити все навколо себе. Сердитий Посейдон на-слав на бика шаленство.

Над Критом нависла небезпека. За наказом Евристея Геракл прибув до Крита, довго бився з биком і таки приборкав його. Потім пригнав тварину до берега моря та й поплив на її спині додому. По тому притяг бика до Еври-

▲ Геракл і Критський бик.
Еміль Фріан. Поч. XX ст.

стея. Той, як завжди, злякався, і Геракл відпустив тварину на волю.

Восьмий подвиг – приборкання жажливих кобилиць царя Діомеда. Цього разу Евристей загадав Гераклові пригнати знаменитих кобилиць фракійського царя Діомеда. Вони були такі скажені, що їх тримали прикутими залізними

¹Трещітки – інструмент, що видає тріскучі звуки.

ланцюгами до мідних стійл та годували лише людським м'ясом. Геракл із гуртом сміливців приплив до країни Діомеда та кинувся до стайні. Кобилиці були такими лютими, що розковувати було неможливо, тож вели їх до корабля помалу.

Тимчасом Діомед зібрав військо, яке кинулося на чужинців. Зав'язався бій, люті кобилиці вирвалися та розірвали... самого Діомеда. Як то кажуть, не копай яму іншому, бо потрапиш до неї сам. А Геракл із товаришами перемогли Діомедове військо й привезли кобилиць Евристею. Цар спочатку був у захваті від красивих кобилиць, подібних до яких ніхто ніколи не бачив, але щойно вони блиснули на нього очима, він злякався й наказав відігнати їх до гір, як подарунок його покровительці Гері.

Дев'ятий подвиг – здобуття поясу цариці амазонок Іпполіти. На далекому березі моря жили жінки-войовниці – амазонки, які вели свій рід від бога війни Ареса. Коли в них народжувалися хлопчики, то вони або вбивали їх, або росли з них слуг. А дівчаток учили воювати. Найкращою з-поміж амазонок була Іпполіта, якій сам Арес подарував пояс як ознаку царської влади. Евристеева донька Адмета захотіла отримати цей пояс, тож цар послав Геракла добути його.

Зібравши невеликий загін героїв, син Зевса на одному кораблі приплив до країни амазонок. Коли ж він пристав до їхньої землі, вийшли амазонки з царицею назустріч Гераклові, бо слава про його подвиги давно вже досягла їхньої країни.

Геракл із жінками воювати не схотів. Він домовився з Іпполітою, враженою його красою та силою, що та сама добровільно віддасть йому свій пояс.

▲ Діомеда розривають його коні.
Гюстав Моро. 1866

Але Гера, яка ненавиділа Геракла, знову вирішила все зіпсувати. Вона набула вигляду амазонки та підбурила жіноковою войовниць проти Геракла, обдуривши, що той, мовляв, хоче викрасти їхню царицю Іпполіту. Амазонки кинулися на героя, але він повбивав найлютіших з-поміж них, інших узяв у полон. Тоді Іпполіта віддала свій пояс Гераклові як викуп за полонену подругу, і він привіз його Евристесві.

▲ Амазонки.
Йоганн Генріх
Тішбейн.
Бл. 1820

Десятий подвиг – здобуття череди корів Геріона на острові Ерифії, котрий розкинувся в океані далеко на заході. Досягнувши протоки, яка розділяла Європу та Африку, Геракл розсунув там велетенські скелі (так звані Гераклові стовпи), створивши відому зараз Гібралтарську протоку. Знемагаючи від нещадної спеки, Геракл пригрозив луком самому титану Геліосу (Сонцю). За таку сміливість Геліос дав Гераклові свого човна, на якому щонаочі перетинав океан, аби щоранку знов з'явитися людям (варіант міфу про чергування дня і ночі). На човні Геліоса Геракл швидко досяг острова Ерифії. На цьому дикому острові паслися червоні корови, яких стерегли здоровенний пастух та двоголовий пес. А сам велетень Геріон мав три голови і три тулуби, що зрослися. А його шість рук і шість ніг були невтомними в бою. Щойно Геракл причалив до Ерифії, як на нього накинувся двоголовий пес. Одним ударом палицею герой збив одразу дві голови. Але на нього вже набігав велетень-пастух. Просвистіла стріла, вмочена, як ми пам'ятаємо, в отруйну кров Лернейської гідри, – і той упав мертвий. Аж тут Геріон наскочив на Геракла так раптово, що в героя була лише

Геракл б'ється з Геріоном.
Чорнофігурна амфора.
550–540 рр. до н. е. ►

мить, аби натягнути тятиву. Зате стріла була пущена так влучно, що прошила зразу всі три голови Геріона, і він одразу сконав.

Загнавши корів Геріона до човна Геліоса, Геракл швидко переправив їх через океан. Із вдячністю повернувши Геліосу його човен, Геракл погнав череду Геріона суходолом, долаючи різноманітні перешкоди. А коли Геракл таки пригнав череду до Мікен, невдоволений Евристей приніс корів Геріона в жертву Гері.

Одинадцятий подвиг – похід за яблуками Гесперид. Розгублений Евристей не знав, що б його загадати ще. І знову втрутилася підступна Гера. Колись на весіллі Гери й Зевса земля-мати Гея подарувала нареченій яблуню із золотими яблуками вічної молодості. Те дерево росло десь аж на краю землі, у саду прекрасних Гесперид. А стеріг його дракон з одним оком, яке не спало ні вдень, ні вночі. Навіть самі Геспериди не наважувалися підійти до нього. Загадавши Гераклові принести три яблука із саду Гесперид, Евристей і сам не знав, де знаходиться той сад. Не знав цього і Геракл. Але він таки вивідав цю дорогу в усезнаючого морського бога Нерея.

А шлях той був дуже складним. Спочатку Геракл ішов через Лівію, де на нього чекав двобій з Антеєм, який був непереможним, доки торкався землі. Тоді Геракл відірвав Антея від землі й задушив у повітрі. У Єгипті героя схопили та понесли до жертовника, аби там заколоти і принести в жертву Зевсові. Але Геракл вирвався і перебив нападників. Після цього Геракл прийшов до Кавказу, де тисячоліттями мучився нескорений титан Прометей, і звільнив його (про це ви вже читали).

Тепло попрощавшись із Прометеем, Геракл попрямував далі. Він перейшов через Рифейські гори (можливо, нинішні Карпати) та потрапив до країни гіпербореїв. Там стояв титан Атлант, батько тих самих Гесперид, які стерегли потрібні Гераклові яблука. Атлант тримав на плечах величезний

▲ Геракл долає дракона в садах Гесперид. Пітер Пауль Рубенс. 1635–1640

▲ Геракл у садах Гесперид. Роберт Найт Райленд. 1910

важкий небосхил. Від неабиякої напруги ступні Атланта увійшли в землю. За порадою Прометея Геракл запропонував Атлантові трохи потримати замість нього небо, щоб той трохи перепочив і приніс яблука Гесперид. Атлант приніс яблука, але сказав, що віднесе їх Евристееві сам, а, мовляв, Геракл нехай потримає небо замість нього. Звичайно, такої ваги герой довго б не витримав, бо він не мав сили титана. Тож Геракл пішов на хитрість: він погодився із пропозицією Атланта, але попросив того тимчасово потримати небо, доки Геракл не підмостить собі на плечі для зручності подушку. Простакуватий титан погодився, і знову взяв небосхил на плечі. А Геракл схопив три яблука Гесперид і помчав до Евристей. Той отримав яблука, але чергова перемога Геракла так розлютила царя, що він кинув їх героєві. Згодом Афіна повернула яблука Гесперидам.

■ На цих картинах митці досить вільно інтерпретують міфологічний сюжет. Поміркуйте, навіщо вони змінили хід подій на своїх картинах.

І, нарешті, дванадцятим подвигом Геракла була небезпечна мандрівка в підземне царство Аїда за триголовим псом Кербером. Знову Евристей послав Геракла на неминучу смерть, адже з Аїду не повертався ніхто. Бог Аїд дозволив йому забрати потвора, не використовуючи жодної зброї, голіруч. А це було неможливо, адже Кербер був потворою з трьома головами, тулуб у нього був усяяний зміїними головами та ще й хвіст він мав зміїний.

Але Геракл придушив Кербера, зв'язав його та відвів до Евристей. Боягузливий Евристей узагалі онімів та лише замахав руками до Геракла: гаразд, я тобі зараховую всі подвиги і відтепер ти сам собі господар, але негайно поверни це страшидло назад! Геракл відпустив ланцюг, і Кербер миттю зник в Аїді.

Так скінчилася служба Евристеєві, і Геракл знову став вільним.

▲ Геракл виводить Кербера.
Йоганн Келер. 1855

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Хто є батьками Геракла? Що про них відомо?
2. Яким було справжнє ім'я Геракла? Що означає слово «Геракл»?
3. Чому всемогутній Зевс не зробив володарем Мікен свого сина Геракла?
4. Хто такий Евристей? Чому Геракл був змушений йому підкорятися? Навіщо творці міфу поряд з Гераклом зобразили Евристей?
5. Назвіть дванадцять подвигів Геракла. Які з них і чому «не зарахував» Евристей? Чи згодні ви з «незарахуванням» двох подвигів Геракла? Чому?
6. Перекажіть один із міфів про Геракла від його імені або від імені Іолая.
7. Чому Геракл став улюбленцем греків? Як ставитеся до Геракла ви?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Складіть сенкан до образу Геракла.
2. Укладіть словничок образних крилатих виразів, що походять з міфів про Геракла за зразком: вираз (пов'язаний подвиг) – його сучасне значення.
3. Перегляньте в онлайн-кінотеатрах екранізацію або мультфільм, зняті за мотивами міфу про Геракла, і поділіться своїми враженнями.

4. Заповніть у зошиті порівняльну таблицю.

	<i>Прометей</i>	<i>Геракл</i>
Якими бачили людей?		
Чому допомагають людям?		
Що за свою допомогу хотіли отримати?		
Що принесли людям?		

5. Напишіть мінітвір або есе «Улюблений міфологічний герой».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Міф відрізняється від народної казки тим, що:
А в казці є фантастична вигадка, а в міфах немає
Б міф існував в усній формі, а казка була записана
В казка виражає людський досвід, а міф не виражає
Г у міф вірили як у правду, а казку вважали вигадкою
- Головним богом Олімпу греки вважали
А Ареса
Б Аполлона
В Зевса
Г Аїда
- Знайдіть ПОМИЛКУ в описах подвигів Геракла:
А Авгієві стайні
Б Керінейська гідра
В Іпполітин пояс
Г Немейський лев
- Хто з перелічених персонажів був титаном?
А Афіна
Б Прометей
В Геракл
Г Зевс

5. На якій із картин Геракл і Прометей зображені разом?

А

Б

В

6. Позначте вказану рису літерою **М**, якщо ознака властива міфу, літерою **К**, якщо риса характерна лише казці, літерою **С**, якщо ця ознака спільна.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

- Із покоління в покоління передається людський досвід, знання.
- Розповідь пояснює навколишній світ, є предметом вірування.
- У фіналі розповіді добро зазвичай перемагає, а зло покаране.
- Розповіді виникли в усній формі.
- Героями розповіді можуть бути і люди, і вигадані істоти.
- Події розповіді відбуваються в якомусь не визначеному точно місці.
- Людськими рисами наділяються істоти та явища.
- У розповіді немає різниці між реальним та уявним, фантастичним.
- Розповіді частково містять історичну правду, але також містять вигадку.
- Розповідь має на меті розважити та виховувати слухача.
- Долі героїв визначені заздалегідь, підкорені вищій волі.
- Розповідь відтворює людські уявлення про Всесвіт.

Пригоди і фантастика

Після «Букваря» дитина має прочитати «Робінзона Крузо» Даніеля Дефо. Там є два найкращі вчителі. Перший із них – природа. Другий – праця.

Жан-Жак Руссо

Автор іл.: Everett Collection

Даніель Дефо «Пригоди Робінзона Крузо»

Чи знаєте ви історії людей, що силою обставин були відірваними від цивілізації? З книги Даніеля Дефо ви дізнаєтесь про те, як не впасти у відчай, як вижити серед дикої природи і залишитись водночас справжньою Людиною.

■ Прочитавши статтю про письменника, поміркуйте, як Даніель Дефо характеризує його різносторонню діяльність. Можливо, деякими своїми рисами він наділив свого героя – Робінзона Крузо?

Даніель Дефо

Даніель Дефо (1660–1731) народився в сім'ї англійського торговця середніх статків. Мабуть, доля його берегла, бо в дитинстві він благополучно пережив два великі лиха: епідемію чуми, яка винищила близько ста тисяч англійців, та страшну пожежу, коли згоріла чверть Лондона. Батькові хотілося, щоб син став священником, тож на його освіту коштів не шкодував. Даніель навчався в духовній академії, проте проповідником не став.

Як і тисячі його сучасників, він хотів розбагатіти й бути впливовою людиною в суспільстві та політиці, навіть своє справжнє прізвище «Фо» він згодом змінив на дворянський

лад – «Дефо». Тож батько відправив юнака вивчати комерцію і бухгалтерію у відомий торговий дім Лондона, що вів справи в усьому світі.

Даніель Дефо став комерсантом: завзято заробляв гроші, іноді навіть ризикуючи життям. Його фабрики виготовляли панчохи, цеглу і черепицю; він був власником кількох торгових кораблів і посередником у торгівлі Англії з Іспанією, страхував англійський флот під час війни з Францією, на котячій фермі збирався отримувати пахучі речовини для парфумерії... Вигідних проєктів, які обіцяли значний зиск, у голові Дефо роїлося безліч. Деякі з них приносили чималі статки, а інші, навпаки, забирали все надбане. Дефо зізнавався: «Моєї долі мало б хто схотів: разів тринадцять багатів і знов збіднів». Не раз після чергового банкрутства він переховувався, а на вулицю виходив лише в неділю, бо в цей день закон забороняв арешти.

Проте Дефо цікавили не лише гроші. На його думку, комерсант – це інтелектуальна людина, яка завдячує своїм багатством передусім власному розуму. Письменник навіть стверджував, що справжній купець – це універсальний учений, який знає іноземні мови без книжок, а географію – без карт; він, сидячи у своїй конторі, спілкується з усім світом.

Енергійна натура Дефо штовхала його до участі в повстанні, яке було жорстоко придушене, і в революції, що привела до влади нового короля. Він одночасно був комерсантом, секретним агентом і шпигуном, газетярем і письменником.

Хоча Дефо є автором понад 500 (!) творів, справжню славу йому приніс роман **«Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо»**¹, який побачив світ у квітні

▲ Портрет Даніеля Дефо.
Невідомий художник.
XVII–XVIII ст.

¹ Повна назва роману – «Життя і надзвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, що прожив двадцять вісім років у цілковитій самотності на безлюдному острові біля американського узбережжя, недалеко від гирла великої ріки Оріноко, опинившись на березі після аварії корабля, під час якої загинув увесь екіпаж, крім нього, з додатком розповіді про не менш дивовижний спосіб, яким його врешті-решт визволили пірати. Написано ним самим».

▲ Перше видання роману «Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо». 1719

1719 року. За словами письменника, взятися за написання цього твору його примусив випадок: одна з дочок одружувалася, тож терміново потрібні були гроші на посаг. А тоді в англійців (нації мореплавців, як вони самі себе називали) були популярні книжки про пригоди на морях. Саме тому Даніель Дефо вирішив написати, як зараз би сказали, суто «комерційну» книгу, щоб її швидко розкупили. І він не схибив: популярність роману про Робінзона

Крузо була приголомшливою, книгу продавали по п'ять шилінгів, за ціною дорогого костюма, отож він заробив гроші не лише на весілля доньки...

Але згодом удача знову від нього відвернулася, його розорив нечесний компаньйон. На схилі життя Дефо знову переховувався від розлючених кредиторів.

...Смерті письменника Англія спочатку не помітила. Навіть родичі не знали про похорон, який оплатила квартирна хазяйка, продавши речі покійного. Біла плита на могилі дуже швидко заросла бур'яном. Але світ не забув письменника, що подарував йому Робінзона, – героя, який умів залишатися Людиною за будь-яких обставин. Коли удар блискавки розколов надгробок Даніеля Дефо, один із лондонських журналів звернувся до англійських дівчаток і хлопчиків із проханням надіслати гроші на спорудження пам'ятника письменникові. У 1870 році на зібрані кошти в присутності нащадків Даніеля Дефо був відкритий гранітний монумент, де було викарбувано: «На пам'ять про автора "Робінзона Крузо"».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як формувався характер Даніеля Дефо?
2. Що вело його в житті: непосидючість, авантюризм, жага збагачення, прагнення слави, відчуття справедливості?
3. Які факти свідчать про глибоку пошану англійців до Даніеля Дефо?
4. Чому життєва доля письменника теж могла б стати сюжетом пригодницького роману?

ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КРУЗО

(уривки)

Робінзон Крузо народився 1632 року в англійському місті Йорку в родині середніх статків. Батько дав синові пристойну освіту і хотів бачити його юристом. Та юнак мріяв лише про море. Здогадавшись, що сина манить не тільки і не стільки жага мандрівок, скільки заморські багатства, батько вмовляв його не їхати з дому. Наводив синові слова мудрого царя Соломона, який просив долю не посилати йому ні бідності, ні багатства, адже мірилом справжнього щастя є золота середина. Казав, що людина середніх статків не знає тяжкої праці та страждань низів, але водночас її не бентежать пиха та розкоші, честолюбство та заздрощі знаті.

Однак Робінзон не послухав батьків і першого вересня 1651 року втік із дому. У першому ж плаванні він потрапив у шторм, та все ж дістався до Лондона, де став купцем і почав торгувати з Гвінеєю.

В одній із мандрівок його взяли в полон пірати. Але Робінзон зміг утекти: на маленькому баркасі він вирушив у відкрите море. Корабель, який трапився Робінзону, привіз його до Бразилії. Там він придбав плантацію і став вигідно торгувати вирощеним тютюном. Але через декілька років сусіди-землевласники підмовили Робінзона вирушити за рабами, щоб мати дармову робочу силу. На дванадцятий день подорожі до Африки налетів ураган, який гнав корабель океаном і змусив команду змінити курс. Матроси помітили землю. Команда вирішила на шлюпках дістатися суші, але через сильний вітер і великі хвилі вони перекинулися. Робінзона підхопила течія, і він ледве зміг потрапити на пустельний берег.

Першу ніч на острові Робінзон провів на дереві. Удень він дістався до свого напівзатонулого корабля. Змайструвавши пліт, Робінзон почав перевозити на берег усе, що йому могло знадобитися надалі. За тринадцять днів перебування на острові він одинадцять разів побував на кораблі й перевіз на берег усе, що тільки в змозі перетягти пара людських рук. Хоча здіймався вітер, Робінзон вирішив ризикнути ще раз.

■ Спробуйте передбачити наступні події, які трапляться з героєм твору.

Майло Вінтер. 1914

Під час попередніх рейсів я так ретельно обшукав нашу каюту, що мені здавалось, ніби там нічого вже не залишилось; але зараз мені впала в очі шафка із двома шухлядами – в одній були три бритви, великі ножиці і з десяток добрих ножів та виделок, а в другій – гроші, почасти європейською, почасти бразильською срібною та золотою монетою, всього до тридцяти шести фунтів стерлінгів. Я посміхнувся, побачивши ці гроші: «Непотрібний мотлох! – сказав я вголос. – Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб підняти тебе із землі. Всю цю купу золота я ладен віддати за будь-який із цих ножів. Мені нема що з тобою робити; тож залишайся там, де лежиш, і йди на дно морське, як створіння, чиє життя не варто рятувати!» Однак, трохи поміркувавши, я вирішив узяти гроші із собою і загорнув їх у шмат парусини. Вітер, що дув з берега, почав міцнішати і за чверть години став зовсім свіжим. Мені спало на думку, що при береговому вітрі пліт мені непотрібний і що треба поспішати на берег, поки море ще не дуже розбурхалось, бо інакше я й зовсім не зможу вибратись.

Отож я спустився у воду й поплив. Вітер швидко міцнішав і ще до початку відпливу перейшов у справжній шторм. Однак на той час я був уже вдома, у безпеці, з усіма моїми скарбами й лежав у наметі. Буря лютувала всю ніч, і коли на ранок я визирнув з намету, від корабля не залишилося й сліду!

Робінзона непокоїло, як захистити себе від дикунів, якщо такі з'являться, та від хижаків, якщо вони водяться на острові. Він роздумував, що краще: викопати печеру чи нап'ясти на землі великий намет. Місце, спочатку обране, не годилося для поселення: то була низина з багnistим ґрунтом. А головне – поблизу не було прісної води. Тому він вирішив пошукати іншого місця, яке б відповідало таким вимогам: по-перше – здорова місцевість і прісна вода; по-друге – захисток від спеки; по-третє – безпека від хижаків, як двоногих, так і чотириногих, і по-четверте, з оселі має бути видно море, щоб не втратити нагоди визволитись, коли Бог пошле якийсь корабель.

Після довгих пошуків я нарешті знайшов невелику рівну галявину на схилі високого горба, під стрімкою прямовисною, мов стіна, кручею, так що зверху мені ніщо не загрожувало. У цій стіні була невелика заглибина, ніби вхід до печери, але ніякої печери чи проходу в скелі не було.

Ось на цій зеленій галявині, перед самою заглибиною, я й вирішив нап'ясти намет. Перш ніж поставити його, я обвів перед заглибиною півколо, ярдів з десять радіусом і, отже, з двадцять – діаметром. У це півколо я понабивав у два ряди міцних кілків, загнавши їх так глибоко, що вони стояли твердо, як палі. Верхні кінці кілків я загострив. Частокіл вийшов щось із п'ять з половиною футів заввишки, а між обома рядами кілків було не більше як шість дюймів. Огорожа вийшла така міцна, що ні людина, ні звір не могли б ні пролізти крізь неї, ні перелізти її. Ця робота відібрала в мене багато часу і сил; найважче було рубати в лісі кілки, переносити їх на майданчик та забивати в землю. Дверей у загороді я не зробив, а перелізав через частокіл за допомогою короткої драбини. Ввійшовши до себе, я забирав драбину і, почувавши себе надійно відгородженим від усього світу, міг спокійно спати вночі, що за інших умов, як мені здавалось, було б неможливо. А проте, як виявилось пізніше, всі ці запобіжні заходи проти уявних ворогів були непотрібні.

На превелику силу я перетягав до себе в цю загороду, чи фортецю, всі свої багатства: харчі, зброю та запаси, про які розповів уже вище. Потім я поставив великий намет, щоб захистити себе від дощів, які там певної пори року бувають дуже сильні. Намет я зробив подвійний, тобто нап'яв спочатку менший, а над ним більший, який накрив брезентом, узятим на кораблі разом із вітрилами. Тепер я спав уже не на підстилці, кинутій просто на землю, а в дуже зручному гамаку, що належав колись помічникові капітана. До намету я переніс харчові припаси і все, що могло поспуватися від дощу, і коли тільки моє добро було сховано всередині

Майло Вінтер. 1914

■ Переведіть міри довжини, ваги тощо, які трапляються в тексті, в одиниці, що використовуються в Україні.

огорожі, я щільно забив отвір, через який заходив і виходив, і став користуватися приставною драбиною.

Заклавши огорожу, я заходився копати в горі печеру. Каміння й землю я виносив крізь намет у двір і зробив таким чином усередині огорожі насип, на півтора фути заввишки. Печера була якраз за наметом і правила мені за лях.

Я принаймні раз на день виходив із рушницею, щоб розважитись, підстрелити яку дичину і познайомитися з природними багатствами острова. Першого ж разу я зробив відкриття, що на острові водяться кози, і дуже зрадив, та, на превеликий жаль, кози були страшенно боязкі, чуйні й такі прудконогі, що підійти до них було найважчою річчю у світі. Однак це не турбувало мене, бо я був певний, що рано чи пізно підстрелю одну з них, що й сталося згодом. Вистеживши місця, де вони збираються, я помітив таке: якщо кози були на горі, а я – в долині, все стадо злякано тікало геть; якщо ж я був на горі, а кози паслись у долині, вони не звертали на мене ніякої уваги. З цього я зробив висновок, що очі цих тварин мають особливу будову: їхній зір спрямований униз, отож вони не можуть бачити того, що відбувається над ними. Відтоді я додержувався такого способу: спочатку залазив на будь-яку скелю, щоб бути над ними, і тоді часто влучав у них.

Моє становище видавалося мені дуже сумним. Мене закинуло жахливим штормом на острів, що лежав далеко від місця призначення нашого корабля і за кількасот миль від торгових шляхів, і я мав усі підстави гадати, що так судило небо і що тут, у цьому відлюдді й самотині, мені доведеться скінчити свої дні. Рясні сльози текли по моєму обличчю, коли я думав про це. Я часто запитував себе, чому провидіння занапащає свої ж створіння, кидає їх напризволяще, залишає без будь-якої підтримки і робить такими безнадійно нещасними, безпорадними й охопленими таким відчаєм, що навряд чи розумно було б дякувати за таке життя.

Але завжди щось швидко припиняло такі думки й докоряло за них. А якось, коли я, глибоко замислившись про свою гірку долю, блукав з рушницею над берегом, у мені заговорив голос розуму: «Ти в скруті, це правда, але згадай, де ті, хто був з тобою? У шлюпці були одинадцяттеро, де ж решта? Чому вони не врятувались, а ти залишився живий? Чому тебе відзначено? І де краще бути – тут чи там?» І я

показав на море. В усякому злі треба вбачати якесь добро й не забувати про гірше, що могло б статися.

І тепер, беручись докладно описувати тихе й сумне життя, яке, певне, ще не випадало нікому у світі, я почну з перших днів і розповідатиму все підряд.

Моя нога вперше ступила на цей жахливий острів, за моїм рахунком, 30 вересня. Минуло днів десять або дванадцять, і мені спало на думку, що я через брак книжок, пера та

чорнила, загублю рахунок дням і нарешті перестану від-різняти будні від свят. Щоб запобігти цьому, я поставив чималий стовп на тому місці берега, куди мене закинуло море, і, вирізьбивши на широкій дерев'яній дошці великими літерами напис: «Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року», прибив її навхрест до стовпа. На цьому чотирикутному стовпі я щодня робив ножем зарубку, кожний сьомий день робив удвоє довшу – це означало неділю; перше число кожного місяця я позначав ще довшою зару-

Олександр Френсіс Лайдон. 1865

биною. Отак я вів свій календар, відзначаючи дні, тижні, місяці та роки.

Із корабля Робінзон ще забрав двох кішок та собаку. Пес був йому відданим слугою багато років і майже замінив людське товариство. Ще з корабля Робінзон узяв пера, чорнило та папір. Поки у нього було чорнило, він дбайливо записував усе, що траплялося. Коли його не стало, довелося кинути записи. Через нестачу інструментів кожна робота йшла дуже повільно і з великими труднощами.

Настав час, коли я почав серйозно міркувати над своїм становищем та обставинами, у які я потрапив, і взявся записувати свої думки – не для того, щоб залишити їх людям, яким доведеться зазнати те саме, що й мені (бо навряд чи знайдеться багато таких людей), а щоб висловити все, що мене мучило й гризло, і цим хоч трохи полегшити свою

душу. І хоч як мені було тяжко, розум мій поволі переборював розпач. Я в міру сил намагався втішити себе думкою, що могло б статися ще гірше, і протиставляв злу добро. Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, які довелося мені зазнати, а поруч – усі радощі, що випали на мою долю.

ЗЛО

Мене закинуло на жахливий, безлюдний острів, і я не маю ніякої надії на порятунок.

Я немовби виділений і відокремлений від усього світу й приречений на горе.

Я осторонь від усього людства; я самітник, вигнанець із людського суспільства.

У мене мало одягу, і скоро мені не буде чим прикрити своє тіло.

Я беззахисний проти нападу людей і звірів.

Мені немає з ким поговорити й розрадити себе.

ДОБРО

Але я живий, я не потонув, як усі мої товариші.

Зате я відзначений з усього нашого екіпажу тим, що смерть помилювала лише мене, і той, хто так дивно врятував мене від смерті, визволить мене і з цього безрадісного становища.

Але я не вмер з голоду й не загинув у цьому пустельному місці, де людині немає із чого жити.

Але я живу в жаркому кліматі, де я навряд чи носив би одяг, коли б і мав його.

Але я потрапив на острів, де не видно таких хижих звірів, як на берегах Африки. Що було б зі мною, якби мене викинуло туди?

Але Бог сотворив чудо, пригнавши наш корабель так близько до берега, що я не тільки встиг запастись усім необхідним для задоволення моїх повсякденних потреб, а й маю змогу забезпечити собі прожиток до кінця моїх днів.

Усе це незаперечно свідчить, що навряд чи на світі було коли-небудь таке лихе становище, де поруч поганого не знайшлося б чогось гарного, за що треба було б дякувати: гіркий досвід людини, котра зазнала найбільшого нещастя на землі, показує, що в нас завжди знайдеться якась утіха, яку в рахунку добра та зла треба записати на прибуток.

Робінзон поволі змирився зі своїм становищем, покинув марні надії, і думки спрямував на поліпшення свого становища. Він вирішив упорядкувати речі, які лежали безладною купою. Він поглибив і розширив печеру. Потім узявся майструвати найпотрібніші меблі, передусім стіл і стілець. Із натесаних ним дощок змайстрував полиці й поклав туди інструменти, залізо та інший дріб'язок так, щоб кожну річ можна було легко знайти. На кілочках порозвішував рушниці і все, що можна було повісити. Він мав усе напохваті, і йому було приємно бачити своє добро впорядкованим. Аж потім Робінзон почав вести свій щоденник.

ЩОДЕННИК

30 вересня 1659 року. Я, нещасливий, бідолашний Робінзон Крузо, зазнавши далеко від берега аварії під час страшенної бурі, був викинутий на берег цього непривітного, похмурого острова, який я назвав островом Розпуки. Усі мої супутники з нашого корабля потонули, а сам я був напівмертвий.

1 жовтня. Прокинувшись уранці, я, на велике диво собі, побачив, що приплив зняв наш корабель з мілини й пригнав його дуже близько до острова. З одного боку, було приємно, що корабель непошкоджений і не перекинувся; у мене народилась надія добратись до нього, коли вітер стихне, щоб запасти собі їжі та інших потрібних речей; але, з другого боку, ще дужчою стала моя туга за товаришами. Якби ми залишилися на кораблі, то, може, врятували б його чи принаймні потонули б не всі. Тоді ми могли б з уламків корабля збудувати човен, і нам пощастило б дістатись до якої-небудь заселеної землі. Ці думки не давали мені спокою цілий день. Нарешті, коли настав відплив, я пішов до корабля, скільки міг, убрид, а тоді поплив. Увесь цей день безперестанку йшов дощ, хоч вітер зовсім стих.

Від 26 до 30 жовтня. Напружено працював, перетягаючи своє добро до нового житла, дарма що майже весь час лив дощ.

4 листопада. Розподілив свій час, призначивши певні години на фізичну працю, на полювання, на сон та розваги. Ось мій розпорядок: зранку, якщо немає дощу, години дві або три ходжу по острову з рушницею; потім до одинадцятої працюю, а об одинадцятій снідаю чим доведеться; з дванадцятої до другої сплю, бо в цю пору найбільша спека, надвечір знову берусь до роботи. Останні два дні весь мій робочий

час пішов на виготовлення стола. Тоді я був ще дуже невправний столяр, але час та нужда скоро зробили з мене майстра на всі руки. Так було б і з кожним на моєму місці.

18 листопада. Шукаючи в лісі будівельний матеріал, знайшов те дерево, яке в Бразилії називають залізним за його надзвичайну твердість. З великими труднощами і дуже попсувавши свою сокиру, я відрубав від нього шматок і на силу приволік додому, бо він був страшенно важкий. Я вирішив зробити з нього лопату.

Дерево було таке тверде, що ця робота забрала в мене багато часу, але іншого виходу я не мав.

27 грудня. Підстрелив двох козенят; одне забив, а друге поранив у ногу так, що воно не могло втекти; я впіймав його і привів додому на мотузці. Вдома оглянув його ногу; вона була перебита, і я забинтував її.

Майло Вінтер. 1914

Примітка. Я виходив це козеня. Я так довго доглядав його, що воно стало ручним, паслось на моріжку перед наметом і не хотіло йти від мене. Тоді мені вперше спало на думку завести домашню худобу, щоб забезпечити собі харчування на той час, коли в мене не стане куль та пороку.

З січня. Почав будувати огорожу чи, точніше, стіну, бо ще боявся нападу; вирішив зробити її дуже міцною та товстою.

Одного разу, нишпорячи у своїх речах, я знайшов невеличкий мішок із зерном для птиці. Рештки цього зерна в мішку були зіпсовані пацюками – коли я заглянув усередину, то побачив саме порохно; оскільки ж мішок був мені потрібен для чогось іншого, то я витрусив його на землю під скелею.

Це було невдовзі перед початком zalivних дощів. Я давно забув про це, коли приблизно через місяць побачив кілька маленьких зелених стеблинок, які щойно вилізли із землі.

Я подумав, що це яка-небудь невідома мені рослина. Яке ж було моє здивування, коли ще через кілька тижнів я побачив десять-дванадцять колосків чудового зерна ячменю! Та я ще більше здивувався, коли згодом помітив, що тут-таки, поруч, під схилом скелі, з'явилися рідкі стебельця іншої рослини. Виявилося, що то рис, уже відомий мені, бо під час свого перебування в Африці я бачив, як він росте.

Можете бути певні, що я дбайливо зібрав усі колосочки, коли вони достигли, а це сталось десь наприкінці червня. Я підібрав кожне зернятко й вирішив посіяти весь урожай знову, сподіваючись у майбутньому назбирати досить збіжжя, щоб його вистачило мені на хліб. Але тільки на четвертий рік я зважився взяти маленьку частину зерна собі на їжу, про що я розповім свого часу.

У середині квітня Робінзон пережив землетрус, від якого ледве не загинув. Він зрозумів, що в печері жити небезпечно і вирішив збудувати курінь на відкритому місті й обгородити його частоколом. У червні Робінзон потрапив під дощ і застудився. Під час страшної хвороби бідолаха нарікав на долю, мучився важким питанням, за що він покараний Богом, у чому його провина. Та внутрішній голос примусив замислитися над тим, яким огидним було його попереднє гультьяйське життя. Він також згадав, що міг декілька разів загинути, але залишився жити. Хвороба на деякий час відступила, і Робінзон став шукати якихось ліків. У скрині він знайшов ліки й для душі – Біблію. Ставши навколішки, Робінзон почав молитися Богу. Після тривалого сну він прокинувся зціленим.

Від 4 до 14 липня здебільшого ходив з рушницею, потроху, як годиться людині, що не зовсім ще одужала після хвороби, бо важко уявити собі, як я тоді знесилів і виснажився.

Минуло більше десяти місяців мого життя на цьому нещасливому острові. Я був певний, що ніколи до мене нога людська не ступала на ці пустельні береги, і вважав, що мені треба зовсім відмовитись від надії на визволення. Тепер, коли моє житло було досить захищене, я вирішив ґрунтовніше обстежити острів і подивитись, чи немає тут іще якихось тварин і рослин, не відомих мені досі.

Я почав це обстеження *15 липня*. Насамперед я вирушив до бухти, де я причалював з моїми плотами. Пройшовши миль зо дві вгору за течією, я пересвідчився, що приплив не сягає далі і, починаючи з цього місця й вище, вода в струмку чиста й прозора.

На другий день, тобто 16-го, я вирушив знову тією самою дорогою, але пройшов трохи далі туди, де закінчувалися струмок і луки та починалась лісиста місцевість. У цій частині острова я знайшов різні овочі і, між іншим, багато динь і винограду.

Робінзон вирішив висушити виноград на сонці й виготовити з нього родзинки, щоб мати смачну та поживну їжу. Він продовжив пошуки і знайшов долину, де була сила кокосових пальм, апельсинових і лимонних дерев. Нарвавши зеленкуватих лимонів, він став пити воду з лимонним соком, щоб вона його відсвіжала й зміцнювала здоров'я. Робінзон зробив запаси винограду та лимонів на дощову пору, яка вже наближалась. Виноград він порозвішував на деревах сохнути, а лимонів набрав скільки міг донести. Повернувшись додому, Робінзон подумав, що родюча долина – краще для життя місце, і чи не переселитись йому в це чудове місце.

Але, обміркувавши питання пильніше, я зважив, що тепер я живу на березі моря і тому маю хоч маленьку надію на якусь сприятливу для мене нагоду; що та сама лиха доля, яка викинула мене на цей острів, може занести на нього й інших нещасливців. І хоч такий випадок був маловірогідний, але замкнутись серед горбів та лісів у центрі острова значило б ув'язнити себе довіку і зробити для себе визволення не лише малоймовірним, а й цілком неможливим.

Проте я так полюбив цю долину, що прожив там майже весь кінець липня, і хоч урешті-решт вирішив не переносити свого житла на нове місце, але все-таки поставив у долині курінь, наглухо обгородивши його огорожею вищою за людський зріст. Входив я туди й виходив звідти за допомогою драбини. Тепер у мене є дім на березі моря і дача в лісі, казав я собі.

З серпня я помітив, що розвішені мною виноградні грона добре висохли на сонці й перетворились на чудові родзинки. Я почав знімати їх з дерев – добре зробив, бо інакше дощі попсували б їх і я позбувся б більшої частини свого зимового запасу. Тільки встиг я познімати грона і перенести майже всі до печери, як полили дощі, і з того часу – це було 14 серпня – дощі йшли мало не щодня до середини жовтня. Іноді лило так, що я цілими днями не виходив із печери.

30 вересня. Я дожив до сумних роковин мого перебування на острові. Я перелічив зарубки на стовпі, і вийшло, що я живу тут уже триста шістдесят п'ять днів.

На той час запас чорнила почав вичерпуватись, і Робінзон став записувати тільки видатні події свого життя.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку долю Робінзону готували його рідні? Що йому радив батько? Чому він його не послухався? Чим герой схожий на автора?
2. Які пригоди пережив Робінзон, поки не опинився на безлюдному острові?
3. Порівняйте дві частини аналізу героєм свого становища. Чого Робінзон побачив більше: доброго чи лихого? Чи може використати таку «методику» сучасна людина?
4. Як Робінзон діяв, облаштовуючи своє життя на острові? Чи можемо ми скористатися його досвідом, коли відпочиваємо на природі?
5. Чому герой вирішив вести щоденник?
6. Чому Робінзон вирішив не переселятися у родючу долину, а залишитися у своєму наметі й печері?
7. Із яким етапом розвитку людства можна зіставити перший рік життя Робінзона на безлюдному острові? Чого він досяг за цей час?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Складіть умовний розпорядок дня Робінзона.

Я згадував уже, як був здивований, коли несподівано побачив коло свого житла кілька колосків рису та ячменю, що, як мені здавалось, вирости самі собою. Пригадую, там було колосків тридцять рису і колосків двадцять ячменю. І ось після дощів, коли сонце перейшло в південну півкулю, я вирішив, що настав найкращий час для сівби. Я перекопав, як міг, невеличкий клаптик землі дерев'яною лопатою, поділив його надвоє й засіяв одну половину рисом, а другу – ячменем; але під час сівби мені спало на думку, що краще першого разу не висівати всього насіння, бо я не знаю напевне, коли саме треба сіяти. І я висіяв приблизно дві третини всього зерна, залишивши по жмені кожного сорту про запас.

Це було для мене велике щастя, що я вчинив так обачно, бо з першого мого засіву жодна зернина не зійшла. Настали посушливі місяці; з того часу, як я засіяв поле, вологи зовсім не було, і насіння не могло прорости. А згодом, коли почалися дощі, воно зійшло, ніби я щойно посіяв його.

Бачачи, що мій перший засів не сходить, я пояснив собі це посухою і почав шукати іншого місця з вогкішим ґрунтом,

щоб спробувати ще раз. Я перекопав новий клаптик землі коло мого куреня й посіяв там рештки зерна. Це було в лютому, невдовзі перед весняним рівноденням. Березневі й квітневі дощі щедро напоїли землю, насіння зійшло чудово й дало рясний урожай. Але насіння в мене залишилося дуже мало, і я не наважився висіяти його все, то й ужинок вийшов невеликий. Але тепер я був досвідчений хлібороб і вже напевне знав, яка саме пора найсприятливіша для засіву і що сіяти можна двічі на рік, і отже, двічі збирати урожай.

За моїми спостереженнями, пори року на острові треба було поділяти не на зимову та літню, як у нас у Європі, а на дощову й посушливу. Дощова пора може бути довша чи коротша, залежно від того, куди дмуть вітри. Зазнавши з власного досвіду, як шкідливо для здоров'я перебувати під відкритим небом під час дощу, я кожного разу перед початком дощів заздалегідь запасав харчі, щоб не виходити, і просиджував удома майже всі дощові місяці.

Я користувався цим часом для роботи, яку можна було виконувати, не виходячи з дому. В моєму господарстві бракувало ще багатьох речей, а щоб зробити їх, треба було докласти чимало впертої праці й старанності. У дитинстві я дуже любив ходити до одного кошикаря, що жив по сусідству від нас, і дивитись, як він працює. Іноді я допомагав йому й потроху навчився плести кошики досить добре, тож

тепер мені бракувало тільки матеріалів, щоб узятись до роботи. Аж ось мені спало на думку, чи не згодяться на кошики гілки тих дерев, з яких я нарубав кілків і які згодом проросли; адже в них мали бути пружні й гнучкі гілки, як у нашої англійської верби чи верболозу. І я вирішив спробувати.

Нарубавши лозин, я поклав їх сушитися в моїй огорожі, а коли вони підсохли, переніс їх у печеру. Найближчої дощової пори я взявся до роботи й сплів багато кошиків, щоб носити землю й складати в них

Майло Вінтер. 1914

при потребі різні речі. Правда, вони виходили в мене не дуже гарними, але, у кожному разі, відповідали своєму призначенню. Після того я ніколи не забував поповнювати свій запас кошиків і, у міру того як старі рвалися, сплітав нові.

Робінзону дуже хотілося оглянути весь острів. Нарешті він зважився пройти весь острів упоперек і добратися до протилежного берега. Він побачив перед собою на заході море, а за ним смугу землі, мабуть, частину Америки. Можливо, її заселяли дикуни. На цій частині острова було багато папуг. Робінзону вдалося піймати пташеня, але минуло кілька років, перш ніж папуга заговорив. Хоча цей берег острова був набагато приємніший, ніж той, де оселився Робінзон, переселятися сюди він не мав жодної охоти. Він тут почувався ніби на чужині, і йому кортіло додому, до своєї садиби, де він прожив більш ніж півтора року. Під час подорожі, що тривала понад місяць, Робінзон врятував від свого собаки козеня, яке привів додому, бо вже давно мріяв приручити пару цих тварин. Ця маленька подорож так його стомила, що він вирішив ніколи не відходити від свого дому далеко, поки йому судилося залишатися на цьому острові.

Знову настала дощова пора осіннього рівнодення, і знову я врочисто відсвяткував 30 вересня – другі роковини мого перебування на острові. Надій на визволення було так само мало, як і першого дня, коли я прибув сюди. Горе й радість я розумів тепер зовсім інакше; вже не ті були в мене бажання, не такі гострі були пристрасті; те, що в перші дні мого прибуття сюди й навіть протягом цих двох років давало мені вітиху, тепер уже не існувало для мене.

У такому настрої почав я свій третій рік на острові. Я не хотів стомлювати читача дрібницями і тому другий рік свого життя на острові описав не так докладно, як перший.

У листопаді й грудні я чекав урожаю ячменю та рису. Ділянка, що я засіяв, була невеличка, бо, як я вже казав, через посуху в мене загинув майже весь урожай першого року, і мені залишилось не більше як пів пека кожного сорту зерна. Цього ж разу врожай мав бути чудовий, але раптом я виявив, що знову ризикую втратити все: моє поле спустошують численні вороги, від яких важко вберегтися. Цими ворогами були насамперед кози й звірки, названі мною зайцями, які, вподобавши ніжні стебельця, днювали й почували на моєму полі і з'їдали молоді сходи, не даючи їм викинути колос.

Проти цього був лише один засіб: обгородити все поле, і ця робота забрала в мене багато праці, головним чином

тому, що треба було поспішати. А втім, моє поле було таке маленьке, що за три тижні огорожа була готова. Вдень я відганяв ворогів пострілами, а на ніч прив'язував до огорожі собаку, що гавкав цілу ніч. Завдяки цим застережним заходам не наситні злодії втекли з цього місця; мій хліб чудово виколосився й почав швидко достигати.

Я не знав, як узятись до жнив, не маючи ні коси, ні серпа. Єдине, що я міг зробити, це скористатись для цієї роботи широким кортиком, чи тесаком, який я взяв з корабля разом з іншою зброєю. Правду сказати, мій урожай був такий невеликий, що зібрати його було дуже легко, та й збирав я його особливим способом: я зрізав лише колоски, носив великим кошиком, а потім перетирав їх руками.

Виявилося, що з половини пека насіння кожного сорту вийшло десь два бушелі рису і більше як два з половиною бушелі ячменю, певна річ, приблизно, бо тоді я не мав мірки.

Це мене дуже підбадьорило: тепер я міг сподіватися, що згодом, коли Бог допоможе, я матиму завжди вдосталь хліба. Але переді мною з'явилися нові труднощі. Як змолоти зерно й зробити з нього борошно? Як просіяти борошно? Як, нарешті, спекти з борошна хліб? Усі ці труднощі разом з бажанням відкласти в запас якнайбільше насіння, щоб потім завжди мати його, спричинилися до того, що я вирішив не займати врожаю цього року, залишити його весь на насіння й докласти всіх зусиль, щоб розв'язати велике завдання забезпечити себе надалі хлібом. Тепер про мене можна було з повним правом сказати, що я заробляю свій хліб. Трохи дивно, що люди так мало думають про те, скільки різних дрібних робіт треба виконати, щоб виростити, зберегти, зібрати, приготувати й випекти звичайний шматок хліба.

■ Порівняйте, як змінився Робінзон за два роки перебування на острові. Запишіть у зошитах: «яким був» спочатку і «яким став».

Ньюелл Конверс Ваєт. 1920

Потрапивши у справді первісні умови життя, я щодня впадав у відчай, бо труднощі давалися мені взнаки дедалі більше, починаючи з того часу, як я зібрав першу жменю ячменю й рису, що так несподівано вирости біля мого житла. По-перше, у мене не було ні плуга, щоб орати землю, ні заступа, щоб скопати її. Я вже казав, що перемиг цю перешкоду, зробивши дерев'яну лопату. Але яке знаряддя, така й робота; не кажучи вже про те, що моя лопата, не оббита залізом, служила дуже недовго (хоча робив я її багато днів), працювати нею було важче, ніж залізною, і сама робота виходила далеко гіршою. Проте я з цим примирився і, набравшись терпіння і не звертаючи уваги на якість роботи, копав далі. Коли зерно було посіяне, нічим було заборонувати його. Довелось замість борони тягати по полю величезний важкий сук, що тільки дряпав землю, а не рівняв її.

Поки мій хліб ріс та досягав, я побачив, що мені ще багато чого бракувало. Треба було обгородити ниву, стерегти її, скосити чи зжати врожай, висушити та перевезти його додому, змолотити, перевіяти й сховати зерно. Після того мені ще були потрібні: млин, щоб змолоти зерно, сито, щоб просіяти борошно, сіль та дріжджі, щоб замісити тісто, піч, щоб спекти хліб. І все ж таки, як побачимо далі, я обійшовся без усього цього. Мати хліб було для мене найціннішою нагородою та втіхою. Все це вимагало від мене важкої і впертої праці, але іншого виходу не було.

У ті дні, коли йшов дощ і мені доводилося сидіти вдома, я виконував інші потрібні роботи, а водночас розважався розмовами зі своїм папугою. Якимось я вирішив виліпити кілька якомога більших глечиків, щоб зберігати в них зерно.

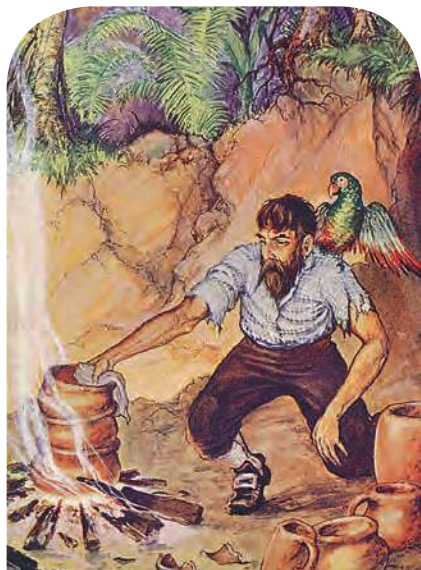
Читач, напевне, пожалів би мене, а може, й посміявся б з мене, якби я розповів йому, як невміло замісив глину, які неадаптовані, незграбні й потворні речі я виробляв; скільки моїх виробів сплющилось і скільки розпалось через те, що глина була надто м'яка і не витримувала власної ваги; скільки інших потріскалось від того, що я поспішив виставити їх на сонце; скільки розсипалась на дрібні шматки від першого ж дотику до них як перед сушінням, так і після нього. Одно слово, за два місяці невтомної праці, коли я, нарешті, знайшов глину, накопав її, приніс додому й узявся до роботи, у мене вийшло дві непоказні посудини, які аж ніяк не можна було назвати глечиками.

Проте, коли мої посудини добре висохли й затверділи від сонця, я обережно підняв їх одну по одній і поставив кожну в один із величезних кошиків, які я спеціально сплів для них, щоб вони не могли розпастись. У порожняву між посудинами й кошиками я напхав рисової та ячної соломи. Щоб ці посудини не відсиріли, я призначив їх на сухе зерно, а згодом, коли зерно буде змелене, – на борошно.

Хоч великі вироби з глини й вийшли в мене невдалими, проте дрібніший посуд – тарілки, круглі горщики, кухлі, миски тощо – був куди кращий: сонце випалило їх і зробило досить міцними.

Але я все ще не досяг своєї головної мети. Мені потрібний був посуд, що не пропускав би води й витримав би вогонь, а саме цього я не міг добитись. Аж ось одного разу я розклав великий вогонь, щоб засмажити м'ясо. Коли воно було готове, я хотів погасити жаринки й знайшов між ними черепок від розбитого горщика, що випадково потрапив у вогонь. Він став твердий, як камінь, і червоний, як черепиця. Це відкриття приємно здивувало мене, і я сказав собі, що коли черепок так добре затвердів від вогню, то, виходить, так само можна випалити на вогні й цілу посудину.

Це примусило мене замислитись над тим, як розкласти вогонь, щоб випалити мої горщики. Поставивши на купу гарячої золи три великі череп'яні горщики й на них три менші, я обклав їх з усіх боків дровами та хмизом і запалив вогонь. У міру того, як дрова перегорали, я підкидав нових, поки мої горщики прогартувались наскрізь, причому жоден із них не тріснув. У такому розжареному стані я держав їх у вогні годин із п'ять чи шість, як раптом побачив, що один із них почав топитись, хоч і залишився цілий. То розтопився від жару змішаний з глиною пісок, що перетворився б на скло, коли б я розпікав його далі. Я потроху зменшив вогонь, і горщики стали не такими червоними. Я сидів коло них усю ніч, щоб не дати вогню погаснути надто швидко,

Майло Вінтер. 1914

і вранці я мав три дуже добрі, хоч і не дуже гарні, череп'яні глечики й три горщики, випалені якнайкраще, у тому числі один политий розтопленим піском.

Мабуть, жодна людина у світі не зазнавала таких радощів з приводу такої дрібниці, як зазнав я, коли побачив, що мені пощастило зробити цілком вогнетривкий череп'яний посуд. Я ледве діждався, поки мої горщики охолонуть, щоб налити в один із них води і зварити в ньому м'ясо. Усе вийшло якнайкраще. Я зварив собі із шматка козлятини дуже смачний суп, хоч у мене не було ні вівсяного борошна, ні інших приправ, що звичайно кладуться туди.

Далі мені треба було зробити кам'яну ступку, щоб перемелювати або, вірніше, товкти в ній зерно. Про таке вдосконалення, як млин, не було чого й думати, маючи лише дві руки. Я не знав, як зарадити собі в цій потребі. В обточуванні каменів я, як і в інших ремеслах, не розумівся зовсім, а до того ж – не мав потрібного інструменту. Дуже багато днів витратив я на те, щоб знайти підходящий камінь, тобто досить твердий і такого розміру, щоб у ньому можна було видовбати заглибину, але не знайшов такого. Правда, на острові були великі скелі, але від них не можна було ні відколоти, ні відламати потрібної мені брили. До того ж ці скелі були з досить крихкого пісковика; від важкого товкача камінь неодмінно почав би кришитись, і пісок засмічував би борошно. Витративши отак силу часу на марні розшуки, я відмовився від думки мати кам'яну ступку й вирішив узяти для ступки велику колоду з твердого дерева, яку мені скоро й пощастило знайти. Вибравши колоду такого розміру, що я ледве міг зсунути її з місця, я обтесав її сокирою, щоб надати їй потрібної форми, а тоді, з великими труднощами, випалив у ній заглибину, як ото бразильські індіанці роблять свої човни. Закінчивши ступку, я витесав величезний важкий товкач із так званого залізного дерева.

Сито для борошна Робінзон зробив з муслінових¹ нашійних хусток, для випікання хліба виліпив спеціальні посудини. Крім хліба, він навчився пекти коржики з рису та пудинги і став гарним пекарем. На всі ці роботи пішла більша частина третього року життя на острові. Робінзон часто згадував про землю, яку бачив з протилежного берега острова. Він шукав способу вирватися з острова на материк. Робінзон спробував зробити

¹ Муслін – дуже тонка, майже прозора тканина.

човен, але не врахував, що почав свою працю далеко від моря, і не подбав про те, як доправити його до води. Тому він вимушений був залишити човен там, де зробив. Це його засмутило, але навчило, що нерозважливо братись до роботи, не розрахувавши точно, чого вона коштуватиме і чи вистачить сили довести її до кінця.

У розпалі цієї роботи настали четверті роковини мого життя на острові, і я провів цей день, як і раніше, у молитві і з спокійною душею. Мої погляди змінились: світ здавався мені тепер чимось далеким і чужим. Він не пробуджував у мені ніяких надій, ніяких бажань: мені не було чого робити в ньому, і я був розлучений з ним, мабуть, довіку. Я дивився на нього такими очима, якими, певне, дивляться на нього з того світу, тобто як на місце, де я жив колись, але звідки пішов назавжди.

Я був володар мого острова і, якщо хочете, міг вважати себе королем чи імператором усієї країни, якою володів. У мене не було суперників, не було конкурентів, ніхто не сперечався зі мною за владу, і я ні з ким не поділяв її. Я міг би навантажити зерном цілі кораблі, але це було мені не потрібно, і я сіяв рівно стільки, скільки сам потребував. У мене було стільки лісу, що я міг би збудувати цілий флот, і стільки винограду, що родзинками можна було б навантажити всі кораблі цього флоту. Однак я цінив тільки те, що було корисне для мене. Я був ситий і мав чим задовольнити всі свої потреби, – навіщо ж мені все інше? Коли б я настріляв більше дичини або посіяв більше хліба, ніж міг з'їсти, мій хліб пропав би, а дичину довелося б викинути собаці або ж її б поїли черв'яки. Дерева, що я зрубав, лежали на землі й гнили; я міг використовувати їх лише на паливо, а воно було мені потрібне тільки для готування їжі.

Одне слово, природа й досвід навчили мене розуміти, що світські блага мають для нас ціну тільки доти, доки вони можуть задовольняти наші потреби; і хоч скільки нагромадили б ми багатств, ми можемо втішатись ними тільки доти, доки можемо користуватися ними, але не більше. І найзажерливіший скнара вилікувався б від свого пороку, коли б він опинився на моєму місці, бо я мав стільки добра, що не знав куди його дівати. Я не мав чого бажати, коли не рахувати деяких речей, яких у мене не було, – правда, дрібних, але дуже мені потрібних. У мене, як я казав уже, було трохи гро-

Олександр Френсіс Лайдон. 1865

■ Дізнайтесь з Вікіпедії про грошові одиниці Великої Британії.

■ Оцініть, наскільки на той час був заможний Робінзон.

шей, золота і срібла – всього близько тридцяти шести фунтів стерлінгів. І що ж? Вони лежали як нікчемний, ні до чого не придатний мотлох; мені не було на що їх витратити, і я часто казав собі, що з радістю віддав би цілу жменю цього металу за ручний млин, щоб молоти своє зерно. Та де там! Я віддав би всі ці гроші за шестипенсову пачку

насіння ріпи та моркви з Англії, за жменьку гороху та бобів або за пляшку чорнила. Ці гроші не давали мені ні користі, ні втіхи. Так і лежали вони у мене в шухляді й дощової пори бралися цвіллю в печері. І коли б я мав повну шафу діамантів, вони так само не мали б для мене ніякої ціни, бо були мені зовсім не потрібні.

Тепер мені жилося далеко легше, ніж раніше – і з фізичного, і з морального боку. Сідаючи їсти, я часто сповнювався глибокою вдячністю до щедрості провидіння, що послало мені трапезу в пустині. Я навчився більше бачити радісні, ніж сумні сторони свого становища, і пам'ятати більше про те, що в мене є, ніж про те, чого мені бракує. І це викликало в моїй душі невимовну радість. Кажу це для тих нещасних людей, які ніколи нічим не бувають задоволені, не можуть спокійно втішатись подарованим їм благом, які завжди хочуть чогось такого, чого в них немає. Всі наші нарікання на те, чого ми позбавлені, виникають, здається мені, від недостатньої вдячності за те, що ми маємо.

Робінзон жив на острові так давно, що одяг, який він забрав з корабля, зносився. Щоправда, у такому жаркому кліматі можна було не вдягатись, але він не міг, соромився ходити голим, дарма що жив сам. Проміння тропічного сонця обпалювало йому шкіру аж до пухирів. Коли ж він виходив без капелюха, у нього від сонця починала страшенно боліти голова.

Я зберігав шкури всіх забитих мною тварин – чотириногих, звичайно. Кожну шкуру я просушував на сонці, розтягнувши її на жердинах. Через це вони здебільшого ставали такі цупкі, що навряд чи могли на щось придатись, але деякі з них були дуже гарні.

Насамперед я зшив собі з них величезну шапку, зробивши її хутром назовні, щоб краще захиститись від дощу. Шапка так мені вдалася, що я вирішив спорудити собі з цього матеріалу цілий костюм, тобто куртку й штани; і куртку, і штани я зробив дуже просторими, а останні – короткими, до колін, бо весь костюм був мені потрібний скоріше для захисту від сонця, ніж для тепла. Мушу сказати, що він був зроблений дуже погано, бо тесляр з мене був поганий, а кравець – іще гірший. Проте мій виріб став мені дуже в пригоді, особливо коли я виходив у дощ: уся вода стікала по довгому хутру шапки й куртки, а я залишався зовсім сухим.

Після куртки та штанів я витратив силу часу та праці на те, щоб зробити парасольку, дуже мені потрібну. Я мав із нею чимало клопоту; минуло багато часу, перш ніж мені вдалося зробити щось придатне для вжитку. Двічі чи тричі я псував свою роботу, поки не змайстрував парасольку собі до смаку. Найважче було зробити, щоб вона розкривалася і закривалася. Спочатку я хотів зробити розкриту парасольку, але тоді довелося б завжди носити її над головою, а це було незручно. Нарешті я переміг ці труднощі, й моя парасолька могла закриватись. Я укрити її козячими шкурами, хутром назовні, щоб дощ стікав з неї, як з похилого даху. Від сонця вона захищала так добре, що я міг виходити з дому навіть у найбільшу спеку і почував себе краще, ніж раніше в прохолодну погоду; коли вона була мені не потрібна, я закривав її і ніс під пахвою.

Так тихо й спокійно жив я на моєму острові, цілком підкорившись волі Божій і звівшись на провидіння.

Минуло п'ять років. Бажання дослідити острів не покидало Робінзона. Він збудував човен і спустив його на воду. Подорож навколо острова виявилася небезпечною, і Робінзон ледь не загинув у морських хвилях. Він

■ Як почувався Робінзон після чотирьох років життя на острові? Чому йому стало легше і фізично, і морально?

■ Про який закон людського життя він дійшов висновку у своїх роздумах? Зачитайте ці рядки. Чи не втратили вони актуальності з часом?

покинув човен у бухточці на протилежному боці острова й повертався додому пішки. Надвечір Робінзон дістався до альтанки і переночував на дачі. Вранці його збудив чийсь голос: «Бідолашний Робіне Крузо! Як ти сюди потрапив? Де ти був?» Це був папуга, який сидів на огорожі.

Протягом року Робінзон удосконалився в усіх ремеслах, яких вимагали умови його життя, навчився користуватися гончарним кругом. На одинадцятому році ув'язнення, коли запас пороху став вичерпуватись, він почав серйозно думати, як ловити живих кіз. Нарешті Робінзону вдалося заманити в пастку декількох козенят. Він вирішив розплодити ціле стадо, бо це був єдиний спосіб забезпечити себе м'ясом, коли закінчаться порох і дріб. Для цього треба було зробити загони, щоб кози не порозбігалися. Через два роки отара налічувала 43 голови. Приємною несподіванкою стало те, що, крім козлятини, Робінзон отримав ще й молоко.

Природа, що живить усяку тварину, сама навчає, як користуватись її дарами. Ніколи зроду Робінзон не доїв корів, а тим більше – кіз, і тільки в дитинстві бачив, як роблять масло й сир. Та коли настала потреба, він навчився – правда, не відразу, а після багатьох невдалих спроб – і доїти, і робити масло та сир і ніколи пізніше не знав нестачі цих продуктів.

Треба було бачити, з якою королівською гідністю я обідав сам, оточений своїми слугами! Одному лиш Попці, як фаворитові, було дозволено балакати зі мною. Мій пес, що давно вже постарів і знікчемнів, не знайшовши на острові особи, з якою він міг би продовжити свій рід, сідав завжди праворуч від мене, а дві кішки – одна по один бік столу, друга по інший – не зводили з мене очей, чекаючи шматочка з моїх рук, що було ознакою особливої ласки до них. Я жив зі своїми домочадцями в достатку і, так би мовити, не потребував нічого, крім людського товариства. Проте незабаром у моїх володіннях з'явилося надто велике товариство.

Як уже сказано, мені кортіло мати під рукою свій човен, для невеличких подорожей, але дуже не хотілось ще раз ризикувати життям, і я то добирав способу перевезти човен на другий бік

Олександр Френсіс Лайдон. 1865

острова, то заспокоював себе думкою, що мені добре й без човна. А втім, мене якось дивно тягло піти на той горбок, куди я вийшов під час останньої екскурсії, і подивитись, які обриси берегів та який напрямок морської течії. Це бажання зростало щодня. Нарешті я не витримав і вирішив піти туди

пішки понад берегом. Дозвольте мені тепер описати свій вигляд. На голові в мене

красувалася величезна безформна шапка з козячого хутра, із закатом, що звисав назад і закривав мою шию від сонця, а під час дощу не давав воді текти за комір. У жаркому кліматі немає нічого шкідливішого для здоров'я, як дощ, коли він потрапляє під одяг. Далі на мені була коротка куртка з полами, що доходили до половини стегон, і штани до колін з козячого хутра. На самі штани пішла ціла шкура дуже старого цапа з довгою вовною, що прикривала мені ноги до половини литок. Панчіх та черевиків у мене зовсім не було, а натомість я змайстрував собі – не знаю як і

назвати – щось подібне до котурнів¹, що застібалися збоку, як краги², але були варварського³ крою, – звичайно, як і решта мого вбрання. Куртку я підперізував широким поясом із козячої шкіри, який стягував замість пряжки двома пришитими до нього ремінцями. З обох боків до пояса були ще припасовані дві петельки, на зразок тих, що робляться для шпаг та кинджалів, тільки на них висіли з одного боку маленька пилка, а з другого – сокира. Крім того, я надягав ще шкіряний ремінь через плече, зав'язаний так само, як і пояс, але трохи вужчий; на цьому ремені під моєю лівою рукою висіли дві торбинки, теж із козячої шкіри. В одній торбинці я носив порох, а в другій – дріб. На спині в мене звисав кошик, на плечі я ніс рушницю, а над головою тримав величезну хутряну парасольку, дуже незугарну, але після рушниць, мабуть, найпотрібнішу серед мого спорядження річ...

Олександр Френсіс
Лайдон. 1865

¹ Котурни – взуття із товстими дерев'яними підошвами.

² Краги – накладні шкіряні халяви до взуття.

³ Варварський – тут: далекий від цивілізації і культури.

Бороду я відпустив спочатку майже на чверть ярда, але в мене був великий вибір ножиць та бритов, і згодом я обстриг її досить коротко, залишивши тільки те, що росло на верхній губі, подібне за формою до величезних мусульманських вусів, бачених мною в Сале в турків.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому Робінзон невпинно досліджував острів?
2. Що допомогло Робінзону перетворити острів Розпуки на острів Надії?
3. Складіть інформаційне коло «Речі, виготовлені руками Робінзона».
4. Чому Робінзона спіткала невдача із човном, про який він мріяв і який нарешті зробив? Символом чого є образ покинутого човна?
5. Які головні здобутки і відкриття Робінзона за десять років на острові? Як змінилося світосприйняття героя за цей час?
6. З якими етапами розвитку людства можна зіставити цей період життя Робінзона на острові?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Підготуйте проекти про заняття Робінзона, розділившись за інтересами: «служба безпеки», «кулінари», «ремісники», «фермери», «дизайнери», «будівельники», «картографи».

Ньюелл Конверс Ваєт. 1920

Робінзон вирушив у нову подорож уздовж берега. Вона тривала декілька днів. Море було надто спокійним, і це здивувало Робінзона. Але згодом, після тривалих спостережень, він розгадав загадку: стан моря залежав від припливів і відпливів. Господарство Робінзона було в зразковому стані, адже він не шкодував праці, коли бачив, що треба щось зробити для покращення своїх зручностей. Аж раптом надзвичайна подія розпочала новий період його життя. Робінзон знайшов відбиток людської ступні.

Я не помилився: це, безумовно, був відбиток людської ступні, я чітко вирізняв п'яту, пальці, підошву. Як він потрапив сюди? Я губився в здогадах і не міг спинитись на жодному. Дуже збентежений, не чуючи, як-то кажуть, землі під собою, пішов я додому до своєї фортеці. Я був наляканий

до краю. Що два-три кроки я оглядався, лякався кожного куща, кожного дерева і приймав за людину кожен пенъ, побачений здалека. Не можна описати, яких страшних і несподіваних форм прибирали в моїй уяві всі речі, які химерні міркування снувались у моїй голові і які безглузді наміри спадали мені на думку.

О, яких безглузвих рішень доходить людина під впливом страху! Страх відбирає в неї здатність користуватись тими засобами, до яких їй радить удаватися розум. Перше, про що я подумав, – це поламати мої загороди, а всіх кіз пустити в ліс, щоб дикуни, не знайшовши їх, не поверталися більше на острів по нову здобич. Я мав намір також перекопати обидві свої ниви й зруйнувати свою альтанку

■ Чому Робінзон, який, за його власними словами, «не потребував нічого, крім людського товариства», так злякався, побачивши слід людської ноги?

та намет, таким чином не залишивши на острові ніяких ознак людського житла. Такий план склався в мене першої ночі після мого повернення із щойно описаної експедиції на той берег, під свіжим враженням зроблених мною нових відкриттів.

Тривога моя була така велика, що я не спав усю ніч. Зате над ранок, виснажений важкими роздумами, я заснув міцним сном, а прокинувшись, відчув себе, як ніколи, бадьорим. Тепер я почав міркувати спокійніше і, зваживши всі обставини, дійшов висновку, що мій острів, такий багатий на рослинність і розташований недалеко від материка, не був таким безлюдним, як я уявляв собі раніше. Хоч на ньому й не було постійних жителів, усе-таки тут могли іноді бувати дикуни з материка; не виключено, що їх приганяло течією чи вітром. А те, що я прожив на острові п'ятнадцять років і досі не зустрів жодної живої людини, пояснюється, звичайно, тим, що, потрапивши сюди, дикуни, очевидно, відразу якомога швидше верталися назад, бо ні в якому разі не думали оселятись тут.

Отже, мені загрожувала єдина небезпека – зустріти їх несподівано, коли вони висідатимуть на берег.

Задля безпеки Робінзон вирішив зробити ще одну огорожу навколо свого житла. До того ж простір поза зовнішньою стіною він засадив подібними до верби деревами. Через два роки перед його житлом стояв густий гайок: нікому не спало б тепер на думку, що за цим лісом є житло.

Робінзон почав шукати нове місце, щоб зробити загорожу для кіз. На березі тієї частини острова, де він ще не був, Робінзон побачив багато слідів людських ніг. Виявилося, що дикуни-переможці привозили на острів переможених і влаштовували жахливі людожерські банкети. Не можна описати жаху, що охопив Робінзона, коли він побачив берег, засіяний черепами, кістками рук, ніг та інших частин людського тіла. Він був так вражений, побачивши все це, що навіть забув про небезпеку, яка йому загрожувала. Від жаху перед страшним викривленням людської природи, що могла дійти до такої пекельної жорстокості, у Робінзона пропав весь страх за самого себе. Він повернувся до свого замку і став менше боятися дикунів.

Ішов уже двадцять третій рік перебування Робінзона на острові. Якби не страх перед дикунами, він охоче згодився би бути тут до останніх днів свого життя. У грудні Робінзон побачив вогонь на березі. Він боявся індіанців, які, почавши блукати по острові, здогадаються, що тут живуть люди, і не заспокояться, поки його не знайдуть. Робінзон зарядив усі мушкети та пістолі і вирішив захищатися до останнього подиху. З вершини гори він спостерігав через підзорну трубу за дикунами, які з початком припливу посідали в човни й відчалили. Його дні тепер минали у повсякденній тривозі.

Якось біля острова Робінзона розбився корабель. Він перевіз безліч корисних речей, серед яких були дві банки варення, кілька сорочок, носові та нашійні хустки.

Одного разу вночі, у сезон березневих дощів, на 24 році усамітнення, Робінзон замислився над тим, що йому робити. Він усе частіше думав, звідки припливають дикуни. У нього зародився план дістатися материка і зустріти корабель. Якось йому наснилося, ніби він вийшов зі свого «замку» і побачив на березі дві піроги¹, а коло них – одинадцять дикунів. Вони хотіли вбити та з'їсти полоненого. Але той вирвався від них і кинувся тікати в лісок. Робінзон вийшов йому назустріч і врятував його. Робінзон подумав, що для

¹ **Пірога** – легкий індіанський човен, виготовлений зі шкур або видовбаний чи випалений зі стовбура дерева.

Ньюелл Конверс Васт. 1920

успішної подорожі на материк необхідно попередньо взяти в полон якогось дикуна. Після довгих вагань він вирішив підстерегти людожерів, коли ті висадяться на острові, щоб захопити одного з них.

Минуло вже півтора року, відколи я склав свій план, через те я почав уже вважати його нездійсненним. Тож уявіть собі мій подив, коли одного ранку я побачив на березі, на моєму боці острова, принаймні п'ять індіанських пірог. Усі вони були порожні: дикуни, що приїхали ними, кудись зникли з моїх очей. Я знав, що звичайно в кожному пірогу сідає четверо-шестеро чоловік, коли не більше, і тому численність непроханих гостей дуже мене бентежила. Я не уявляв, як я один упораюся з двома чи трьома десятками дикунів. Спантеличений та стурбований, я засів у своєму замку, але приготувався до задуманої раніше атаки та вирішив діяти, якщо трапиться нагода. Я довго чекав, прислухаючись, чи не долине до мене гомін з боку дикунів, і, нарешті, згораючи від нетерпіння якнайшвидше дізнатись, що там діється, поставив свої рушниці під драбиною й виліз на вершину горба, як і звичайно, у два заходи. Вилізши, я став так, що моя голова не висувалась над горбом, і почав дивитись у підзорну трубу. Дикунів було не менше тридцяти. Вони розклали на березі вогнище і щось готували на ньому.

Раптом кілька чоловік відокремились від гурту й побігли в той бік, де стояли човни, а через якийсь час я побачив, що вони тягнуть до вогню двох нещасних, очевидно, призначених на убій, що до того, напевне, лежали зв'язані в човнах. Одного з них відразу ж звалили на землю, вдаривши по голові чимсь важким, мабуть, дрючком або дерев'яним мечем, яким звичайно користуються дикуни. У цю мить нещасний, відчувши, що його не так пильнують, спалахнув надією на порятунок. Він раптом кинувся вперед і з неймовірною швидкістю побіг піщаним берегом прямо до мене, тобто в той бік, де було моє житло. Признаюсь, я страшенно перелякався, коли побачив, що він біжить до мене, тим більше, що мені здалось, ніби вся ватага кинулась доганяти його. Отже, перша половина мого сну справдилась: дикун, за яким жечуться, шукає притулку в моєму ліску. Проте я не міг сподіватись, що здійсниться й друга половина цього сну, тобто що решта дикунів не переслідуватиме своєї жертви і не знайде її там. Я залишився на своєму посту і дуже підбадьорився,

коли побачив, що за втікачем женуться всього лише троє. Остаточно заспокоївся я, коли пересвідчився, що він біжить далеко швидше, ніж його переслідувачі, що відстань між ними дедалі збільшується і що, коли йому пощастить пробігти так іще з пів години, вони його не піймають.

Від мого замку їх відокремлювала бухточка, вже не раз згадувана мною на початку оповідання: та сама, куди я причаливав зі своїми плотами, коли перевозив майно з нашого корабля. Я ясно бачив, що втікач муситиме перепливати її, інакше його зловлять. Справді, він, не задумуючись, кинувся у воду, хоча був саме приплив, за яких-небудь тридцять помахів переплив бухточку, виліз на протилежний берег і, не сповільнюючи темпу, помчав далі. З трьох його переслідувачів тільки двоє кинулись у воду, а третій не наважився, бо, певне, не вмів плавати...

Я помітив, що двом дикунам, які гнались за втікачем, треба було вдвічі більше часу, ніж йому, щоб перепливати бухточку. І тут я всім своїм єством відчув, що настав час діяти, коли я хочу придбати слугу, а може, й товариша чи помічника. «Саме провидіння, – думав я, – закликає мене врятувати нещасного». Не гаючи часу, я збіг драбинами до підніжжя гори, взяв із собою рушниці, які лишив унизу, так само швидко виліз знову нагору, спустився з другого боку й побіг до моря навперейми дикунам. Незабаром я опинився між утікачем та його переслідувачами, бо взяв найкоротший шлях і до того ж біг униз, по схилу горба. Почувши мої крики, втікач озирнувся і спочатку перелякався мене більше, ніж своїх ворогів. Я подав йому рукою знак повернути, а сам поволі пішов назустріч переслідувачам. Коли перший із них порівнявся зі мною, я збив його з ніг ударом приклада. Стріляти я боявся, щоб не привернути уваги решти дикунів, хоч на такій відстані навряд чи вони могли б почути мій постріл або побачити дим від нього. Коли перший із переслідувачів упав, його товариш спинився, очевидно, перелякавшись, і я швидко підбіг до нього. Але, наблизившись, я побачив, що він тримає в руках лук і стрілу і цілиться в мене.

Отже, я мусив діяти і першим же пострілом убив його. Нещасний, бачивши, що обидва його вороги, як йому здавалось, упали мертві, спинився, але він був так наляканий вогнем і звуком пострілу, що розгубився, не знаючи, чи йти йому до мене, а чи тікати, і, мабуть, більше схилявся до

того, щоб тікати. Я почав знову гукати й манити його до себе. Він зрозумів: ступив кілька кроків і знову спинився. Тільки тоді я помітив, що він труситься, як у пропасниці. Бідолаха, очевидно, вважав себе за мого полоненого і думав, що я вчиню з ним точнісінько так само, як я вчинив з його ворогами. Я знову поманив його до себе і взагалі старався підбадьорити його, як умів. Він підходив до мене все ближче, кожні десять–двадцять кроків падаючи навколішки на знак вдячності за порятунок. Я ласкаво посміхався до нього й манив його рукою. Нарешті, підійшовши зовсім близько, він знову впав навколішки, поцілував землю, притулився до мене обличчям, взяв мою ногу й поставив її собі на голову.

Мабуть, останній порух означав, що він присягається бути моїм рабом до самої смерті. Я підвів його, поплескав по плечу і, як міг, старався показати, що йому не слід боятись мене. Я подав йому знак іти за мною і повів його не до свого замку, а зовсім в інший бік – у віддалену частину острова, до своєї печери. Отже, я не дав своєму сну здійснитись у цій частині: дикун не шукав притулку в моєму ліску. Коли ми з ним прийшли в печеру, я дав йому хліба, жменю родзинок і напоїв його водою, а це після швидкого бігу було для нього найпотрібніше. Коли він підживився, я жестами показав йому в куток печери, де в мене лежали великий оберемок рисової соломи та ковдра, що не раз правили мені за постіль. Бідолаху не треба було дуже довго припрошувати, він ліг і вмить заснув.

Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з рівними, міцними руками й ногами і добре розвиненим тілом. На вигляд йому було років двадцять шість. У його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він посміхався. Волосся в нього було довге й чорне, але не кучеряве, як овеча вовна; лоб високий і широкий; очі жваві й блискучі; колір шкіри не чорний, а смуглий,

Майло Вінтер. 1914

проте не того жовто-рудого відтінку, як у бразильських або віргінських індіанців, а скоріше оливковий, дуже приємний для очей, хоч його й важко описати. Обличчя в нього було кругле й повне, ніс невеликий. До того ж у нього був гарно окреслений рот з тонкими губами і правильної форми, білі, немов слонова кістка, чудові зуби.

Проспавши або, вірніше, продрімавши з пів години, він прокинувся й вийшов до мене. Я саме доїв своїх кіз у загоні біля печери. Побачивши мене, він відразу ж підбіг і ліг переді мною на землю, показуючи всією своєю позою найсмирненішу вдячність і виробляючи при цьому всім тілом безліч чудернацьких рухів. Припавши обличчям до землі, він знову поставив собі на голову мою ногу і всіма приступними йому засобами старався довести свою безмежну відданість та покірність і дати мені зрозуміти, що з цього дня він буде моїм слугою довіку. Я зрозумів багато дечого з того, що він хотів мені сказати, і постарався пояснити йому, що я дуже задоволений ним. Відразу я почав говорити з ним і вчити його відповідати. Насамперед я сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово «господар» і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я; навчив вимовляти «так» та «ні» і розтлумачив значення цих слів. Я дав йому молока в череп'яному глечики, надпивши спочатку сам та вмочивши в нього хліб; я дав йому також коржа, щоб він наслідував мій приклад. П'ятниця з охотою послухався і на мигах показав, що їжа йому до смаку.

Наступного дня Робінзон з П'ятницею потрапили на те місце, де напередодні бенкетували дикуни. Перед їхніми очима постала така жахлива картина, що в Робінзона завмерло серце й захолола кров у жилах: увесь берег був засіяний людськими кістками, земля – закривавлена. П'ятниця жестами розповів, що дикуни привезли з собою чотирьох полонених; трьох вони з'їли, а четвертий був він сам. Знищивши сліди кривавого бенкету, Робінзон і П'ятниця вернулись до замку. Робінзон одягнув П'ятницю, і слуга потроху при звичаївся до свого вбрання.

Новий товариш мені дуже сподобався, і я взяв собі за обов'язок навчити його всього того, що могло бути для нього корисним, а головне – говорити й розуміти мої слова. Він виявив себе дуже здібним учнем, завжди веселим і завжди ретельним. Він так радів, коли розумів мене або коли йому

щастило пояснити мені свою думку, що для мене була справжня втіха вчити його. Відколи він оселився зі мною, мені жилося так легко й приємно, що коли б я міг почувати себе в безпеці від дикунів, то, напевне, без жалю погодився б залишитись на острові довіку.

Оскільки тепер замість одного їдця я мав двох, то мені треба було збільшити своє поле та сіяти більше зерна. Я вибрав більшу ділянку землі й заходився обгороджувати її так само, як і попередні. П'ятниця не тільки дуже старанно, а й з явною охотою допомагав мені в цій роботі. Я пояснив йому, навіщо вона, сказавши, що це буде нове поле, бо нас тепер двоє і хліба треба вдвічі більше. Його дуже зворушило, що я так дбаю про нього. Він, як умів, старався мені розтлумачити, що розуміє, наскільки тепер, коли він зі мною, побільшало в мене клопотів. Він пояснив, що ретельно працюватиме, коли я дам йому роботу і покажу, як її виконувати.

Це був найщасливіший рік мого життя на острові. П'ятниця навчився досить добре говорити по-англійському. Він знав назви майже всіх речей, про які я міг його запитати, і всіх місць, куди я міг його послати. Він дуже любив розмовляти зі мною. Отак знову знайшлося заняття для мого язика, що стільки років байдикував. Окрім утіхи, яку я мав із наших бесід, сама присутність цього хлопця була для мене неабиякою радістю, так припав він мені до серця. Щодня більше чарувала мене його чесність та щирість. Потроху я всією душею прихилився до нього, та і він полюбив мене так, як, гадаю, доти не любив нікого.

Коли ми з П'ятницею познайомилися ближче і він уже міг не тільки розуміти майже все, що я йому говорив, а й сам почав досить швидко розмовляти покрученою англійською мовою, я розповів йому історію моїх пригод, особливо те, як я потрапив на цей острів, скільки років прожив на ньому і як я провів ці роки. Я розповів П'ятниці про європейські країни, зокрема про Англію, пояснивши, що я звідти родом. Я розповів йому про аварію корабля, на якому я побував, і показав місце, де колись лежали його рештки, що їх тепер віднесло в море. Я показав йому й рештки шлюпки, на якій ми рятувались і яку згодом викинуло на острів. Ця шлюпка, яку я не мав сили зрушити з місця, тепер зовсім розвалилась. Побачивши її, П'ятниця замислився і довго мовчав. Я спитав його, про що він думає, і він відповів:

– Я бачив шлюпка, як ця: плавав те місце, де мій народ.

Я довго не міг зрозуміти, що він хотів сказати, але нарешті, після довгих розпитувань, виявилось, що таку саму шлюпку прибило до тієї землі, де живе його плем'я. Я зараз же подумав, що якийсь європейський корабель розбився коло тих берегів і ту шлюпку зірвало з нього хвилями. Але чомусь мені не спало на думку, що в шлюпці могли бути люди і, розпитуючи далі, я цікавився лише шлюпкою. П'ятниця описав мені її дуже докладно, але лише тоді, коли він жваво додав наприкінці: «Білі люди не потонули, ми їх урятували», – я зрозумів його краще і запитав, чи були в шлюпці білі люди.

– Вони живі, живуть у наших, – відповів він.

Це нашттовхнуло мене на новий здогад: чи не з того корабля, що розбився перед моїм островом, були ті сімнадцять чоловік? Мабуть, переконавшись, що корабель наскочив на скелю і що йому загрожує неминуча загибель, всі вони покинули його і пересіли в шлюпку, а потім їх прибило до землі дикунів, де вони й залишились. Я почав допитуватись у П'ятниці, чи напевне він знає, що білі люди живі. Вів жваво відповів: «Напевне, напевне», – і додав, що скоро вже чотири роки, як вони живуть у його земляків і що ті не тільки не кривдять їх, а навіть годують. На моє запитання, як могло статися, що дикуни не вбили і не з'їли білих людей, він відповів: «Білі люди стали нам брати». Тобто, наскільки я зрозумів його, вони замирилися з ними. П'ятниця додав: «Наші їдять людей, коли війна». Тобто тільки військовополонених із ворожих племен.

Якось П'ятниця піднявся на вершину пагорба, звідти було видно материк, і почав радісно танцювати, бо побачив рідну землю. Робінзон запропонував йому повернутися додому, але той відмовився це робити без свого господаря. Вони вирішили спорудити ще один човен. Робінзон обладнав його вітрилами й навчив П'ятницю управлятися з ними.

Настав двадцять сьомий рік мого полону. Останніх трьох років, правда, можна було б не рахувати, бо, коли з'явився П'ятниця, життя моє зовсім змінилось. Двадцять шості роковини я відсвяткував подячною молитвою, як і минулі

■ Чи можна, спираючись на цей епізод, сказати, що Дефо закликав до гармонійного співіснування людей, які належать до різних культур? Чому ви так вважаєте?

роки. Я був непохитно переконаний, що не проживу на моєму острові й року. Та, незважаючи на таку впевненість, я не за-недбував свого господарства, а так само копав землю, засівав, обгороджував нові ниви, ходив за своєю отарою, збирав та сушив виноград – одно слово, робив усе необхідне, як і доти.

Як тільки припинились дощі та встановилась погода, я почав ретельно готуватись до далекого плавання. Я заздалегідь розрахував, який запас харчів буде нам потрібний, і заготував усе, що треба. Тижнів через два я збирався відкрити док і спустити човен на воду. Одного ранку, як звичайно, готуючись до подорожі, я послав П'ятницю на берег по черепаху: яєць та м'яса цієї тварини нам звичайно вистачало на тиждень. Не встиг П'ятниця відійти, як прибіг назад. Мов божевільний, не чуючи під собою землі, він перелетів до мене через огорожу і, перш ніж я встиг його запитати, закричав:

- Господарю! Господарю! Лихо! Нещастя!
- Що таке, П'ятнице? – спитав я в тривозі.
- Там, коло берега, одна, дві, три піроги!

Я спитав його, чи він боронитиме мене, як я його, і, головне, чи робитиме він усе, що я накажу йому.

- Я умру, якщо ти накажеш, господарю! – відповів він.

Зібравши зброю, вони її зарядили і стали спостерігати. Робінзона розлютило те, що дикуни отаборились так близько до його житла, а огида до кривавої розправи ще дужче розпалила його гнів. І він сказав П'ятниці, що вирішив напасти й перебити всіх до одного цих нелюдів.

Дорогою мене знову опосіли старі думки, і моя рішучість почала підупадати. Не численність дикунів лякала мене, бо в боротьбі з цими голими, майже беззбройними людьми всі шанси були на моєму боці, навіть якби я був один. Ні, мене мучило інше. «З якого права, а тим більше – з якої потреби, – запитав я себе, – збираюсь я заплямувати свої руки кров'ю людей, що не зробили й не хотіли зробити мені ніякого зла? Чим, справді, завинили вони переді мною? Їхні варварські звичаї мене не обходять; це – нещасна спадщина, якою їх покарав Бог. Але якщо їх покинув Бог, якщо він у своїй мудрості визнавав за найкраще зробити їх подібними до тварин, то, в усякому разі, мене він не вповноважував бути їхнім суддею, а тим більше катом. І, нарешті, за вади цілого народу не можна мститися над окремими людьми».

Підійшовши ближче до дикунів, Робінзон помітив, що один з полонених – європеєць. І Робінзон вирішив вступити в бій.

Дикуни, які ніколи до того не стикалися з вогнепальною зброєю, були просто приголомшені. Робінзон звільнив європейця, який виявився іспанцем, і дав йому тесак та пістоль. З двадцять одного дикуна втекло лише четверо. Робінзона це турбувало, бо він боявся, що дикуни повернуться на трьохстах човнах і подолають їх своєю кількістю. В одному з човнів, які належали тубільцям, Робінзон побачив зв'язаного чоловіка, що ледве дихав. Це було дивовижно, але вони врятували від загибелі батька П'ятниці, і той аж танцював від радості.

Я спитав його, чи дав він батькові хліба. П'ятниця, показавши на себе, мовив: «Немає хліба, підлий пес нічого не залишив, сам усе з'їв». Тоді я вийняв зі своєї торби все, що в мене було, – невеличкий буханець, два-три грона винограду, – і дав П'ятниці для його батька. Не встиг він знову ввійти в човен, як побіг стрімголов кудись, немов за ним гналась нечиста сила. Треба зауважити, що цей хлопець був надзвичайно прудкий на ноги, і, перше ніж я встиг опам'ятатись, він зник з моїх очей. Я кричав йому, щоб він спинився, та де там! Через чверть години він повернувся, але вже не так хутко.

Коли П'ятниця підійшов ближче, я побачив, що він щось несе. Це був глечик з прісною водою, яку він приніс для батька. Він бігав для цього додому, до нашого замку, і взяв там ще дві хлібини. Хліб він віддав мені, а воду поніс старому, щоправда, дозволивши й мені ковтнути кілька разів, бо мені теж дуже хотілось пити. Вода підбадьорила старого; як виявилось, він умирав від спраги. Коли він напився, я покликав П'ятницю й спитав, чи не залишилось у глечики води. П'ятниця відповів: «Залишилось», – і я звелів дати напиться і іспанцеві, що потребував цього не менше, ніж батько П'ятниці. Я передав іспанцеві також одну хлібину з тих, що приніс П'ятниця. Коли він угамував спрагу свіжою водою й поїв хліба, я підійшов до нього й дав йому жменю винограду.

Майло Вінтер. 1914

Він підвів голову й глянув на мене з безмежною вдячністю. Незважаючи на відвагу, тільки що виявлену ним у сутичці, іспанець був такий виснажений, що не міг стояти на ногах, хоч як намагався. Я помітив, що П'ятниця щохвилини обертається глянути, чи сидить його батько на тому місці, де він його залишив. Аж ось, обернувшись, він побачив, що старий зник. П'ятниця вмить схопився і, не кажучи ні слова, кинувся до човна так швидко, що не видно було, як його ноги торкались землі. Підбігши й побачивши, що батько просто приліг трохи відпочити, він зараз же вернувся до нас. Тоді я сказав іспанцеві, що мій слуга допоможе йому підвестись і доведе до човна, на якому ми перевеземо його до нашого житла, а там уже подбаємо про нього.

Мій острів був тепер заселений, і я вважав, що маю багато підданців. Часто я не міг утриматись від посмішки на думку про те, наскільки я схожий на короля. По-перше, весь острів був моєю невід'ємною власністю, і, отже, мені належало безумовне право панування. По-друге, мій народ був весь під моєю владою: я був необмеженим володарем і законодавцем. Усі мої підданці завдячували мені своїм життям, і кожен із них був готовий, коли б це було потрібно, померти за мене. Знаменно також, що всі троє були різної віри: П'ятниця був протестант, його батько – язичник¹ і людожер, а іспанець – католик. Я допускав у своїх володіннях цілковиту свободу совісті.

Невдовзі я почав потроху розмовляти з моїми новими підданцями. Насамперед я наказав П'ятниці спитати свого батька, що він гадає про втечу чотирьох дикунів і чи не боїться він, що вони можуть вернутись на острів із цілою юрбою своїх одноплемінників, яких нам не під силу буде подолати. Старий індіанець відповів, що, на його думку, втікачі ніяк не могли вигребти в таку бурю, яка лютувала тієї ночі; що вони напевне всі потонули, а коли й урятувались яким дивом, то їх віднесло на південь і прибило до землі ворожого племені, де вони однаково загинуть від рук своїх ворогів. Що вони робили б, якби щасливо добрались додому, він не знав, але, на його думку, вони були такі перелякані нашим несподіваним нападом, гуркотом та вогнем пострілів,

¹Язичник – тут: нехристиянин, той, хто поклоняється природі, уособленій в образах божеств-ідолів.

що, напевне, розповіли своїм, ніби їхні товариші загинули не від людських рук, а від грому та блискавки, і ніби П'ятниця та я були не двоє озброєних людей, а двоє розгніваних духів, посланих з неба, щоб знищити

їх. Він, мовляв, сам чув, як вони говорили це один одному, бо не уявляли собі, щоб простий смертний міг вивергати полум'я, говорити громом і вбивати на далекій відстані, навіть не замахнувшись рукою, як це було в тому випадку. Згодом я дізнався, що відтоді дикуни більше ніколи не висідали на моєму острові. Очевидно, четверо втікачів, яких ми вважали за загинувших, щасливо повернулись додому і своїми оповіданнями так перелякали одноплемінників, що в тих склалось уявлення, ніби кожного, хто ступить на зачарований острів, спалить небесний вогонь.

Але тоді я цього не знав і тому ніколи не міг позбутися тривоги, щохвилини чекаючи нападу дикунів. І я, і моя маленька армія повсякчасно були готові до бою. Нас було тепер четверо, і, якби до нас з'явилась навіть сотня дикунів, ми сміливо стали б до бою з ними хоч би й у чистому полі. Пересвідчившись однак, що дикуни не з'являються, я помалу почав забувати свої страхи і все частіше вертався думками до своєї давньої мрії поїхати на материк, тим більше, що, як запевняв батько П'ятниці, я, як їхній благодійник, міг сподіватись на гостинну зустріч у його одноплемінників.

Іспанець разом із батьком П'ятниці відправилися на материк за його співвітчизниками. Це було на 27 році перебування Робінзона на безлюдному острові. За тиждень П'ятниця побачив біля острова англійський корабель. Виявилось, що команда збунтувалася і вирішила залишити на острові капітана і тих членів команди, які не пристали до піратів. Робінзон допоміг капітану та його супутникам здолати піратів і повернути корабель. Заколотники залишилися на острові, а Робінзон з П'ятницею змогли нарешті його покинути. На спомин він узяв шапку з козячої шкури, парасольку, папугу та гроші. На острові він прожив 28 років 2 місяці і 19 днів. До Англії Робінзон прибув 11 червня 1687 року: він був відсутній понад 35 років.

■ Поміркуйте, чи можна уявні «оповідання» вцілілих індіанців назвати міфами. Чому?

■ Спираючись на матеріали розділу «Міф і література», спробуйте самі відтворити міф, який виник в індіанців після відвідин острова Робінзона Крузо.

Переклад з англійської Євгена Крижевича

Роман Даніеля Дефо як початок робінзонади

За шість років до виходу «Робінзона» в одному із журналів з'явилася стаття про шотландського моряка Александра Селкірка, який прожив самотою на безлюдному острові трохи більше чотирьох років. Ця подія і стала основою книги Даніеля Дефо.

Але от що дивно, хоча в романі безліч пригод, увага читачів прикута зовсім до іншого. Їх цікавить, як Робінзон, крок за кроком, ніби повторює шлях усього людства, як, завдяки розуму та невтомній праці, вибудовує навколо себе цілий світ. Тож не випадково цю книгу часто називають уславленням прагматичного людському розуму та наполегливої праці. Щоб утвердити цю думку, письменник змінив початкову історію: суттєво подовжив час перебування героя на острові; змінив фінал пригоди – на відміну від Селкірка, який на самоті ледь не здичавів і майже розучився розмовляти, Робінзон не лише впорядкував острів до стану сучасної цивілізації, а й сам розвинувся, став більше цінувати духовне, ніж матеріальне. Читачі полюбили історію неймовірних пригод Робінзона Крузо і стали називати «робінзонами» людей, які силою обставин були позбавлені людського суспільства, а в літературі його образ став традиційним.

Робінзонада – твір пригодницької літератури, що зображує виживання однієї людини чи групи, ізольованої від суспільства і цивілізації, найчастіше на безлюдному острові.

Плідною виявилася історія Робінзона Крузо і для українського мистецтва. Цю книгу любив Тарас Шевченко і навіть намалював до неї ілюстрацію. Центральне і головне місце на малюнку займає Робінзон із Біблією. Ця книга підтримує людину, яка опинилася на безлюдному острові, дає можливість герою відчувати зв'язок зі світом, зрозуміти себе, врешті – допомагає залишитися Людиною.

◀ Робінзон Крузо. Тарас Шевченко. 1856

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За яких обставин Робінзон уперше зустрівся з П'ятницею? Чому він його врятував?
2. Як Робінзон вибудовує свої стосунки з урятованим? Опишіть історію порятунку і їхнього співжиття від імені П'ятниці.
3. Чому, навіть плануючи залишити острів, Робінзон не занедбував свого господарства, а так само робив усе необхідне, як і доти?
4. Який рік перебування на острові був для Робінзона найщасливішим?
5. Складіть хронологічну таблицю перебування Робінзона Крузо на безлюдному острові і за її допомогою підготуйте розповідь про його життя на безлюдному острові.
6. Порівняйте етапи розвитку людської цивілізації, з якими ви познайомилися на уроках історії, з етапами життя Робінзона на безлюдному острові. Чому вони схожі? Обґрунтуйте свою точку зору.
7. Перебуваючи на безлюдному острові, Робінзон Крузо дійшов певних висновків. Віднайдіть їх у тексті і складіть «Порадник Робінзона Крузо». Наприклад, «Чекання зла багато гірше, ніж саме зло, особливо коли цьому чеканню та страхам не бачиш кінця».
8. Що таке робінзонада? Кого зараз називають робінзонами?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Заповніть таблицю – характеристику героя прикладами з тексту.

<i>Риси характеру</i>	<i>Підтвердження з тексту</i>
Працелюбність і ретельність	
Терплячість і обережність	
Наполегливість, цілеспрямованість	
Винахідливість, гострий розум	
Передбачливість, ощадливість	
Стійкість, сила духу, віра у власні сили	

2. Знайдіть і поясніть епітети, якими характеризує Робінзон слова **праця, труд**. Яка роль праці в долі Робінзона? Стисло запишіть свої узагальнення.
3. Заповніть порівняльну таблицю «Зміни в характері Робінзона».

<i>Риси Робінзона</i>	<i>на початку роману</i>	<i>після життя на острові</i>
Ставлення до багатства, грошей		
Ставлення до тубільців		
Ставлення до життя взагалі		

4. Підготуйте презентацію або повідомлення про найвідоміші екранізації роману «Робінзон Крузо».

Чарльз Дікенс

«Різдвяна пісня в прозі»

Чи може література змінити світ? Яскравою відповіддю на це запитання є життя і творчість Чарльза Дікенса. Познайомившись із «Різдвяною піснею в прозі», зрозумієте, що гарна книга справді може зробити світ трохи добрішим, а отже – кращим.

Чарльз Дікенс

Якщо в дитини запитати, яке свято (крім дня народження, звісно) вона любить понад усе, то, найімовірніше, вона відповість: «Новий рік та Різдво». Це й зрозуміло, адже в ці дні малечі дарують безліч усіляких гостинців. А ще можна зібрати гурт і піти з колядками та щедрівками. І за всією цією веселою метушнею іноді наче забувається справжній дух Різдва Христового. А свято це родинне, воно є уособленням доброти і милосердя, коли «всі люди... вільно відкривають свої серця, що досі були немовби замкнені на замок, і переймаються співчуттям до знедолених».

Саме доброти та милосердю (їх ще називають гуманізмом) своєю творчістю віддано служив англійський письменник **Чарльз Дікенс (1812–1879)**. Народився він у бідній сім'ї. Його батько здобув освіту завдяки

■ Що ви знаєте про свято Різдва і його традиції в різних країнах світу?

■ Висловіть припущення, чому прозовий твір автор назвав піснею.

■ Які книги чи кінофільми про подорож людини в часі вам знайомі? Навіщо їхні герої здійснили такі мандрівки?

▲ Дікенс за письмовим столом. Фото Дж. Г. Воткінса. 1858

Є темні сили на землі, та тим яскравішим здається світло.

Чарльз Дікенс

родині, у якій дідусь і бабуса майбутнього письменника були прислугою. Родині Дікенсів завжди бракувало грошей: Чарльз із дитячих років спізнав, що таке бути людиною невисокого походження, та ще й неїмущою. Його навчання постійно переривалося нагальною потребою заробляти гроші для родини. Коли батька посадили до боргової в'язниці, Чарльз, старший син у родині, заробляв на фабриці ваксмиттям баночок та наклеюванням на них етикеток жалюгідні шість шилінгів на тиждень. Він добре знав, що таке бути голодним. Можливо, саме тоді Дікенс і зрозумів, що гроші в цім світі вирішують багато, але не все. Що є цінності, багато важливіші за матеріальні статки, – це тепло та затишок родинного вогнища.

П'ятнадцятирічним майбутній письменник почав справжнє доросле життя. Він змінив декілька професій, доки не влаштувався працювати репортером до лондонської газети. А згодом став літератором. Дуже швидко Чарльз Дікенс перетворився на одного з найпопулярніших письменників не лише у своїй країні, а й за її межами.

Невдовзі Чарльз Дікенс став дуже заможною людиною.

Люди, які знали письменника тоді, коли він був бідним репортером, і тоді, коли літературна творчість принесла йому всесвітню славу та чималі прибутки, говорили, що він не втратив *«щедрого серця і щедрої душі»*. Чарльз Дікенс завжди був ладен прийти на допомогу. Його шанували по обидва береги Атлантики, а його книги примушували уряд Великої Британії змінювати закони. Але, попри шалену популярність і впливовість, Дікенс не став зарозумілим і самозакоханим.

Письменник створив багато великих романів, кожен із яких варто прочитати. І сьогодні надзвичайно популярними є романи «Пригоди Олівера

► Мрії Дікенса.

Роберт Вільям Басс. 1875

Дікенс зображений за письмовим столом в оточенні своїх персонажів.

Твіста», «Домбі і син» та інші. Але є в Дікенса невеличкий твір, герой якого ніби вийшов за межі тексту і почав жити власним, незалежним від письменника життям.

У чому ж причина надзвичайної популярності «Різдвяної пісні...»? Можливо в тому, що Дікенсу вдалося переконливо зобразити небагатих людей, які вміють бути щедрими, милосердними, добрішими за багатіїв і, головне, здатні щиро й віддано любити. А гроші, золото, у яких дехто вбачає чи не єдину гарантію щастя, можуть зробити людину самотньою та нещасною. І часто-густо бідняк, який зберіг у своєму серці любов і доброту, набагато щасливіший за багача.

Сучасники називали Дікенса співцем доброти і милосердя, поборником гуманізму. Таким він і залишився у вдячній пам'яті людства. Це й зрозуміло, адже своїми творами письменник намагався зробити світ кращим, переконати людину, що найвища життєва цінність – це тепло родинного вогнища. А справжні скарби, з якими ніколи не може зрівнятися золото, – це доброта і милосердя.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. З якими труднощами стикався Ч. Дікенс у дитинстві?
2. У багатьох творах Ч. Дікенса розповідається про знедолених дітей. Чи пов'язано це з особистим досвідом письменника?
3. Перегляньте екранізацію «Різдвяної пісні в прозі». Порівняйте свої враження після прочитання твору та перегляду екранізації. Що вам сподобалося більше?

ЗАПРОШУЄМО НА ЕКСКУРСІЮ

Будинок-музей Чарльза Дікенса (Charles Dickens Museum) – це дім у Лондоні на Дауті-стріт, 48, де жив певний час письменник зі своєю родиною, де написав свої найкращі романи. Тут відтворено унікальну атмосферу будинку середини XIX століття, зібрано предмети, якими Чарльз Дікенс користувався за життя, рукописи і перші видання його книг.

У гарну погоду біля музею в саду виставляють столики, де можна посидіти серед квітів і насолодитися чашкою кави або випити улюбленого чаю Дікенса.

Завітайте до музею, скористайтесь шансом удосконалити свої мовні навички, адже сайт англomовний.

РІЗДВЯНА ПІСНЯ В ПРОЗІ

(уривки)

КУПЛЕТ¹ ПЕРШИЙ. Дух Марлі

І з чого б нам розпочати цю пісню? А з того, що Марлі був мертвий. Сумніватися в цьому не випадало. Свідोцтво про його похорон підписали священник, хазяїн похоронного бюро й головний гробар. Старий Марлі був мертвий, мов цвях в одвірку.

Але ж чи знав про це Скрудж? Звісно, що знав. Кому ж іще було про це знати, як не йому? Скрудж був у Марлі єдиною його довіреною особою, єдиним його уповноваженим в усіх справах, єдиним виконавцем духівниці, його єдиним законним спадкоємцем, єдиним другом і єдиною людиною, котра провела його на цвинтар. І все ж таки ця сумна подія не надто пригнітила Скруджа, адже він навіть у день похорону друга залишився бездоганно діловою людиною, відзначивши це укладенням вельми вигідної оборудки.

А що вже безсердечний він був скупердяга, отой Скрудж! Хто-хто, а вже він умів давити, вичавлювати соки, витягувати жири, заганяти в могилу, загірбати, хапати, захоплювати, вимагати... Що вмів, то вмів, старий гріховодник! Бо то ж був не чоловік, а креміль. Атож, він був холодний і твердий, мов креміль, і ще нікому жодного разу в житті не пощастило викресати з його серця бодай іскру жалю та співчуття. Зачаєний, затаєний, сам у собі й сам для себе – чистий тобі молюск!

■ Прочитайте авторську характеристику й опис зовнішності (портрет) головного героя повісті.

■ Знайдіть художні засоби творення образу (епітети, порівняння, метафори). Поясніть, як вони розкривають характер персонажа. Яку атмосферу створюють навколо нього?

■ Знайдіть далі в тексті деталі опису героя і доповніть своє перше уявлення про нього.

¹ Куплет – строфа пісні, частина пісенного тексту, покладена на мелодію.

Холод, страхітливий мороз, що лютував у його душі, геть заморозив ізсередини його старечі риси, загострив йому гачкуватого носа, поморщив, поорав шкіру на щоках, скував його ходу, змусив очі почервоніти, а тонкі губи – посиніти, зробив крижаним його рипучий, скрипучий голос. Повсюди носив він при собі оту крижану атмосферу. Вже самою своєю присутністю він заморожував власну контору в літню спеку й не давав тій конторі відтанути бодай на пів градуса навіть на Різдвяні святки.

І от якось – і до того ж не котрогось там простого дня, а на сам Святвечір, – старий Скрудж гибів у своїй конторі над рахунковими книгами.

■ Що додає до нашого уявлення про Скруджа опис приміщення (інтер'єр) його контори? Як його характеризує ставлення до свого працівника?

Двері власного кабінету Скрудж тримав прочиненими, щоб мати змогу наглядати за своїм клерком¹, який далі за тими дверима сидів у похмурій комірчині, схожій чи то на тюремну камеру, чи то на монастирську келію², і переписував папери. Якщо біля самого Скруджа полум'я в каміні ледь дихало, то вогник біля клерка був незрівнянно менший, – здавалося, там тліє лиш одна-єдина вуглинка. Але підкинути вугілля до свого вогнища бідолаха не смів, бо хазяїн тримав ящика з вугіллям у своїй кімнаті, й коли б клерк насмілився зайти до нього із совком у руці, Скрудж, не вагаючись, заявив би йому: вважай, хлопче, що ти розлучився з роботою. Ось чому клерк закутувався якнайпильніше своїм білим вовняним шарфом і відчайдушно силкувався зігрітися біля свічки.

– Вітаю вас, дядечку, з близьким Різдвом! – пролунав раптом чийсь життєрадісний голос. А належав той голос Скруджевому небожеві. Цей молодик таким прожогом ускочив до контори, що, поки дядечко відірвався від паперів, той уже й стояв біля його стола.

– Пхе! – буркнув Скрудж. – Які дурниці!

Скруджів небіж так розігрівся від шпаркої³ ходи крізь мороз і туман, що весь аж пашів, мов пічка.

– Ви на Різдво кажете «дурниці»? – вражено перепитав небіж. – Це ви мабуть, жартуєте?

¹ Клерк – діловод, писар, працівник, який виконує письмові роботи.

² Келія – бідно облаштоване житло ченця або черниці в монастирі.

³ Шпаркий – дуже швидкий, стрімкий.

– Аж ніяк не жартую, – запевнив Скрудж. – Повеселитись на святках? А ти яке маєш право веселитись? Ти ж майже злидар!

– Та ви заспокойтесь, – весело умовляв дядечка небіж. – А яке ви маєте право бути похмурим і понурим? Та ви не гнівайтесь, дядечку! – попросив небіж.

– А як же мені не гніватись, – відрізав дядечко, – якщо мені доводиться жити серед таких пришепелків, як ти, з твоїм «веселим Різдвом»? Бо що для таких як ти, Різдво, як не нагода здихатися рахунків, не заплативши грішми? Що – як не нагода переконатися, що ти ще на рік постаршав і навіть постарів, але ні на годину не побагатшав? Та коли б моя воля, – обурено виголосив Скрудж, – то я всякого такого телепня, котрий галасує по вулицях, репетуючи: «Веселого Різдва!» – зварив би разом із його власним пудингом¹, а в могилу йому загнав кілка з гостролисту²! Чи ж багато було тобі добра в житті від того Різдва?

– Смію сказати, що на світі є чимало чого такого, що приносить мені добро, але не обов'язково при цьому ще й вигоду чи багатство, – заперечив небіж. – От хоч би й Різдво. Я добре пам'ятаю, чим завжди були для мене Різдвяні святки. Їх я завжди сприймав як добру пору, як милий, любий момент всепрощення й милосердя. Різдво – то ж єдиний час, який я тільки знаю в довгому календарі року, коли всі люди, чоловіки й жінки, мовби за мовчазною згодою, вільно відкривають свої серця, що досі були немовби замкнені на замок, і переймаються співчуттям до знедолених. Ось чому, дядечку, я вірю, хоча Різдво ще жодного разу не підкинуло ані крихти золота чи срібла мені до кишені, – вірю, що воно мені й приносило, і приносить, і проноситиме добро, і ще скажу: хай буде воно благословенне у Бога!

Конторський службовець у комірчині мимоволі заплескав у долоні. Але враз і похопився: припуститися такої непристойності! – і так ревно кинувся підворушувати кочергою ті кілька своїх вуглин, що загасив й останню кволу іскринку вогню.

¹ Пудинг – десерт із яєць, цукру, фруктів, молока й борошна (манки або рису). Традиційна різдвяна страва в Англії. Вариться і подається холодним.

² Гостролист – вічнозелений деревовидний кущ із колючим гостим листям. Із його гілок плетуть різдвяні вінки в католицьких країнах, оскільки це рослина з вінця Христа, ягоди якої від його крові стали червоними.

Скрудж пригрозив працівникові звільненням, якщо почує ще бодай звук від нього, та відмовився від запрошення небожа відсвяткувати Різдво в родинному колі. Небіж заради такого великого свята хотів порозумітися з дядьком, тож побажав йому веселого Різдва. А коли йшов з контори, привітав з Різдвом клерка. Той, хоч і змерз, виявився багатшим за Скруджа на душевне тепло, тож щиро відповів на привітання. Скрудж сердився, бо мусив заплатити клеркові за наступний день, хоча той на роботу не вийде, бо святкуватиме Різдво. Клерк пообіцяв післязавтра прийти на роботу чимнайраніш і, закутавшись вовняним шарфом, чимдуж помчав додому, аби погуляти зі своїми дітьми.

Скрудж теж пішов додому. На його дверях був молоток-калатайло, у якому він угледів обличчя старого Марлі. А потім Скрудж почув, ніби хтось у будинку гримить залізом. Скнара у привидів не вірив, але побачив перед собою духа Джейкоба Марлі, що волочив за собою величезний ланцюг.

Дух сказав, що мусить блукати по світу й тягати ланцюга, який сам собі скував за свій вік, бо за життя дбав лише про прибутки і геть забув про милосердя та щедрість. Він сповістив, що для Скруджа ще не все втрачено остаточно, адже його відвідають троє Духів.

Повість – літературний жанр, середній за обсягом прозовий твір (більший за оповідання, але менший за роман) з однією сюжетною лінією (одна або кілька подій із життя героя), невеликою кількістю персонажів.

КУПЛЕТ ДРУГИЙ. Перший з трьох Духів

Коли Скрудж прокинувся, було настільки темно, що, визирнувши з-за завісок свого ліжка, він насилу зумів відрізнити прозоре вікно від непроглядно-темних стін кімнати. Він так-то вже свердлов пільму своїми зіркими, немов у тхора, очима, коли це дзвони на сусідній дзвіниці вибили чотири чверті. Скрудж почав дослухатися: котра ж це година? Йому на подив важкий дзвін вибив шість, сім, а тоді вісім ударів... і змовк, аж дійшовши до дванадцяти. Опівніч! А коли він лягав у ліжку, було за другу ночі.

– Ну що за чудасія? – здивувався Скрудж. – Бути цього не може, щоб я проспав мало не цілу добу! Невже щось скоїлося із сонцем і нині не опівніч, а полудень?

Ця думка збудила в ньому таку тривогу, що він видерся з ліжка й навромацки добувся до вікна. Мороз покpив шиби своїми малюнками. Аби хоч щось роздивитися, довелося йому протирати шибy рукавом халата, але й після цього йому пощастило роздивитися зовсім небагато.

Скрудж знову заліз у ліжко і став обдумувати й передумувати все це, але ні до чого додуматися не міг. Усе тривожніше йому ставало на душі, все невідчепніші гасали йому в голові думки. Найдужче непокоїв його дух Марлі. Щоразу, як тільки він рішуче казав собі, що все те йому просто приверзлося, його думка, мов розтягнена до краю і знов відпущена пружина, поверталась назад, до початку, й запитання: «Був то сон чи не сон?» – знову поставало перед ним, вимагаючи відповіді. Отак гарячково розмірковуючи, Скрудж згадав, що передрік йому дух Марлі: коли годинник виб'є першу, до нього з'явиться наступний гість із потойбіччя.

Та ось до його напруженого слуху долинуло: «Дін-дон!»

– Перша ночі! – переможно промовив Скрудж. – І все! І нікого нема!

■ Чому Скрудж так зрадів? Що він прагнув перемогти?

Але він поспішив сказати це ще до того, як пролунав останній удар, що позначав годину, й тільки опісля долинув той звук: низький, монотонний, лункий, печальний дзвін. Перша! І тієї ж миті спалахнуло, осяявши кімнату, якесь світло, й чиясь невидима рука відсунула завіски його ліжка.

Скрудж уздрів перед собою якусь дивну постать. Немовби дитина? Але ні, більше ніби дідусь, тільки видимий мов через якусь надприродну зорову трубу, яка віддалила його на таку відстань, що він неначе зменшився до зросту малої дитини. Сріблясте, мовби сиве від старості волосся спадало

гостеві на потилицю й на плечі, а проте на обличчі не видно було ані зморщечки, й на щоках рожевів ніжний рум'янець. Руки ж виглядали дуже довгими та м'язистими, а широкі, з довгими пальцями долоні наводили на думку про приховану в них велику силу. Ноги – оголені, як і руки, – вражали витонченістю будови. Вбрана була ця істота в якусь біло-сніжну туніку¹, оперезану прегарним осяйним поясом, і тримала в руці зелену гілочку гостролисту, але поділ її вбрання прикрашали літні квіти, що дивно суперечило тому різдвяному символі. Однак найдивнішим у цього прибульця було те, що з його тімені бив угору, осяваючи його постать, ясний струмінь чистого світла. Мав Дух і світлогасника – під його пахвою виднів ковпак, що правив йому, певне, за головний убір у тих випадках, коли він не схильний був самоосвітлюватись.

– Хто ви і що ви таке? – запитав Скрудж.

– Я – Дух Колишнього Різдва.

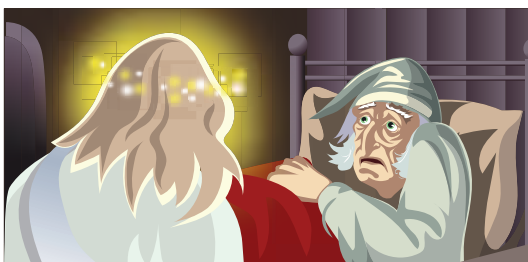
Хтозна й чому Скруджеві раптом так дуже заманулося, щоб Дух насунув того ковпака собі на голову. То він і почав умовляти прибульця, щоб той надягнув свій головний убір.

– Як! – вигукнув Дух. – То ти хотів би отак відразу й загасити своїми нечистими руками світло, яке я випромінюю? Чи ж тобі не досить того, то якраз ти – один із тих людей, чий згубні пристрасті й створили цього світлогасника, і змушували мене так довго, рік за роком, носити його, насунутого аж на самі очі?

Скрудж якнайчемніше запевнив Духа, що не мав ані найменшого наміру його скривдити, а також не пригадує, щоб хоч коли-небудь, хоч би за яких обставин свідомо хотів його «оковпачити». А тоді ще й дозволив собі поцікавитися, яка така справа привела дивного гостя до цієї оселі.

– Турбота про твоє благо! – відказав Дух.

Уголос Скрудж висловив велику вдячність, але не втерпів, щоб не подумати водночас, що, коли б його не піднімали з постелі серед ночі та дозволили добре виспатися, ото й було

¹ Туніка – довга сорочка вільного крою, з рукавами або без них.

б справжнє благо. А Привид, чи не підслухавши його думок, тут-таки й уточнив:

– Тоді про твоє спасіння. – Ще й не договоривши, він простяг до Скрудж свою дужу руку й легенько взяв його за лікоть. – Устань! І ходи за мною!

Скрудж спочатку хотів був відпроситися, мовляв, холод, глупа ніч – не найкращі умови для прогулянок пішки; що в ліжку тепло, а надворі холодюка набагато нижче нуля; що вдягнений він надто легко: халат, нічний ковпак та капці, а до того ж, як на те, він ще й підхопив недавно нежить... але як можна було висмикнути ліктя, коли ті пальці стискали його так невідпорно, хоч і майже по-жіночому ніжно? Скрудж підвівся з ліжка. Але, завваживши, що Дух прямує просто до вікна, благально схопив його за поли туніки.

– Я простий смертний! – заблагав він. – Я можу впасти!

– Дозволь мені лишень доторкнутися до твоїх грудей, – мовив Дух, кладучи руку йому на серце. – Це тебе підтримає, і ти здолаєш ще й не такі перепони!

Ще прибулець і не договорив цих слів, як вони обидва проникли крізь стіну, опинившись.... на безлюдному сільському путівці, обабіч якого білили поля.

– Боже милосердний! – вигукнув Скрудж, сплеснувши руками й роззираючись надовкола. – Я ж виріс у цих місцях! Я гасав тут хлопчаком!

Дух кинув на нього лагідний погляд. Той його легкий доторк, хоч який невагомий і скороминущий, розбудив якісь приспані почуття в грудях старого діда. Скрудж уловлював тисячі запахів, що носилися в повітрі, й кожен із тих запахів оживляв у пам'яті тисячі давно-давно забутих думок, сподівань, радощів і турбот!

– Твої губи тремтять, – спостеріг Привид. – А що то блищить у тебе на щоці?

Скрудж промимрив, незвично затинаючись, що то прищик, і попросив Духа вести його далі – туди, куди прагло тепер його серце.

Вони пішли путівцем, і Скрудж упізнавав кожен природний стовп, кожне дерево, кожні ворота. Аж ось удалині замірило містечко із церквою, з ринковим майданом і мостом над звивистою річкою. Тепер завидніли якісь патлаті поні, на чиїх спинах гуци-

■ Чи правду сказав Скрудж про те, що в нього на щоці, і чому?

кали хлопчаки: маленькі вершники мчали назустріч двом мандрівцям, гукаючи до інших хлопчаків, що їхали на бі- дарках та возах, де правували, вимахуючи батогами, селяни, батьки тих дітей. І вся малеча була весела, всі щось кричали одне одному, і над просторами полів стояв такий веселий га- мір, аж бриніло від сміху саме свіже, морозяне повітря.

– Усе це просто тіні того, що існувало колись, – пояснив привид.

Ось ті веселуни опинилися вже зовсім близько біля них, і Скрудж упізнавав їх, називав кожного на ім'я. І чому ж це він так безмежно тішився, бачачи їх? Чому так блищали його холодні очі, а серце аж підстрибувало в грудях, коли то- вариші з його дитинства мчали повз нього? Чому груди йому переповнювала радість, коли він чув, як вони, роз'їжджаю- чись на роздоріжжях кожне до своєї домівки, бажають одне одному веселих святків? Але що ті веселі святки для Скруджа? Хіба вони бодай коли-небудь принесли йому хоч яке добро?

– А школа ще не зовсім спустіла, – повідомив Дух. – Якийсь бідолашний хлопчик, усіма забутий, залишився там один-однісінький.

Скрудж відповів, що знає, хто то. І схлипнув.

З головної дороги вони звернули на незабутню для Скру- джа стежку й незабаром підійшли до червонястої цегляної споруди з увінчаною флюгером¹ невеликою округлою баш- точкою, всередині якої висів дзвін. Двоє мандрівців увійшли до похмурої вітальні й, позаглядавши до відчинених дверей численних кімнат, пересвідчилися, як убого вони обставле- ні, які холодні й порожні. Тут тхнуло сирістю і землею, все було таке холодне й голе, і якось навіювало думку про часте уставання при свічці й постійне недоїдання. Дух зі Скру- джем попрямували до одних дверей у глибині вітальні. Две- рі перед ними відчинились, і перед їхніми очима постала довга кімната з безвідрадно голими стінами, яка здавалася ще безвідраднішою від того, що в ній тяглися ряди простих парт, збитих із соснових дощок. За однією з тих парт, біля каміну зі скупим вогником, сидів самотній хлопчик.

Він читав. Скрудж і собі сів за парту й заплакав, упізнав- ши самого себе: вбогого, всіма забутого хлопчика, яким він

¹ Флюгер – прикраса на даху у формі стрілки, фігурки тварини або птаха, яка вказує напрямок вітру.

був колись. Раптом за вікном вигулькнув якийсь чоловік у чужоземному вбранні й із сокирою за поясом. Він стояв перед ними, як живий, тримаючи за вуздечку віслиюка, на-в'юченого дровами.

– Ой, та це ж Алі-Баба! – не тямлячи себе від захвату, вигукнув Скрудж. – Мій любий, старий, щирий Алі-Баба! Так, так, я знаю! Одного разу на Святвечір, коли той занехаяний хлопчик лишався тут один-однісінький, забутий всіма, Алі-Баба й справді з'явився уперше – отак, як тепер. Ох, бідолашний хлопчик!

Ото б подивувалися всі комерсанти лондонського Сіті, з якими Скрудж вів справи, коли б побачили його розхвилюване, розпашіле обличчя та почули, як він, з усією притаманною йому поважністю, меле такі дурниці, та ще й таким чудним голосом, що годі втямити, сміється він чи плаче...

– А он і папуга! – далі вигукував Скрудж. – Сам зелений, із жовтим хвостиком, а на маківці чубчик, мовби листок салати. Он він! «Бідний Робіне Крузо!» – так він сказав господареві, коли той повернувся додому, обпливши кругом острова. «Бідний Робіне Крузо! Де ти був, Робіне Крузо?» Господар подумав, що це йому сниться, а воно й ні – то, ви ж знаєте, папуга заговорив до нього. – І тут-таки, з раптовістю, геть не притаманною його вдачі, Скрудж скрикнув, жаліючи самого себе: – Бідний, бідний хлопчик! – і знову заплакав. – Як би я хотів... – пробурмотів він потім, утираючи очі рукавом і сягаючи рукою до кишені, а тоді, роззирнувшись довкола, додав: – Ні, тепер уже запізно!

– А чого б ти хотів? – запитав його Дух.

■ Як ви вважаєте, чому Скрудж згадав саме цей епізод із «Пригод Робінзона Крузо»?

– Та нічого такого, – відповів Скрудж. – Нічого особливого. Просто вчора ввечері один хлопчак був заколядував під моїми дверима. Я хотів би дати йому що-небудь – тільки й усього.

Дух усміхнувся задумано й, махнувши рукою, мовив:

– А погляньмо ще на одне Різдво!

Після цих слів хлопчик Скрудж підріс, а класна кімната стала ще темніша й брудніша. І знову він лишився тут самотин, коли всі інші хлопці пороз'їжджалися додому зустрічати веселе свято. Але тепер він уже не читав, а розпачливо ходив туди-сюди по класу. Тут Скрудж глянув на Духа,

а тоді, сумно похитавши головою, втопив тривожний погляд у двері. Вони й відчинились, і маленька дівчинка, на кілька років менша за хлопця, вбігла до кімнати. Кинувшись хлопцеві на шию, вона почала його цілувати, називаючи своїм любим братиком.

Сестричка Фанні приїхала, щоб забрати малого Ебенезера додому. Вона впрохала суворого батька забрати хлопчика на Різдво додому, де їх чекали веселі святки.

– Яке тендітне створіння! – мовив Дух. – Завжди здавалося, що вона може зів'янути від найлегшого леготу. Але ця дівчинка мала велике серце. Вона померла вже заміжньою жінкою. І по ній, здається, лишилися діти.

– Одна дитина, – уточнив Скрудж.

– Правда, – згодився Дух. – Твій небіж!

Скрудж зніжковів, але тільки в душі, а Духові лише буркнув:

– Так.

За мить Скрудж опинився в крамниці, де він починав працювати. Її господар, пан Фезівиг, влаштував для своїх помічників різдвяний бал. Скрудж згадував минуле, серцем і душею він був весь там, у подіях того вечора, із тими, хто там витанцьовував, і з тим юнаком, яким був колись він сам. Він начебто брав участь у всьому, пригадував усе, тішився всім, переживаючи водночас якесь нез'ясовне хвилювання.

– Як небагато треба було зробити, аби серця всіх цих про-стаків сповнилися почуттями вдячності! – зазначив Дух. – Адже він потратив зовсім небагато – всього три-чотири фунти того, що ви, смертні люди, називаєте грошима.

– Та річ не в цьому, – заперечив Скрудж, зачеплений цим зауваженням і вже й не помічаючи, що міркує не так, як притаманно йому теперішньому, а як колишній юнак Скрудж. – Річ не в цьому, Духу. Адже від старого Фезівига залежало зробити нас щасливими чи нещасливими, а нашу службу – легкою чи обтяжливою, перетворити на втіху або на муку. І хай він робить це за допомогою слова чи погляду, силою чогось настільки незначного, дрібничкового, що це неможливо скласти до купи й полічити, оцінити, – все одно добро, яке він творить, настільки велике, що воно варте цілого багатства.

Тут Скрудж відчув на собі Духів погляд і затнувся.

– Чого ж ти замовк? – поцікавився Дух.

– Та дрібничка, – віднікувався Скрудж. – Пуста абищия. Просто мені захотілося сказати два-три слова моєму клеркові. Тільки й усього.

Наступної миті Скрудж із Духом опинилися на вулиці. Скрудж знову побачив самого себе, але старшого, у розквіті літ.

Риси його обличчя ще не стали настільки гострі, суворі, як в останні роки, але клопоти й зажерливість уже наклали на це обличчя свій відбиток. В очах з'явився нетерплячий, жадібний блиск – уже було видно, яка хвороблива пристрасть закоренилася в його душі й що станеться з ним, коли вона виросте й чорна її тінь цілком його поглине. Він був не сам-один. Поруч нього сиділа гарненька молода дівчина в жалобній сукні. Її очі були повні сліз, що блискотіли від світла, яке випромінював Дух Колишнього Різдва.

– Ах, це так мало важить, – тихо мовила вона. – Ти тепер поклоняєшся іншому божеству – воно витіснило мене з твого серця. Що ж, якщо воно зможе підтримувати й втішати тебе в майбутньому, як хотіла б підтримувати й втішати я, тоді, звісно, я не повинна сумувати.

– Що ж це за божество, яке витіснило тебе? – запитав молодий Скрудж.

– Гроші.

– Отака вона, безсторонність світу! – гірко сказав її коханий. – Ні з чим світ не розправляється так жорстоко, як з убогістю, і нічого не береться засуджувати так суворо, як зусилля людини доскочити багатства! Хіба це так погано, що я нарешті порозумнішав? Моє ставлення до тебе не змінилося.

Вона похитала головою.

– Хочеш сказати, що змінилося?

– Заручилися ми тоді, коли обое були вбогі й задовольнялися тим, що мали, сподіваючись, що із часом побільшимо наш достаток терплячою працею.

– Але відтоді ти дуже змінився. Я про це багато думала й вирішила повернути тобі волю.

– Невже я коли-небудь просив, щоб ти мене відпустила?
 – Словами – ні, ніколи не просив.
 – А яким же ще чином?
 – Усім твоїм новим, зміненим єством, зміненою душею, зміненим способом життя, зміненою основною метою. Моя любов утратила всяку вартість, будь-яку цінність у твоїх очах. Признайся мені, – запитала дівчина, дивлячись лагідно, але спокійно й твердо на нього, – коли б нас не пов’язували заручини, чи домагався б ти моєї любові, чи старався б мене здобути? Ох, ні!

І вона пішла від нього – так вони розлучилися назавжди.

Скрудж заблагав, щоб Дух відвів його додому, не завдавав йому болю цими видивами. Але Дух зауважив, що покаже ще тільки одну тінь з минулого і переніс Скруджа до затишної оселі. Це була щаслива, хоча й неможлива сім’я його колишньої коханої. Скруджеві подумалося, що це могло б бути його майбутнє. Він зрозумів, як багато втратив, і почав молити Духа забрати його якнайшвидше звідси і побачив, як сніп світла над головою Духа сяє дедалі яскравіше. Здогадуючись, що саме в цьому криється таємнича влада Духа над ним, Скрудж схопив ковпака-світлогасника і натягнув на голову Духа. Але світло не гасло, а розтікалося з-під ковпака суцільним потоком. Страшна втома заволоділа Скруджем, він опинився у власній спальні, де заснув.

Спостерігаємо за сюжетом і композицією твору

Композиція – побудова літературного твору, доцільне розташування і поєднання в художнє ціле всіх його складників, елементів композиції (змісту і форми)

Сюжет – ланцюжок подій у творі, через які автор розкриває характери персонажів і зміст твору.

Композиційні елементи сюжету:

експозиція, зав’язка, розвиток дії, кульмінація, розв’язка

Позасюжетні елементи: описи (портрет, пейзаж, інтер’єр), авторські коментарі, вставні епізоди, обрамлення

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Про які події розповідається в повісті «Різдвяна пісня в прозі»?
2. Яку звістку приніс Скруджу дух Джейкоба Марлі? Яким елементом сюжету є цей епізод?
3. Який основний мотив лежить в основі сюжету повісті?

4. Навіщо автор відправляє Скруджа з Духом Колишнього Різдва? Що дала герою ця подорож?
5. Яке місце посідає образ Різдва в повісті? Як ставиться до свята Скрудж? Що змінилося в баченні героєм Різдва після подорожі в минуле?
6. Знайдіть у прочитаному уривку описи (портрет, пейзаж, інтер'єр). Поясніть їхню роль у тексті твору.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Заповніть таблицю «Реальне і фантастичне в повісті».

	Реальне	Фантастичне
Описи		
Персонажі		
Події		
Роль у повісті		

2. Прочитайте наступні розділи повісті. Знайдіть у тексті твору цитати для характеристики образу Скруджа.

3. Складіть розповідь про дитинство та юність Скруджа від його особи.

4. Намалуйте або опишіть ланцюг Скруджа, яким він постає у ваших очах після знайомства із вчинками героя.

КУПЛЕТ ТРЕТІЙ. Другий із трьох Духів

Особливо гучно захопівши, Скрудж прокинувся й сів у ліжку, силкуючись зібрати свої думки до купи. Цього разу він і так знав, не треба було й підказувати, що церковний годинник ось-ось виб'є першу годину запівніч. Він відчував, що проснувся якраз вчасно, адже йому заповідано поспілкуватися з другим Духом, якого, завдяки клопотанню Джейкоба Марлі, мали прислати до нього потойбічні сили.

Однак, налаштувавшись чи не на все, що завгодно, він виявився найменш готовим до того, щоб не з'явилося нічого взагалі. Отож, коли дзвін вибив першу ночі, а ніяка почвара не з'явилася, Скруджа кинуло в дроз. Іще п'ять хвилин... Десять... Чверть години... Ніщо так і не прийшло! Однак протягом усього цього часу Скрудж, лежачи в ліжку, перебував ніби в самому центрі якогось червонястого сяйва, що хтозна й звідки полилось сюди, коли годинник вибив першу

годину, й саме тому, що воно було тільки сяйво, та й годі. І Скрудж ніяк не міг розгадати, звідкіля воно взялось та що означає, сяйво те здавалося йому страшнішим за добрий десяток привидів. Скрудж тихенько підвівся й, човгаючи капцями, попрямував до дверей. Щойно рука його лягла на клямку, якийсь дивний чужий голос назвав його на ім'я і звелів увійти. Скрудж скорився.

Це була таки його власна кімната. Сумнівів не могло бути. Але вона дивовижно змінилася. Всі стіни й стеля були так щедро прикрашені живою зеленню, що кімната більше скидалася на гай. Повсюди, в усіх її кутках, весело виблискували ясно-червоні ягоди. Свіже листя гостролисту, омели й плюща відбивало світло, мов сотні маленьких дзеркалець, а в каміні гуготіло таке велике полум'я, якого це нудотне скам'яніння домашнього вогнища не знало ні за Скруджевих, ні за Марліних часів, ні протягом багатьох-багатьох давно минулих зим. А на підлозі купою, схожою на трон, лежали печені індички, гуси, дичина, кури, качки, свинячі окости, великі шматки яловичини, молочні поросята, великі кільця ковбаси, солодкі пироги, сливові пудинги, барильця з устрицями, гарячі каштани, рум'яні яблука, соковиті помаранчі, духмяні груші й від випарів усієї тієї смакоти кімнату аж туманцем затягло. А на тій подобі трону невимушено й величаво сидів такий веселий, такий гарний Велетень, що мило глянути. Він високо підносив запаленого смолоскипа, підносив чимвище, аби краще освітити Скруджа, що обережно зазирнув у прочинені двері.

– Заходь! – гукнув Скруджеві Дух. – І познайомся зі мною краще, друже!

Скрудж боязко увійшов до кімнати й став, похнюпившись, перед цим Привидом. Це вже був не колишній затятий, суворий стариган, і, хоча очі Духа сяяли яснотою та добром, Скруджеві не хотілось зустрічатися з ними поглядом.

– Я – Дух Нинішнього Різдва, – назвався Привид. – Роздивись, який я!

Скрудж шанобливо подивився. Вбраний Дух був у простий зелений балахон чи то мантію, оторочену білим хутром. Це вбрання висіло на ньому так вільно, що відкритими залишалися широкі груди, от ніби щирий Дух принципово не хотів закривати їх чи ховати чимось штучним. Під просторими бганками вбрання видніли босі ноги, а на голові також не було жодного головного убору, крім вінка з гостролисту, на якому де-не-де поблискували крижинки. Довгі темно-брунасті кучері вільно спадали йому на плечі; вільні, відкриті були його привітне обличчя, іскрометні очі, долоня правиці, бадьорий голос, його нескута постава, весь радісний вигляд. На його поясі теліпалися якісь стародавні піхви, але порожні, без меча, й уже добряче поїдені іржею.

– Духу! – смиренно звернувся Скрудж. – Веди мене куди хочеш. Минулої ночі я ходив з примусу й засвоїв урок, який не пропав намарне. Якщо цієї ночі ти також повинен чогось мене повчити, хай і це принесе мені користь!

– Торкнись мого вбрання!

Скрудж зробив, як йому сказано: міцно вчепився у бганки мантії. Вмить де й поділися гостролист, омела, червоні ягоди, плющ, індички, гуси, дичина, кури, качки, яловичина, свинячі окости, поросята, ковбаси, устриці, пироги, пудинги, плоди, келихи з пуншем... Поцезли й кімната з домашнім вогнищем із червонястою загравою, і з тією годиною ночі – бо Скрудж із Духом опинилися на міських вулицях, де панував різдвяний ранок.

На тлі гладенького білого снігового укривала, що лежало на дахах, і навіть на фоні бруднішого снігового завою, який укривав землю, чола будинків виглядали досить-таки чорними, а вікна чорніли ще дужче. А ту наземну снігову ковдру орали, прокладаючи глибокі борозни, важкі колеса возів та фургонів, – борозни, що схрещувались і перехрещувались сотні разів... Над містом нависало понуре небо, а коротші вулиці задихалися від брудного туману, що складався наполовину з відталих, наполовину – із замерзлих часточок води, і важчі з них опадали зливою закіптявілих атомів¹, от ніби всі димарі Великої Британії змовились і, як один, стали викидати в небо чимбільше диму. Одне слово, ні погода, ні саме місто не дуже схиляли до веселощів, а проте на вулицях було

¹ Атом – найменша частинка будь-якої речовини.

весело, – так весело, як не буває, либонь, і в найпогідніший літній день, коли сонце світить так яскраво...

Але ось задзвонили дзвони на дзвіницях, закликаючи добрих людей до церков та капличок, і веселі, по-святковому вбрані юрби попливли туди плавом. Водночас, із десятків провулків, завулків та безіменних закапелків повалили юрми вбогих людей, що несли своїх різдвяних гусей до пекарень. Загледівши цих бідарів, які зібралися побенкетувати, Дух, либонь, дуже ними зацікавився, бо став разом зі Скруджем на порозі пекарні і, підіймаючи накривки посудин, коли люди з ними проходили повз нього, почав бризкати на ту їжу пахощами зі свого смолоскипа.

Дух попрямував до оселі Скруджового клерка, несучи із собою і Скруджа, що міцно тримався за його вбрання. На порозі оселі Боба Крачита Дух став і, всміхаючись, окропив цей дім бризками зі свого смолоскипа. Ви ж тільки подумайте! Сам Боб отримував щотижня лише по п'ятнадцять шилінгів. І все ж таки Дух Нинішнього Різдва поблагословив саме його оселю, що складалася з чотирьох комірчин!

І тоді підвелася дружина пана Крачита, вбрана в убогу, двічі перелицьовану сукню, але причепурившись стрічками – всього за шість пенсів стрічки, а який розкішний вигляд! – і застелила стіл скатертиною, в чому їй допомогла Белінда Крачит, друга її донечка, також чепурна у святкових стрічках. А тим часом юний Пітер Крачит тицяв виделкою в каструлю з картоплею та, покусуючи зубами краї страхітливо великого коміра сорочки (ця особиста власність Боба Крачита перейшла, на честь такого великого дня, у володіння його синові й спадкоємцю), тішився, що так гарно вбрався, й палко мріяв покрасуватися в тій сорочці на великосвітському гулянні в парку. Тут до кімнати вдерлися з вереском іще двоє Крачитенят, найменшенькі братик і сестричка, і, захлинаючись від захвату, повідомили, що біля пекарні так пахне печеною гускою, і вони впізнали: то печеться їхня, родинна гуска! І, зачаровані сліпучим видінням гуски, нафаршированої шавлією та цибулею, ці малі Крачитенята затанцювали круг стола, аж старшенький, юний Пітер Крачит, піднісся духом до небес, – а він же при цьому так ретельно роздмухував вогонь (пишаючись, хоча комірець здушував йому шию), що та забарна картопля нарешті закипіла й гучно застукала в накривку: вибирай хутчій і чисть!

– І чого це так затримується ваш дороженький татусь? – мовила пані Крачит. – І ваш братик Малий Тим! Та й Марта вже пів години як мала прийти!

– А Марта вже й прийшла, мамо! – сказала, заходячи, молода дівчина.

– Ой, люба, хай Бог береже тебе! І чого ж це ти так спізнюєшся? – дорікнула дочці пані Крачит, цілуючи її разів десять і з догідливим запалом знімаючи з неї шаль і капелюшок. – Сядь, дорогесенька, ближче до вогню!

– Ні, не сідай! Бо там тато йде! – закричали меншенькі Крачитенята. – Ховайся, Марто, ховайся!

Марта, звісно, заховалась, і вони розіграли батька, сказавши, що дівчина не зможе прийти. Боб ураз підупав духом. А він-бо так поспішав із церкви додому із Тимом на плечах. Жарти жартами, а Марті не хотілося розчаровувати тата, і вона, не втерпівши, вийшла з-за дверей комірчини й кинулася йому в обійми.

А тим часом двоє меншеньких Крачитенят схопили Малий Тима і понесли до кухні, аби послухав, як співає в мідному казанку пудинг.

– І як там поводився Малий Тим? – поцікавилась пані Крачит, коли вдосталь покепкувала з Бобової легковірності, а Боб досхочу наобіймався з дочкою.

– Це не дитина, а золото, – відповів Боб. – Та яке там золото – ні з яким золотом не зрівняти! Він, бачиш, так часто лишається на самоті й стає задумливий, і надумує до того чудні речі – я такого зроду не чув. Ото ми повертаємось додому, а він і каже мені: добре, мовляв, що люди побачили його в церкві. Адже він калічка, і людям, либонь, приємно буде згадати в день Святого Різдва, хто змусив кривих жебраків ходити, а сліпих зробив видючими.

Бобів голос тремтів, коли він розповідав це дружині й дочці, а коли ще додав, що Малий Тим стає все дужчий та енергійніший, – затремтів іще дужче.

Але більше жодне з трьох не встигло нічого сказати, бо почувся стукіт невгамовного костурця по підлозі, й Малий Тим уже опинився біля них, а з ним прийшли і його братик та сестричка, щоб підсадити його на стільчик біля вогню. Тим часом юний Пітер із двома всюдисущими малими Крачитенятами помчали по гуску, яку незабаром і прицуприкували з усією належною урочистістю.

Поява гуски викликала неймовірний шарварок. Можна було подумати, ніби гуска – то найрідкісніша на світі птиця, така перната феноменальність, що куди тому чорному лебедеві до неї! А втім, гуска в тому домі й справді була десь такою великою рідкістю. Пані Крачит підігріла підливку, аж поки зашипіло. Юний Пітер із людським завзяттям заходився товкти бараболу. Панна Белін-

да підсолодила яблучний соус. Марта обтерла гарячі тарілки. Боб посадив Малого Тима біля себе в куточку, а двоє меншеньких Крачитенят поставили для всіх стільці, не забувши при цьому й про самих себе, і позаклякали біля столу на своїх сторожових постах, позапихавши собі в роти ложки, аби тільки не заверещати «Дай гуски!» раніше, ніж їм покладуть на тарілки.

Нарешті стіл накрито. Прочитано подячну молитву. Потім усі затамували подих. Ось пані Крачит, критично оцінивши гостроту ножа для нарізування м'яса, наготувалася увігнати його гусці в груди. Коли ж вона нарешті це зробила, і бризнув сік, і довгожданий фарш став видимий для ока, всі за столом як один ахнули від захвату, й навіть Малий Тим стукнув по стільниці ручкою ножа й слабеньким голосом пискнув:

– Ура!

Ні, такої гуски не бувало ще на світі. Боб рішуче заявив, що не може собі уявити, як можна було приготувати отаку розкішну фаршировану гуску. Яка ніжна! А яка духмяна! Яка величезна! І при цьому настільки дешева... Отакі були варіації загальносімейного захвату. Тієї гуски, із додатком яблучного соусу й товченої бараболі, вистачило, хвалити Бога, на всю сім'ю. Бо й справді, як зазначила з великим полегшенням пані Крачит, розгледівши єдину вцілілу на тарелі мікроскопічну кісточку, вони хоч цим разом не з'їли її всю зразу!

Однаке всі наїлися, а найменшенькі Крачитенята не тільки наїлись, а й заїлись по самі вуха – начинкою, тією, що з

шавлією та цибулею! Але ось панна Белінда прибрала тарілки, і пані Крачит у цілковитій самотині вийшла з кімнати, щоб зняти з вогню й занести до кімнати пудинг.

О пречудесний пудинг! Боб Крачит спокійно зауважив, що за весь той час, відколи вони побралися, пані Крачит іще ніколи не досягала такого великого успіху. А пані Крачит заявила, що аж тепер їй полегшало на душі, й вона може признатись, як потерпала: чи вистачить борошна? І всі-всі мали сказати щось похвальне про цей пудинг, але ніхто навіть подумки не припустив, ніби то був замалий пудинг як для їхньої великої родини. Таке подумати – то був би чистісінький наклеп. Будь-хто з Крачитів та Крачитенят згорів би з сорому, якби дозволив собі хоча б натякнути на це.

Та ось з обідом покінчено. Скатертину зі стола знято, біля каміна підметено, вогонь розпалено. Покуштували, чи добрий вийшов напій у дзбані, й визнали: чудесний. На столі з'явилися яблука й помаранчі, а на вугілля висипали цілу сковорідку каштанів. Тоді вся родина Крачитів усілася довкола домашнього вогнища. По праву руч у Боба Крачита стояла вся колекція фамільного кришталю: дві склянки та безвуха чашка для заварного крему. А проте і в цьому посуді гарячий напій тримався не гірше, ніж уміщався б у золотих кубках, і Бобове обличчя сяяло, коли він наливав із дзбана, під гучний тріскіт і лускіт каштанів на вогні. І тоді Боб проголосив:

– Веселого Різдва, мої дорогенькі! І хай благословить нас усіх Бог!

Уся родина хором повторила ці слова.

Малий Тим сидів на своєму стільчику під боком у батька. Боб узяв його зів'яле ручення у свою руку, неначе хотів показати, як любить, як хоче втримати Малого Тима біля себе, от ніби дуже боявся, що хтось може забрати в нього синочка.

– Духу, – озвався Скрудж, пойнятий співчуттям, якого ніколи доти не відчував. – Скажи мені, чи виживе Малий Тим?

– Я бачу порожнього стільчика біля цього вбогого каміна, – відповів Дух. – Якщо Майбутнє тут нічого не змінить, хлопчик помре.

– За здоров'я пана Скруджа! –

■ Хто міг забрати у батьків Малого Тима? Які деталі в тексті натякають на це?

виголосив Боб. – Я пропоную випити за пана Скруджа, без якого не було б у нас цього свята!

– Таке й скажеш – не було б свята! – спалахнула пані Крачит. – Попався б він мені сюди! Я б запропонувала такий тост за його здоров'я, що йому ой закрутило б у носі!

– Моя люба! – лагідно дорікнув Боб. – При дітях! У такий день!

– Та вже воістину хіба тільки заради цього великого дня, – не вгамовувалася пані Крачит, – можна випити за здоров'я отакого клятючого, кусючого, немилосердного, бездушного скупердяги, як пан Скрудж.

– Моя люба, – ще лагідніше нагадав Боб. – Сьогодні ж Різдво!

– Гаразд, я вип'ю за його здоров'я тільки заради тебе й заради свята, – заявила пані Крачит. – Але тільки не заради нього. Хай собі живе здоровенький. Побажаємо йому веселого Різдва й щасливого Нового року!

Слідом за матір'ю випили й діти, але це вперше за весь святковий обід вони пили не від щирого серця. Малий Тим випив останній, бо й йому не припав до душі цей тост. Пан Скрудж був лихим генієм цієї родини. Сама згадка про його ім'я впала чорною тінню на їхнє святкування і протрималася цілих п'ять хвилин, аж поки нарешті розвіялась. Зате коли та тінь розвіялась, їм стало вдсятеро веселіше, ніж доти, – від самого почуття полегкості, що зі злим Скруджем цього разу покінчено.

Звісно, тут не було нічого винятково прекрасного. Ніхто в цій родині не мав особливої вроди, вбрання вони носили аби-яке, і того було обмаль; черевики їхні «просили їсти». Але всі вони були щасливі, вдячні долі, задоволені одне одним і раді святу, а коли, розчиняючись у повітрі, стали зникати, обличчя їхні якимось особливо засяяли, бо Дух на прощання покropив їх яскравими краплями зі свого смолоскипа, і Скрудж до останньої миті невідривно на них дивився, а до Малого Тима просто прикипів очима.

Скрудж з Духом опинилися у вітальні Скруджевого небожа.

– Ха-ха-ха! – заливався Скруджів небіж. – Ха-ха-ха! Він сказав, що Різдво – це дурниці! Справді сказав, як справді я живий перед вами! – вигукнув Скруджів небіж. – І геть серйозно це казав, їй-богу!

– Терпіти його не можу! – кинула спересердя Скруджева своячка. А її сестри, та й всі інші присутні дами, цілком погодилися з нею.

– Ну, а я можу! – не здавався Скруджів небіж. – Мені жаль його. Я навіть коли б хотів не зумів би розсердитися на нього. Бо хто страждає від його лихих примх? Він, завжди і в усьому тільки він сам. Ось, до прикладу, він узяв собі в голову, що не любить нас, і не зволив прийти до нас на обід. До чого це призвело? Що він пропустив не такий уже й поганий обід. І я маю намір запрошувати його до нас щороку, подобається це йому чи ні, бо мені його жаль. Хай він хоч до самої смерті гудить Різдвяні святки, але він колись та почне – я кидаю йому такий виклик! – ставитися до нього краще, якщо я з року в рік приходитиму до нього й казатиму від щирого серця: «Як ся маєте, дядечку Скрудже?» І якщо я цим схилю його бодай до того, щоб він відписав у заповіті п'ятдесят фунтів своєму бідному клеркові, то мені й цього вже буде досить.

Напившись чаю, вирішили трохи помузикувати. Скруджева своячка добре грала на арфі і в числі різних мелодій виконала одну простеньку пісеньку (зовсім дрібничка, ви б навчилися її насвистувати за дві хвилини) – саме ту, яку наспівувала одна маленька дівчинка, котра колись була забрала Скруджа з пансіону. Цей спогад воскресив у Скруджевій душі ще Дух Колишнього Різдва. Коли залунав цей мотив, Скрудж пригадав усі картини, що їх показав йому той Дух. Він дедалі більше відтавав, серце йому зм'якшувалося. І навіть подумав: «Коли б йому було слухати цей мотив частіше, багато років тому, він би й сам, можливо, завжди прагнув тільки до добра та щастя собі й людям, і не довелося б духові Джейкоба Марлі вставати з могили».

Дух, здавалося, вельми тішився, бачивши Скруджа в такому настрої, і досить поблажливо дивився на нього, аж Скрудж почав проситися, мов хлопчак, аби дозволили і йому лишитися тут, поки гості не розійдуться. Але Дух відказав, що ні в якому разі не можна.

■ Про який мотив подумав Скрудж? Чому він міг би вплинути на долю скнари?

Далеко-далеко лежала їхня путь, багато ще чого вони побачили й чимало осель перевідали, але всюди приносили людям радість і щастя. Дух ставав біля постелей хворих людей,

і ті збадьорювались; наближався до загублених на чужині – й ті переносилися душею додому; схилявся над тими, що знемагали в життєвій боротьбі – й вони набиралися більшого терпцю, проймалися більшою надією; приходив до вбогих – і вони здобували багатство в собі. У богадільнях, у лікарнях, в'язницях, у кожному притулку страждання, де тільки марнотна людина не замкнула людського серця перед Духом Свята, – скрізь він давав людям своє благословення й навчав Скруджа заповідей милосердя.

Довго тривала ця ніч, якщо то була всього лиш одна ніч, у чому Скрудж мав підстави сумніватися, бо йому здавалося, що чи не всі Різдвяні свята ніби втислися в той відтинок часу, який вони пробули разом.

Коли годинник вибив опівніч, Дух зник, натомість з'явився похмурий Привид, весь закутаний у плащ із каптуром, насунутим на чоло так низько, що закрите було все обличчя і здавалося, що він, мов туман, наповзав на Скруджа.

КУПЛЕТ ЧЕТВЕРТИЙ. Останній із Духів

Привид наближався – безмовно, повільно, суворо. Коли ж він опинився зовсім близько, від нього повіяло таким незвідано-моторошним мороком, то Скрудж так і бухнувся перед ним на коліна. Схоже на чорний саван, Привидове одіяння закривало йому голову, обличчя, стан, лишаючи видимою тільки одну простерту вперед руку. Коли б не та рука, Привид злився б із ніччю, став би нерозрізнимий серед доволі темряви. Скрудж тільки відчув, що та постать висока, величава й що її таємнича присутність сповнює всю душу якимсь похмурим жахом. А що ще можна було дізнатися про прибулого Духа, коли той не говорив і не рухався?

– Чи не Дух Прийдешнього Різдва удостоїв мене своєю присутністю? – запитав Скрудж.

– Ти маєш намір показати мені тіні того, що ще не відбулось, але відбудеться в майбутньому? – допитувався Скрудж. – Це так, Духу?

Край каптура ледь опустився на мить – ніби Дух кивнув головою. Ото й вся відповідь, яку дістав Скрудж. Хоча товариство Привидів і стало вже звичним для Скруджа, але ця мовчазна почвара так його лякала, аж ноги йому трусилися, і він з жахом переконався, що ледве тримається на них,

а треба ж було скрізь за тією проявою встигати. Дух постояв іще мить, немовби розуміючи Скруджів стан і даючи тому змогу оговтатись.

– Духу Майбутнього! – заволав Скрудж зрештою. – Жоден із Привидів, котрі мені досі являлися, не жахав мене так, як ти. Але я знаю, що ти хочеш мені добра, а я прагну добра й сподіваюся стати відтепер іншою людиною, перекресливши себе такого, яким я був. Тож я готовий витримувати твою присутність і з вдячним серцем мандрувати скрізь слідом за тобою. Невже ж ти не скажеш мені хоч слово?

Привид нічого не відповів. Тільки рука показувала: вперед!

– То веди мене! – сказав Скрудж. – Веди!

Дух Майбутнього Різдва повів Скруджа на Біржу. Комерсанти обговорювали чийсь смерть, залишаючись до неї байдужими. Дух показав Скруджеві мертве тіло, що лежало самотнє і ніким не оплакане. Після Біржі Скрудж і Дух опинилися в крамниці перекупника, де прибиральниця, праля й посильний гробаря намагалися продати речі, вкрадені з дому якогось небіжчика і раділи вдалій оборудці. Скрудж зрозумів, що доля цього нещасного могла б бути і його долею. Він попросив показати хоча б одну душу, котру смерть цієї людини не залишила байдужою. Вони опинилися в бідній кімнаті. Чоловік повідомив дружині, що їхній безжальний кредитор помер, тож у них є час зібрати гроші, щоб повернути борг його спадкоємцям. Можливо, вони будуть добрішими і не стануть їх так жорстоко переслідувати. І лагідна, терпляча жінка зраділа цій звістці. Тоді Скрудж попросив показати якісь добріші почуття, що були б пов'язані з чиеюсь смертю. І Дух повів його до оселі Боба Крачита.

Тиша. Глибока тиша. Завжди такі галасливі малі Крачитенята нині припинили в куточку. Очима вони прикипіли до Пітера, що сидів, тримаючи розгорнуту книжку. Мати й дочки схилені над шиттям. Але ж які вони всі були мовчазні!

Мати поклала шиття на стіл і затулила очі руками.

– Від чорного болять очі, – поскаржилася вона.

– Від чорного? Ох, бідолашний Малий Тим!

– Уже й полегшало, – сказала пані Крачит. Очі сльозяться від роботи при свічці. Бракувало ще, щоб ваш батько застав мене з червоними очима. Чи не пора йому вже бути вдома?

– Давно пора, – відповів Пітер, закриваючи книжку. – Але мені здається, мамо, він став якийсь забарний останніми днями.

Знову запала тиша. Нарешті мати промовила твердим, бадьорим голосом, що тільки раз трохи затремтів:

– Я пам'ятаю, він таки дуже швидко ходив із... дуже швидко ходив із Малим Тимом на плечах! Але ж він був легкий, мов пір'їнка! – провадила мати, низько схилившись над шиттям. – А батько ж так його любив, що й не відчував його ваги... Ні, не відчував. Та ось і ваш батько прийшов!

Вона поспішила назустріч мужеві, і ввійшов Боб у своєму незмінному шарфі – без нього він, сердешний, хіба ж так змерз би! На вогні вже дожидавав його чайник із чаєм, і всі навперебій почали підносити йому хто чай, хто до чаю. Тоді двоє меншеньких Крачитенят видерлися батькові на коліна, і кожне притулилося щічкою до його щоки, ніби промовляючи: «Не страждай, тату! Не журись!»

Боб весело розмовляв із дітками, знаходив милі слова для всієї родини. Побачивши розгорнуте на столі шиття, він похвалив пані Крачит і дочок за винахідливість і старання.

– Задовго до неділі вже буде й готове, – зазначив він.

– Неділі! – повторила за ним дружина. – Отже, ти ходив туди сьогодні, Роберте?

– Так, люба, – признався Боб. – Ти б повеселіла, коли б побачила, як там усе зеленіє. Але ти ж часто навідуватимеш його. А я пообіцяв йому приходити туди щонеділі. О мій синочок, моє маленьке дитя! – скрикнув Боб.

І сліози ринули з його очей. Адже він так любив свого синочка! Боб вийшов з кімнати. Він подався нагору – до яскраво освітленої кімнати, вбраної зеленими галузками гостролисту. Там, біля дитячої постілецьки, стояло крісло, і з усього було видно, що хтось тут уже побував хвилю тому. Бідолашний Боб сів у крісло і, трохи посидівши задумано та заспокоївшись, поцілував маленьке личко. Він змирився з тим, що сталося, і зійшов униз цілком бадьорий.

Усі знову посідали біля вогню, і почалася бесіда. Мати й дочки знову взяли за своє шиття. А Боб тим часом розповів їм про надзвичайну добрість Скруджевого небожа, якого він бачив разок, не більше, і який, побачивши його на вулиці та помітивши, що він має вигляд – «ну, знаєте, трохи засмучений», поцікавився, що його так опечалило.

– І тоді, – сказав Боб, – я розповів йому все. «Від щирого серця я співчуваю вам, пане Крачите, – сказав він, – і від щирого серця співчуваю вашій добрій дружині. Якщо тільки я можу бути вам чимсь корисний, то, прошу вас, приходьте до мене, ось моя адреса», – сказав він і дав мені свою

візитну картку. Але хай він навіть нічогісінько ніколи й не зробить для нас, яка радість – почути таку приязну, щирю мову! Мені аж здалося, ніби й він знав нашого Малого Тима і печалиться разом із нами.

– З усього видно – він добра душа! – мовила пані Крачит.

– А ще я знаю, – провадив Боб, – знаю, любі мої, що ми завжди пам’ятатимемо, який незмінно терплячий і лагідний був наш Малий Тим, і ніколи-ніколи не будемо сваритися – адже це насправді означало б, що його забули!

– Духу! – звернувся Скрудж. – Щось підказує мені: близька та хвилина, коли ти мене покинеш. Я знаю це, хоч і не відаю – звідки. То ти вже скажи мені, хто був цей небіжчик?

І Дух Прийдешнього Різдва повів Скруджа до самотньої могили.

Цвинтар. Так ось де, либонь, покояться останки того бідолахи, чие ім’я ось зараз стане йому відоме. Достойне місце для вічного супокою, що й казати! Привид став поміж могил і показав рукою на одну з них. Тремтячи, Скрудж ступив крок до неї.

– Перш ніж я ступлю останній крок до того могильного каменя, на який ти вказуєш, – заговорив Скрудж, – дай мені відповідь на одне запитання. Я бачу тіні того, що неодмінно буде, а чи тіні того, що тільки може бути?

Але Дух усе так само німував, а рука його незмінно показувала на могилу, перед якою він зупинився.

– Відомо: яким шляхом піде людина, до такого кінця зрештою й прийде, – розвивав думку Скрудж. – Але якщо посеред шляху зійти на іншу дорогу, тоді інший буде й кінець. Скажи, адже так само може змінитися й те, що ти показуєш мені тепер?

Скрудж затрусився ще дужче. Упавши навколішки, він насилу підповз до могили й прочитав на порослій травою плиті, куди вказував Духів палець, своє власне ім’я: *Ебenezер Скрудж*.

– Духу! – закричав Скрудж, чіпляючись за Фантомові¹ поли. – Вислухай мене! Я вже ж не той чоловік, яким був досі. І я нізащо не буду таким, яким був би, коли б не поспілкувався з тобою та твоїми родичами. Навіщо ти показуєш мені все це, якщо для мене вже немає спасіння?

Уперше за весь час та рука ніби ледь помітно здригнулася.

– Добрий Духу! – продовжував благати Скрудж, крижком упавши перед Привидом на землю. – Запевни мене, що я зможу змінити лиху долю, яка мені судилася, – що я зміню її, змінивши моє життя!

Подобріла рука затрепетала.

– Я шануватиму Різдво у серці своїм, а пам'ять про нього берегтиму цілий рік. Я спокутую моє нечестиве Минуле праведним Теперішнім і Майбутнім. Духи всіх Трьох Часів житимуть у мені, спільно домагаючись загальної перемоги. Я ніколи не забуду їхніх уроків. О, скажи мені, що я зможу стерти викарбуване на цій могильній плиті!

У своїй нестямі він схопив примарну Привидову руку. Дух хотів вивільнитись, але відчай додав Скруджеві сили, й він утримав руку. Але Дух виявився все-таки дужчим і відштовхнув Скруджа від себе.

Піднісши руки догори в останньому молитовному пориві, Скрудж уздрів, що Фантомів загальний вигляд раптом змінився. Його каптур і мантия зморщилися, обвисли, вся його величава постать зменшилася, стислась, обернувшись зрештою різьбленим стовпчиком ліжка.

Скрудж вирішив жити праведним, чесним життям. За це переродження він дякував Джейкобу Марлі, Небові і святому Різдву. Ранком Скрудж усім зичив веселого Різдва, передав родині Боба найбільшу індичку і радів, уявляючи, якими здивованими будуть Крачити, гадаючи, хто прислав їм птицю, либонь, удвічі більшу за Малого Тима. Увечері Скрудж попрямував на гостини до небожа. І яка ж то була чудова вечірка! Наступного дня Скрудж побажав Бобові веселого Різдва, наказав купити відерце вугілля і розпалити два добрячих вогнища, щоб у конторі було тепло, і пообіцяв підняти клеркові платню. Для Тима, який не помер, Скрудж став другим батьком. Про Скруджа ширилася добра слава: от уже хто вміє гарно відзначати Різдвяні святки. Тож залишається лише повторити за маленьким Тимом: хай Бог благословить нас усіх і кожного!

*Адаптовано за перекладом з англійської
Олександра Мокровольського*

¹ **Фантом** – привид, примара, ілюзія; що-небудь нереальне, уявне.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що відомо про Ебенезера Скруджа, про його особисте життя, родину, ділові якості? Як Скрудж ставився до інших людей?
2. Знайдіть у тексті опис контори і житла Скруджа. З'ясуйте, як інтер'єр допомагає автору розкрити характер його власника.
3. Чому герой так не любить Різдво?
4. Що призвело до деградації Скруджа? Складіть ланцюжок його життєвих помилок.
5. Із чого почалося переродження Скруджа? Яка з мандрівок відіграла визначальну роль у прагненні Скруджа робити добро?
6. Хто, на вашу думку, щасливіший: багатий Скрудж чи бідна родина Крачитів? Чому? Аргументуйте свою відповідь цитатами з тексту. У якому з творів, прочитаних у 5 класі, зображена родина, чії життєві принципи нагадують родину Крачитів?
7. Які уроки засвоїв Скрудж, подорожуючи в часі й просторі?
8. Складіть ланцюжок добрих справ героя. Яку із цих добрих справ Скруджа ви вважаєте найважливішою?
9. Знайдіть у тексті художню деталь, яка свідчить про початок духовного переродження Скруджа. Із героєм якого твору, вивченого на уроках зарубіжної літератури в 5 класі, трапляється подібне?
10. Чому Скрудж так сильно змінився протягом Різдвяної ночі і вранці прокинувся іншою людиною? Як це пов'язано із жанром твору?
11. Яку роль у тексті твору відіграє гумор? Наведіть приклади.
12. Чи згодні ви з тим, що повість Дікенса закликає до милосердя та співчуття? Сформулюйте ідею цього твору.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Заповніть порівняльну таблицю.

	Скрудж до подорожі	Скрудж після переродження
Ставлення до клерка		
Стосунки з небожем		
Благодійна діяльність		
Ставлення до грошей, багатства		

2. Напишіть, що міг би сказати Марлі, з'явившись Скруджу вдруге.
3. Напишіть, про що б ви попросили Духа Майбутнього Різдва.

Диво Різдва в повісті Чарльза Дікенса

Сучасні європейські традиції святкування Різдва були закладені книгами Ч. Дікенса, адже протягом п'яти років (1843–1848) він створював до свята чергову різдвяну історію. Так, наприклад, знамените «Merry Christmas!» (щасливого Різдва) розуміють навіть люди, які англійської не знають. А її популярність почалася саме з «Різдвяної пісні», як і сучасна традиція, коли комерційні установи дарують різдвяні подарунки своїм співробітникам (як тут не згадати індичку, яку подарував Скрудж родині свого клерка). У Сполучених Штатах Америки напередодні Різдва оголошують про вручення премії Ебенезера Скруджа. Це вуглинка в шкарпетці. Її вручають тому, хто сам не шанує Різдво і не дає святкувати його іншим.

У центрі «Різдвяної пісні в прозі» – історія старого жмикрута Скруджа. Під час першого знайомства зі Скруджем може здатися, що він був безсердечним і шанував лише прибутки та гроші впродовж усього свого життя. Подорож із Духами Різдва допомагає нам зрозуміти, що Скрудж не завжди був такий. Самотність, бажання вирватися з бідності і стати заможним, відмова від близьких людей, збайдужіння до людського горя – це ті причини, які призвели до морального падіння героя. І лише неймовірна пригода різдвяної ночі примусила Скруджа змінитися на краще.

Твори, дія яких відбувається під час Різдва та які мають щасливу розв'язку, що тісно пов'язана із суттю і духом цього свята, називають **різдвяними оповіданнями (повістями)**. Яскравим прикладом різдвяної повісті є історія переродження скнари Скруджа.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який літературний твір називається різдвяною повістю? Які різдвяні повісті (оповідання) ви читали раніше або бачили кінофільми в цьому жанрі?
2. Що символізує свято Різдва? Хто чи що у творі уособлює Різдво? Що приносить людині Різдво, на думку Дікенса?
3. Чи випадково для премії Ебенезера Скруджа була вибрана саме вуглинка? Що вона символізує?

Микола Гоголь

«Ніч перед Різдвом»

Яким чином світ пізнає Україну? Можна впевнено сказати, що, зокрема, із творів Миколи Гоголя. Про витоки таланту цього генія світової літератури дізнайтеся зі статті підручника. Зануртеся у світ ночі перед Різдвом з героями Гоголя.

■ Як святкують Різдво у вашій місцевості? Чи берете ви участь у цьому? Які колядки і щедрівки знаєте?

■ Чому важливо зберігати давні народні звичаї і традиції в наш час?

■ Які вистави, кінофільми, мультфільми за мотивами «Ночі перед Різдвом» ви бачили? Висловіть свої враження від перегляду.

Микола Гоголь

Своїм походженням і художнім талантом Микола Гоголь (1809–1852) нерозривно пов'язаний з Україною, зокрема з Полтавщиною, де народився в містечку Сорочинці (нині Великі Сорочинці). А його дитячі роки минули у Василівці (нині Гоголеве), у родовому маєтку.

Рід Гоголів мав козацьке коріння, знаменитим пращуром письменника був гетьман Остап Гоголь. Гоголі-Яновські належали до старовинного дворянського роду, відзначалися неабиякою обдарованістю. Дід Опанас Дем'янович знав шість мов, бабуся Тетяна Семенівна мала здібності до малювання. Батько Гоголя, Василь Опанасович, управляв маєтком багатого родича Дмитра Трощинського. Був наділений тонким почуттям гумору, здібностями оповідача, писав для аматорського театру комедії україн-

Портрет М. Гоголя.
Фрідріх Моллер.
Бл. 1845

Поети з'являються не звідкись з-за моря, а виходять зі свого народу.

Микола Гоголь

ською мовою, сам грав і ставив їх на сцені. Мати та бабуся знали безліч українських пісень, казок та легенд, тож їхні розповіді вкарбувалися в пам'ять хлопчика, аби згодом утілитися в творчості.

Нікоша, як його ласкаво називали в дитинстві, був хворобливим, тому часто сидів удома. Через це він виріс вразливим і сторонився однолітків, які інколи піджартовували над ним. Зате в три роки хлопчина вже непогано читав, гарно малював, а в п'ять спробував уперше написати вірша.

Під час навчання в Ніжинській гімназії Микола не був надто старанним учнем. Його улюбленими предметами були малювання і література, математики не розумів, тому не любив. Навчався як усі, часто відволікався на уроках, інколи бешкетував, а коли не хотів сидіти на уроці, вдавав хворого. Маючи артистичні здібності, він був активним учасником гімназичного театру, разом з товаришами вибирав п'єси, розподіляв ролі, оформляв декорації і грав у виставах. Ще пробував себе в різних літературних жанрах у рукописному літературному журналі, що його видавали гімназисти. Завів зошит, який назвав «Книга всякої всячини, або Підручна енциклопедія», де записував українські пісні, перекази, рецепти українських страв (сам любив куховарити), змальовував зразки народного одягу. Гоголь зібрав за своє життя близько тисячі народних пісень і написав статтю про їхню важливість.

Коли помер батько й родині стало матеріально сутужно, Микола відмовився від спадщини на користь чотирьох сестер, яких дуже любив.

Гоголь сподівався стати зіркою, опублікувавши свою романтичну поему «Ганц Кюхельгартен», і вклав чималі гроші у видання цієї книги. Але «петербурзький дебют» обернувся для нього, 20-річного письменника, повним провалом. Що зробив Гоголь? Викупив усі примірники книги, спалив їх і залишився без копійки...

У житті Гоголь жадав принести хоча б найменшу користь людям, тож вирішив податися до столиці Російської імперії Петербурга, де сподівався досягти визнання завдяки своїм талантам. Але успіху не мав ні в театрі, куди його не прийняли, ні на службі, бо нудна робота чиновника не припала до душі.

Але ці негаразди не зламали наміру прославити ім'я Гоголів у літературі. У листах до матері

та сестер він просив збирати легенди, розповідати про народні звичаї та обряди, які згодом описав у повістях, що склали збірку «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» (1831–1832). Гоголь у російськомовних творах показав світу народ і мову України, її самобутні звичаї і традиції, самовідданість і безстрашність козаків.

Росія називає Гоголя «російським письменником», бо писав він російською мовою. Але деякі твори російською написав і Тарас Шевченко (як і Гоголь, жив у Російській імперії). Однак це не робить Шевченка «російським письменником». А ким же вважав себе сам Гоголь? Цікаво, що коли він лікувався в чеських Карлових Варах, то записався в гостьовій книзі «Микола Гоголь, українець, що мешкає в Москві»...

Гоголь прагнув літературного успіху та слави, тож писав панівною тоді російською мовою. Але, на думку Івана Малковича, поета і видавця, свої твори він чув і «уловлював» спершу українською, а вже тоді мовні звороти перекладав на папір російською. Живу природність Гоголевої української мови зумів відчути відомий поет Максим Рильський і відтворив її у своєму перекладі «Ночі перед Різдом» у 1929 році.

На вшанування видатного українця встановлено багато пам'ятних знаків. Перший не тільки в Україні, а й у світі пам'ятник письменнику було зведено в Ніжині (Чернігівська обл.), де навчався М. Гоголь. Його спорудили на громадські кошти. А скульптор Пармен Забіла ще й увіковічнив на ньому себе: якщо придивитися до складок гоголівського плаща з правого боку знизу, то можна чітко побачити й профіль самого митця.

▲ Пам'ятник М. Гоголю в Ніжині. Скульптор Пармен Забіла. 1881

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якими були дитинство і юність Миколи Гоголя? Що він любив, чим захоплювався, про що мріяв?
2. Як життя і творчість Миколи Гоголя пов'язані з Україною?
3. Яке значення мала збірка «Вечори на хуторі біля Диканьки» для збереження народних традицій і популяризації України у світі?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте презентацію, колаж або лепбук про пам'ятники Гоголю в Україні і світі.
2. Знайдіть в інтернеті інформацію про збірку «Вечори на хуторі біля Диканьки», її будову та зміст, поділіться нею з однокласниками / однокласницями та вчителькою / вчителем.

ЗАПРОШУЄМО НА ЕКСКУРСІЮ

У Літературно-меморіальному музеї М. В. Гоголя у Великих Сорочинцях зберігається близько семи тисяч експонатів: особисті речі Гоголя, перші видання творів, фотокопії рукописів, світлини тощо. Завітайте на віртуальну екскурсію музеєм.
<https://museum-portal.com/ua/museum/literal-and-memorial-museum-of-m-gogol>

НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ

(уривки)

Останній день перед Різдвом минув. Зимова, ясна ніч настала. Глянули зірки. Місяць велично вплив на небо посвітити добрим людям та всьому світові, щоб усім було весело колядувати й славити Христа. Морозило дужче, як зранку; але зате так було тихо, що рипіння морозу під чоботом чути було за пів версти. Ще ні одна юрба парубків не з'являлась під вікнами хат; тільки місяць зазирає до них крадькома, ніби викликаючи дівчат, що прибиралися та чепурилися, хутчій вибігати на рипучий сніг.

Аж ось із димаря одної хати клубами посунув дим і пішов хмарою по небу, і разом з димом вилетіла відьма верхи на мітлі.

Відьма почала збирати на небі зорі. Поруч із нею з'явився чорт. Його вузенька мордочка, яка безнастанно вертілася на всі боки та нюхала все, що тільки траплялося, закінчувалась, як у свиней, кругленьким п'ятачком; ніжки були

тоненькі, а ззаду теліпався хвіст, гострий та довгий. Він був не біліший од сажотруса, мав цапину бороду під мордою та невеличкі ріжки.

Останню ніч залишилося чорту вештатись по білому світу та під'юджувати на гріхи добрих людей. І він вирішив викрасти місяць, щоб козак Чуб залишився вдома. Бо якщо Чуб піде святкувати Різдво, його донька Оксана, красуня на все село, зостанеться в хаті сама. До неї напевне прийде коваль Вакула, силач і хлопець хоч куди. Чортові він був осоружний, адже умів гарно малювати та був богобоязливим. Для церкви коваль намалював картину, на якій зобразив святого Петра в день Страшного суду з ключами в руках, як той виганяв із пекла нечисту силу. Переляканий чорт кидався на всі боки, передчуваючи свою погибель, а замкнені колись грішники били й ганяли його батогами, поліняками та всім, що під руку трапилось. Відтоді чорт запрягся помститися ковалеві.

Вакула не ладнав з Чубом, тож, якби той залишився вдома, коваль не наважився б завітати до Оксани. Як тільки чорт викрав місяць, враз по всьому світі зробилося темно. Тим часом козак Чуб із кумом рушили до дяка, який запросив товариство до себе на Святвечір.

Тепер погляньмо, що робить, залишившись сама, красуня-дочка. Оксані не минуло ще й сімнадцяти років, а вже мало не по всьому світу, і по той бік Диканьки, і по цей бік Диканьки, тільки й мови було, що про неї. Парубки гуртом проголосили, що кращої дівки й не було ще ніколи і не буде ніколи на селі. Оксана знала й чула все, що про неї говорили, і була вередлива, як красуня. Парубки ганялися за нею юрбами, але, втративши терпець, залишали один по одному вередливу красуню й лицялися до інших, не таких примхливих. Один тільки коваль був упертий і не кидав свого залицання, дарма, що й з ним поводитись анітрохи не краще, ніж з іншими. По виході батька свого, Оксана довго ще чепурилася та вихилялася перед невеликим в олов'яній оправі дзеркалом і не могла намилуватися з себе.

– І чого людям надумалось розславляти, нібито я гарна? – говорила вона, ніби неуважно, для того тільки, щоб хоч про що-небудь побалакати з собою. – Брешуть люди, я зовсім не гарна.

Але свіже, жваве, по-дитячому юне личко, з блискучими чорними очима та невимовно привабливою усмішкою, що пропікала душу, майнувши в дзеркалі, враз довело інше.

– Хіба чорні брови та очі мої, – провадила далі красуня, не випускаючи дзеркала, – такі гарні, що вже подібних до них немає й на світі? Яка тут краса в цьому кирпатенькому носі? і в щоках? і в губах? Ніби гарні мої чорні коси? Ух! Їх можна злякатися увечері: вони, як довгі гадюки, переплелись та обвилились круг моєї голови. Я бачу тепер, що я зовсім не гарна! – І, відхиляючи трохи далі від себе дзеркало, скрикнула: – Ні, гарна я! Ой, яка гарна! Диво!

– Чарівна дівка! – прошепотів, увійшовши тихо, коваль, – і вихваляється вона мало! З годину стоїть, видивляючись у дзеркало, і не надивиться, та ще й хвалить себе вголос!

– Еге ж, парубки, чи ж вам до пари я? Ви погляньте на мене, – вела далі гарненька кокетка, – як я плавно виступаю; у мене сорочка вишита червоним шовком. А які стрічки на голові! Вам довіку не бачити пишнішого галуна! Всього цього накупив мені батько мій, щоб одружився зо мною найкращий молодець у світі! – і, усміхнувшись, обернулася вона й побачила коваля...

Скрикнула й суворо зупинилася перед ним.

Коваль і руки опустив.

Важко сказати, що виявляло смагляве личко чарівної дівчини: і суворість у ньому було видно; і крізь суворість якесь глузування зі збентеженого коваля; і ледве помітна краса досади тонко розливалася по обличчю; і все це так перемішалось й таке було невимовно гарне, що поцілувати її мільйон разів – от усе, що можна було зробити тоді найліпшого.

– Чого ти прийшов сюди? – так почала Оксана. – Хіба хочеться, щоб випровадила за двері лопатою? Що, скриня моя готова?

– Буде готова, моє серденько, після свят буде готова. Коли б ти знала, скільки попрацював я коло неї: дві ночі не виходив з кузні; зате в жодної попівни не буде такої скрині. Залізо поклав таке, якого не клав на сотникову таратайку, коли ходив на роботу до Полтави. А як буде розмальована! Хоч усю околицю виходи своїми біленькими ніжками, не знайдеш такої! По всьому полю будуть розкидані червоні й сині квіти. Горітиме, як жар. Не сердься ж на мене! Дозволь хоч поговорити, хоч подивитись на тебе!

– Хто ж тобі боронить, говори й дивись!

Тут сіла вона на лаву й знову глянула в дзеркало й стала поправляти на голові свої коси. Поглянула на шию, на нову сорочку, вишиту шовком, і тонке почуття самовдоволення з'явилося на устах, на свіжих щічках і відсвітилося в очах.

Тут вона піднесла дзеркало й знову почала перед ним чепуритися.

«Не любить вона мене! – думав про себе, похиливши голову, коваль. – Їй усе іграшки; а я стою перед нею, як дурень, і очей не зводжу з неї. І все б стояв перед нею, і повік би не зводив з неї очей! Чарівна дівчина! Чого б я не дав, щоб дізнатися, що в неї на серці, кого вона кохає. Та ні, вона й гадки не має ні про кого. Вона милується сама собою; мучить мене, бідолашного; а я за журбою не бачу світу; а я її так люблю, як ні один чоловік на світі не любив і ніколи не любитиме».

– Чи правда, що твоя мати відьма? – промовила Оксана й засміялася; і коваль відчув, що всередині у нього все засміялося. Сміх цей начебто враз озвався в серці, тихо заграли жили, а разом з тим і досада запала йому на душу, що він не мав права поцілувати це милим сміхом осяяне личко.

– Що мені мати? Ти в мене і мати, і батько, і все, що тільки є найдорожчого у світі. Якби мене покликав цар і сказав: «Ковалю Вакуло, проси в мене всього, що тільки є найкращого в моєму царстві, усе віддам тобі. Звелю тобі зробити золоту кузню, і будеш ти кувати срібними молотами». – «Не хочу, – сказав би я цареві, – ні самоцвітів дорогих, ні золотої кузні, ні всього твого царства. Дай мені краще мою Оксану!»

– Бачиш який ти! Тільки ж батько мій сам маху не дасть. Побачиш, коли він не ожениється на твоїй матері, – проговорила, лукаво усміхнувшись, Оксана. – Але щось дівчата не приходять... Що воно за знак? Давно б уже час колядувати. Мені стає нудно.

– Бог з ними, моя красуне!

– Коли б не так! З ними, певно, придуть парубки. Ото підуть гулі! Уявляю, яких наговорять смішних історій!

– То тобі весело з ними?

– Та вже ж веселіше, як з тобою. Ага! Хтось стукнув! Певно, дівчата з парубками.

«Чого мені більше чекати? – казав сам до себе коваль. – Вона глузує з мене. Їй я такий же дорогий, як переїржавіла підкова. Та коли так, то не діжде ж принаймні інший насміятися з мене. Нехай тільки добре придивлюся, хто їй подобається більше за мене; я відучу...»

Стукіт у двері та голос: «Відчини!» – різко зазвучавши на морозі, урвали його міркування.

– Стривай, я сам відчиню, – сказав коваль і вийшов у сіни, маючи намір нам'яти з досади боки першому, хто нагодиться.

Мороз побільшав, і вгорі зробилося так холодно, що відьма і чорт вирішили повернутися через димар до господи. Відьма Солоха вилізла з печі, скинула кожуха, причепурилася, і ніхто не міг би дізнатися, що вона хвилину тому їздила на мітлі. Вона була матір'ю коваля Вакули, ні гарна, ні погана з себе. До неї частенько заходили, щоб поїсти вареників зі сметаною і погомоніти в теплій хаті з балакучою і привітною господинею. Особливо привітною була Солоха з козаком Чубом. Він був заможним удівцем, і Солосі хотілося приєднати його майно до свого хазяйства. Та на заваді міг стати син Вакула, тож вона, щоб коваль не посватався до Оксани та не встиг прибрати все собі, почала сварити сина з Чубом.

Солоха, як добра хазяйка, почала прибрати в хаті. Та мішків, які заніс Вакула, не чіпала. Тим часом чорт помітив, що Чуб із кумом вже далеченько відійшли від Чубової хати. Нечистий здійняв хуртовину та повернувся до хати Солохи. Чуб із кумом розійшлися в різні боки, шукати дороги. Зрештою козак рушив до хати.

Почувши голос коваля, Чуб вирішив, що через хуртовину потрапив до чужої хати, і прикинувся, що хоче поколядувати, але отримав стусанів від Вакули. Чуб зрозумів, що Солоха вдома сама, і рушив до неї. Поки чорт літав, украдений місяць вилетів крізь димар Солошиної хати й плавно здійнявся на небо.

Все освітилося. Заметілі наче й не було. Сніг запалав широким срібним полем і весь обсіпався кришталевими зорями. Мороз наче потеплів. Юрби парубків і дівчат показалися з мішками. Пісні задзвеніли, і рідко під якою хатою не товпилися колядники.

Дивно сяє місяць! Важко розказати, як добре вештатися такої ночі між юрбою дівчат, що регочуть та співають, і між парубками, охочими на всякі жарти й витівки, які тільки може навіяти ця ніч, що весело сміється. У доброму кожусі тепло; від морозу ще гарячіше горять щоки; а на пустоці сам дідько підштовхує ззаду.

Купи дівчат з мішками вдерлися до хати Чуба, обступили Оксану. Крик, регіт, балачки приголомшили коваля. Всі наввипередки поспішали розказати красуні що-небудь нове, викладали з мішків і хвалилися паляницями, ковбасами, варениками, яких встигли чимало вже наколядувати. Оксана, здавалось, була цілком задоволена і рада, щебетала то з тією, то з тією і реготала невгаваючи.

З якоюсь досадою й заздрістю дивився коваль на таку веселість і цього разу кляв колядки, хоча й сам не раз захоплювався ними до нестями.

— Е, Одарко! — сказала весела красуня, обернувшись до однієї з дівчат, — у тебе нові черевики. Ой, які ж хороші! І з золотом! Добре тобі, Одарко, в тебе є така людина, яка все тобі купує; а мені нема кому дістати такі гарні черевики.

— Не тужи, моя люба Оксано! — підхопив коваль, — я тобі дістану такі черевики, що мало яка й панночка носить.

— Ти? — казала Оксана, швидко й згорда глянувши на нього. — Подивлюсь я, де ти дістанеш такі черевики, які могла б я надіти на свою ногу. Хіба принесеш ті самі, що носить цариця.

— Бачиш, яких захотіла! — закричала сміючись дівоча юрба.

— А так! — провадила далі горда красуня, — будьте ви всі за свідків, якщо коваль Вакула принесе ті самі черевики, які

носить цариця, то, от вам моє слово, що вийду зараз-таки за нього заміж.

Дівчата повели з собою примхливу красуню.

– Смійся, смійся! – говорив коваль, виходячи слідом за ними. – Я й сам сміюся із себе! Думаю, і не можу надумати, куди дівся розум мій? Вона мене не любить – ну, Бог з нею! Ніби тільки на всьому світі й є, що Оксана. Ну, годі, час покинути ці дурощі.

Але в той самий час, коли коваль готувався бути рішучим, якийсь злий дух проносив перед ним усміхнений образ Оксани, що говорила глузливо: «Дістань, ковалю, цариціні черевики, вийду за тебе заміж!» Все в ньому хвилювалось, і він думав тільки про одну Оксану.

Юрби колядників, парубки окремо, дівчата окремо, поспішали з одної вулиці на другу. Але коваль ішов і нічого не бачив і не брав участі в тих веселощах, які колись любив більше за все.

Чорт тим часом не на жарт розніжився в Солохи. Аж раптом почувся стукіт і голос кремезного голови. Через завірюху він не потрапив до дяка, тож вирішив заскочити до Солохи. Чорт заховався в мішок. Щойно голова зайшов до хати, як у двері загрюкало знов і почувся голос дяка. Він не дочекався гостей, тож завітав до Солохи. Наляканого голову відьма заховала у найбільший мішок, висипавши вугілля з нього в діжку. Згодом до Солохи постукав козак Чуб. Вона, висипавши в діжку вугілля з другого мішка, заховала туди дяка.

– Відчини! – почувся знадвору голос, супроводжуваний поштовхом у двері.

– Стукає хтось? – сказав, зупинившись, Чуб.

– Відчини! – закричали ще дужче.

– Це коваль! – промовив, схопившись за капелюха, Чуб. – Слухай, Солохо: куди хочеш сховай мене; я нізащо у світі не хочу потрапити на очі цьому виродкові проклятому, бодай йому, чортовому синові, набігло під обома очима по пухиреві з копицю завбільшки!

Солоха, злякавшись і собі, метушилась, як очамріла, і,

втративши голову, дала знак Чубові лізти в той самий мішок, у якому вже сидів дяк. Бідолашний дяк не смів навіть кашлянути чи закректати з болю, коли сів йому майже на голову важкий дядько та примостив свої намерзлі на морозі чоботи по обидва боки його скронь.

Коваль увійшов, не кажучи й слова, не скидаючи шапки, і майже повалився на лавку. Помітно було, що він у дуже поганому настрої.

У той саме час, як Солоха зачиняла за ним двері, хтось постукав ізнову. То був козак Свербигуз. Цього вже не можна було заховати в мішок, бо й мішка такого не можна було знайти. Він був товстіший за самого голову і вищий на зріст за

Чубового кума. І тому Солоха вивела його на город, щоб вислухати від нього все те, що він мав їй сказати.

Коваль неухважно оглядав кутки своєї хати, прислухаючись часом до пісень колядників, що далеко лунали по селу; нарешті спинив очі на мішках: «Чого лежать тут оці мішки? Їх давно б час прибрати звідси. Через оту безглузду любов я здурів зовсім. Завтра свято, а в хаті й досі валяється всякий мотлох. Віднесу їх до кузні!»

Тут коваль присів до величезних мішків, перев'язав їх міцніше і ладнався завдати собі на плечі. Але помітно було, що його думки гуляли бог знає де, інакше б він почув, як зашипів Чуб, коли волосся на голові його прикрутила зав'язка, а здоровенний голова почав був гикати досить виразно.

– Невже не виб'ється з голови моєї ця негідна Оксана? – говорив коваль. – Не хочу думати про неї, а воно все думається, і як навмисно про неї саму тільки. Чого це так, що думка проти волі лізе в голову? Що за чорт, мішки начебто чогось поважчали! Тут, певно, накладено ще чого-небудь, крім вугілля. Дурень я! Я й забув, що тепер мені все здається важчим. Перше бувало я міг зігнути й розігнути в одній руці мідний п'ятак та кінську підкову; а тепер мішка з вугіллям не підйму. Скоро вже й від вітру валитимусь. Та ні, – скрикнув він, помовчавши й підбадьорившись. – Що я за баба! Не дам нікому сміятися з себе! Хоч десять таких мішків, усі

підійму. – І бадьоро завдав собі на плечі мішки, що їх не понесли б і двоє дужих чоловіків. – Взяти й цього, – казав він далі, підіймаючи невеличкого, на дні якого лежав скоцюрбившись чорт. – Тут, здається, я поклав струмент свій. – Сказавши це, він вийшов із хати, насвистуючи пісню: *Мені з жінкою не возиться.*

Голосніше й голосніше лунали на вулицях пісні та крики. Юрби народу побільшали ще тому, що чимало прийшло з сусідніх сіл. Парубки жартували й казилися досхочу. Часто між колядками чути було яку-небудь веселу пісню, що її тут-таки встиг скласти хто-небудь з молодих козаків. А то раптом один із юрби, замість колядки, пускав щедрівку й ревів на все горло:

*Щедрик, ведрик!
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски!*

■ Чому молодь, почувши щедрівку, почала сміятися, а «щедрувальника» в тексті названо штукарем?

Регіт винагороджував штукаря¹. Маленькі вікна відчинялися, і сухорляві руки бабусь, які самі тільки з поважними батьками залишалися в хатах, висувалися з вікна з ковбасою чи шматком пирога. Парубки та дівчата одні з-перед одних підставляли мішки і підхоплювали свою здобич. В одному місці парубки, зайшовши з усіх боків, оточували гурт дівчат: галас, гамір, той кидав грудкою снігу, той видавав мішок з усякою всячиною. В іншому місці дівчата ловили парубка, підставляли йому ногу, і він летів разом з мішком сторч головою на землю. Здавалося, цілу ніч ладні були провеселитися! І ніч, як на те, так розкішно жевріла! І ще білішим здавалося світло місяця від блиску снігу!

Коваль спинився зі своїми мішками. Йому почувся в юрбі дівчат голос і тоненький сміх Оксани. Всі жилки в ньому здригнулись; кинувши на землю мішки, аж дяк, що був на самому дні, захожав, забившись, і голова гикнув на все горло, подався він з маленьким мішком за плечима разом з гуртом парубків, що йшли слідом за тою дівочою юрбою, звідки йому почувся голос Оксани.

«Так: це вона! Стоїть, як цариця, і блискає чорними очима. Їй розкажує щось показний парубок; мабуть, забавне, бо

¹ Тут у значенні *жартівник*.

вона сміється. Та вона завжди сміється». Нібито мимохіть, сам не розуміючи як, продерся коваль крізь натовп і став коло неї.

– А, Вакуло, ти тут! здоров! – сказала красуня з тою самою усмішкою, що мало не зводила Вакулу з розуму. – Ну, багато наколядував? Е, який маленький мішок! А черевики, які носить цариця, дістав? Дістань черевики, вийду за тебе заміж! – І, засміявшись, побігла з гуртом дівчат.

Як укопаний, стояв коваль на одному місці. «Ні, не можу; несила більше... – промовив він нарешті. – Але, Боже ти мій, чому вона така з біса гарна? Її погляд, і мова, і все, ну, от так і палить, так і палить... Ні, немає вже снаги перемогти себе! Час покласти край усьому: пропадай душа, піду втоплюся в ополонці, та й поминай, як звали!»

Тут рішучим кроком пішов він уперед, догнав гурт, порівнявся з Оксаною і сказав твердим голосом:

– Прощай, Оксано! Шукай собі якого хочеш жениха, мороч, кого хочеш; а мене не побачиш більше на цьому світі.

Красуня була ніби здивована, хотіла щось сказати, але коваль махнув рукою й побіг геть.

– Він збожеволів! – говорили парубки.

– Пропаша душа! – побожно пробурмотіла бабуся, що проходила мимо. – Треба піти розказати, як коваль повісився!

Вакула тим часом, пробігши кілька вулиць, спинився передихнути.

«Куди це я справді біжу? – подумав він, – начебто все вже пропало. Пошукаю ще способу: зайду до запорожця Пузатого Пацюка. Він, кажуть, знає всіх

чортів і все зробить, що тільки схоче. Піду, адже душі однаково доведеться гинути!»

Тут чорт, що довго лежав без будь-якого руху, застрибав у мішку з радості; та коваль, подумавши, що він як-небудь зачепив мішок рукою і спричинив сам цей рух, ударив по мішку дужим кулаком і, струснувши ним на плечах, подався до Пузатого Пацюка.

Цей Пузатий Пацюк справді був колись запорожцем; але чи його прогнали, чи він сам утік із Запорозжя, цього ніхто

не знав. Давно вже, років з десять, а може й п'ятнадцять, як він жив у Диканьці. Не минуло й кілька днів, як прибув він до села, а всі вже дізналися, що він знахар. Чи хворів хто на щось, зараз кликав Пацюка; а Пацюкові досить було тільки пошептати кілька слів, і недугу наче рукою хто знімав.

Коваль не без побоювання відчинив двері і побачив Пацюка, що сидів на долівці по-турецькому перед невеликою діжкою, на якій стояла миска з галушками. Ця миска стояла, як навмисно, врівень з його ротом. Не поворухнувши й пальцем, він нахилив трохи голову до миски і сьорбав юшку, хапаючи часом зубами галушки.

«Ні, цей, – подумав Вакула собі, – ще ледачіший за Чуба: той принаймні хоч їсть ложкою; а цей і руки не хоче підняти!»

Пацюк, мабуть, дуже зайнятий був галушками, бо, здавалося, зовсім і не помітив, як прийшов коваль, який, ледве ступивши на поріг, віддав йому пренизенський уклін.

– Я до твоєї милості прийшов, Пацюк! – сказав Вакула, кланяючись знову.

Товстий Пацюк підвів голову, та знову заходився сьорбати галушки.

– Ти, кажуть, не прогнівайся на цьому слові... – сказав, набираючись духу, коваль, – я веду про це мову не для того, щоб тобі завдати якоїсь кривди, доводишся трохи родичем чортові. Пропадати доводиться мені, грішному! Ніщо не помагає на світі! Що буде, те й буде, а доводиться просити ласки в самого чорта. Що ж, Пацюк? – промовив коваль, бачивши незмінну його мовчанку, – що маю робити?

– Коли треба чорта, то й іди собі до чорта, – відповів Пацюк, не зводячи на нього очей та далі ковтаючи галушки.

– Для того я й прийшов до тебе, – казав коваль, кланяючись, – крім тебе, думаю, ніхто на всім світі не знає до нього дороги.

– Тому не треба далеко ходити, в кого чорт за плечима, – промовив байдуже Пацюк, не рухаючись.

Вакула витріщив на нього очі, начебто на лобі в нього було написано пояснення цих слів. «Що він говорить?» – безмовно запитувала його міна; а роззявлений рот був наготові прогинути, як галушку, перше-ліпше слово.

Але Пацюк мовчав.

Тут помітив Вакула, що ні галушок, ні діжки перед ним

не було; а замість них стояли на долівці дві дерев'яні миски; одна була повна вареників, друга сметани. Думки його і очі мимохіть звернулися на ці страви. «Подивимось, – казав він сам до себе, – як це буде Па-

цюк їсти вареники. Нахилившись він, певно, не схоче, щоб сьорбати, як галушки, та й не можна: бо треба вареника спершу вмочити в сметану».

Тільки він устиг подумати це, як Пацюк роззявив рота; подивився на вареники і ще більше роззявив рота. Тоді вареник вискочив з миски, шубовснув у сметану, перекинувся на другий бік, підскаочив угору і якраз потрапив йому в рот. Пацюк з'їв і знову роззявив рота, і вареник таким самим способом помандрував знову. А його тільки й роботи було, що жувати та ковтати.

«Бач, яке диво!» – подумав коваль, роззявляючи від здивування рота, і ту ж мить помітив, що вареник лізе і йому в рот і вже помастив губи сметаною. Відіпхнувши вареник та втерши губи, коваль почав роздумувати про те, які дива

КОЗАК-ХАРАКТЕРНИК

Серед запорозьких козаків особливою повагою користувалися козаки-характерники. Вважалося, що вони були чаклунами, знали усе наперед і могли провіщати майбутнє. Ці козаки мали надлюдські здібності. Вони могли ухилитися від куль та ловити їх голими руками, виходити сухими з води, перекидатися на вовка, бачити на велику відстань навколо себе, з'являтися одночасно в декількох місцях, замовляти хвороби тощо. Характерники були хранителями козацьких традицій і чудовими воїнами. Вважається, що саме характерники розробили особливий стиль рукопашного бою, який дійшов до нас як гопак. Подейкували, що характерники спілкувалися з нечистою силою, яка їх побоювалася. Козаками-характерниками вважалися легендарний засновник Запорозької Січі Дмитро Байда-Вишневецький, отамани Петро Сагайдачний, Іван Богун та Іван Сірко. Одним із перших козака-характерника зобразив (нехай і дещо іронічно) М. Гоголь у повісті «Ніч перед Різдом».

- За якими ознаками можна впізнати в Пузатому Пацюку характерника?
- Чи можна характерника вважати супергероєм? Чому?

бувають на світі та до яких тільки мудростей доводить людину нечиста сила, зауваживши при тому, що один тільки Пацюк може допомогти йому. «Вклонюсь йому ще, хай розтлумачить як слід... Однак, що за чорт! Та ж сьогодні голодна кутя, а він їсть вареники скромні! Який з мене справді дурень, стою тут та гріха набираюся! Назад!» – і побожний коваль прожогом вибіг з хати.

А проте чорт, що сидів у мішку та заздалегідь уже радів, не міг витерпіти, щоб вислизнула з його рук така добра здобич. Як тільки коваль спустив мішок, він вискочив з нього й сів верхи йому на шию.

Мороз пішов поза шкірою у коваля; перелякавшись та збліднувши, не знав він, що робити, вже хотів перехреститися... Але чорт, нахиливши свій собачий писок йому до правого вуха, сказав:

– Це я – твій друг; все зроблю для товариша й друга! Грошей дам, скільки хочеш, – пискнув він йому на ліве вуха. – Оксана буде сьогодні ж наша, – прошепотів він, нахилиючи свій писок знову до правого вуха.

Коваль стояв, роздумуючи.

– Згода, – сказав він нарешті, – за таку ціну готовий бути твоїм!

Чорт сплеснув руками і почав з радості галопувати на шиї коваля. «Тепер уже попався коваль! – подумав він собі, – тепер я віддячу тобі, голубчику, за всі твої малювання та небилиці, що ти вигадував на чортів! Що тепер скажуть мої товариші, коли дізнаються, що найпобожніший на все село чоловік у моїх руках?» Тут чорт засміявся з радості, згадавши, як дражнитиме в пеклі все хвостате кодрло, як лютуватиме кривий чорт, якого вважали між ними першим на вигадки.

– Ну, Вакуло! – пропищав чорт, так само не злязючи з шиї, ніби боячись, щоб той не втік, – ти знаєш, що без контракту нічого не робиться.

– Я згодний! – сказав коваль. – У вас, я чув, розписуються кров'ю; стривай же, я дістану з кишені цвяха! – Тут він заклавав назад руку — та хап чорта за хвіст.

– Бач, який жартун! – закричав сміючись чорт. – Ну, годі, кинь уже пустувати!

– Стривай, голубчику! – закричав коваль, – а ось це як тобі видасться? – При цьому слові він поклав хреста, і чорт зробився такий тихий, мов ягнятко. – Постривай же, – сказав він, стягаючи його за хвіст на землю, – знатимеш ти в мене, як під’юджувати на гріх добрих людей і чесних християн.

Тут коваль скочив на нього верхи і підняв руку, наміряючись перехрестити.

– Змилуйся, Вакуло! – жалібно простогнав чорт, – все, чого тобі треба, все зроблю, пусти тільки душу на покаєння: не клади на мене страшного хреста!

– Ага, ось яким голосом заспівав? Тепер я знаю, що робити. Вези мене зараз-таки на собі! Чуєш? Та лети як птиця!

– Куди? – промовив смутний чорт.

– У Петербург, просто до цариці! – і коваль обімлів від страху, почувавши, як підіймається в повітря.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Де і коли відбуваються події, описані в повісті? Чим особливі цей художній час і художній простір?
2. Прочитайте виразно опис різдвяної ночі. Знайдіть у ньому художні засоби, вжиті для поетичного змалювання природи. Яку роль у пейзажі відіграє традиційний фольклорний образ місяця?
3. Зачитайте рядки, у яких описуються народні обряди, пов’язані зі святкуванням Різдва.
4. Знайдіть у тексті щедрівку. Навіщо автор увів її до твору?

Довго стояла Оксана, роздумуючи про чудні ковалеві слова. Дівчата помітили мішки, які залишив коваль. Оксана запропонувала притягнути їх до неї, щоб подивитися, що наколядував Вакула. Коли дівчата побігли за санками, мішки надибав кум, якого вигнали з шинку, і ткач Шаповаленко, що якраз підійшов. Кум попросив ткача допомогти віднести мішки (як вони думали, з наколядованим) до його хати, бо дружини не мало було бути вдома.

– Хто там? – закричала кумова жінка, почувши гомін у сінях, вчинений приходом двох приятелів із мішком, і відчиняючи двері.

Кум остовпів.

– От тобі й на! – промовив ткач, опустивши руки.

Кумова жінка була такий скарб, яких чимало на білому світі. Так само, як і її чоловік, вона майже ніколи не сиділа дома, а мало не цілий день терлася по кумасях та заможних бабусях, хвалила та їла з великим смаком і билася тільки ранками зі своїм чоловіком, бо в цей тільки час і бачила його іноді. Хата їхня була вдвоє старіша за шаровари волосного писаря; покрівля в деяких місцях була без соломи. З тину залишалося небагато, бо всякий, хто виходив з дому, ніколи не брав ціпка на собак, сподіваючись, що проходитиме повз кумів город і висмикне який схоче з його тину. В печі не топилося днів по три. Все, що тільки напросить ніжна дружина в добрих людей, ховала вона якомога далі від свого чоловіка і часто самоправно відбирала в нього здобич, якщо тільки він не встигав пропити її в шинку. Кум, хоч завжди перебував у байдужому настрої, не любив поступатися перед нею, і тому мало не завжди виходив з дому з ліхтарями під очима, а любя половина, ойкаючи, пленталася розказувати бабам про бешкетництво свого чоловіка та про побої, яких зазнала вона від нього.

Тепер можна собі уявити, як були спантеличені ткач та кум таким несподіваним явищем. Спустивши мішок, вони заступили його собою й закрили полами; та вже було пізно: кумова жінка, хоч і погано бачила старечими очима, проте мішок помітила.

– Ось це добре! – сказала вона з таким виглядом, у якому помітна була радість яструба. – Це добре, що наколядували стільки! Отак завжди роблять добрі люди, тільки ні, я думаю, десь поцупили. Покажіть мені зараз, чуєте, покажіть зараз-таки мішок ваш!

– Лисий дідько тобі покаже, а не ми, – сказав, підбадьорившись, кум.

– Тобі яке діло? – сказав ткач. – Ми наколядували, а не ти.

– Ні, ти мені покажеш, мерзенний п'яного! – скрикнула жінка, вдаривши високого кума кулаком у підборіддя й добираючись до мішка.

Але ткач і кум мужньо відстояли мішок і примусили її податися назад. Не встигли вони опам'ятатись, як вона вискочила в сіни вже з коцюбою¹ в руках. Проворно луснула чоловіка по руках, ткача по спині і вже стояла біля мішка.

¹ Коцюба – предмет домашнього пічного начиння, кочерга.

– Як же це ми допустили її? – сказав ткач, опам'ятавшись.

– Еге, як ми допустили! А чого ти допустив? – сказав спокійно кум.

Тим часом переможниця-жінка, поставивши на долівку каганець, розв'язала мішок і заглянула в нього. Та, мабуть, старечі її очі, що так добре побачили мішок, цього разу помилились:

– Е, та тут лежить цілий кабан! – скрикнула вона, сплеснувши з радості в долоні.

– Іди геть! Геть! Це наш кабан! – кричав виступаючи ткач.

– Геть, геть, чортова бабо! Це не твоє добро! – казав наближаючись кум.

Жінка взялася знову за кочергу, але Чуб у цей час виліз з мішка й став посеред сіней, потягаючись, як людина, що тільки-но прокинулася після довгого сну.

Кумова жінка скрикнула, вдаривши об поли руками, і всі мимоволі пороззявляли роти.

– Що ж вона, дурна, каже: кабан! Це не кабан! – сказав кум, виривчивши очі.

– Бач, якого чоловіка кинуло в мішок! – сказав ткач, задкуючи з переляку. – Що хоч кажи, хоч лусни, а не обійшлося без нечистої сили. Він же не пролізе у вікно!

– Це кум! – скрикнув, придивившись, кум.

– А ти ж думав хто? – сказав Чуб, посміхаючись. – Що, гарну я втяв із вами штуку? А ви, мабуть, хотіли мене з'їсти замість свинини. Стривайте ж, я вас потішу: в мішку лежить ще щось, коли не кабан, то, мабуть, порося чи інша живність. Підо мною безперестанку щось ворухилось.

Ткач та кум кинулись до мішка, господиня дому вчепилася з другого боку, і бійка зчинилася би знову, якби дяк сам, побачивши тепер, що нема куди дітись, не видряпався з мішка.

Кумова жінка, остовпівши, випустила з рук ногу, за яку почала була тягти дяка з мішка.

– Ось і другий ще! – скрикнув злякано ткач, – чорт знає, як повелось на світі... голова обертом іде... не ковбаси й паляниці, а людей кидають у мішки!

– Це дяк! – промовив здивований більше від усіх Чуб. – От тобі й маєш! От так Солоха! Посадовити в мішок... Тож-то, я бачу, в неї повна хата мішків... Тепер я все знаю: у неї в кожному мішку сиділо по два чоловіки... От тобі й Солоха!

Дівчата трохи здивувались, не знайшовши одного мішка. Вони поклали другий мішок, у якому був голова, на санки і помчали до хати Оксани. Коли мішок втягнули до хати, на голову напала гикавка. Перелякані дівчата кинулися у двері, в які якраз входив козак Чуб. Він був дуже вражений, коли з мішка виліз голова.

Тим часом Вакула на чорті долетів до Петербурга, де зустрівся з козаками, які восени проїжджали через Диканьку. Вони, давши ковалеві козацький одяг, погодилися взяти його до цариці. Вакула попросив у неї черевички для Оксани і, отримавши їх, так само на чорті повернувся додому. А в Диканьці тим часом баби сварилися, пліткуючи про Вакулу: одна говорила, що повісився, а інша переконувала, що втопився.

Оксана збентежилась, коли до неї дійшли такі вісті. Вона мало вірила очам Переперчихи та бабським теревеням, вона знала, що коваль надто побожний, щоб зважитися занепасти свою душу. Та що, коли він і справді пішов з наміром ніколи не вертатись у село? А навряд чи в іншому місці знайдеться такий молодець, як коваль. Він же так кохав її! Він довше за всіх зносив її вередування! Красуня цілу ніч під своїм укриттям поверталася з правого боку на лівий, з лівого на правий, — і не могла заснути, все думала. І на ранок закохалася по самі вуха в коваля.

Чуб не виявив ні радості, ні смутку про долю Вакули. Його думки заповняло одне: він ніяк не міг забути зрадливості Солохи і, сонний, не переставав ганити її.

Настав ранок. Уся церква ще до схід сонця була повна людей. Літні жінки в білих намітках, в білих сукняних свитках, побожно хрестились біля самого входу церковного. На всіх обличчях, куди не поглянь, видно було свято. Одна тільки Оксана стояла ніби сама не своя... І молилася і не молилася. На серці в неї зібралось стільки всяких почуттів, одне від одного болючіших, одне від одного сумніших, що обличчя її виявляло саме тільки велике збентеження; сльози бриніли в очах. Дівчата не могли збагнути причини цього й не підозрівали, що винен був коваль. Однак не сама тільки Оксана думала про коваля. Усі миряни помітили, що свято — ніби й не свято; що все начебто чогось бракує. Вже відійшла утренья;

після утрени відійшла обідня... куди ж це, справді, подівся коваль?

А чорт мчав із ковалем назад. І вмить опинився Вакула коло своєї хати. У цей час проспівав півень. «Куди? – закричав він,

ухопивши за хвіст чорта, що хотів утекти. – Стривай, приятелю, ще не все: я ще не подякував тобі». Тут, схопивши хворостину, оперіщив він його три рази, і бідний чорт кинувся бігти, як мужик, що його тільки-но відшмагав пан. Отож, замість того, щоб обдурити, спокусити та пошити в дурні інших, ворог людського роду сам був обдурений. Після цього Вакула ввійшов у сіни, зарився в сіно і проспав аж до обіду. Прокинувшись, він злякався, коли побачив, що сонце вже високо. «Я проспав утренью й обідню!» Тут побожний коваль засмутився, міркуючи, що це, певно, Бог, навмисне, караючи за грішний його намір занапастити свою душу, наслав сон, який не дав йому навіть побувати такого великого свята в церкві. Та проте, заспокоївши себе тим, що наступної неділі висповідається в цьому попові і з нинішнього дня почне бити по п'ятдесят поклонів цілий рік, заглянув він до хати; але в ній не було нікого. Як видно, Солоха ще не поверталась. Обережно витяг він із-за пазухи черевики; умився, причепурився якнайкраще, одягся в те саме вбрання, що добув у запорожців, вийняв зі скрині нову шапку з решетилівського смушку з синім верхом, яку не надівав ще жодного разу, відколи купив її, ще будучи в Полтаві; вийняв також новий барвистий пояс; поклав усе це разом з нагайкою в хустку й подався просто до Чуба.

Чуб вирячив очі, коли ввійшов до нього коваль, і не знав, із чого дивуватись: чи з того, що коваль воскрес, чи з того, що коваль насмілювався до нього прийти, чи з того, нарешті, що він вирядився таким чепуруном і запорожцем. Та ще більше здивувався він, коли Вакула розв'язав хустку й поклав перед

ЦІКАВО ЗНАТИ

Образ коваля популярний у міфах та казках, де він часто виступає як чарівник. Народ уважав, що коваль наділений магічною силою (ця риса втілена і в образі коваля Вакули).

ним новісіньку шапку й пояс, якого ще не бачено було на селі, а сам упав йому до ніг і сказав благальним голосом:

– Змилуйся, батьку! Не гнівайся! Ось тобі й нагайка: бий, скільки душа забажає, віддаюсь сам; у всьому каюсь; бий, та не гнівайся тільки! Ти ж колись братався з покійним батьком, разом хліб-сіль їли й могорич пили.

Чуб не без таємної втіхи бачив, як коваль, що нікому на селі у вус не дув, згинав у руці п'ятаки й підкови, як гречані млинці, той самий коваль лежав тепер коло ніг у нього. Щоб ще більше підтримати гідність, Чуб узяв нагайку і вдарив його тричі по спині.

– Ну, буде з тебе, вставай! Старих людей завжди слухай! Забудьмо все, що було між нами! Ну, тепер кажи, чого тобі хочеться?

– Віддай, батьку, за мене Оксану!

Чуб трохи подумав, подивився на шапку та пояс, шапка була чудова, пояс теж не поступався перед нею, згадав зрадливу Солоху і сказав рішуче:

– Добре! Присилай сватів.

– Ой! – скрикнула Оксана, переступивши поріг, побачивши коваля і втупивши з подивом і радістю в нього очі.

– Поглянь, які я тобі приніс черевики! – сказав Вакула, – ті самі, що носить цариця.

– Ні! Ні, мені не треба черевиків! – говорила вона, махаючи руками й не зводячи з нього очей, – я й без черевиків... – далі вона не договорила й зашарілась.

Коваль підійшов ближче, взяв її за руку; красуня й очі опустила. Ще ніколи не була вона така дивовижно гарна. Захоплений коваль тихо поцілував її, обличчя її ще більше зашарілось, і вона стала ще краща.

Проїздив через Диканьку блаженної пам'яті архієрей, хвалив місце, де стоїть село, та, їдучи вулицею, спинився перед новою хатою.

– А чия це така розмальована хата? – спитав преосвященний у вродливої молодиці з немовлятком на руках, що стояла коло дверей.

– Ковалю Вакулі! – сказала йому, кланяючись, Оксана, бо це саме була вона.

– Славно! Славна робота! – сказав преосвященний, розглядаючи двері та вікна. А вікна всі були обведені кругом червоною фарбою; а на дверях всюди були козаки на конях з люльками в зубах.

Та ще більше похвалив преосвященний Вакулу, коли дізнався, що він додержав церковного покаяння і пофарбував задарма увесь лівий крилас зеленою фарбою з червоними квітками. Це, проте, ще не все; на стіні збоку, як увійдеш у церкву, намалював Вакула чорта в пеклі, такого гидкого, що всі плювали, коли проходили повз нього, а молодиці, як тільки розплакувалось у них на руках дитя, підносили його до картини й говорили: «Он бач, яка кака намальована!» – і дитя, стримуючи слізеньки, скоса поглядало на картину й тулилося до лона своєї матері.

*Переклад з російської Антіна Хуторяна
Ілюстрації Галини Кислякової (джерело – казка.укр)*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть у тексті характеристику коваля Вакули. Що підкреслює автор у його образі? Кому з персонажів Вакула протиставлений?
2. Яку роль у долі Вакули відіграють інші персонажі твору: Корній Чуб, Солоха, козак Пузатий Пацюк, чорт?
3. Чому, на вашу думку, Оксана, яка спершу хотіла в подарунок черевики, отримавши їх, сказала: «Ні! Мені не треба черевиків!»?
4. Чому Гоголь детально описує нічний пейзаж Диканьки? Визначте в описі реалістичні й фантастичні деталі. З якою метою автор їх поєднує?
5. Порівняйте повісті «Ніч перед Різдвом» Миколи Гоголя та «Різдвяна пісня в прозі» Чарльза Дікенса, укажіть відмінне та спільне в цих творах.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Створіть сенкан про Вакулу або Оксану.
2. Заповніть таблицю «Реальність і фантастика в повісті М. Гоголя».

Реалістичне в повісті

Фантастичне в повісті

3. Доберіть з інтернету або створіть власні ілюстрації до улюблених епізодів твору і підпишіть їх словами з тексту, або намалуйте міні-комікс «Ніч перед Різдвом».

4. Самостійно або в парі інсценізуйте один з епізодів повісті. Зніміть про це відеоролик.

Астрід Ліндґрен. «Міо, мій Міо»

«Я пишу винятково для того, щоб розважити ту дитину, якою колись була сама». Так Астрід Ліндґрен визначила головного адресата її творів. Переконайтеся, чи розважить і вас один із її кращих творів, представлений у підручнику.

■ Чому, пишучи для самої себе, авторка знаходить розуміння своїх творів у багатьох дітей світу?

Астрід Ліндґрен. Фото. 1961

Все, що я роблю і пишу, адресоване передусім дітям.

Астрід Ліндґрен

Астрід Анна Емілія Ліндґрен

Авторка улюблених творів дітей, за якими знято мультфільми про Карлсона і Пеппі Довгапанчоха, – відома шведська письменниця Астрід Ліндґрен (1907–2002). Її ім'ям навіть названо малу планету! «Називайте мене тепер Астероїд Ліндґрен», – жартувала вона. А ще вона нагороджена численними національними й міжнародними преміями, орденами та медалями. Її п'єси «Пеппі Довгапанчоха», «Малюк і Карлсон» та інші можна побачити на сценах театрів України і різних країн світу.

Схильність до творчості проявлялась в Астрід Ліндґрен змалку: її твори зачитувала вчителька як зразок для інших учнів, а один із них надрукувала місцева газета. Діти її дражнили за це, і дівчинка присяглася, що коли виросте, «стане ким завгодно, тільки не письменницею!».

Астрід Ліндґрен часто вражала усіх своїми незвичними вчинками. В юності вона зробила коротку зачіску, слухала джаз – сучасну музику, яка не подобалася старшому поколінню, і одягала штани, що на той час статечні дами вважали неприпустимим для дівчини. У похилому віці письменниця охоче разом з малечею грала у квача і лазила по деревах, як її улюблена героїня Пеппі Довгапанчоха.

На шляху до успіху Астрід довелося докласти чималих зусиль. Вона переїхала з рідного провінційного містечка Віммербю до Стокгольма, столиці Швеції. Спочатку працювала секретаркою у видавництві, а після одруження з паном Ліндгреном присвятила себе вихованню дітей – сина і доньки, для яких вигадувала найнеймовірніші історії. Згодом ці оповідки авторка почала записувати й публікувати. Це її переконала зробити донька Карін, коли Астрід Ліндгрен лежала в ліжку, лікуючи поламану ногу.

Творчість дала змогу Астрід знову відчувати себе білявим дівчиськом з кісками, зав'язаними «бубликами», зрозуміти, що всі невдачі в її житті – лише дрібниці. Багата фантазія письменниці подарувала дітям усього світу оповідки про мужніх братів Лев'яче Серце та кумедного Карлсона, що мешкає на даху, про фантазерку Пеппі Довгапанчоку та «детектива» Калле Блюмквіста... А цьогогоріч ви поспілкуєтеся ще й з юним лицарем Міо...

Твори Астрід Ліндгрен перекладені вісімдесятьма дев'ятьма мовами, вони серед найпопулярніших у дітей. Якщо весь наклад її книг скласти у вертикальний стос, то він буде в 175 разів вищим за Ейфелеву вежу; якщо їх скласти поряд – ними можна оперезати Земну кулю майже чотири рази!

▲ Астрід Ліндгрен за друкарською машинкою. Скульптура Марі-Луїзи Екман. 2007

■ Здивуйте усіх: знайдіть в інтернеті зображення вежі, інформацію про її висоту, дані про розмір земного екватора і вирахуйте, про які числа йдеться в підручнику.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які життєві факти підтверджують, що Астрід Ліндгрен була творчою неординарною особистістю?
2. Що спонукало Астрід Ліндгрен стати дитячою письменницею?
3. Про що і про кого вона пише? Які з її творів вам подобаються?
4. Чому журналісти письменницю назвали «чарівницею зі Стокгольма»?

Міо, мій Міо

(уривки)

Оповідь у творі ведеться від першої особи – Бу Вільгельма Ульсона, якого всі, крім прийомних батьків – тітки Едлі та дядька Сікстена, звали Буссе. Торік стокгольмська поліція розшукувала Буссе, який зник зі свого дому на Упландській вулиці ввечері п'ятнадцятого жовтня. Але хлопчик так і не знайшовся. Тітка Едлі та дядько Сікстен узяли до себе Буссе із сирітського притулку, коли хлопчику був лише рік. Його мама померла, а ким був батько, ніхто не знав.

Тітка Едлі називала його поганцем. За ці слова Буссе її зненавидів. У хлопчика був друг Бенко, у якого він проводив більшу частину часу. Буссе дуже хотілося, щоб Бенків тато був і його татом. А ще була тітка Лундін. Вона продавала садовину в ятці і деколи пригощала Буссе цукерками та яблуками.

Того дня тітка Едлі кілька разів казала Буссе, яке то лихо, що він опинився в її домі, а ввечері послала хлопчика до пекаря купити її улюблених сухариків. На вулиці тітка Лунден пригостила Буссе яблуком і попросила кинути в скриньку поштову картку. Коли Буссе збирався опустити в скриньку картку, він побачив, що вона світиться, ніби горить. На ній було написано: «Королю Країни Далекої. Той, кого ти так довго шукаєш, у дорозі. Він у дорозі день і ніч і несе в руці знак – осяйне золоте яблуко». Буссе обсипало морозом, а в руках у нього було золоте яблуко. Буссе мало не заплакав, відчувши себе дуже самотнім.

Хлопчик пішов до парку і сів на лавку. Його увагу привернула пляшка, яка лежала на землі. Хлопчику здалося, наче в ній хтось є. Буссе витягнув затичку з пляшки, з неї з'явився дух, який переніс хлопчика до Країни Далекої. Вони опинилися на зеленому острові, який плавав у морі. Повітря над ним було напоєне пахощами тисяч троянд та лілей, у ньому бриніла дивовижна музика. На морському березі височів великий білий замок, а вздовж берега йшов тато-король. Буссе кинувся йому в обійми. Тато шукав хлопчика цілих дев'ять років. Буссе дуже хотілося, щоб тітка Едлі побачила його тата, чиє вбрання мерехтіло золотом і діамантами, і зрозуміла, що він – не поганець.

Буссе живе в Країні Далекій, дні його веселі й радісні. Буссе – не справжнє його ім'я, як і все життя в опікунів. Тато-король, сумуючи за сином, довго не міг заснути і все проказував: «Міо, мій Міо». Оце і є

справжнє ім'я хлопчика. Міо дуже хотілося про все розказати Бенкові, але він не знав, як переправити другові листа.

У перший день тато повів Міо у трояндовий сад. Ніхто не бачив нічого кращого за цей сад. Міо почав бігати по садку й роздивлятися. У нього аж у голові запаморочилось від тієї краси, йому здавалося, наче він напивсь досхочу солодкого сиропу. Його ноги так раділи, що не могли встояти на місці, а руки були дужі, як ніколи. Міо захотілося, щоб поруч опинився Бенко, вони б жартома затіяли бійку. Від згадки про друга Міо посмутнів. Раптом на стежці він побачив хлопчика. На мить Міо здалося, що це Бенко, адже в нього був каштановий чуб і каштанові очі, як у Бенка. Це був Юм-Юм, син садівника. Хлопчики побігли до хатини садівника, такої самісінької, як у казках. Мама Юм-Юма пригостила їх млинцями, варенням із полуниць та молоком. Коли почало смеркати, Міо почув спів чорного птаха Жалібника. Цей спів будив у серці хлопчика тугу.

Дізнавшись, що в минулому Міо мав друга, старого коня Калле-Джигуна, тато-король подарував йому Міраміса. Це був білий кінь із золотою гривою та золотими копитами. Міо ніколи не їздив верхи і боявся сісти на коня. Але коли тато запитав: «Хіба в тебе не мужнє серце?» – хлопчик помчав на Мірамісі садом.

Королівство тата-короля дуже велике. Країна Далека – найбільше з усіх королівств. Острів, на якому розташований палац, називається Островом Зелених Лук. Є ще Земля Заморська і Земля Загірна. Міо і Юм-Юм удвох на Мірамісі гасали зеленими луками. Якось вони побачили пастуха, який грав дивну мелодію на сопілці. Це був Нонно. Він зробив хлопчикам сопілки і навчив їх своїй мелодії. Міо та Юм-Юм домовилися, що коли вони розлучаться, то будуть грати на сопілках цю старовинну мелодію, яка з'явилася на світі раніше за інші мелодії. Острів із Землею Заморською та Землею Загірною з'єднував міст Вранішньої Зорі.

На ніч король наказував підводити міст, щоб на острові могли спокійно спати. Вночі може прийти жорстокий лицар Като. Другого дня Міо і Юм-Юм знову поїхали до Нонно. Він запропонував зіграти дивну мелодію його бабусі.

Через кілька годин хлопці підійшли до оселі Нонно. Це теж була хатина, як у казках, невелика, весела, під солом'яною стріхою. І вся вона тонула в розквітлому бузку. Хлопчики заграли. У вікні з'явилося ласкаве обличчя старої жінки. То й була бабуса Нонно. Вона була стара, як світ, трохи схожа на казкову, але справжня, жива бабуса. Хлопчики були голодні, і бабуса дала їм хліба, що тамує голод. А в садку вони з криниці напилися води, що втамовує спрагу. Хлопці вирішили спати надворі. Щоб уночі не було холодно, бабуса дала Міо та Юм-Юму червоний та блакитний плащі. Посмутнілий Нонно розповів, що це плащі його братів, яких забрав жорстокий лицар Като. Міо було дуже шкода братів Нонно.

Колодязь, що ввечері шепоче

Землі Заморської і Землі Загірної я ще не бачив. Та одного дня, коли я йшов зі своїм татом-королем до трояндового садка, то запитав його, чи можна мені переїхати через міст Вранішньої Зорі. Тато-король зупинився, взяв моє обличчя в долоні й поважно, ласкаво глянув мені у вічі.

– Міо, мій Міо, – сказав він. – У моєму королівстві ти можеш їздити, куди хочеш. Можеш гратися на Острові Зелених Лук або поїхати до Землі Заморської чи Землі Загірної, коли захочеш. Можеш податися на схід або на захід, на північ або на південь, куди лише здужає тебе довести Міраміс. Але знай, є ще країна, що зветься Земля Чужинецька.

– А хто там живе? – спитав я.

– Лицар Като, – відповів мій тато-король, і по його обличчю ніби майнула темна тінь. – Жорстокий лицар Като.

Коли він вимовив його ім'я, по трояндовому садку ніби промчав лихий вихор. Білі пташки поквапились до своїх гнізд. Жалібник голосно закричав і замахав великими чорними крильми. Багато трояндових квіток миттю зів'яло.

– Міо, мій Міо, – сказав мій тато-король, – ти для мене найдорожчий, і мені стає важко на серці, коли я думаю про лицаря Като.

І тієї миті в срібних тополях загуло, ніби від бурі. Багато листя з них попадало, і коли воно летіло додолу, здавалося, ніби хтось плакав. Я відчув, що боюся лицаря Като, страшенно боюся.

– Якщо вам стає важко на серці, тату, то більше не думайте про нього, – мовив я.

– Ти правду кажеш, – відповів він. – Поки що можна не думати про лицаря Като. Поки ти ще граєш на сопілці і споруджуєш курені в трояндовому садку.

Ми подалися шукати Юм-Юма.

О, мій Міраміс, куди тільки я не їздив на його спині! Я ніколи не забуду, як він віз мене вперше через міст Вранішньої Зорі.

Це було на світанку, коли вартові саме опустили міст після ночі. До мосту Вранішньої Зорі ми під'їхали саме тоді, як сходило сонце. Ми ступили на міст, а далі ніби помчали по золотих сонячних променях. Міст здіймався так високо над водою, що аж у голові паморочилось, коли ми дивилися вниз. Ми їхали найвищим і найдовшим мостом на світі. Золота грива Міраміса виблискувала на сонці, сам він мчав усе швидше й швидше і підіймався все вище й вище. Його копита гриміли, мов грім. Яка чудова їзда! Скоро я побачу Землю Заморську, скоро, скоро.

– Юм-Юме, – гукнув я, – Юм-Юме, тобі теж так весело, теж так гарно?..

Враз я замовк, бо помітив, що зараз станеться. Станеться щось страшне. Міраміс мчав просто в провалля. Міст кінчався. Кінчався високо в повітрі, бо вартові не опустили його до кінця. Він не досягав Землі Заморської, далі зяяло широке провалля. Замість мосту перед нами була моторошна прірва. Ніколи ще мені не було так страшно. Я хотів сказати про це Юм-Юмові, але не зміг. Я шарпнув за вуздечку, спробував зупинити Міраміса, та він не послухав мене. Він шалено заіржав і помчав далі на свою загибель, тільки копита загупали. Ох, як я боявся! Скоро ми полетимо в провалля, скоро я вже не чутиму стукоту копит, почую ще тільки тривожне іржання Міраміса, коли хвилі зійдуться над його золотою гривною! Я заплющив очі й почав думати про свого тата-короля. Копита Міраміса гриміли, мов грім.

Раптом вони перестали гриміти, я тепер чув якийсь інакший звук, наче шурхіт, ніби Міраміс біг по чомусь м'якому. Я розплющив очі й озирнувся довкола. І побачив, що Міраміс біг у повітрі. О, мій золотогривий кінь міг мчати в повітрі так само легко, як по землі! Якби він захотів, то міг би стрибати через хмари й через зірки. Такого коня, як у мене, більше ніде не було. І ніхто не може уявити собі, як гарно, сидячи в нього на спині, мчати в повітрі й далеко внизу бачити Землю Заморську, залиту сонячним промінням.

– Юм-Юме, – гукнув я, – Юм-Юме, Міраміс може перестрибнути хмару!

– А ти хіба не знав? – спитав Юм-Юм так, наче Міраміс тільки те й робив, що стрибав через хмари.

– Ні. Звідки ж мені знати? – відповів я.

Юм-Юм засміявся і сказав:

– Як ти ще мало знаєш, Міо!

Ми ще довго мчали так, і Міраміс перестрибував через білі хмари. Ото була їзда! Мені аж дух забивало. Та ось настав час спускатися. Міраміс поволі почав знижуватись і нарешті зупинився. Ми були на Землі Заморській.

– А ось і зелений гайок для твого золотогривого Міраміса, – сказав Юм-Юм. – Нехай пасеться, а ми тим часом підемо до Їрі.

Він узяв мене за руку й повів до хатини поблизу. До білої хатини під солом'яною стріхою, що теж скидалась на казкову. Важко пояснити, чому вона здавалася казковою: чи тому, що від неї віяло казкою, чи через старі дерева, що оточували її, чи через квітки в садку, що казково пахли, чи, може, через щось інше. На подвір'ї перед хатиною був круглий колодязь. Мені навіть здалося, що саме через той колодязь хатина Їрі скидалась на казкову. Бо таких старих колодязів тепер уже немає, принаймні я ще ніколи не бачив такого.

На цямрині сиділо п'ятеро дітей. Найбільший із них, дуже милий хлопчик, усміхнувся всім обличчям, коли ми підійшли.

– Я бачив, як ви їхали, – сказав він. – Мене звати Їрі, а це мої брати й сестри.

Він був дуже ласкавий і чемний, і брати й сестри його теж усміхалися нам, усім своїм виглядом показуючи, що вони раді нашій появі.

Не те що на Упландській вулиці. Там хлопці на кожного вишкірювали зуби, як вовчєнята, принаймні на тих, кого добре не знали. Завжди знаходили таких, із кого знущалися, з ким не хотіли гратися. Найчастіше це був я. Тільки Бенко завжди грався зі мною. Верховодив дітьми на Упландській вулиці великий хлопець, що звався Янне. Я не зробив йому нічого поганого, але він, тільки-но побачивши мене, казав: «Ану вшивайся звідси, а то так затоплю тобі в пику, що свічки засвітяться!» І мені тоді краще було й не пробува-

ти гратися з хлопцями в гилки чи в якусь іншу гру. Бо всі вони трималися Янне й мавпували його. Бо Янне був великий хлопець.

Знаючи Янне, я дивувався, що зустрів таких чемних дітей, як Юм-Юм, Нонно, Їрі, його брати й сестри.

Ми з Юм-Юмом також посідали на цямрину поряд із Їрі. Я зазирнув у колодязь. Він був дуже глибокий, наче бездонний.

– Як ви берете з нього воду? – спитав я.

– Ми не беремо з нього води, – відповів Їрі. – Це колодязь не на воду.

– А на що ж?

– Він зветься Колодязь, що шепоче ввечері, – пояснив Їрі.

Ми пробули з Їрі та його братами й сестрами цілий день, гралися під старими деревами. Коли ми зголодніли, сестра Їрі Мінонна-Нель побігла до кухні й принесла нам хліба. Це був також хліб, що втишує голод, і мені він дуже сподобався.

Я знайшов у траві ложечку, маленьку срібну ложечку. Я її показав Їрі, і він відразу посмутнів.

– Це ложечка нашої сестрички, – сказав він. – Міо знайшов ложечку нашої сестрички! – гукнув він своїм братам і сестрам.

– А де ж ваша сестричка? – спитав я.

– Її забрав лицар Като, – сказав Їрі. – Жорстокий лицар Като.

Коли він вимовив те ім'я, повітря навколо нас стало холодне, мов крижане. Високий соняшник миттю зів'яв і всох, а метелики, що літали навкруги, попадали і вже не попідводились. Я знову відчув, що боюся лицаря Като, страшенно боюся.

Я хотів віддати срібну ложечку Їрі, але він сказав:

– Візьми її собі. Сестричці вона вже не знадобиться, а знайшов її ти.

Брати й сестри Їрі заплакали, коли почули, що їхній сестричці вже не знадобиться ложечка. Та скоро ми знов почали гратися й перестали думати про сумні речі. Ложечку я сховав до кишені і про неї також перестав думати.

■ Як ви думаєте, чому діти так по-різному ставилися до Буссе (безрідного сироти з Упландської вулиці) та Міо (сина короля Країни Далекої)?

■ Чому дивувався Міо, спілкуючись із ровесниками Країни Далекої? А з якими дітьми хотілося б товаришувати вам?

Але, граючись, я нетерпляче ждав вечора, щоб дізнатися більше про незвичайний колодязь.

Так минув день. Почало смеркатися. Тоді Їрі значуще перезирнувся зі своїми братами й сестрами і сказав:

– Пора!

Вони посідали на цямрину колодязя. Юм-Юм і я також примостилися біля них.

– Сидіть якомога тихіше, – сказав Їрі.

Ми сиділи якомога тихіше. Сутінок між старими деревами ставав дедалі густіший, і хатина, яку він огортав, від того ще більше скидалася на казкову. Всюди панувала глибока тиша, але з колодязя я нічого не чув.

Чи, може, щось почув? Авжеж, почув. Із нього раптом долинув шепіт. Десь глибоко в колодязі чувся шепіт і мурмотіння. Якийсь дивний, ні на що не схожий голос нашіптував казки. Казки, не схожі на жодні інші й кращі за всі казки на світі. Я страх як люблю казки, тому ліг животом на цямрини, щоб не пропустити жодного слова з того шепоту. Часом голос із колодязя починав співати – і які чудні, невимовно гарні пісні!

– Що це за такий дивний колодязь? – спитав я Їрі.

– Я знаю про нього тільки одне: що він повний казок і пісень, – відповів Їрі. – Це колодязь забутих казок і пісень, таких, що їх колись давно розповідали й співали на світі, а потім так само давно забули. Тільки цей Колодязь, що шепоче ввечері, пам'ятає їх геть усі.

Не знаю, скільки ми сиділи там. Між деревами геть стемніло, а голос із колодязя долинав усе тихіше й тихіше. Нарешті ми вже його зовсім перестали чути.

У зеленому гайку заіржав Міраміс. Видно, хотів нагадати мені, що треба поспішати додому, до мого тата-короля.

– До побачення, Їрі, до побачення, Мінонно-Нель, до побачення, всі! – сказав я.

– До побачення, Міо, до побачення, Юм-Юм, – відповів Їрі. – Приїздіть іще колись!

– Добре, ми скоро приїдемо, – пообіцяв я.

Ми привели Міраміса, сіли на нього, і він відразу пустився чвалом. Вже не було так темно, бо на небі зійшов місяць і освітлював дорогу. Зелені гаї, всі притихлі дерева стали мов срібні, наче тополі в трояндовому садку мого тата-короля.

Ми під'їхали до мосту Вранішньої Зорі, та я його насилу

впізнав. Він цілком змінився, був ніби зітканий зі срібного проміння.

– Вночі він називається не так, – сказав Юм-Юм, коли ми ступили на міст.

– А як? – спитав я.

– Міст Місячного Сяйва, – відповів Юм-Юм.

Ми їхали мостом Місячного Сяйва, який вартіві мали скоро підняти, і бачили вогнища пастухів Острова Зелених Лук, що здалеку здавалися маленькими світлячками. Навколо залягала глибока тиша, не чути було нічого, лише Мірамісові копита стукотіли по мості. У місячному сяйві кінь здавався примарним і мав уже не золоту, а срібну гриву.

Я думав про Колодязь, що шепотів увечері, і про ті казки, які почув. Одна з них мені особливо сподобалася. Вона починалася так: «Був собі королевич, і одного разу він сів на коня і поїхав у мандри місячної ночі...»

Подумати тільки! Наче про мене казка! Адже я королевич!

Ми наближалися до Острова Зелених Лук, і Мірамісові копита гриміли, мов грім. А я весь час думав про ту казку, вона здавалася мені дуже гарною: «Був собі королевич, і одного разу він сів на коня і поїхав у мандри місячної ночі...»

Він їхав Пущею...

Коли Міо жив у тітки Едлі, то брав книжки казок у бібліотеці, хоч тітці Едлі це не дуже подобалося. Цікаво, що б вона сказала, якби почула, що в Країні Далекій є колодязь, який нашіптує казки. Казка про королевича, який поїхав у мандри місячної ночі через ліс, не сходила Міо з думки. Йому здавалося, колодязь хотів нагадати, що хлопець мусив зробити.

Тато розказав Міо про Пущу, яка росте в Землі Загірній. Йому було сумно від того, що син вирушить у путь. Король міцно обійняв Міо і довго не відпускав від себе. Юм-Юм погодився супроводжувати друга. Коли хлопці на Мірамісі виїхали з трояндового саду, Міо почув дуже сумний голос короля, який кликав його. Але він не міг вернутися назад.

Далеко за Пущею Міо побачив огорнуту густою темрявою країну. То була незвичайна

темрява. На неї не можна було глянути, не здригнувшись. Це була Країна Чужинецька, країна лицаря Като. У Пущі Міо зустрів цілий табун таких самих коней, як Міраміс.

Раптом серед лісу вони побачили казкову білу хатинку під солом'яною стріхою. Навколо неї росли яблуні. Проти місяця білів яблуневий цвіт. Вікно стояло відчинене, і з хатини долиняло клацання. Наче хтось працював на ткацькому верстаті. Хлопці зайшли до хатини. Ткаля виготовила чарівне полотно. Над лісом Жалібник співав свою пісню. У кожного, хто її чув, серце стискалося з туги. Він співав про любу доню ткалі, яку вкрали від матері. А коли погасне місяць, білі коні заплачуть кривавими слізьми із жалю за своїм вкраденим лошатком.

Я стояв серед кімнати й слухав крізь відчинене вікно, як надворі співав Жалібник. Він не один вечір співав мені в трояндовому садку, але я не розумів, про що він співає. А тепер раптом зрозумів. Він співав про всіх, кого вкрали: про любу доню ткалі, про братів Нонно, і про сестричку Ірі, і про багатьох, багатьох інших дітей, яких полонив жорстокий лицар Като й забрав до свого замку.

Ось чому люди сумували у своїх хатинах на Острові Зелених Лук, і в Землі Заморській, і в Землі Загірній! Вони побивалися за дітьми, за своїми вкраденими дітьми. Навіть білі коні в Пущі мали чого сумувати і плакати кривавими слізьми, тільки-но чули ім'я жорстокого грабіжника.

Лицар Като! Як я боявся його! Дуже боявся! Та поки я стояв там, у кімнаті, і слухав спів Жалібника, зі мною сталося щось дивне. Я раптом збагнув, чого поїхав уночі в Пущу. За Пущею починалася прикордонна смуга Країни Чужинецької. Саме туди я й хотів потрапити. Хотів поїхати туди і стати на герць із лицарем Като, хоч страшенно боявся його. Так боявся, що мало не плакав, коли думав, що мені треба зробити.

Ткаля знов узялася до своєї праці. Вона наспівувала сама собі ту саму одноманітну пісню: «Місячне сяйво, серця червона кров...» – і більше не звертала на нас уваги.

– Юм-Юме, – сказав я якимось зміненим голосом. – Юм-Юме, я зараз поїду в Країну Чужинецьку.

– Я знаю, – відповів він.

Я вражено глянув на нього.

– Як ти можеш знати це? Адже я сам щойно збагнув, що маю поїхати туди.

– Як ти ще мало знаєш, Міо! – мовив Юм-Юм.

– А ти? Хіба ти знаєш усе? – спитав я.

– Так, знаю. Я давно знав, що ти поїдеш у Країну Чужинецьку. І всі про це знають.

– Усі знають?

– Так, – відповів Юм-Юм. – Жалібник знає. Ткаля знає. Табун білих коней знає. Ціла Пуща знає, про це шепочуть і дерева, і трава, і яблуні за вікном, геть усі про це знають.

– Невже?

– І кожен пастух на Острові Зелених Лук знає, вони ввечері грають про це на своїх сопілках. Знає Нонно, і його бабуса, і Їрі та його брати й сестри. І Колодязь, що шепоче ввечері, знає. Кажу тобі, що знають геть усі.

– А мій тато-король?.. – пошепки спитав я.

– Твій тато-король завжди знав про це, – відповів Юм-Юм.

– І він хоче, щоб я поїхав? – спитав я, і голос у мене затремтів.

– Так, хоче, – відповів Юм-Юм. – Він журиться за тобою, а проте хоче, щоб ти поїхав.

– Але ж я так боюся! – Я заплакав, бо аж тепер по-справжньому відчув, як мені страшно. Я схопив Юм-Юма за руку. – Я не зважусь на це. Чого мій тато-король хоче, щоб поїхав саме я?

– Туди може поїхати тільки хлопець королівської крові, – відповів Юм-Юм. – Тільки хлопець королівської крові.

– А як я загину? – спитав я, ще міцніше стиснувши його руку.

Юм-Юм нічого не відповів.

– Однаково мій тато-король хоче, щоб я поїхав?

Ткаля перестала ткати, і в кімнаті запала тиша. Жалібник також замовк. Листя на деревах завмерло, вітер ущух. Стояла глибока тиша.

Юм-Юм кивнув головою і ледь чутно сказав:

– Так, однаково твій тато-король хоче, щоб ти поїхав туди.

Мене охопив розпач.

– Я не зважуся поїхати! Не зважуся!

■ Прослідкуйте за внутрішньою боротьбою в душі Міо, коли він приймає рішення стати до бою з лицарем Като. Що спонукає його? А що стоїть на заваді?

Юм-Юм мовчав. Просто дивився на мене й нічого не ка-
зав. Зате Жалібник знов заспівав, заспівав таку пісню, що в
мене серце мало не лопнуло в грудях.

– Птах співає про мою любу донечку, – сказала ткаля, і з
очей у неї знов закапали сльози, що стали на полотні перли-
нами.

Я стиснув кулаки і сказав:

– Юм-Юме, я їду в Країну Чужинецьку.

Тієї миті в Пуці зашелестів вітер, а Жалібник розлігся
такими трелями, яких іще не чув жоден ліс на світі.

– Я знав, що так буде, – відповів Юм-Юм.

– Прощавай, Юм-Юме, – сказав я, відчуваючи, що зараз
знов заплачу. – Прощавай, любий Юм-Юме.

Він ласкаво глянув на мене, і очі його стали геть наче в
Бенка. Тоді ледь усміхнувся і сказав:

– Я їду з тобою.

Так, Юм-Юм мій друг, справжній друг. Я страшенно зра-
дів, що він зголосився поїхати зі мною. Але не хотів, щоб він
важив своїм життям, тому сказав:

– Ні, Юм-Юме. Не треба тобі їхати туди, куди тепер їду я.

– Я поїду з тобою, – ще раз сказав Юм-Юм. – «Хлопець
королівської крові на білому золотогривому коні разом зі
своїм єдиним другом» – так сказано. І не можна міняти те,
що визначено тисячі й тисячі років тому.

– Тисячі й тисячі років тому, – підтвердила ткаля. –
Я пам'ятаю, як про це шепотів вітер надвечір, коли я садила
ці яблуні, а це було дуже давно. Тисячі й тисячі років тому.
Ходи-но, Міо, – звернулася вона до мене, – я полатаю твого
плаща.

Ткаля відрізала шматок полотна й залатала дірку на пла-
щі, яку я продер, коли їхав лісом. Потім підшила його бли-
скучою тканиною, що легенько й м'яко огорнула мені плечі.

– Я віддаю свою найкращу тканину тому, хто врятує мою
любу доню, – сказала ткаля. – А ще я дам тобі хлібину, що
втишує голод. Їж цей хліб ощадливо! Бо ти їхатимеш голод-
ними стежками.

Вона дала мені хлібину, і я щиро подякував їй. Тоді обер-
нувся до Юм-Юма і спитав його:

– Тепер ми готові в дорогу?

– Готові, – відповів Юм-Юм.

Ми вийшли надвір, пішли стежкою поміж яблунями й

сіли на коня. Жалібник розгорнув чорні крила й полетів у напрямку гір.

Табун білих коней стояв на місці й дивився нам услід, коли ми їхали між деревами. Коні не пішли з нами далі. Яблуневий цвіт білів у місячному сяйві, мов сніг. Мов сніг... Може, я ніколи більше не побачу прекрасного яблуневого цвіту.

Міо їхав до країни, де не було жодної квіточки, де не могли рости ні дерева, ні трава. Хлопці їхали крізь ніч. Нарешті вони досягли місця, схожого на браму, – вузької ущелини між скелями. А за нею залягала пітьма, чорніша за всю пітьму світу. Це був вхід до Країни Чужинецької. Міо знав, що мусить їхати в ту пітьму. Але вже не боявся, бо довідався, що йому тисячі й тисячі років тому визначено проїхати в ту темну ущелину. Адже це його доля. Може, він і не повернеться з цієї мандрівки, та однаково такого страху, як перше, в нього вже не було.

Через деякий час вони досягли озера. І воно було страшніше за найстрашніший сон. То була наймертвіша, найчорніша вода на світі. Круг озера здіймалися тільки високі, чорні, голі скелі. Над водою літало багато птахів: їх не було видно, тільки чути. Міо зроду не чув нічого сумнішого за їхній крик. Вони ніби благали допомоги. На другому боці озера, на найвищій скелі, стояв великий замок. У ньому світилося лише одне вікно. Воно скидалося на лихе око, жорстоке, небезпечне, моторошне око, що дивилося із ночі і бажало зла. Це був замок лицаря Като. Але як Міо, такий малий, міг перемогти лихого, жорстокого лицаря Като? Для цього йому потрібен був меч.

Хлопці почули, що поблизу хтось стогне. Вони підійшли до маленької хижки. Там сидів старий, худий, розпатланий дідок і стогнав. Міо простяг старому шматок хліба від того буханця, що дала йому ткаля. Старий, скуштувавши, зрозумів: це був хліб, що втишує голод.

Друзі розповіли старому, що вони прийшли з Країни Далекої, щоб стати на герць із лицарем Като. Дідок почав переконувати хлопців повернутися додому і говорити тихіше, бо їх можуть почути вивідувачі лицаря Като. Він розповів ще про скорботних птахів – зачарованих людей, які не корилися лицареві. Міо зрозумів, що сталося з братами Нонно, сестричкою Їрі, донькою ткалі та іншими, і він вирішив неодмінно стати на герць з лицарем Като. Старий направив Міо до Зброяра і нака-

зав передати вітання від Ено. Зброяр жив у найглибшій печері найчорнішої гори. Дорога туди лежала через Мертвий Ліс. У Зброяра був меч, який розтинає камінь.

Вивідувачі спіймали Міраміса й вирішили переправити його до замку лицаря Като. Міо зрозумів, що вивідувачі його шукають. Йому захотілося повернутися додому, і в цей час хлопцеві здалося, ніби він почув голос тата-короля. Міо збагнув, чого хотів тато: щоб син був відважний і не плакав, як дитина.

Хлопці пішли далі в темряві і врешті дісталися Мертвого Лісу. У ньому стояла мертва тиша, не віяв вітер, не шелестіло листя. Довкола тільки стирчали мертві, чорні стовбури з чорним сучкуватим мертвим гіллям. Через деякий час Міо помітив вивідувачів, які їх шукали. Здавалося, що порятунку немає. Раптом сталося щось дивовижне. Чорний стовбур старого дерева, де причаїлися хлопці, розчахнувся, і Міо побачив, що він усередині дуплистий.

Хлопці сховалися в дуплі, і вивідувачі їх не помітили. Міо не міг збагнути, чому дерево врятувало хлопців. Може, цілий Мертвий Ліс так ненавидів лицаря Като, що ладен був допомагати тому, хто прийшов стати з ним до бою? Може, й це дерево колись було зелене, з буйним свіжим листям, що шелестіло, як у ньому гуляв вітер? А жорстокість лицаря Като вбила й отруїла його. Навряд чи дерево вибачило тому, хто вбив його зелене листя. Отож воно й захотіло допомогти тому, хто прийшов стати на герць із лицарем Като. Міо подякував дереву за порятунок.

Друзі рушили далі. Уже світало, а печери Зброяра вони так і не знайшли. Юм-Юм помітив, як Мертвим Лісом їдуть вивідувачі. Друзі були певні, що тепер усе пропало. Цокіт копит наближався. Та зненацька сталося щось несподіване. Перед ними розступилася земля, і Міо побачив невеличку печеру. Вони були врятовані. Печера сховала їх. Міо дивувався: чому? Може, навіть земля ненавиділа лицаря Като й рада була допомогти тому, хто прийшов стати з ним на герць? Може, колись на цій землі росла м'яка зелена трава, що на світанку вкривалася рососою? А жорстокість лицаря Като вбила й отруїла її. Навряд чи земля могла вибачити тому, хто вбив її м'яку траву, яка тут колись росла. Тож вона прихистила того, хто прийшов стати до бою з лицарем Като. Міо подякував землі за порятунок.

Мертвий Ліс скінчився, і дорогу хлопцям загородили гори й прямовисні скелі. Це були скелі навколо Мертвого Озера біля хатинки Ено: вони проблукали цілу ніч у Мертвому Лісі й опинилися там, звідки почали. Друзі побачили, що хатинка Ено притулилася до чорної, як вугілля, скелі. Вони зрозуміли, що це і є найчорніша гора. Міо з Юм-Юмом дивились, як до них наближаються вивідувачі. Тепер усе пропало. І Міо ніколи не стане до бою з лицарем Като, який перетворить його на сумного птаха.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Хто такий Бу Вільгельм Ульсон?
2. Яким було життя хлопчика в прийомній родині? Як Буссе потрапив до Країни Далекої?
3. Як змінилося життя хлопчика в Країні Далекій? З ким він подружився в цій казковій країні?
4. Чому всі жителі казкового королівства боялися лицаря Като?
5. Хто зможе перемогти злого лицаря і чому?
6. На прикладі Ено і викрадених дітей розкажіть, як жилося людям у королівстві Като.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Прочитайте наступні розділи твору. Підготуйте усну розповідь про одного з персонажів твору.

Найглибша печера в найчорнішій горі

І тоді сталося щось дивне. Склея, в яку ми впиралися спинами, подалась, і не встиг я усвідомити, що й до чого, як ми опинилися всередині гори. Ми тремтіли, мов двоє ягнят, коли надходить вовк.

Тепер ми могли не боятись. Ми опинились усередині гори, а вивідувачі лишилися назовні, бо гора зійшлася, не лишивши жодного отвору. До нас вони не могли добратися, але ми чули їхні голоси.

– Шукаймо, шукаймо скрізь! – гукали вони. – Ворог був серед нас, а тепер десь зник. Шукаймо скрізь!

– Шукайте, шукайте, тут ви нас не знайдете, – мовив я.

Ми з Юм-Юмом дуже зраділи й голосно засміялися всередині гори. Та враз я згадав про Міраміса й перестав сміятись.

Озирнувшись навкруги, ми побачили, що опинилися у великій печері. Тут було темно, але не зовсім. Невідомо звідки сюди пробивалося тьмяне світло. З печери розгалужувалося вглиб гори багато ходів.

У найглибшій печері найчорнішої гори жив Зброяр – так сказав Ено. Мабуть, котрийсь із цих темних ходів і вів до Зброяра, але котрий саме? Ми не знали. Доведеться довго поблукати, поки ми знайдемо його.

– Ну, принаймні в найчорнішу гору ми вже ввійшли, – сказав Юм-Юм.

– Ввійшли, та я думаю, що ніколи не вийдемо з неї, – відповів я.

Бо в цій горі справді можна було заблукати. Така гора, буває, часом присниться: ти без кінця блукаєш дивними темними ходами й ніяк не можеш вибратися з них.

Ми з Юм-Юмом узялися за руки й рушили вглиб гори. Ми відчували себе малими й заблуканими, а до найглибшої печери, мабуть, треба було далеко йти.

– Якби ця гора не була така моторошна, – сказав Юм-Юм. – І якби ці ходи не були такі темні, а ми не були такі малі й самотні.

Міо і Юм-Юм у темній печері загубили один одного. Міо спочатку розгубився, а потім загравав на сопілці мелодію, якої їх навчив Нонно. У відповідь почув звуки сопілки Юм-Юма. Так друзі знайшли один одного.

Ми ще довго йшли, але вже не почувалися малими й загубленими. Адже ми були разом і грали на сопілках. Як чисто й гарно звучала стародавня мелодія в цій найчорнішій горі, вона ніби втішала нас, допомагала нам не втрачати мужності!

Хід пішов униз, усе стрімкіше й стрімкіше. Скупе світло, що присвічувало нам тут, стало трохи яскравіше. Воно, мабуть, ішло від якогось вогню. Так, темний хід у горі освітлював відблиск вогню, що спалахував і пригасав.

Не перестаючи грати на сопілках, ми підходили до вогню все ближче й ближче. І так, награвши стародавню мелодію пастухів, ми зайшли до печери Зброяра.

У печері була кузня. У горні горів пекучий вогонь, а поряд, біля величезного ковадла, стояв Зброяр – такого кремезного й дужого чоловіка я ще ніколи не бачив.

У нього був довгий рудий чуб, така сама довга руда борода й густі кущуваті брови. І таких великих, геть чорних від сажі рук, як у нього, я теж зроду не бачив. Коли ми зайшли до печери, він звів ті свої кущуваті брови і вражено глянув на нас.

– Хто це грає в моїй горі? – спитав він. – Хто це грає в моїй горі?

– Лицар зі своїм зброєносцем, – відповів Юм-Юм. – Лицар із Країни Далекої. Королевич Міо грає у вашій горі.

Зброяр підійшов до мене, доторкнувся чорним пальцем до мого лоба і вголос виповів свій подив:

– Яке в тебе ясне чоло! Які в тебе чисті очі! І як ти гарно граєш у моїй горі!

– Я прийшов попросити у вас меча, – мовив я. – Мене послав Ено.

– А навіщо тобі меч? – спитав Зброяр.

– Я хочу стати до бою з лицарем Като.

Тільки-но я сказав, навіщо мені меч, як Зброяр заревів страшним голосом – я такого зроду не чув.

– Лицар Като! – крикнув він, аж гора здригнулася. – Лицар Като, смерть на його голову!

У темних ходах загриміла луна. Бо, коли закричав Зброяр, голос його не обернувся в шепіт. Ні, він загуркотів між кам'яними стінами ходів, мов грім.

Зброяр стояв, стиснувши чорні кулачиська, і відблиск вогню падав йому на обличчя, що потемніло з люті.

– Смерть на голову лицаря Като! – не переставав кричати він.

Відблиск вогню падав також на довгий ряд мечів, що висіли на стінах його печери. Вони страхітливо полискували й мінилися в тому відблиску. Я почав оглядати їх. Тоді Зброяр перестав вигукувати прокльони й підійшов до мене.

– Ти дивишся на мої мечі? – спитав він. – На мої гострі мечі? Я їх викував для лицаря Като. Бо я Зброяр лицаря Като.

– Якщо ви його Зброяр, то чому кричите: «Смерть на голову лицаря Като»? – спитав я.

Він так стиснув чорні кулаки, що кісточки побіліли, й відповів:

– Тому, що найдужче за всіх ненавидить лицаря Като його власний Зброяр.

Аж тепер я помітив, що він волочив за собою довгий ланцюг, яким був прикутий до кам'яної стіни. Ланцюг бряжчав, коли Зброяр ішов печерою.

– Чого ви прикуті в цій горі? – спитав я. – І чому не розпечете ланцюга на вогні й не розіб'єте його молотом?

– Лицар Като сам прикував мене тут, – відповів Зброяр. – А його ланцюгів не бере жоден вогонь і жоден молот. Ланцюги, зроблені із ненависті лицаря Като, нелегко розірвати.

– А чого вас прикуто таким ланцюгом? – спитав я.

– Того, що я Зброяр, – відповів він. – Я кую мечі, які вбивають добрих і невинних. Тому лицар Като і припнув мене найнадійнішим у світі ланцюгом. Він не може обійтися без моїх мечів.

Зброяр дивився на мене, і очі його горіли, мов вогонь.

– Я сиджу тут у печері й кую мечі для лицаря Като. Він знає, що я кую йому зброю вдень і вночі. Але є таке, про що він не знає. Хоча б про це.

Зброяр рушив у найтемніший куток печери і приніс звідти меч, що ряхтів у його руці, мов полум'я.

– Тисячі років я пробував викувати такого меч, що міг би розтинати камінь, – сказав він. – І аж цієї ночі мені нарешті пощастило. Ніколи досі мені не щастило викувати його, аж цієї ночі пощастило.

Він підняв меч і одним ударом глибоко ввігнав у кам'яну стіну.

– О, мій меч, моє палахке полум'я! – замурмотів він сам до себе. – Мій меч, що здатен розтинати камінь!

– А навіщо вам меч, що здатен розтинати камінь? – спитав я.

– Зараз дізнаєшся, – відповів він. – Цей меч викутий не на те, щоб убивати добрих і невинних. Цей меч призначений для самого лицаря Като. А тобі хіба не відомо, що в нього кам'яне серце?

– Ні, мені дуже мало відомо про лицаря Като, – мовив я. – Я тільки знаю, що маю стати з ним на герць.

– Атож, у нього кам'яне серце, – сказав Зброяр. – І ще залізний пазур.

– У нього залізний пазур? – перепитав я.

– А ти хіба не знав? – мовив Зброяр. – Правої кисті в нього немає, а замість неї – залізний пазур.

– Що ж він робить тим пазуром? – спитав я.

– Видирає в людей серце з грудей, – відповів Зброяр. – Схопить людину,

■ Як ви вважаєте, чому саме Зброяр найбільше ненавидить лицаря Като? Знайдіть далі пояснення причини цієї ненависті.

■ Пригадайте твори, з якими ви познайомилися на уроках зарубіжної літератури в п'ятому класі. Про якого персонажа говорили, що в нього «кам'яне серце»? Поясніть цей вираз. Чому Міо вважає, що мати кам'яне серце – це найстрашніше? Чи траплялися в його житті люди з кам'яними серцями?

проведе пазуром, – і серця нема. Потім закладає її у груди кам'яне. Він вважає, що всі, хто його оточує, повинні мати кам'яне серце.

Я здригнувся, коли почув це. І мені закортіло якнайшвидше стати на герць із лицарем Като.

Біля мене стояв Зброяр і чорними пальцями гладив свого меча. Це напевне був його найдорожчий скарб.

– Дайте мені меча, що може розітнути камінь, – попросив я. – Дайте мені його, щоб я став до бою з лицарем Като!

Зброяр зміряв мене довгим поглядом.

– Добре, я дам тобі свого меча, – нарешті сказав він. – Дам своє палахке полум'я. Тому що в тебе таке ясне чоло, такий чистий погляд і ти так гарно грав у моїй горі.

Він уклав мені в руку свого палахкого меча, і по моєму тілі наче пробіг вогонь, що додав мені сили й відваги.

Після цього Зброяр відхилив велику ляду. На мене дихнуло холодним вітром, і я почув шум розбурханих хвиль.

– Лицар Като багато знає, – сказав Зброяр. – Проте йому не відомо, що я пробився крізь гору й відчинив свою в'язницю. Я пробивався багато років, щоб мати це вікно зі своєї в'язниці.

Я підійшов до отвору і глянув на Мертве Озеро й на замок лицаря Като по той бік озера. Знов була ніч, і замок тонував у мороці, як і тоді, коли я бачив його востаннє. І так само світилося єдине вікно, ніби лихе око, що пильнувало Мертве Озеро. Юм-Юм підійшов до мене, і ми довго стояли мовчки, думаючи про те, що скоро будемо битися з лицарем Като.

Позад нас стояв Зброяр і стиха мурмотів сам до себе:

– Скоро, скоро лицар Като стане до останнього свого бою.

Міо і Юм-Юм на човні Зброяра відправилися через Мертве Озеро до замка лицаря Като. Зброяр попередив, щоб Міо був обережним, коли побачить залізний пазур.

Хвилі Мертвого Озера скаженіли. Хлопці втратили весла, їхній човен несло на скелі. До них злетілися зачаровані птахи, вони кружляли над ними і жалібно квилили. І раптом сталося щось дивовижне. Хвилі уляглися і прибили човен до стрімкої чорної скелі під замком лицаря Като. Міо не розумів, чому хвилі спершу так скаженіли, а потім уляглися. Може, вони теж ненавиділи лицаря Като й хотіли допомогти тому, хто прийшов стати з ним до бою? Може, Мертве Озеро було колись блакитним озером із затишними берегами, невеликим веселим озером, у якому ясної літньої пори віддзеркалювалось сонце й лагідні хвильки якого хлюпали об

прибережні камені? Може, був такий час, коли біля його берегів купалися і гралися діти й над водою лунали їхні дзвінкі голоси, а не жалібне квіління зачарованих птахів, як тепер? Міо подякував озеру. Він стиснув меч, і його руку наче обпекло полум'я. Міо мусив стати з лицарем Като до бою негайно, навіть якщо той бій скінчиться для хлопця смертю.

Міо і Юм-Юм полізли стрімкою скелею, що височіла над ними. Коли вони майже дісталися муру, вивідувачі, що були на ньому, запалили смолоскипи, щоб знайти ворога лицаря Като. Світло смолоскипа наближалося до хлопців. Раптом сталося щось дивне. З озера знялася пташина зграя. Один із зачарованих птахів налетів на смолоскип, і він випав з руки вивідувача. Хлопці побачили, як униз пролетіла вогненна стрічка, й почули сичання смолоскипа, що погас у воді. Але за ним у воду полетіла ще одна вогненна стрічка. Це спалахнув птах, що врятував їх. З охопленими полум'ям крильми він потонув у хвилях Мертвого Озера. Засмучений Міо подякував бідолашній пташці.

Хлопці перебралися через мур і зайшли до замку лицаря Като. Вони піднімалися крученими сходами. Юм-Юм раптом зник. Зник крізь стіну. Міо не розумів, як це сталося, і його охопив розпач. Він знову почав спинатися сходами вгору. Зрештою Міо ступив крок і не знайшов під ногами опори: він падав, намагаючись за щось ухопитися, і кликав на допомогу Юм-Юма. І, як здалося Міо, Юм-Юм відповів: «Візьмися за мою руку, і я допоможу тобі!» Міо вхопився за його руку. Але то була не рука. То був залізний пазур.

Страшнішого меча я ще не бачив у своєму замку

Колись я, мабуть, забуду все це. Колись я, мабуть, перестану згадувати лицаря Като. Забуду його страшне обличчя, страшні очі і страшний залізний пазур. Я палко чекаю того дня, коли він зітреться з моєї пам'яті. Тоді я забуду і його жахливий покій.

Він мав у замку покій, повітря в якому було просякнуте злом. Це там він сидів дні і ночі й кував лихо. Ніч у ніч і день у день сидів він там і кував лихо. Повітря там було таке просякнуте злом, що звичайна людина не могла ним дихати. Зло спливало звідти струменями і вбивало все гарне й живе за вікном, пожирало все зелене листя, і всі квітки, і всю шовковисту траву, каламутним серпанком обгортало сонце, і там ніколи не було справжнього дня, тільки ніч і ледь ясніший присмерк, майже такий самий, як ніч. Тому не дивно, що вікно в його покої завжди світилося над Мертвим Озером, ніби лихе око. То світилося крізь вікно зло лицаря

Като, коли вночі він сидів у своєму покої й кував лихо. Цілими ночами й цілими днями сидів він там і кував лихо.

До того покою і привели мене. Лицар Като спіймав мене, коли я мусив триматися обома руками, щоб не впастись, й не міг витягти меча. А потім на мене напали його чорні вивідувачі і привели до його покою. Там уже стояв Юм-Юм. Він був блідий і засмучений. Побачивши мене, він прошепотів:

– Ох, Міо, тепер усе пропало.

Зайшов лицар Като, і ми на власні очі побачили, який він страшний. Ми дивилися на його жахливе обличчя, а він мовчки дивився на нас. І його зло лилося на нас, мов холодний струмінь, палило наші обличчя, мов пекучий вогонь, просякало крізь наші голови, крізь наші руки, ятрило нам очі, заповнювало легені, коли ми дихали. Я відчував, як мене заливали хвилі його зла, і був такий стомлений, що не міг підняти меча. Але до цього й не дійшло. Бо вивідувачі простягли мого меча лицареві Като, а він аж здригнувся, коли глянув на нього.

– Страшнішого меча я ще не бачив у своєму замку, – сказав він вивідувачам, що охороняли його.

Він підійшов до вікна й довго стояв там, зважуючи меча в руці.

– Що мені зробити з цим мечем? – мовив нарешті він. – Добрих і невинних такою зброєю не можна вбити, то навіщо він мені?

Лицар Като глянув на мене страшними зміїними очима й побачив, як мені хотілося заволодіти мечем.

– Я утоплю його в Мертвому Озері, – сказав він. – Утоплю в найглибшому місці Мертвого Озера. Бо страшнішого меча я ще не бачив у своєму замку.

Він узяв меча й викинув крізь вікно. Я побачив, як меч блиснув у повітрі, і мене охопив розпач. Адже Зброяр тисячі й тисячі років виковував меча, що міг би розітнути камінь. Тисячі й тисячі років люди чекали і сподівалися, що я переможу лицаря Като. А тепер він утопив мого меча в Мертвому Озері. Я вже його не побачу, все пропало.

Лицар Като підійшов до нас і став так близько, що його зло мало не задушило мене.

– Що мені зробити з цими ворогами? – сказав він. – Що мені зробити з цими ворогами, які приїхали здалеку, щоб убити мене? Треба подумати. Я можу дати їм пташину одержу, нехай літають і кричать над Мертвим Озером тисячі й тисячі років.

Він ковзнув по нас страшними зміїними очима й задумався.

– Так, я можу одягти їх у пташиний одяг, – знов сказав він. – Або одним махом видерти їм з грудей серце й дати натомість кам'яне. А тоді, коли вони матимуть кам'яне серце, я можу зробити їх своїми служниками.

«Ох, зроби мене краще птахом!» – хотів крикнути я. Бо мені здавалося, що не може бути нічого гіршого за кам'яне серце. Та я не крикнув. Я розумів, що, коли попрошу обернути мене в птаха, лицар Като зразу вкладе мені в груди кам'яне серце.

Лицар Като зміряв нас страшним поглядом з голови до ніг.

– Або ще можу замкнути їх до вежі, нехай там помруть з голоду, – повів він далі. – У мене є багато птахів і багато служників. Мабуть, я таки замкну їх до вежі, нехай помруть там з голоду.

Розмірковуючи так, він пройшовся покоем з кутка в кут, і кожна думка, яка зринала в нього в голові, ще дужче насичувала повітря злом.

Лицар Като зупинився переді мною, поклав мені на плече залізного пазура й повів далі:

– Я тебе добре знаю, королевичу Міо. Я знав, що ти приїхав, тільки-но побачив твого білого коня. Я тут чекав на тебе. І ти прийшов. Ти сподівався, що це буде ніч боротьби.

Він нахилився й просичав мені просто до вуха:

– Ти сподівався, що це буде ніч боротьби, але ти помилився, королевичу Міо. Це ніч голоду. А коли вона скінчиться, в моїй вежі лежатиме лише кілька білих кісток. Це буде все, що залишиться від королевича Міо та його зброяносець.

Він постукав залізним пазуром по великому кам'яному столі, що стояв посеред покою, і відразу з'явився новий гурт вивідувачів.

– Замкніть їх у вежу, – мовив він, показуючи на нас залізним пазуром. – Замкніть їх у вежу на сім замків і поставте

сімох вартових перед дверима. А ще сімдесят вивідувачів нехай вартують у всіх залах, у всіх коридорах і на всіх сходах між моїм покоем і вежею.

Він сів до столу й повів далі:

– Я хочу спокійно сидіти тут, кувати лихо, і нехай мене не турбує ніякий королевич Міо. Коли скінчиться ніч, я піду до вежі поглянути на білі кістки. Прощавай, королевичу Міо! Хай тобі добре спиться в моїй вежі голоду!

Вивідувачі потягли Міо з Юм-Юмом через увесь замок до вежі, де вони мали померти. Їх замкнули в круглому приміщенні з товстими кам'яними стінами. Хлопці вмостилися на кам'яній долівці і взялися за руки. Їм почав дошкуляти голод, утома. Вони вирішили відганяти від себе сон, скільки здужають. Тому, чекаючи смерті, почали говорити про Країну Далеку. Їм захотілося заграти на своїх сопілках стародавню мелодію пастухів. Мелодія була дуже гарна, але бриніла так тихо, ніби розуміла, що й вона скоро має замовкнути. Її почули зачаровані птахи і цілою зграєю підлетіли до віконця вежі. Крізь ґрати Міо бачив їхні блискучі, сумні пташині очі. Потім птахи відлетіли, і хлопці перестали грати, бо не мали вже сили.

Коли Міо ховав сопілку до кишені, то намацав ложечку, яка колись належала сестричці Їрі. Він засунув до рота ложечку і уявив, ніби він їсть. Раптом Міо відчув у роті щось дивовижне: у ложечці було щось їстівне, щось таке на смак, як хліб, що втишує голод, і вода з кринички, яка втамовує спрагу. Хлопець наївся досхочу, потім нагодував Юм-Юма.

Юм-Юм розплющив очі, підвівся й нарешті зрозумів, що живий і не голодний. Ми обидва не могли надивуватися, навіть повеселішали, хоч яке нас чекало лихо.

– Та що з нами зробить лицар Като, коли ми не померемо з голоду? – занепокоєно спитав Юм-Юм.

– Аби тільки він не дав нам кам'яних сердець, – відповів я. – Я так боюся кам'яного серця, мені здається, що воно муляє в грудях і ятрить їх.

– Ніч іще не скінчилася, – сказав Юм-Юм. – Лицар Като ще не з'явився. Поговорімо про Країну Далеку, поки настає ранок. Присунься ближче до мене, щоб не так мерзнути.

У нашої в'язниці було дуже холодно, і ми тремтіли. Мій плащ зсунувся додолу. Мій плащ, якого ткаля підшила зі споду чарівною тканиною. Я підняв його і тільки-но загорнувся в нього, як Юм-Юм крикнув:

– Міо! Міо, де ти?

– Я тут, де ж іще? – відповів я. – Тут, біля дверей.

Юм-Юм присвітив навколо себе недопалком свічки, який нам дали на цю останню ніч. Він почав присвічувати на всі боки і ще дужче злякався.

– Я тебе не бачу, – сказав він. – Я ж не осліп, бо мені видно двері, важкі замки і все, що тут є.

І тоді я помітив, що накинув плаща навиворіт: блискуча тканина, якою його підшила ткаля, була зверху. Я скинув плаща, щоб одягти його як слід, і Юм-Юм знов крикнув:

– Не лякай мене так! Де ти ховався?

– А тепер ти бачиш мене? – спитав я.

– Певне, що бачу, – сказав Юм-Юм. – Де ти щойно ховався?

– Під своїм плащем, – відповів я. – Видно, ткаля зробила його невидимим.

Ми кілька разів поспробували загортатися в плащ, і він ставав невидимий, коли ми вивертали його.

– Тепер кричімо якнайдужче, – мовив Юм-Юм. – Може, вивідувачі прийдуть глянути, чого ми галасуємо. Тоді ти прокрадешся повз них. Прокрадешся повз них у своєму невидимому плащі, виберешся із замку лицаря Като й повернешся додому, до Країни Далекої.

– А ти, Юм-Юме?

– Мені доведеться залишитись, – відповів Юм-Юм, і голос у нього ледь затремтів. – Адже в тебе тільки один невидимий плащ.

– У мене тільки один невидимий плащ, – мовив я. – І тільки один друг. Ми разом помремо, якщо немає способу врятуватися обом.

Юм-Юм обняв мене.

– Я дуже хотів би, щоб ти втік звідси й повернувся додому, до Країни Далекої. Та однаково радий, що ти хочеш залишитися зі мною. Намагаюсь не радіти, а не можу.

Тільки-но він сказав ці слова, як сталося щось дивне. Зачаровані птахи повернулися. Вони тримали щось у дзьобах. Усі гуртом тримали якусь річ, видно, щось важке. То був меч. Мій меч, здатний розітнути камінь!

– Ох, Міо! – вигукнув Юм-Юм. – Зачаровані птахи дістали твого меча з дна Мертвого Озера!

Я кинувся до віконця, квапливо простяг руку крізь ґрати і взяв меча. Він мерехтів, мов полум'я, і краплі води, що стікали з нього, теж яскріли вогнем.

– Дякую вам, любі птахи! – сказав я.

Та вони тільки подивилися на мене блискучими сумними пташиними очима і, жалібно закваїлівши, полетіли понад Мертвим Озером.

– Ох, як добре, що ми заграли на сопілках! – сказав Юм-Юм. – А то б птахи не знайшли шляху до нашої в'язниці.

Я не дуже дослухався, що він каже. Я стояв із мечем у руці, зі своїм палахким полум'ям! Я відчував себе таким дужим, як ніколи досі. У мене аж у голові паморочилося. Я згадав про свого тата-короля. Так, він напевне думає про мене.

– Тепер, Юм-Юме, – сказав я, – для лицаря Като настала година його останнього бою.

Юм-Юм зблід, очі його якось дивно заблищали.

– Як же ти відімкнеш замки? – спитав він. – І як пройдеши повз сім вартових і сімдесят вивідувачів?

– Сім замків я відімкну своїм мечем. А мій плащ сховає мене від семи вартових і сімдесяти вивідувачів.

Я накинув плаща на плечі. Чарівна тканина блищала так яскраво, що могла освітити весь замок лицаря Като. Проте Юм-Юм сказав:

– Я тебе не бачу, Міо, хоч і знаю, що ти біля мене. Я почекаю тебе тут, поки ти повернешся.

Я махнув мечем, і він розітнув залізні двері, ніби вони були з тіста. Бо для меча, що здатен розтинати камінь, залізні двері були мов тісто. І так само нечутно, як тісто, він розрубав тверде залізо. Кількома ударами я вирізав міцні замки, тоді відчинив двері. Вони ледь зарипіли. Перед двома стояло сім вартових. Коли двері зарипіли, вони враз обернулися в мій бік. Я стояв у своєму блискучому плащі. Він так світився, що вартові мали б мене побачити.

– Щось зарипіло, – сказав один із них.

– Так, щось зарипіло в темряві, – озвався другий.

Вони почали роззиратися на всі боки, але не побачили мене.

– Це, мабуть, зарипіла лиха думка лицаря Като, що пролітала повз нас, – сказав третій вартовий.

Але мене вже там не було. Я поспішав далі. Однією рукою стискав меч, другою притримував плаща і чимдуж біг до покою лицаря Като.

Скрізь: і в залах, і в коридорах, і на сходах – стояли його вивідувачі. Весь темний, понурий замок був повний чорних

вивідувачів. Та вони мене не бачили. І не чули. А я поспішав до покою лицаря Като.

Я вже не боявся. Ніколи ще я не відчував такої відваги. Я вже був не тим Міо, що споруджував курені в трояндовому садку і грався на Острові Зелених Лук. Я був лицар на бойовій стежці й чимдуж біг до покою лицаря Като.

Я поспішав. Мій чарівний плащ маяв у мене за плечима, маяв і яскрів у темному замку. А я мчав до покою лицаря Като.

Меч у моїй руці палахкотів, мов полум'я, яскрів і мінівся. Я не відпускав руків'я і мчав до покою лицаря Като.

Я думав про свого тата-короля. І знав, що й він думає про мене. Ось-ось почнеться бій. Він мене не лякав. Я був безстрашним лицарем із мечем у руці. І я мчав до покою лицаря Като.

У голові в мене загуркотіло, наче я підійшов до водоспаду. Я стояв перед дверима до покою лицаря Като.

Я відчинив двері. Лицар Като сидів біля кам'яного столу спиною до мене. Навколо нього повітря було просякнуте злом.

— Обернися, лицарю Като! — сказав я. — Зараз почнеться твій останній герць!

Він обернувся. Я зірвав із себе плаща і став перед ним з мечем у руці. Його страшне обличчя скривилось і посіріло, а в страшних очах заблиски ляк і ненависть. Він квапливо схопив свого меча, що лежав біля нього на столі. І так почався його останній герць.

Лицар Като теж мав страшного меча. Але не такого страшного, як мій. Мій меч дзвенів, яскрів і палахкотів, розтинав повітря, мов блискавка, і безжально відбивав удари лицаря Като.

Цілу годину тривав той герць, на який чекали тисячі й тисячі років. Мовчазний, моторошний двобій. Мій меч блискавкою літав у повітрі й стинався з мечем лицаря Като. Та нарешті я вибив меч з його руки. Лицар Като стояв переді мною без зброї і знав, що двобій скінчився.

Тоді він роздер на грудях свій чорний оксамитовий жупан і крикнув:

— Дивись, щоб ти влучив у серце! Дивись, щоб ти влучив просто в моє кам'яне серце! Воно мене так довго муляло й так мене ятрило!

Я глянув йому у вічі й помітив щось дивне. Помітив, що лицар Като прагне позбутися свого кам'яного серця. Може, найдужче ненавидів лицаря Като сам лицар Като.

Я, не зволікаючи, підняв свого полум'яного меча, підняв на таку висоту, що прохромив наскрізь страшне кам'яне серце лицаря Като.

Тієї миті він зник. Так, наче його й не було. Але на підлозі лишилася купа каміння. Тільки купа каміння. І залізний пазур.

На підвіконні в покої лицаря Като сиділа сіра пташка й билася об шибку. Я раніше її не бачив, не знаю, де вона була. Я підійшов до вікна й відчинив його, щоб випустити пташку. Вона шугнула вгору й радісно защебетала. Видно, довго сиділа в неволі.

Я трохи постояв біля вікна, дивлячись услід пташці. І побачив, що ніч скінчилася й настав ранок.

Міо, мій Міо

Міо викинув меч в озеро. Вони з Юм-Юмом вирішили більше ніколи сюди не повертатися. На подвір'ї замку побачили Міраміса, побіч нього бігло біле лошатко. Хлопці помчали до озера, щоб знайти зачарованих птахів.

Ми виїхали з замку, і тієї миті почули щось дивне й страшне. Почули позад себе такий жахливий гуркіт, що аж земля задрижала. То розвалився замок лицаря Като, за одну мить обернувся у величезну купу каміння. Не було вже вежі, не було порожніх зал, не було ні темних кручених сходів, ні вікон галереї, не було нічого. Була тільки величезна купа каміння.

– Замку лицаря Като більше немає, – сказав Юм-Юм.

– Так, від нього лишилося саме каміння, – додав я.

Від скелі, на якій стояв замок, до озера в'юнилася стежка. Вона була вузенька й стрімка. Та Міраміс спускався нею дуже обережно, ставив копита легенько й обачно, і так само йшло за ним лошатко. І ми щасливо з'їхали вниз.

На кам'яній плиті під самою кручею стояла зграйка дітей. Вони, видно, чекали на нас, бо кинулись нам назустріч, і їхні обличчя засяяли.

– О, та це ж брати Нонно! – вигукнув Юм-Юм. – І сестричка Їрі, і всі решта! Зачарованих птахів уже немає!

Ми зіскочили з Міраміса. Діти оточили нас. Вони трохи бентежились, але були радісні й привітні. Один хлопчик, брат Нонно, взяв мене за руку і сказав тихо, ніби не хотів, щоб хтось почув його слова:

– Я дуже радий, що ти взяв мого плаща. І дуже радий, що ми вже не зачаровані.

А одна дівчинка, сестричка Їрі, теж підступила до мене. Ніяковіючи, відвертаючи очі в бік озера, вона тихо сказала:

– Я дуже рада, що моя ложечка в тебе. І дуже рада, що ми вже не зачаровані.

Другий брат Нонно поклав мені руку на плече і сказав:

– Я дуже радий, що ми змогли витягти з води твого меч. І дуже радий, що ми вже не зачаровані.

– Тепер той меч знов лежить на дні озера, – мовив я. – Та хай собі лежить, бо нам ніколи більше не треба буде ніякого меча.

Я обвів поглядом дітей і спитав:

– А хто з вас ткалина дочка?

Запала тиша. Діти мовчали.

– Хто з вас ткалина дочка? – спитав я вдруге, бо хотів сказати їй, що мій плащ підшитий тканиною, яку виткала її мати.

– Ткалина дочка звалась Мілімані, – озвався нарешті брат Нонно.

– А де вона? – спитав я.

– Он там лежить, – відповів брат Нонно.

Діти розступилися. На кам'яній плиті біля самої води лежала дівчинка. Я підбіг до неї і став навколішки. Дівчинка не ворушилася і не розплющувала очей. Вона була мертва. Її личко було біле, як сніг, і маленьке, а тіло геть обпалене.

– Вона налетіла на смолоскип, – пояснив брат Нонно.

Мене охопив розпач. Мілімані загинула через мене! Як я міг радіти, як міг тішитись, коли Мілімані загинула через мене!

– Не сумуй, – сказав брат Нонно. – Мілімані сама цього хотіла. Вона зумисне налетіла на смолоскип, хоч знала, що її крила спалахнуть.

– Хай і так, але ж вона загинула, – в розпачі сказав я.

Брат Нонно взяв Мілімані за обпалені руки і сказав:

– Нам доведеться залишити тебе тут, Мілімані. Бо ми підемо додому.

– Якби її було в що загорнути, – сказала сестричка Їрі. – У щось м'якеньке, хай би їй не муляв твердий камінь.

– Загорнемо її в мій плащ, – мовив я. – Загорнемо в ту тканину, яку виткала її мати.

Я загорнув Мілімані у свій плащ, підбитий чарівною тканиною. Та тканина була м'якіша за яблуневий цвіт, ніжніша за нічний легіт, що пестить траву, тепліша за червону кров серця, і її виткала мати Мілімані. Я обережно загорнув бідолашну дівчинку в плащ, щоб їй було м'якше лежати на кам'яній плиті.

І сталося диво. Мілімані розплющила очі й глянула на мене. Хвилину вона ще лежала нерухомо і тільки дивилася на мене. Потім сіла і вражено повела очима навколо. Мабуть, побачене ще дужче її вразило, бо вона сказала:

– Яке блакитне озеро!

Тільки це й сказала. Тоді скинула з себе плаща й підвелася. На тілі в неї не лишилося жодного опіку. Ми дуже зраділи, що вона ожила.

Зброяр та Ено на човні перевезли всіх до Мертвого Лісу. Ено показав Міо маленький листочок: ліс оживав. Дорога додому була далека, але не важка. Батьки й матері кинулися зустрічати своїх дітей, вони то плакали, то сміялися. Але серед них не було тата-короля. Міо знайшов його на тому самому місці, де залишив, коли їхав до Країни Чужинецької. Тато простяг до сина руки, пригорнув до себе і прошепотів: «Міо, мій Міо!»

Я вже давно живу в Країні Далекій. Я рідко згадую той час, коли мешкав на Упландській вулиці. Тільки інколи згадую Бенка, бо він дуже схожий на Юм-Юма. Сподіваюся, що Бенко не дуже тужить за мною. Бо ніхто краще за мене не знає, як важко людині, коли вона тужить за кимось. Але ж у Бенка принаймні є тато й мама, і він напевне знайшов собі нового найкращого друга.

Часом я згадую тітку Едлю та дядька Сікстена і більше не гніваюся на них. Мені тільки цікаво, що вони казали, коли я зник. Чи вони помітили, що мене немає? Їм було байдужісінько до мене, може, вони взагалі не завважили, що я зник. Тітка Едля, може, думає, що варто їй тільки піти в парк Тегнера й пошукати, і вона знайде мене десь на лавці. Може, вона

думає, що я сиджу на лавці під ліхтарем, їм яблуко і граюся порожньою пляшкою абощо. Може, вона думає, що я сиджу там і дивлюся на будинки, де світяться вікна й де діти зі своїми батьками сідають вечеряти. Може, вона думає так і лютує, що я й досі не повернувся додому з сухариками.

Але тітка Едля помиляється. О, як вона помиляється! На лавці в парку Тегнера немає ніякого Буссе. Він подався в Країну Далеку. Він живе в Країні Далекій, де дзвенять срібні тополі, де вночі пастухи розпалюють вогнища, щоб світили їм і гріли їх, де є хліб, що втишує голод, і де в нього є тато-король, якого він дуже любить і який дуже любить його.

Ось де тепер Бу Вільгельм Ульсон. Він живе в Країні Далекій, і йому там добре, дуже добре у свого тата-короля.

Переклад зі шведської Ольги Сенюк

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які два світи зображено в повісті А. Ліндґрен? Чи є в них спільні риси?
2. Чому навіть природа всіляко допомагає друзям?
3. Хто не скорився лицарю Като?
4. Визначте тему та ідею (головну думку) повісті А. Ліндґрен.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Поміркуйте, які елементи народної казки властиві повісті А. Ліндґрен. Заповніть таблицю.

Фольклорний казковий елемент	Приклад із повісті
Поєднання реальності й вигадки	
Казкові персонажі	
Випробування героя (трикратність)	
Чарівні персонажі-помічники	
Чарівні перетворення	
Боротьба добра і зла	

2. Намалуйте Міо, яким ви його уявляєте, або створіть інфографіку, малюнок чи графічну схему, яка показує зв'язок двох художніх світів і місце в них Буссе-Міо.

Узагальнення за розділом «Пригоди і фантастика»

1. Яка частина твердження правильна?

Письменники використовують елементи фантастики у своїх творах, щоб:

- 1) зацікавити читачів, зробити оповідь більш образною й виразною;
- 2) за допомогою фантастики розкрити проблеми людського життя.

- А** перша
- Б** друга
- В** обидві неправильні
- Г** обидві правильні

2. Упорядкуйте логічні пари «назва твору – персонаж твору».

А «Робінзон Крузо»	1 Скрудж
Б «Різдвяна пісня в прозі»	2 П'ятниця
В «Ніч перед Різдвом»	3 Като
Г «Міо, мій Міо»	4 Вакула

3. Хто з письменників започаткував жанр різдвяної повісті?

- А** Даніель Дефо
- Б** Чарльз Дікенс
- В** Микола Гоголь
- Г** Астрід Ліндґрен

4. Упорядкуйте логічні пари «письменник – країна».

А Астрід Ліндґрен	1 Англія
Б Чарльз Дікенс	2 Україна
В Микола Гоголь	3 Швеція

5. Упорядкуйте логічні пари «поняття – його значення».

А персонаж	1 послідовність подій твору
Б ідея твору	2 дійова особа твору
В сюжет твору	3 побудова твору
Г композиція твору	4 основна думка твору

6. Упорядкуйте логічні пари «персонаж – автор твору».

А Робінзон	1 Астрід Ліндґрен
Б Скрудж	2 Даніель Дефо
В Вакула	3 Чарльз Дікенс
Г Като	4 Микола Гоголь

Не здаватися в життєвих випробуваннях

Єдиний спосіб жити – це жити.
Говорити собі: я можу це зробити,
навіть знаючи, що не можеш.

Туве Янсон

Перехід. Скульптор
Фредрик Раддум

Цей пам'ятник норвезького скульптора Фредрика Раддума встановлено в місті Берген. Його ідея проста: навіть коли останні сили зникають, знайдеться щось чи хтось, хто тягтиме тебе вперед.

А в літературі склався ідеал людини, що сама визначає власну долю. Героїв, із якими ви познайомитеся в цьому розділі, можна вважати чемпіонами з подолання життєвих негараздів.

■ Якими випадками з життя власної родини або відомих людей ви можете підтвердити, що не варто відступати перед труднощами?

■ Про що ви мрієте? Що робите, аби мрія стала реальністю?

Джек Лондон. «Любов до життя»

Джек Лондон

Джек Лондон (1876–1916) пізнав злидні й тяжку працю ще в дитинстві. Він прокидався до світанку і йшов торгувати ранковими газетами, аби заробити якийсь дріб'язок. «Кожен цент я приносив додому, а в школі згорав від сорому за свою шапку, взуття, одяг. Я не мав дитинства...» – із гіркотою згадував письменник. У школі йому постійно хотілося їсти, і якось він навіть поцупив сніданок із рюкзака однокласниці (точнісінько як героїня оповідання Бориса Грінченка

«Украла»). То був найсмачніший бутерброд у його житті, але відтоді він більше ніколи нічого не крав, хай як було сутужно. Здавалося, від такого життя хлопчик мав замкнутися в собі та образитися на весь світ. Але не таким був Джон Гріффіт Чейні (це справжнє ім'я Джека Лондона), бо він знав, що поруч зі злом у житті людини трапляється багато доброго, треба лише вміти його вчасно розгледіти. Підтримувало це переконання і його захоплення літературою, адже майбутній письменник почав читати книги з п'яти років.

Рідного батька Джек не знав, бо той відмовився від сина ще до його народження. А вітчим, веселий добрий фермер Джон Лондон, дбав про хлопчика як про рідну дитину. У школі вчителі відразу помітили життєрадісного і допитливого школяра й залюбки приносили йому книжки. Найбільше хлопчик любив читати про мужніх суворих чоловіків, що вирушали в небезпечні подорожі й відкривали невідомі землі. Здавалося, ще трохи, і маленький Джек опиниться серед них. А натомість він мусив покинути початкову школу, бо вітчим потрапив під потяг і не міг більше утримувати родину. Джек улаштувався працювати на консервну фабрику. Йому було лише тринадцять, а робочий день тривав довгих десять годин. Він не дозволяв собі нічого зайвого, проте грошей завжди бракувало.

Тоді Джек Лондон прибився до гурту «устричних¹ піратів». Ті промишляли браконьєрством та контрабандою і за вдалу ніч заробляли стільки, скільки він не отримував за кілька місяців каторжної роботи на фабриці. Спочатку «пірати» поставилися до нього поблажливо, але дуже швидко юнак змусив себе поважати: не дозволяв, аби з нього кепкували, а шлюпку виводив у море навіть тоді, коли й

Джек Лондон. Фото.
1903

Предметом свого
захоплення я зробив
людину.

Джек Лондон

¹ **Устриці** – морські молюски, які вживають у їжу сирими, запеченими або відвареними; вважаються вишуканим делікатесом, тому коштують дорого.

найсміливіші воліли залишитися на березі. Джек Лондон найнявся матросом на корабель, який ішов до Японії полювати на морських котиків. Під час надзвичайно складного плавання Джекові належало скласти іспит на мужність.

Захоплення морем залишиться в нього на все життя, коли стане заможним завдяки літературній праці, купить собі омріяну яхту, назве її «Снарк» і мандруватиме океанами.

У той час як Сполучені Штати Америки переживали важку економічну кризу, Джек Лондон повернувся з плавання додому. Дужому сімнадцятилітньому юнакові неабияк поталанило, бо він знайшов роботу. Правда, прожити на те, що він заробляв, було майже неможливо. Якось матір Джека Лондона звернула його увагу на літературний конкурс, який оголосила одна з газет Сан-Франциско. За її порадою юнак подав на конкурс нарис «Тайфун біля берегів Японії», і він здобув перше місце. Твір письменника-початківця надрукували в газеті 12 листопада 1893 року, а сам переможець отримав грошову винагороду – 25 доларів (його тодішній місячний заробіток).

Після цього літературного успіху Джек Лондон відчув гостру потребу в освіті і знову сів за шкільну парту. Це були важкі часи для юнака, який перебивався випадковими заробітками прибиральника. До того ж не завжди вдавалося знайти порозуміння з однокласниками, молодшими за нього на чотири роки. Тоді Джек Лондон вирішив залишити школу, самотужки опанувати шкільну програму і вступити до Каліфорнійського університету. Завдяки наполегливій праці та самоосвіті він став студентом. Але йому вдалося провчитися лише один семестр, адже треба було утримувати не лише себе, а й матір із вітчимою. Джек Лондон намагався заробити на життя письменницькою працею, та жоден журнал його не друкував. Хтось би впав у відчай, а Джек Лондон, що не цурався ніякої роботи, пішов працювати до пральні... Та дорога знову покликала письменника: саме тоді на Алясці знайшли золото. Джек Лондон, як і десятки тисяч людей, «захворів на золоту лихоманку» і вирушив до Клондайку¹.

¹ **Клондайк** — регіон, що розташований на північному заході Канади, на схід від кордону з Аляскою. Став відомий через «Клондайкську золоту лихоманку» (1897–1898). Золото тут видобувають донині. Згодом слово «клондайк» стало загальноживим. Так називають місце, сповнене скарбами, багатствами. Синонімом є «ельдорадо» — країна золота з індіанських переказів.

◀ Джек Лондон на будівництві яхти «Снарк». 1906

Золотошукачі долають гірський перевал під час «золотої лихоманки» в Клондайку.
Вересень 1898

Золотошукача з нього не вийшло, проте звідти він привіз скарб, набагато дорожчий за золотий пісок чи самородки, – сюжети і героїв своїх майбутніх творів. Через цингу¹, яка дуже підірвала його здоров'я, і брак ліків Джек Лондон змушений був повернутися додому. І знову почалася жорстока боротьба за існування. На останні гроші він накупив поштових марок і надіслав свої оповідання до усіх газет і журналів. Видавці мовчали, а Джек Лондон напружено працював над новими творами. І саме тоді, коли, здавалося, зникла будь-яка надія, відомий журнал надрукував його оповідання про Аляску «За тих, хто в дорозі». Америка, а за нею й увесь світ дізналися про нового талановитого письменника, співця сильних і мужніх людей. Твори Джека Лондона друкували величезними накладками і перекладали багатьма мовами.

¹ Цинга – хвороба, яка виникає через нестачу в їжі вітамінів, може спричинити важке ураження організму.

Але Джек Лондон не зациклювався на грошах, бо не вважав багатство мірилом людської особистості. Він легко позичав або дарував зароблені кошти. Він здійснив мрію свого вітчима і придбав землю для фермерського господарства, яку той через нестатки раніше міг тільки орендувати.

Для багатьох співвітчизників він став утіленням «американської мрії», піднявшись на вершину слави і процвітання. А він намагався не розчаровувати своїх шанувальників і створив за життя понад 40 книг.

Америкáнська мрія – поширене в США уявлення, за яким кожній людині, незалежно від соціального стану чи обставин народження, відкрита можливість досягти успіху завдяки її працелюбності, мужності, наполегливості та рішучості.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які події з життя юного Джека Лондона здалися вам незвичайними, вразили вас? Чому?
2. Чому майбутній письменник не зміг здобути повноцінної освіти в школі та університеті? Як він долав брак необхідних знань і чому був переконаний у їх необхідності?
3. Що стало причиною звернення Джека Лондона до літератури? Як саме життя письменника відобразилось у його творчості?
4. Які життєві випробування і небезпеки здолав Джек Лондон? Чому його вважають уособленням «американської мрії»?
5. Прочитайте оповідання «Любов до життя» («Жага до життя» в іншому варіанті перекладу). Поміркуйте, який переклад назви оповідання «Love of Life» краще розкриває його зміст.

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

(уривки)

Хто добре жив і кинув все,
лиш той здобуде гарту, –
і виграти потрапить той,
хто ставить все на карту.

Вони ступали, кульгаючи, до річки: на всипаному камінням березі передній заточився і мало не впав. Обидва були стомлені й виснажені, з обличчя не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі знегоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в укривала і підтримувані ремінцями, які

вони накинули на лоби. Кожен ніс рушницю. Вони йшли, нахиливши низько плечі, а ще нижче голову, втупившись очима в землю.

– Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці, – промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, байдуже, і передній, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між камінням, не озвався й словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоч вода була холодна, як крига, – така холодна, аж нили кості і дубіли ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, і обидва вони втрачали опору.

Той, що йшов позаду, посковзнувся на гладенькому валуні, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши від болю. Мабуть, у нього запаморочилась голова, бо, заточившись, він випростав вільну руку, ніби шукав на що зіпертися. Ставши рівно, він спробував зробити крок, але знов похитнувся і мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся.

Хвилину він стояв нерухомо, ніби щось обмірковуючи, потім гукнув:

– Агов, Білле! Я підвернув ногу!

Білл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не оглянувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч на його обличчі нічого не відбилося, очі засвітилися тугою пораненого оленя.

Білл вийшов, кульгаючи, на той берег і подався далі, не озираючись. Чоловік, що стояв серед потоку, дивився йому вслід. Губи його злегка тремтіли, і давно не голені руді вуса заворушилися. Він машинально облизав їх.

– Білле! – гукнув він ще раз.

Це був благальний крик дужої людини, що потрапила в біду, але Білл не обернувся. Другий дивився, як він долав пологісний схил і, незграбно кульгаючи, простував усе далі й далі, туди, де на далекому небокраї вимальовувалися низькі

пагорби. Він дивився товаришеві вслід, поки той перейшов через гребінь і зник з очей. Потім одвів погляд і озирнув те коло світу, в якому його покинув Білл.

Біля обрію дотлівало сонце, ледве проглядаючи крізь запону туману й мли, що налягали на землю без чітких обрисів, наче гуща.

Перенісши всю свою вагу на здорову ногу, він витяг годинника. Була четверта. Уже тижнів зо два він не лічив днів, знав тільки, що зараз кінець липня або початок серпня і що, отже, сонце сідає на північному заході. Він перевів погляд на південь – десь там, за тими похмурими пагорбами, простяглось Велике Ведмеже озеро; в тому боці Полярне коло застережливо накреслило свій кордон по канадській Безплідній Землі. Потік, серед якого він стоїть, – це притока річки Капермайн, що тече на північ і впадає в Льодовитий океан у затоці Коронації. Йому не доводилось там бувати, але він одного разу бачив ті місця на карті Компанії Гудзонової затоки.

Він знову озирнув довколишній світ, у якому залишився. Невесела картина. З усіх боків, аж до обрію, одноманітна пустеля, невисокі пологі пагорби. Ні деревця, ні кущика, ні травинки – нічого, крім безкрайньої страшної пустки; в його очах блиснув страх.

– Білле! – прошепотів він і знову повторив: – Білле!

Він зіщулювся, стоячи серед молочно-білого шумовиння, ніби вся оця незора пустеля пригнітила його своєю нездоланною силою й моторошним спокоєм. Він затремтів, як у лихоманці. Рушниця випала з рук у воду. Зачувши плескіт, він отямився, переборов страх, опанував себе, намацав на дні рушницю й витяг її з води. Потім пересунув клунок ближче до лівого плеча, щоб не так давило на ушкоджену ногу, і побрів до берега повільно, обережно, кривлячись від болю.

Він ішов не зупиняючись. З несамовитим відчаєм, незважаючи на біль вибрався він на пагорб, за яким зник Білл, – сам набагато кумедніший за свого товариша, що шкутильгав, по-чудному підстрибуючи. Але з вершини пагорба він побачив, що в неглибокій долині немає нікого. І знову подорожнього поймав страх; пересиливши його, він пересунув клунок ще далі на ліве плече і подирав схилом униз.

Дно долини набухло від води, що просякла густий мох.

Вона цвіркала з-під мокасинів¹, і щоразу, коли він одривав ногу, мокрий мох чвакав, неохоче відпускаючи свою здобич. Він ішов слідами товариша від болітця до болітця, намагаючись ставати на каменюки, що витикались острівцями серед зеленого моря моху.

Він не заблудив, дарма що zostався один. Він знав, що незабаром дістанеться до берега озерця, порослого усохлими ялинами й соснами, низенькими й миршавими. Індіанці називали цю місцевість «Тічинічилі», тобто Країна Патичків². В озерце впадає струмок, вода в ньому прозора. Струмок поріс рогозом³, – він добре це пам'ятав, – але на берегах немає жодного деревця; він піде понад струмком аж до джерела на пагорбі, що править за вододіл. По той бік пагорба інший струмок тече на захід. Він ітиме за водою до річки Діз. Там під перевернутим каное⁴, що привалене камінняччям, їхня схованка. Він знайде там набої для своєї рушниці, гачки й ліску, невеличку рибальську сітку – одне слово, все начиння, щоб добувати собі харчі. Там є і борошно – правда, небагато, – шматок бекону й трохи бобів.

Білл чекатиме на нього біля схованки, і вони вдвох попливуть по Діз на південь до Великого Ведмежого озера, а потім через озеро до річки Маккензі. І далі, й далі на південь – хай женеться за ними зима, хай вкриваються кригою потоки, хай дні стають морозні – вони пливтимуть собі на південь, поки дістануться до якоїсь факторії⁵ Компанії Гудзонової затоки, де ростуть високі й могутні дерева і де вдосталь усякого харчу.

Ось про що думав він, силкуючись іти вперед. Але чим дужче він напружував тіло, тим більше мусив напружувати розум, переконуючи себе, що Білл не кинув його напризволяще, що Білл неодмінно чекатиме біля схованки. Він мусив

■ Спробуйте накреслити маршрут подорожі головного героя.

¹ **Мокасини** – м'яке взуття з оленької шкіри в індіанців.

² **Патичок, патік** – відділена від дерева та очищена від пагонів частина тонкого стовбура або товстої гілки. Тут вжито в переносному значенні – тонкі гілки, лозини.

³ **Рогіз, рогоза** – багаторічна трав'яниста водяна рослина.

⁴ **Каное** – легкий човен для однієї чи двох осіб, які правлять коротким веслом, стоячи на одному коліні.

⁵ **Факторія** – віддалена філія (переважно закордонна) торговельної контори.

так думати, інакше для чого тоді силкуватися – лягай і вмирай одразу! І поки тьмяне кружало сонця повільно ховалося на північному заході, він устиг розрахувати – вже вкотре – кожен дюйм¹ тієї дороги, яку їм із Біллом доведеться подолати, тікаючи на південь від зими. Він знов і знов лічив у

думці запаси харчів у схованці й запаси у факторії Компанії Гудзонової затоки. Два дні в нього не було й ріски в роті, і вже хтозна-відколи він не наїдався досхочу. Раз по раз він нахилявся, зривав бліді болотяні ягоди, клав їх у рот, розжовував і ковтав. Пожива з тієї ягоди кепська – сама водичка та

сім'я. Ягода відразу танула в роті, лишалося тільки гірке тверде сім'я. Чоловік знав, що з ягід користі ніякої, проте жував і жував, сподіваючись наїстися всупереч власному досвідові.

О дев'ятій годині він боляче забив об каменюку пальця на нозі, заточився і впав од страшної втоми й виснаження. Довгенько він лежав на боці, не рухаючись. Потім зняв ремені й насили сів. Ще не смеркло, і в напівсутінках він почав нищпорити між камінням, шукаючи моху. Склавши його в купу, він розпалив вогонь – мох затлівся, закурів – і поставив на нього бляшаний казанок з водою.

Він розв'язав свого клунка і передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промащений папір і сховав – один пучечок у порожній кисет, другий – за внутрішній обідок поношеного капелюха, а третій – за пазуху, під сорочку. Коли упорався із цим, його раптом охопив ляк, він витяг і порозгортав усі пучечки й ще раз перерахував сірники. Їх таки було шістдесят сім.

Він висушив мокре взуття біля вогню. Мокасини перетворились на лахміття. Пошиті з укривала шкарпетки світили дірками, натерті ноги покривали. Кісточка боліла. Він

¹ Дюйм – одиниця вимірювання довжини в англійській та американській системах мір, 2,54 сантиметра.

оглянув її – суглоб розпух і став завгрубшки з коліно. Він одірвав довгу смужку з одного укривала і туго перев'язав кісточку. Віддер ще кілька смуг і обмотав ноги – це правитиме йому за шкарпетки й мокасини. Потім випив гарячої води, накрутив годинника й ліг, загорнувшись в укривала.

Спав він, як убитий. Десь опівночі стемніло, але невдовзі й зазоріло. Сонце зійшло на північному сході – принаймні там розвидніло, бо сонце ховалося за товщею сизих хмар.

Прокинувся він о шостій ранку і якусь часину нерухомо лежав на спині, втупившись очима в сіре небо. Голод давався знаки. Він підвівся, спираючись на лікоть, і несподівано почув голосне пирхання – перед ним стояв олень карибу, що розглядав його з настороженою цікавістю. Тварина була за якихось п'ятдесят футів, і йому вмить привидівся соковитий шматок оленини, що шкварчав на вогні, смачно пахнучи. Він машинально схопив незаряджену рушницю, націлився і натиснув спуск. Олень захропів і помчав геть, тупотячи копитами.

Чоловік вилаявся і відкинув рушницю. Стогнувши, він через силу звівся на ноги. Суглоби неначе заіржавіли. Вони аж скрипіли, і зігнути їх можна було лише великим зусиллям. Коли він урешті звівся на ноги, то ще з хвилину випростував спину, щоб стати прямо, як належить людині.

Він вибрався на пагорбок і оглянувся довкола. Ніде ні деревця, ні кущика – тільки сіре море моху, серед якого розкидано сірі скелі, сірі озерця та сірі струмки. Небо теж було сіре. А на небі ні сонця, ні навіть проблиску сонця. Він не знав, де північ, забув, якою дорогою прийшов сюди минулого вечора. Але він не заблукав. Він був певен цього. Незабаром він дістанеться до Країни Патичків. Він відчував, що вона десь тут, ліворуч, недалеко – може, навіть он за тим горбком.

Він повернувся до багаття і став пакуватись. Пересвідчився, що три пучечки сірників цілі, але вже не став їх рахувати. Проте завагався, дивлячись на туго набиту торбинку з лосевої шкіри. Вона була невелика, в пригорщу завбільшки, та важила п'ятнадцять фунтів – стільки ж, як і решта речей, і це його непокоїло. Нарешті він відклав її вбік і почав запаковувати клунок. За мить зупинився, поглянув на торбинку, швидко схопив її і кинув на пустелю визивний погляд, ніби вона хотіла відібрати його здобуток. Урешті,

коли звівся на ноги, готовий плентатися далі, торбинка була в клунку за плечима.

Він повернув ліворуч і пішов, раз у раз зупиняючись, щоб зірвати болотяну ягоду. Нога набрякла, і він кульгав дужче, але цей біль був дрібницею проти болю в шлунку. Голод гриз йому нутроці. Він так допікав, так забивав йому памороки, що чоловік уже не знав, у який бік треба йти, щоб дістатися до Країни Патичків. Болотяні ягоди не гамували гострого голоду, від них тільки щипало язика й піднебіння.

У одному видолинку з-поміж каміння й трави злетіла, фуркаючи крильми, зграя білих куріпок. «Кр-кр-кр!» – лунали їхні крики. Він жбурляв у них камінцями, але не міг влучити. Тоді він поклав клунок на землю й почав підкрадатись до птахів плазом, як кіт до горобця. Його штани подерлися об гостре каміння, з колін сочилася кров, залишаючи червоні сліди, та через пекучий голод він не відчував болю. Він повз по м'якому моху, одяг його змок, тіло дубіло з холоду, але він не помічав нічого – так його палила голодна лихоманка. І щоразу куріпки злітали перед самісіньким його носом. Нарешті їхнє «кр-кр» вже видалося йому глузуванням, він вилаяв куріпок і став передражнювати їх.

Раз він мало не наткнувся на куріпку, що, певне, спала. Вона випурхнула просто перед носом зі своєї схованки між камінням. Не менш переляканим, ніж куріпка, він усе-таки встиг схопити її, але в руці у нього залишилося тільки три пір'їни з хвоста. Дивлячись услід куріпці, він відчув до неї таку ненависть, ніби вона заподіяла йому не знати яке зло. Отак ні з чим він повернувся назад і взяв клунок на плечі.

Назустріч йому вибіг чорний лис із куріпкою в зубах. Чоловік закричав. Крик був страшний; переляканий лис дременув, але куріпки не випустив.

Згодом він вийшов до білого від вапна струмка, де росли миршаві латки рогозу, і подався за водою. Хапаючи рогіз побіля коріння, він виривав цибулинки, не грубші за цвяхи. Вони були м'які і смачно хрумтіли на зубах. Та їх пронизували цупкі волокна. Корінці виявилися жилаві, такі ж водянисті, як і ягоди, і не тамували голоду. Однак він зняв клунку, ставши навколішки, заповз у рогіз і заходився хрумтіти і плямкати, достоту як худобина.

■ Вирахуйте, скільки грамів золота було в торбинці подорожнього. Скільки б воно могло коштувати в наш час?

Страшна втома долала його, кортіло лягти й заснути, але бажання дістатись до Країни Патичків, а надто голод гнали його вперед. Він шукав у озерцях жаб і розгрібав пальцями намул, сподіваючись виколупати хробака, хоча й знав, що ні жаби, ні черви не живуть так далеко на півночі.

Він зазірав у кожну калюжу, і аж коли настав тривалий присмерк, помітив у одній такій калюжі рибку. Він занурив руку по плече, але рибка втекла. Тоді він узявся ловити її обома руками й скаламутив воду. Він так запалився, що впав у калюжу й промок до пояса. Вода геть скаламутніла, і йому довелося чекати, поки вона очиститься.

Він знову почав ловити рибу, але знову скаламутив воду. Тоді нетерпляче став вичерпувати калюжу відерцем. За пів години він дочерпався до дна. Води не залишилось, але й рибка зникла. Через ледь помітну шпарину вона прослизнула в сусідню, куди більшу калюжу – такої йому й за добу не вибрати. Якби він знав, він би відразу затулив її камінцем і напевне спіймав би рибу. Збагнувши помилку, він простягся долі й заплакав. Його ридання розлягалися над байдужою пустелею довкола; опісля він плакав без сліз, конвульсивно схлипуючи.

Він розпалив вогонь і зігрівся, випивши кілька кварт окропу. Потім уклався спати на прискалку – як і минулої ночі. Перед сном він перевіряв, чи не промокли бува, сірники, і накрутив годинника. Укривала були вологі, аж липли. Кісточку боляче смикало. Але його діймав лише голод: цілу ніч снилися обіди, бенкети та столи, заставлені найрізноманітнішими стравами.

Над ранок він змерз і прокинувся зовсім хворий. Сонця не було. Земля й небо стали ще сіріші, аж темні. Віяв холодний вітер, і перший сніг побілів вершечки пагорбів. Поки він розпалив вогонь і нагрів води, повітря наповнила біла гуща. Пішов мокрий лапатий сніг. Спершу він танув, ледве торкнувшись землі, але снігопад густішав, і зрештою сніг укрив землю суцільним завоєм, погасив вогнище й замочив запас моху.

Це вже був знак, що треба брати клунок на плечі і плентатися далі, він і сам не знав куди. Він уже не думав ні про Країну Патичків, ні про Білла, ні про схованку під перевернутим каное на березі річки Діз. Його охопило одне бажання – їсти. Виголоднів він просто до знестями. Йому було байдуже, куди простувати, отож він ішов, де легше, – низинами. Навпомацки знаходив під снігом водяні болотяні ягоди, так само навпомацки висмикував корінці рогозу. Та все це було несмачне і не вгамовувало голоду. Потім він надибав кислувату на смак рослину і поїв її всю, скільки міг знайти, але знайшов небагато, бо це була повзуча рослина і ховалася під снігом у кілька дюймів завтовшки.

Цієї ночі у нього не було ні багаття, ні окропу, він заповз під свої укривала й заснув неспокійним голодним сном. Сніг перейшов у холодний дощ. Він раз по раз прокидався, відчуваючи, що йому крапає в обличчя. Настав день – сірий, без сонця. Дощ ущух. Голод уже не дошкуляв. Чутливість притупилася, він перестав думати про їжу. Правда, у шлунку нив тупий біль, та його можна було терпіти. Голова прояснилася, він знову почав думати про Країну Патичків і схованку на Дізі.

Він порвав рештки одного укривала на смужки й обмотав закривавлені ступні. Потім туго перев'язав хвору ногу і приготувався рушати далі. Пакуючи клунок, він довго дивився на торбинку з лосячої шкіри, але таки прихопив її з собою.

Від дощу сніг розтанув, біліли тільки верхівки пагорбів. Визирнуло сонце. Тепер він зміг орієнтуватися і побачив, що збився з дороги. Мабуть, блукаючи ці дні, він надто взяв ліворуч. Зараз він звернув праворуч, щоб виправити відхилення.

Хоч біль од голоду й притупився, він відчув, що дуже охляв. Йому доводилося частенько зупинятись на перепочинок, і тоді він накидався на болотяні ягоди й корінці рогозу. Язик у нього пересох, розпух і немов заріс шерстю, в роті було гірко. А тут ще почало діяти серце. Пройде трохи, – і тріпоче, аж забиває дух і темніє в очах.

Опівдні він нагледів у великій калюжі двох пічкурів¹. Вичерпати її було годі, але зараз він діяв розсудливо й спромігся впіймати їх відерцем. Вони були з мізинець, та їсти йому

¹ Пічкур – піскар, невелика риба з родини коропових.

вже майже перехотілося. Біль у шлунку дедалі тупішав і вщухав. Здавалося, шлунок дрімає. Він їх з'їв сирими, ретельно розжовуючи, з'їв лише тому, що наказував розум. Чоловік усвідомлював: щоб вижити, треба їсти.

Увечері він піймав ще трьох пічкурів, двох із'їв, а третього залишив на сніданок. Сонце підсушило кущики моху, і він погрівся, випивши окропу. Того дня він насилу пройшов десять миль, наступного, мандруючи вперед, коли відпускало серце, подолав не більше п'яти. Але шлунок анітрохи його не турбував – він собі наче заснув. Місця були вже зовсім незнайомі, оленів траплялось дедалі більше, як і вовків. Їхнє виття раз по раз лунало над самотньою пустелею, а якось він побачив їх аж трьох – вони втекли з його дороги.

Ще одна ніч; уранці, міркуючи розважливіше, він розв'язав шкіряну шворку, що нею затягував лосячу торбинку. З неї полився жовтий струмочок зернистого золотого піску й самородків. Він розділив золото надвоє: одну половину зав'язав у шмат укривала й заховав біля примітного кам'яного виступу; а другу згріб назад у торбинку. Він уже почав рвати останнє укривало, щоб замотувати ноги. Але рушницю не кинув, бо в сховищі на Дізі лежали набої.

День був туманний. Половина останнього укривала пішла на стьожки для ніг. Біллів слід відшукати не пощастило. Та це вже нічого не важило. Голод владно гнав його вперед. А що... що, коли Білл теж заблудився? Опівдні він відчув, що нести клунок йому несила. Він знову розділив золото, одну половину висипав просто на землю. Трохи згодом викинув і решту, залишивши при собі укривало, бляшане відерце й рушницю.

Його почали мучити галюцинації¹. Він чомусь був певен, що в рушниці є один патрон – просто він його не помітив. І він знав, що патронник пустий. Але омана тривала. Він годинами боровся з нею, врешті відкрив затвор – патронник з'яв порожнечею. Його охопило гірке розчарування, так, ніби він і справді сподівався знайти там патрон.

Він продибуляв ще з пів години, і знову його охопила та нав'язлива думка. Знову він відгонив її, та вона не відступала, поки він у відчаї ще раз одкрив затвор і пересвідчився,

¹ Галюцинація – розлад відчуттів (зорових, слухових, дотикових, нюхових, смакових), що полягає у сприйнятті неправдивих і нереальних образів як реальних.

що патрона таки немає. Іноді його думки блукали десь далеко-далеко, дивні примхливі образи точили його мозок, мов та шашіль, а він знай ішов усе вперед, як заведений. Але таке тривало недовго, – муки голоду щоразу повергали розум до дійсності. Якось він прийшов до тьми від фантастичного видовища. Він ледве не зомлів і заточився, як п'яний, насилу втримавшись на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою пеленою, яку пронизували блискотливі цяточки. Він почав несамовито терти очі й побачив, що то не кінь, а здоровий бурий ведмідь. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс був рушницю, але згадав, що її не заряджено. Опустивши її, витяг мисливською ножа з оздоблених бісером піхов. Перед ним було м'ясо і життя. Провів пальцем по лезу: воно було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він кинеться на ведмедя і вб'є ного. Але серце застерезливо стукотнуло, потім шалено підскочило й дрібно-дрібно затріпотіло, голову стягло мов обручем, мозок оповила млість.

Одчайдушну хоробрість змило хвилиною страху. А що, коли звір нападе на нього, слабосилого? Він хутко випростався, щоб прибрати якомога грізнішого вигляду, міцніше затис у руці ножа і подивився просто у вічі ведмедеві. Ведмідь незграбно ступив уперед, став на задні лапи й вичікувально рикнув. Якби чоловік побіг, ведмідь погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмілілий зі страху, він теж загарчав, дико, люто, вкладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплетений із найглибшим його корінням.

Ведмідь одступив убік, погрозово рикаючи: він і сам злякався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв, як статуя, поки небезпека минула, і лише тоді, не можучи більше стримати дрожу, осів на вогкий мох.

Він напружив сили і пішов далі, мордуючись новим страхом. Це був не страх перед голодним сконом, тепер він боявся вмерти наглою смертю до того, як голод до решти вб'є в

ньому прагнення жити. Повсюди були вовки. Звідусіль долинало їхнє виття, саме повітря так просякло небезпекою, що він мимоволі підняв руки, щоб відштовхнути її від себе, немов полотнище напнутого вітром намету.

Надвечір він натрапив на кістки, розкидані там, де вовки загризли свою жертву. Годину тому це було живе оленя, що мекало й вибрикувало. Він споглядав дочиста обгризені, блискучі кості, досі рожеві, бо в їхніх клітинах ще не згасло життя. А може, станеться так, що, перш ніж споночіє, з нього теж залишиться купа кісток? Оце тобі життя! Марна, перебіжна мить. Тільки живий відчуває біль, після смерті болю немає. Вмерти – це заснути. Настає кінець, відпочинок. Чом же тоді він не хоче вмерти?

Та він не довго розводив філософію. Присів навкарачки серед моху, вхопив кістку в зуби і почав висмоктувати рештки життя, що ледве рожевіли. Солодкуватий присмак м'яса, ледь відчутний, плинний, як спогад, доводив до нестями. Він стискав щелепи скільки сили, щоб розгризти кістку. Іноді ламалася кістка, а іноді його зуб. Тоді він став розбивати кістки каменем, розтовкував їх і ковтав. У поспіху він влучав собі по пальцях і навіть встигав дивуватись, чому це вони майже не болять, коли по них ударити.

Настали жахливі дні із снігом та дощем. Він уже не зважав на час, коли спинався на ночівлю і коли вирушав у дологу. Ішов як удень, так і вночі. Відпочивав там, де падав, і насилу плентався вперед, коли в ньому знов спалахувало пригасле життя. Своєю волею він уже не боровся. Це просто життя в ньому не хотіло вмерти й гнало його вперед. Він не страждав. Нерви його притупіли, заніміли, уява сповнилась моторошними видами й солодкими мріями.

Він ненаситно жував і смоктав розтовчені кістки оленяти, що їх повизбирував до останньої і забрав із собою. Більше він не переходив через пагорби й вододіли, а машинально простував берегом річки, що текла широкою розлогою долиною. Але він не бачив ані річки, ані долини. Він бачив лише видава. Його душа й тіло пленталися поряд, водночас очужілі одне одному, така тонка була нитка, що з'єднувала їх.

Він прийшов до тям, лежачи горілиць на кам'яному виступі. Гріло яскраве сонце. Десь удалині мекали оленята. З пам'яті виникали неясні спогади про дощ, вітер і сніг, але довго стояла негода – два дні чи два тижні – він не знав.

Якусь часину він лежав нерухомо, сонце пестило його ніжними променями й напоювало теплом змучене тіло. «Гарний день – подумав він. – Може, пощастить визначити, де північ, а де південь». З болісним зусиллям він перевернувся на бік. Унизу повільно текла широка річка. На свій подив, він бачив її уперше. Поволі байдуже, без усякого хвилювання, з абиякою цікавістю супроводив він поглядом дивну річку аж до обрію і побачив що вона вливається в осяйне блискотливе море. Але й те не схвилювало його.

«Дивна річ, – подумав він, – чи то ввижається, чи то марево – мабуть, це таки марення, витвір хворої уяви». Ще дужче він упевнився в ньому, побачивши корабель на якорі серед блискотливого моря. Він заплющив на хвилюку очі й розплющив їх знову. Дивно, видиво не щезало. А проте й не дивно. Він знав, що в серці цього пустельного краю немає ні моря, ні кораблів, так само як немає жодного патрона в його порожній рушниці.

Позаду почулось якесь сопіння – хтось наче зітхнув чи кашлянув. Дуже повільно, бо був украй виснажений і зовсім заляк, перевернувся на другий бік. Поблизу він нічого не побачив і терпляче став чекати. Знову почулось сопіння й бухикання – між двома визубленими каменями, не далі як за двадцять кроків од себе він угледів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як у інших вовків; очі були темні й налиті кров'ю, голова понурилася. Звір безперестану кліпав од яскравого сонця. Він чи не був хворий. За мить він знову засопів і бухикнув.

«Оце в усякому разі не ввижається», – подумав чоловік і перевернувся на другий бік, щоб побачити, який насправді той світ, що його досі застувала мара. Однак море так само сяяло вдалині, а на ньому чітко вирізнявся корабель. А може, це таки справжнє? Він довгенько лежав, заплющивши очі, і думав. Урешті йому все стало ясно. Він ішов на північний схід, у протилежний бік від річки Діз, і потрапив у долину річки Копермайн. Ця широка й повільна ріка і є Копермайн, іскристе море – Льодовитий океан, а корабель – китобійне судно, що запливло на схід, далеко на схід від гирла річки Маккензі. Воно стоїть на якорі в затоці Коронації. Він пригадав карту Компанії Гудзонової затоки, яку колись бачив, і все стало ясно й зрозуміло.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Скільки персонажів в оповіданні? Хто вони? Чи подає автор їхні детальні портрети? Чому?
2. Чому герой оповідання опинився посеред сірої тундри один?
3. Чому автор далі розповідає про невідомого і випускає з поля зору Білла?
4. Куди золотошукач збирався дійти і на що він сподівався?
5. Від яких речей і в якій послідовності позбавився герой упродовж своєї подорожі?
6. Стисло перекажіть найважливіші моменти боротьби героя за життя.
7. На початку оповідання герой весь час згадує Білла і сподівається, що той чекає його біля схованки. Чому «він **мусив** так думати»?
8. Які художні деталі свідчать, що герой не здається, готовий боротися до останку за своє життя?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Поясніть роль описів у творі. Як змінюються портрет героя і пейзаж залежно від настрою, психологічного стану золотошукача?
2. Прослідкуйте зміни, які відбуваються з героєм протягом твору. Заповніть таблицю спостережень.

Фізичний стан персонажа	Психологічний стан, емоції, почуття

3. За оповіданням складіть поради мандрівникам, як вижити в екстремальній ситуації.

Пейзаж – це зображення природи у творі мистецтва.

Пейзаж у літературі залежно від творчого задуму письменника може мати різне призначення. По-перше – бути **художнім тлом і місцем подій**, показувати місцевість, про яку йдеться у творі. По-друге, часто це **паралель душевного стану персонажа**: пейзаж тоді підкреслює настрій або виступає контрастом, на фоні якого чіткіше зображуються глибокі внутрішні переживання героя. По-третє, пейзаж постає як **виразна художня деталь**. Урешті, у справжніх майстрів слова пейзаж одночасно виконує всі ці три функції і навіть стає **однією з дійових осіб** твору.

Він сів і почав міркувати, що слід зробити найперше. Постолои з укшивал протерлися наскрізь, ноги стали суцільною раною. Останнє укшивало він уже подер. Рушницю й ножа загубив. Шапка теж пропала, і разом з нею – сірники, сховані за обідком, але пучечок сірників за пазухою в кисеті, загорнутий у промашений папір, був сухий. Чоловік глянув на годинника. Він показував одинадцять і ще цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував.

Він був спокійний і мислив ясно. Хоч він і охляв до краю, проте болю не відчував. Їсти не хотілося. Думка про їжу була йому навіть неприємна, і до всього, що він робив, його спонукав лише розум. Він одірвав холоші до самих колін і обмотав ними ноги. Якимсь дивом він не загубив бляшаного відерця. Треба випити окропу, перш ніж вирушати в страх яку тяжку – він це відчував – подорож до корабля.

Рухи його були повільні. Він трясся, неначе паралітик. Хотів був назбирати моху, але, хоч як силкувався, не зміг звестись на ноги. Він пробував знову й знову і врешті поліз рачки. Одного разу він підповз до хворого вовка, і той неохоче відсунувся, спроквола облизуючись. Язик його ледве згинався і був не червоний, як у здорової тварини, а жовтуваторудий.

Випивши з кварту окропу, він знайшов у собі силу звестись на ноги й навіть іти, тобто ледь переставляти ноги. Мало не щохвилини йому доводилося відпочивати. Він ступав нетвердо й невпевнено, так само нетвердо й невпевнено плентався слідом вовк; коли настала ніч і густа темрява загасила сяйво моря, чоловік зрозумів, що скоротив відстань до нього лише на чотири милі.

Усю ніч він чув бухикання хворого вовка і час від часу мекання оленят. Навколо буяло життя, життя, повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, сподіваючись, що та вмере раніше. Вранці, розплющивши очі, він побачив, що звір не зводить з нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв понурившись, підібгавши хвоста, мов миршавий прибитий горем пес.

Зійшло яскраве сонце, весь ранок він шкандибав, заточуючись і падаючи, до корабля, що виднів на іскристому морі. Погода стояла чудова – в північних широтах настало коротке

бабине літо. Воно могло тривати тиждень, а могло скінчитись і завтра чи післязавтра.

Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла рачки. Він подумав, що це, може, Біллів слід, але подумав спроквола, байдуже. Тепер його ніщо не цікавило. Він уже нічого не відчував і не хвилювався. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. Він зовсім виснажився, проте життя в ньому відмовлялося вмирати. І тому, що воно відмовлялося вмирати, він ще їв болотяні ягоди й пічкурів, пив окріп і сторожко поглядав на хворого вовка.

Він пішов слідами людини, що лізла навкарачки, і незабаром дістався місця, де вони урвалися, – на мокрому моху лежали свіжообгризені кістки, а навколо видніли сліди вовчих лап. Тут же валялась торбинка з лосячої шкіри, така, як і в нього, подерта гострими іклами.

Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже непосильна для його слабких рук. Білл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється ж він з нього! Він виживе і донесе торбинку до корабля в іскристому морі. Сміх його звучав хрипко й страшно, мов вороняче каркання, і хворий вовк почав тоскно йому підвивати. Чоловік одразу вмовк. Як же він посміється з Білла, коли це Білл, коли ці рожевувато-білі чистенькі кості і є Білл!

Він одвернувся. «Що ж, нехай Білл покинув його, але він не візьме золота, не смоктатиме Біллових кісток. А Білл зробив би так, якби опинився на його місці», – думав він, плентаючись далі.

Йому трапилась калюжа. Він нахилився подивитись, чи немає там пічкурів, і раптом відсахнувся, бо побачив у воді своє обличчя. Воно було таке моторошне, що його чуттєвість ожила і він злякався. У калюжі плавали три пічкурі, але води там було так багато, що її не вичерпати.

Того дня він скоротив відстань між собою і кораблем на три милі; наступного – ще на дві. Тепер він повз навкарачки,

■ За якими деталями подорожній зрозумів, що перед ним кістки Білла? Чому він, спочатку вирішивши забрати золото із собою, врешті-решт відмовився від цього? Чому герой був упевнений, що Білл в аналогічній ситуації вчинив би навпаки?

як Білл. Під кінець п'ятого дня до корабля залишилося миль із сім, та він уже був неспроможний проповзти за день і милі.

Бабине літо тривало, він то ліз навкарачки, то непри томнів, а вовк усе плентався слідом за ним, кашляючи і хриплячи. Коліна стали суцільною раною, як і ноги; хоч він обмотав їх клаптами, що видер із сорочки, кривава смуга тяглася за ним по каменях та мохові. Якось оглянувшись, він побачив, що вовк пожадли во вилизує слід, і зрозумів, який його чекає кінець, якщо... якщо він сам не вб'є вовка. І почалась одвічна трагедія боротьби існування: хвора людина повзла, хворий вовк шку тильгав за нею — дві конаючі істоти волоклися через пустелю, чигаючи на життя одна одної.

Якби це був здоровий вовк, чоловік, може, й змирився б зі своєю долею, але стати жертвою такої відразливої тварини, майже здохлятини... — сама тільки думка про те сповнювала його огидою. Йому було бридко. Він знову почав марити: галюцинації туманили розум, проясніли хвилини дедалі рідшали й коротшали.

Якось він прочумався від хрипіння біля самого вуха. Вовк незграбно метнувся назад, не втримався на ногах і впав з безсилля. Картина була кумедна, але він не сміявся. Він навіть не злякався. Йому вже було до всього байдуже. Проте думка на мить прояснилася, і він лежав, міркуючи: до корабля лишилось якихось чотири милі. Він протер затуманені очі: його обриси чітко вимальовувались удалині, і човник під білим вітрилом розрізав хвилі, що блискотіли на сонці. Але йому ніколи не подолати останніх чотирьох миль. Він це знав і міркував про це спокійно. Він знав, що не проповзе й пів милі. І все ж йому хотілося жити. Було б просто безглуздо вмерти, витерпівши такі муки. Доля хотіла від нього аж надто багато. І, вмираючи, він відмовився скоритися смерті. Може, це було й божевілля, але, потрапивши в лабеті смерті, він кинув їй виклик і відмовився помирати.

Він заплющив очі й доклав усіх сил, щоб зосередитись. Вирішив будь-що відігнати млість, яка заливала його єство, наче хвилі припливу. Ця убивча млість, неначе море, підійма-

ючись усе вище й вище, поступово затоплювала свідомість. Іноді він поринав із головою і, відчайдушно борсаючись, силкувався виринути із забуття, але якась дивовижна сила будила його волю і допомагала йому випірнути на поверхню.

Він лежав нерухомо на спині, дослухався до хрипкого дихання хворого вовка, який підступав до нього все ближче. Воно ставало дедалі чутніше, час тягнувся нескінченно довго, а він не ворухився. Ось вовк засопів біля самого вуха. Шорсткий сухий язик тернув його по щоці, мов рашпілем¹. Він миттю випростав руки – принаймні хотів їх випростати. Пальці зімкнулись, мов пазури, але нічого не схопили. Для швидких упевнених рухів потрібна сила, а її йому бракувало.

Вовкове терпіння було незмірним, однаке саме таким незмірним було й терпіння людини. Пів дня він пролежав нерухомо, борючись із запамороченням і чигаючи на звіра, який хотів ним пожитися й яким він жадав пожитися сам. Вряди-годи через нього перекочувались хвили млості, він бачив довгі сни, але увесь час він чекав, що почує хрипке дихання і його лизне шорсткий язик.

Дихання він не почув, але спроквола пробудився, відчувши, як шорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулись, потім здавили руку дужче, вовк зібрав усю силу, намагаючись устроїти зуби в поживу, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелепу. І поки вовк кволо пручався, а рука кволо тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвилин через п'ять чоловік усією вагою навалився на вовка.

Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло пів години, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув.

На китобійному судні «Бедфорд» було кілька вчених – учасників наукової експедиції. З палуби вони помітили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. Годі було визначити, що то за звір, отож, як справжні дослідники, вони сіли у вельбот² і попливли до берега роздивитися зблизька.

¹ **Рашпіль** – великий напилек із рідко розміщеними великими зубцями.

² **Вельбот** – веслова морська шлюпка із загостреними носом і кормом.

То була й справді жива істота, у якій важко було впізнати людину: сліпа й безтямна, вона звивалась на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалася марно, майже не посуваючись уперед, але була вперта – корчилась, крутилася і за годину пролазила футів із двадцять.

Через три тижні, лежачи на койці в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий та що йому довелося зазнати. Він також мимрив щось про матір, про сонячну південну Каліфорнію, про будиночок посеред помаранчевого гаю, обсаджений квітами.

За кілька днів він уже сидів за столом і обідав з ученими й корабельними офіцерами. Але його не полишав страх голоду. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, котрі сиділи за столом. Він розпитував усіх про запаси продуктів. Його заспокоювали, однак він нікому не вірив і нишком заглядав у комору, щоб пересвідчитися на власні очі. Люди помітили, що він гладшає з кожним днем. Учені зменшили йому пайку, а проте він круглішав. І коли вчені почали стежити за ним, то побачили, як після сніданку він просив у матросів сухарі. Чоловік пожадливо дивився на сухарі, як на те золото, і ховав за пазуху. Нишком обстежили його койку. Весь матрац був напханий сухарями. Просто він хотів убезпечити себе від голоду.

Вчені сказали, що це минеться; воно й справді минулося, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франциско.

Переклад з англійської Петра Соколовського

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який колір переважає в описах природи? Чому? Які відчуття в героя формує картина природи?
2. Чим, на вашу думку, керувався Білл, коли залишив товариша в біді? Що для нього дорожче: дружба, життя людини чи золото? Як ви оцінюєте цей вчинок?
3. У природі завжди виживає сильніший. Чому автор показує, що фізично сильніший Білл усе-таки загинув, а врятувався скалічений і безпомічний невідомий?
4. Опишіть стан героя, розкритий такою художньою деталлю: «Товариш дивився йому вслід, і, хоч його обличчя ніяк не пожвавилось, очі засвітилися тугою пораненого оленя»?

5. Чому жодного разу оповідач не називає імені головного героя твору?
6. Із чим золотошукач порівнює шматок хліба наприкінці твору? Як цей образ перегукується з образом «хліба, що тамує голод» з повісті про Міо?
7. Чому в мареннях хворого золотошукача на кораблі хліб асоціюється саме із золотом? Як ви розумієте таке порівняння?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Простежте за картою маршрут подорожі золотошукача. Вирахуйте, яку відстань подолав герой, щоб знайти золото, а яку – щоб повернутися додому. Чому автор показує нам лише кілька останніх днів його подорожі?

2. Складіть репортаж про порятунок золотошукача або про його повернення додому.
3. Визначте риси характеру персонажа та цінності, які він сповідує, на основі його вчинків. Занотуйте до таблиці результати дослідження.

Риса характеру і цінності життя	Життєва ситуація
	Не вірить, що Білл покинув його напризволяще
	Позбавляється тяжко заробленого золота
	Не бере Біллового золота, не смоче його кісток
	Розмірковує: «Оце тобі життя! Марна перебіжна мить...»
	Протистоїть хворому вовкові
	З останніх сил повзе вперед, до корабля

4. Напишіть твір-мініатюру або есе на одну з тем.
 - А. «Що таке любов до життя?»
 - Б. «Що таке справжня дружба?»

Анна Гавальда. «35 кіло надії»

Усі книги Анни Гавальди – щемливі історії про зусилля над собою заради тих, кого любиш, про формування характерів, про необхідність підтримки у випробуваннях та повагу до найголовнішого в людині – до її душі й серця. Дізнайтеся з матеріалу підручника, про що мріяла письменниця, про що мріє герой її повісті «35 кіло надії» і що може зробити людину щасливою.

Анна Гавальда

Анна Гавальда народилась 1970 року в невеликому французькому місті Булонь-Біанкур. У дитинстві вона була страшенною фантазеркою, і це допомагало їй добре вчитися в коледжі. Вона обожнювала писати твори, і майже всі її роботи вчителі зачитували класу як зразок. Анна хотіла закінчити ще й ліцей, щоб отримати шанс вступити до університету. Коли дівчинці виповнилося чотирнадцять, її батьки розлучилися. Тож їй разом із сестричкою і двома братами довелося кілька років пожити під опікою своєї тітоньки, яка й сама в дружній родині виховувала 13 власних дітей. Звісно, батьки оплачували всі витрати тітоньки на дітей, поки вони вчилися в школі, але щоб навчатися в університеті, Анні довелося працювати після занять офіціанткою, касиркою... Спілкування з різними людьми, почуті історії, отриманий у цей час досвід та

■ Наскільки почуття надії важливе в людському житті?

■ Герой повісті каже, що в ньому 35 кіло надії. Чи лише про вагу тут ідеться?

■ Чи можливе для вас «неможливе»? Про що ви мрієте і скільки «заважить» ваша мрія і ваша надія?

Анна Гавальда. 2010

Мені взагалі нічого не хотілося, окрім неможливого.

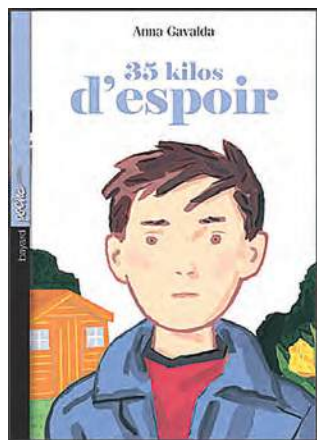
Анна Гавальда

враження знадобляться майбутній письменниці пізніше як матеріал для книг.

Анна Гавальда живе скромно і не любить популярності, вважає, що це шкодить і родині, і творчості. Вона оселилась у тихому містечку Мелен у годині їзди від Парижа. Щодня вона виділяє три години, щоб писати для міжнародного журналу «Elle». Більшість часу витрачає на головне – спілкування із сином і донькою.

Книга «35 кіло надії» – поки що єдиний твір авторки, адресований одночасно і дорослим, і дітям. Анна Гавальда розповіла, що до створення повісті «35 кіло надії» підштовхнула історія, яка трапилася з нею в роки вчителювання. Один з її учнів не міг впоратися із завданнями, і вона спочатку тиснула на нього, вважала нездарою, який зовсім не має терпіння щось робити. А потім він приніс на урок власноруч змайстровану модель знаменитого корабля «Титанік». Це вразило Анну, бо для виготовлення моделі потрібно було більше терпіння, старанності й копіткої праці, ніж для письмової вправи з мови. Похваливши хлопчину, вчителька поставила йому високу оцінку. Потім вона влаштувала в школі виставку його робіт. І найгірший учень отримав визнання. Він навіть став краще вчитися.

Книгу «35 кіло надії» письменниця написала на честь того хлопчика й усіх тих дітей, які з певних причин не можуть бути успішними в навчанні, хоча водночас є прекрасними і добрими людьми. Анна Гавальда хоче, щоб її книга додавала кожній дитині віри в себе і сили досягти задуманого.

▲ Обкладинка книги.
Художник Фредерик
Ребена

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яким був шлях Анни Гавальди до письменства? Які риси характеру допомагали Анні долати перешкоди в житті?
2. Чому письменниця не хоче привертати до себе уваги і бути зірковою особистістю?
3. Чи зацікавила вас повість «35 кіло надії»? Чим саме? Кому зі своїх друзів або знайомих ви б радили її прочитати? Чому?

35 КІЛО НАДІЇ

(уривки)

Моєму дідусеві і Марі Тондельє

Я ненавиджу школу.

Я ненавиджу її понад усе.

Бо це найгірше місце на світі.

Вона перетворила моє життя на пекло.

До трьох років, скажу впевнено, я жив щасливо.

Я не дуже це пам'ятаю, але, як мені згадується, все було добре. Я грався, по десяти разів переглядав мультик про маленьке буре ведмежа, малював і вигадував безліч пригод для свого улюбленця – плюшевого

щеняти Гродуду. Мама розповідала, що я сидів у своїй кімнаті годинами і безупинно розмовляв, нібито сам із собою. Із цього я і виснував: напевно, я був щасливим.

Тоді, дитиною, я всіх любив і вважав, що мене теж усі люблять. А потім, як мені виповнилося три роки і п'ять місяців, раптом – бац! – школа! *

■ Прочитайте перші 5 рядків. Що дає графічна будова початку твору сходинками для розуміння зображеної ситуації?

■ Які почуття вони у вас викликають? Спрогнозуйте наступні події твору.

* Шкільна освіта у Франції має кілька рівнів. Перший – «материнська школа» – для дітей 2–6 років. У 4 роки дітей учать спілкуватися, малювати, ліпити тощо. Дітей 5–6 років готують до читання, лічби, письма. Другий – молодша школа, де навчають дітей з 6 до 10 років. Третій – коледж (наша середня школа), де навчаються 4 роки, від 6-го до 3-го класу (назви класів у Франції йдуть у зворотному порядку). По закінченні його школярі складають державний випускний іспит та отримують атестат. Завершує середню освіту ліцей: тут протягом 3 років навчаються кращі учні і готуються до вступу в університет.

Першого дня вранці я нібито й тішився із цього. Батьки товкли мені все літо: «Тобі пощастило, любий, ти підеш до школи! Поглянь на цей новенький наплічник. Ти підеш до дуже прекрасної школи». Ну, і все таке... Вони казали, я зовсім не плакав. (Я дуже допитливий: мабуть, у мене було бажання побачити, які там іграшки і чи є «Лего»...) Словом,

перед обідом я повернувся цілком задоволений, поїв і побіг до себе розповісти Гродуду, що ж цікавого бачив у школі.

Якби тоді я знав, то як слід смакував би останніми хвилинами щастя, бо відразу після цього життя моє пішло шкереберть.

– Ходімо, – сказала мама.

– Куди?

– Як куди... До школи!

– Ні.

– Що означає «ні»?

– Я більше туди не піду.

– Ось як? Чому ж?

– З мене досить. Бачив я цю школу, мені там нецікаво. У мене багато справ і вдома. Я обіцяв Гродуду зробити йому таку машинку, щоб шукати кісточки, бо їх він багато зарив під моїм ліжком, а знайти не може. Тож ніколи мені в школу ходити.

Мама присіла переді мною навпочіпки. А я захитав головою. Вона почала мене умовляти, і я заплакав. Вона підняла мене на руки, і я зарепетував. Тоді вона ляснула мене по обличчю.

Вперше в моєму житті.

Ось так.

Ось тобі і школа.

Це був початок кошмару.

Я мільйон разів чув, як батьки розповідали цю історію. Своїм друзям, вихователям, учителям, психологам, логопедам і консультанту з профорієнтації¹. І щоразу, як я це чую, я згадую, що той детектор кісточок для Гродуду я так і не сконструював.

А зараз мені тринадцять років, і я учень шостого класу. Так, і сам знаю, щось тут не те. Не рахуйте на пальцях, я зараз поясню. Двічі мене залишали на другий рік: в початковій школі – у другому класі, і ось тепер – у шостому.

Через цю школу вдома вічні сварки. Уявіть собі: мама заливається сльозами, а батько ганить мене на весь голос, або навпаки – мама криком кричить, а батько гнівається

■ Чим важливий цей епізод для розуміння нелюбові героя до школи? Чи свідчить це, що він має сформовані уявлення про добро і зло, почуття власної гідності?

¹ Консультант з профорієнтації – працівник, що досліджує особливості, здібності, інтереси людини, допомагає їй самовизначитися, обрати справу життя і мотивує рухатися вперед.

мовчки. Мені важко, як вони такі, та що я вдію? Ну що їм скажеш? Нічого. Я не можу нічого їм сказати, бо як відкрию рота, стане ще гірше. А вони мені товчуть одне і те ж, мов ті папуги: «Учись!», «Учись!», «Учись!», «Учись!», «Учись!».

Та розумію я, розумію. Не такий вже я нетямущий. Я б і радий добре вчитися, та не вдається. Прикро, але шкільна наука для мене як китайська грамота. Все, що там кажуть, я в одне вухо впускаю, а в друге випускаю.

Водили мене до мільйона лікарів, перевірили очі, вуха, навіть мозок. Часу стільки змарнували, а висновок ось такий: у мене порушена концентрація уваги. Очманіти можна! Я й сам знаю, що зі мною, може б, про це і мене якось спитали. У мене все нормально. Жодних проблем! Просто мені в школі нецікаво. Зрозумійте ж: не – ці – ка – во. Ото й усе.

Добре мені було в школі тільки один рік – у старшій підготовчій групі, з вихователькою Марі. Я її ніколи не забуду.

Я думаю, що Марі стала працювати в школі, щоб займатися улюбленими справами, тобто поратися з рукоділлям і майструвати всілякі речі. Я її одразу полюбив. З першого ж дня. Вона носила одяг, який сама шила, светри, які сама в'язала, і прикраси, які сама створювала. Не було й дня, коли б ми не приносили що-небудь додому: їжачка з пап'є-маше, кошения з пляшечки для молока, мишку з горіхової шкаралупки, вітрячки, малюнки, аплікації... Оце була вихователька – ми у неї залюбки працювали не тільки перед Днем матері. Вона казала, що *не марно пройшов той день, коли своїми руками щось зробив*.

Нині я підозрюю, що цей рік щастя і є початком усіх моїх нещасть, адже тоді я зрозумів одну дуже просту річ: найцікавіша річ на світі – це мої руки, і те, що вони здатні змайструвати.

Іще скажу про Марі: я добре знаю, чим їй зобов'язаний. Майже належною успішністю – ось чим.

Марі зрозуміла, що хлопчик може заплакати, коли на нього тиснути, що він майже нічого не запам'ятовує, що соромиться інших людей. І він із вдячності зробив їй подарунок в останній день навчання – неймовірну підставку під олівці. Марі була зворушена і теж мала для хлопчика подарунок – грубеньку книгу, щоб він навчився читати.

Удома я попросив маму прочитати мені назву книги. Вона поклала цю товсту книгу собі на коліна і сказала:

– «1000 справ для умілих рученья». О-ля-ля, це скільки ж усякого мотлоху надалі!

Пані Даре я незлюбив. Не міг терпіти її голос, її манеру кривлятися, її бажання виділяти любимчиків. І все-таки навчився читати, бо дуже хотів змайструвати бегемота із коробочки для яєць зі сторінки 124.

У моїй характеристиці успішності Марі написала: «У цього хлопчика голова, як решето, золоті руки і величезне серце (ось так!). Якщо постаратися, з нього будуть люди».

Вперше і востаннє за все моє життя працівник освіти сказав про мене добре слово.

Як би там не було, а я знаю багато людей, яким не подобається вчитися. Ось ви, коли я спитаю: «Любите школу?» – як відповісте? Покрутите головою: звісно ж, ні. Хіба що суперпідлизи скажуть «так» або «ботани», які й справді вподобали ходити щодня, щоб перевіряти свої здібності. Але мова не про них... Хто насправді школу любить? Та ніхто. А хто дійсно її ненавидить? Мало хто. Мало, але вони такі, як я: їх називають «ледацюгами», «телепнями», а у них від школи постійно ние в животі.

Я прокидаюсь за годину до будильника, а то й раніше. І весь цей час лежу, і відчуваю біль у животі, як він нарастає, нарастає... Тоді, коли вже треба вставати, мене нудить так, ніби я на палубі корабля у відкритому морі. Сніданок – то мука. Насправді я взагалі не можу їсти, але мама завжди стоїть над душою, і доводиться запихати в себе тости. В автобусі біль у животі перетворюється на тверду грудку. Коли я зустрічаю друзів і ми говоримо, наприклад, про «Зельду»¹, тоді трохи відпускає, і грудка зменшується, але коли я один – вона душить мене. Та найгірше, коли я приходжу на шкільне подвір'я – запах школи робить мене дуже хворим.

Близько четвертої години клубок болю починає танути і повністю зникає, коли

■ Зверніть увагу на художню деталь – згадку про популярну відеогру. Як вона несподівано характеризує Грегуара?

■ Як ви вважаєте, чому школа викликає у хлопчини такі неприємні відчуття?

■ Чому виник «розрив світів», у яких живе герой: школа – своя кімната (не свій дім)?

¹ «Легенда про Зельду» – серія популярних відеоігр компанії Nintendo, яка поєднує рольову гру, квест і головоломки, тож гравець має весь час обмірковувати усі свої наступні кроки.

опиняюсь у своїй кімнаті. Неприємні відчуття в животі повертаються, коли батьки приходять додому і починають розпитувати, як минув день, ритися в моєму портфелі, щоб перевірити мій щоденник, але вже не так сильно, бо я вже звик до їхніх скандалів.

Збрехав, звісно. Зовсім я не звик. Удома вічні скандали, і мені не вдається їх уникати. Це дуже боляче.

Оскільки мої батьки зносити одне одного не можуть, їм потрібно вдосталь посваритися щовечора, і якщо вони не знають, із чого почати, то ось я і мої паскудні оцінки як зручний привід.

Обридло, як мені це обридло...

Все це так спротивилось, що ви уявити собі не можете.

У ці хвилини я затуляю вуха і намагаюся думати тільки про те, що майструю: космічний корабель для «Зоряних війн» із набору «LEGO», або прилад для видавлювання зубної пастки, чи гігантську піраміду із дерев'яного конструктора «Kaplas» та багато чого іншого. Потім починаються тортури уроками. Коли зі мною уроки робить мама, завжди все закінчується її плачем. Якщо батько – плакати доводиться мені.

Усе це я вам просто розповідаю. А то ви ще подумаете, що мої батьки – якась наволоч, знущаються та гноблять мене. Та ні, вони в мене класні, просто класні. Вони нормальні. Батьки як батьки. А вся колотнеча через школу. Я, до речі, через це весь минулий рік записував у щоденник тільки половину завдань – щоб поменше було цих трагедій і сліз щовечора. Не міг я виставляти батьків на посміх. Че'слово, це єдина причина. Але я не сказав про це директорці, коли заливався сльозами в її кабінеті. Це тупо. Жахливо тупо.

Зрештою, я добре зробив, що втримав язик за зубами. Що вона могла зрозуміти, ця пихата індичка? Нічого. Все одно вона мене відрахувала зі школи наступного місяця.

Грегуара відраховували через фізкультуру. Занять спортом він не любив, вважав себе слабаком і жартував, що він і татами – речі несумісні. Але пані Берлюрон напосідала.

Щойно я ступив уперед, усі вже гигикали. Але цього разу не насміхалися з моєї незграбності, а потішалися з мого безглузлого вигляду. Я забув удома свій спортивний одяг уже втретє за чверть, і попросив Бенжамена позичити мені братову форму, щоб мене не залишили після уроків. Я тільки не

знав, що Бенжаменів брат був клоном ¹ Зеленого Велетня ², зростом метр дев'яносто...

І ось я виходжу перевальцем у формі розміру XXL і кросівках сорок п'ятого розміру. Чи треба казати, що це був успіх...

– Що це за вигляд? – заверещала Берлюрониха.

Я вдав із себе дурника, мені це неважко, і сказав:

– Е-е, самому невтямки, пані вчителько, минулого тижня все було гаразд... Не розумію, чого раптом...

Вона начебто почала злитися:

– Зробіть подвійний перекид вперед, ноги разом.

Я зробив перший невдалий перекид і загубив кросівок. Почув, як усі регочуть, і, щоб розвеселити їх ще більше, виконав наступний перекид, ухитрившись запустити другий кросівок у стелю.

Коли я піднявся, було видно труси, бо штани сповзли. Пані Берлюрон стала бурякова, а хлопці з мого класу аж конали від сміху. Почути цей сміх для мене було знаком долі, бо наді мною не глузували, сміялися класно, як у цирку. Після цього уроку я вирішив, що буду клоуном-гімнастом. Берлюронським блазнем. Почути людей, котрі сміються завдяки тобі, – це настільки приємно, це як залежність: чим більше вони веселяться, тим більше хочеться їх смішити.

Пані Берлюрон так часто залишала мене після уроків, що вже місця для нових записів у моєму щоденнику не вистачало. Урешті мене відрахували через це, але я не жалкую ні про що. Завдяки їй я почувався в школі трошки щасливішим, і хоч щось для людей зробив корисне.

А відрахували мене через коня. Найцікавіше, що того разу чи не вперше я зовсім не випендюрався. Треба було перестрибнути через цю товсту штуку, обтягнуту шкірою, вхопившись за ручки, а коли настала моя черга, я недостибнув, і мені стало так боляче... Звичайно, усі подумали, що я

■ Прослідкуйте, як проходять Ґрегуарові заняття спортом. Чому він схиляється до клоунади на уроках, яку мету переслідує?

■ Як авторка показує, що Ґрегуару властива самоіронія? Навіщо вона детально це описує?

■ Як і чому змінюється ставлення однокласників до героя?

¹ Клон – (у переносному значенні) двійник, точна копія іншої постаті.

² Зелений Велетень, або Шрек, – персонаж казкової повісті Вільяма Стейга «Шрек», за мотивами якої знято цикл відомих мультфільмів.

прикидаюся, виючи «У-у-у-й-і-і-і-і!», щоб їх розсмішити, а Берлюрониха потягла мене одразу до директорки.

Я склався навпіл від жахливого болю, але не плакав. Не дочекаються.

Батьки теж не повірили Ґреґуару. Але хлопчик відчув, що переміг, коли вони перестали кричати одне на одного.

Коли мене нарешті відпустили в мою кімнату, я зачинив двері й сів на підлогу. А потім сказав собі: «Маєш вибір. Або ти ляжеш у ліжку і заплачеш, бо є привід: ти нездара і твоє життя нічого не варте, а коли ти помреш, усім стане краще. Або ти піднімешся і щось змайструєш». Того вечора я створив чудовисько з дріб'язку, підібраного на будівництві, і назвав його Страшнючка-Берлючка. І мені стало легше.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яке ставлення Ґреґуара до школи, навчання загалом? Як ви гадаєте, чому авторка порушує цю тему?
2. Чи згодні ви з педагогічною характеристикою, яку дала Ґреґуарові вихователька Марі? Відповідь обґрунтуйте.
3. Головний герой одночасно є оповідачем. Чому він не розповідає про всі роки навчання детально, а зосереджується на окремих моментах? Виділіть ці епізоди і дайте їм назву, ніби це самостійні оповідання.
4. Як ви вважаєте, чи легко вчителеві працювати в класі, де є такі діти, як Ґреґуар? Чи справедливо вони його карали, пишучи догани в щоденнику, залишаючи його після уроків? Що б ви зробили на місці вчителя, як намагалися б іншими способами покращити його успіхи, чим допомогти?
5. Поясніть (від особи персонажа), що дали витівки і роль клоуна йому, учительці фізкультури, директорці, однокласникам.
6. Чи вважає авторка родину найбільшою цінністю? Як вона розкриває цю тему на сторінках повісті?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте повість до кінця. Заповніть у зошиті таблицю «Шлях Ґреґуара до здійснення мрії».

<i>Заклад освіти</i>	<i>Учителі, їхнє ставлення до Ґреґуара</i>	<i>Перемоги і поразки</i>	<i>Психологічний стан</i>
Дитсадок. Старша група			Щасливий, майструє іграшки, любить Марі
Молодша школа	Пані Даре	Навчився читати, ...	
Середня школа (коледж)			Похмурий, часто плаче...

* * *

Єдиний, хто мене тоді втішав – мій дідусь. Воно й не дивно, бо дідусь, дід Леон, завжди мене втішав: ще як я під стіл пішки ходив, він пускав мене до своєї майстерні. Майстерня діда Леона – це все моє життя. Моя схованка, мій притулок, і моя печера Алі-Баби.

Коли бабуся починає нас трохи діставати, дідусь нахилиється і шепоче мені на вухо:

– Що, Ґреґуаре, чи не прогулятися нам з тобою в Леоненд?

І ми потихеньку вшиваємося під бабусині кпини:

– Давай, давай! Тумань голову дитині...

А дід здвигує плечима і відповідає:

– Шарлотто, я тебе прошу. Ми з Ґреґуаром усамітнимосся, нам треба спокійно подумати.

– А про що це ви будете думати, можна дізнатися?

– Я – про своє минуле життя, а Ґреґуар – про своє майбутнє.

Бабуся відвертається, буркотливо додає, що краще б їй глухою бути, ніж чути таке. На що дід завжди відповідає:

– Серденько моє, ти й зараз глуха.

■ У чому полягає «глухота» бабусі? Що дід Леон їй цим хоче сказати? Чого вона не може почути?

■ Випишіть у зошит усі означення, якими оповідач створює образ улюбленого Ґреґуарового місця. Поясніть, чим воно важливе для хлопчика.

У мого діда Леона так само сверблять руки до майстрування, тільки в нього ще й голова тямуща. У школі він був відмінником, першим у класі з усіх предметів, і, між іншим, зізнався мені, що в руках підручника не тримав у вихідні («Чому? Та просто не хотів, он як»). Він був першим з математики, з французької, з англійської, з історії – з усіх предметів, це правда! У сімнадцять років він вступив до Вищої політехнічної школи, а це, до речі, університет у Франції, де найскладніше вчитися. А потім він зводив грандіозні об'єкти: мости, транспортні розв'язки, тунелі, грєблі.

Дідова майстерня – це місце, де я почуваюсь найкраще у світі. Здавалось би, нічого особливого: халупа з дощок і заліза вглибині садка, взимку в ній холодно, влітку – спекотно. Я намагаюся забігати туди якомога частіше. Щоб змайструвати щось, позичити інструменти або дощину, подивитись, як працює мій дідусь Леон (зараз йому замовили меблі для ресторану), спитати поради чи просто посидіти з ним. Мені все тут подобається, це моє улюблене місце. Пам'ятаєте, я вам розповідав про запах школи, від якого мене нудило; а тут – навпаки: коли я заходжу до цього захищеного сарайчика, дихаю на повні груди запахом щастя. Пахне мастилом, гарячим паяльником і розплавленим припоєм¹, клеєм, тютюном і багато чим іншим. Оце запах! Я давно вирішив, що коли-небудь знайду спосіб зібрати ці приголомшливі пахоці, створю парфуми і назву їх «Одекажеві»².

Щоб вдихати аромат, коли в житті стається щось гидке.

Коли я вперше залишився на другий рік у тому ж класі, дідусь Леон посадив мене на коліна і розповів казку про зайця і черепаху. Я дуже добре пам'ятаю, як сидів, притиснувшись до нього, і слухав його неймовірно лагідний голос.

– Ось бачиш, мій друже, ніхто на перегонах не поставив би жодної копійки на цю нещасну черепаху, надто вона

¹ Припій – матеріал, що застосовується під час паяння для з'єднання металевих деталей.

² «Одекажеві» – французькою «Вода з майстерні».

повільна... І все-таки вона виграла... А знаєш, чому вона перемогла? Бо черепаха молодчина: наполеглива і працелюбна. Грегуаре, ти теж такий... Я знаю. Бачив тебе за роботою. Бачив, як ти годинами сидиш у холодній майстерні, коли шліфуєш дощечку чи розфарбовуєш свої макети... Ти для мене, як ця черепаха.

– Але нам ніколи в школі не пропонують шліфувати! – відповів я схлипуючи. – Нам задають тільки ті штуки, які в мене не виходять!

А коли дід дізнався про шостий клас, розмова була зовсім іншою. Я прийшов до нього, як зазвичай, і він не відповів на моє вітання. Ми мовчки поїли, і після кави він продовжив сидіти, ніби й не збирався нікуди.

Дідусь говорив Грегуарові дуже неприємні, але, як він потім зрозумів, правильні речі.

■ Із монологу діда сформулюйте і оформте у цікавій формі життєві поради і настанови.

– Ти ж не такий тупий, яким тебе вважають! Чи такий? – він говорив зі мною суворо.

– Такий.

– Ох, як це мене дратує! Звичайно, легше собі сказати, що ти нездара, і нічого далі не робити! Ще б пак, я такий зроду! Це ж вирок собі! А далі що? Які твої плани на майбутнє? Залишишся на другий рік у п'ятому, четвертому¹ класах, і якщо пощастить, то свідоцтво про освіту отримаєш у тридцять років!

Я теребив край диванної подушки, не сміючи підвести очей.

– Ні, правда, не розумію тебе. Словом, так, на старого Леона більше не розраховуй. Я люблю людей, які готові до відповідальності за своє життя, готові добиватися мети. Не терплю ледарів, які тільки і можуть що плакатися і яких виганяють зі школи за погану дисципліну! У голові не вкладається! Браво! Лобуряка і другорічник! Красива картина! З цим і вітаю! А я завжди тебе захищав... Завжди! Твоїм батькам говорив, що в тебе вірю, виправдовував тебе, та іще й підтримував! Ось що я тобі скажу, мій друже: *нещасним бути легше, ніж щасливим*, а я, чуєш, не люблю людей, які

¹ Нагадаємо, що у французькому коледжі класи рахують у зворотному порядку.

шукають легкого хліба чи йдуть битим шляхом. Не терплю скигліїв! Будь щасливий, дідько б тебе вхопив! Роби що-небудь, щоб стати щасливим!

Він так на мене кричав, що аж почав кашляти. Прибігла бабуса, а я тихенько вислизнув у сад.

Ґреґуар пішов до улюбленої майстерні, щоб подумати, як хоч чогось досягти в житті. Він відчував камінь на серці, але не знав, як діяти, і на-шкрябав щось на верстаті.

Удома скандали були довгими, ніж раніше, батьки ніяк не могли знайти новий коледж для Ґреґуара. Це його гнітило, він старався стати непомітним. Ґреґуар цілими днями сидів удома, дивився телевізор, читав комікси, збирав головоломку на 5000 деталей. А коли ці заняття набридли, він змайстрував для мами таку прасувальну дошку, щоб можна було прасувати сидячи. І прилаштував міцну підставку для праски замість старої зламаної. Ще розібрав, вичистив бруд і зібрав назад по гвинтику газонокосарку. Хоча батько вважав, що це безнадійна справа і тільки майстри можуть її відремонтувати, косарка завелась з пів оберта.

Того вечора дихалося трохи легше. Мама, щоб віддячити, приготувала мені гарячі бутерброди із шинкою і сиром – мою улюблену страву, а батько не вмикав телевізора.

Він і заговорив першим.

– Бачиш, синку, нас виводить із терпцю те, що ти все ж здібний хлопець... Чим ми можемо тобі допомогти? Школу ти не любиш – це факт. Але до шістнадцяти років від школи нікуди не дінешся, це ти знаєш?

Я кивнув.

– Виходить замкнуте коло: чим гірше ти вчишся, тим більше ненавидиш школу, а чим більше ти її ненавидиш, тим гірше вчишся... Як думаєш із нього вийти?

– Почекаю, поки мені виповниться шістнадцять років, і піду працювати.

– Розміряться! Хто тебе візьме?

– Ніхто, я це знаю, я буду винаходити всякі штуки, і сам їх виготовляти. Багато грошей мені на прожиття не треба.

– Ось це ти даремно! Звичайно, не обов'язково бути багатшим за дядька Скруджа¹ із коміксів, але грошей тобі треба

¹ Скрудж МакДак (дядько Скрудж) – персонаж американського мультфільму «Качині історії» та серії коміксів за його сюжетом. У Франції більш відомий як дядечко Пікса.

буде більше, ніж ти думаєш. Доведеться ж купувати інструменти, майстерню, вантажівку... хіба я знаю, що іще! Добре, обличмо цю тему, зараз не про гроші йдеться. Поговоримо краще про твоє навчання... Ґреґуаре, не кривись, подивись на мене, будь ласка. Нічого у тебе не вийде без мінімуму знань. Уяви собі, що ти винайшов щось дивовижне. Його ж треба запатентувати, чи не так? І заповнити документи, до речі, грамотно... Зрештою, не приносять винахід просто так? Потрібні схеми, креслення, розрахунки, щоб тебе сприйняли серйозно. Інакше ти вплинеш – твій задум присвоїть хтось інший в одну мить.

– Ти думаєш?

– Я не думаю, я у цьому впевнений.

Це все мене спантеличило: я серцем відчував, що тато мав рацію.

– Знаєте, у мене вже є один винахід, який зможе забезпечити мене на все життя, і моїх дітей теж, і навіть вас...

– Про що йдеться? – запитала мама, усміхаючись.

– А ви таємницю зберігати вмієте?

– Так, – хором відповіли батьки.

Ґреґуар розповів про свій винахід: черевики із підборами, які знімаються, щоб ходити по горах. Батьки зацікавились, що це справді незвично і можна запропонувати спортивним магазинам. Хлопцеві було приємно, що його нарешті сприйняли всерйоз.

Але тато зіпсував це враження, коли додав:

– Тільки щоб заробити на своїх ідеях, доведеться посидіти тобі над математикою, інформатикою та економікою... Ось бачиш, ми знову повернулися до того ж, що я тобі казав...

Ґреґуар вирішив довести батькам і дідусю, що здатний самостійно заробити гроші. Він допоміг новим сусідам пану й пані Мартіно розчистити і виполоти сад. Пан Мартіно, помітивши Ґреґуарову працелюбність, вирішив дати йому підрібок. Вони взялися обдирати зі стін старі шпалери. Це було неймовірно важко, коли на вулиці 30 градусів спеки в тіні. Дід Леон зайшов спитати, як справи, і взявся допомагати сусіду з електрикою і водопроводом.

Усе літо вони поралися з ремонтом, і Ґреґуар навчився клеїти шпалери, допомагав дідусеві прокладати електричну проводку і перевіряти, чи є струм. Ця робота йому подобалась. За допомогу сусідам хлопець отримав 200 євро. Він заховав гроші в надійне місце і став обмірковувати, як їх найдоцільніше витратити.

Мама тим часом наполегливо шукала новий коледж для сина. Ґреґуар із цікавості перегортував тонни рекламних буклетів. Вони були яскраві, красиві, з усміхненими учнями за новенькими партами і, на думку хлопця, наскрізь брехливі. Ґреґуарові сподобався лише один, де учні не сиділи за партами, а чимось займалися, щось майстрували. Але це був технічний ліцей, і мама його забракувала. Закінчились пошуки тим, що батьки подали документи в єдиний коледж, де погодились прийняти Ґреґуара з його низькими оцінками.

Словом, пішов я в коледж Жан-Мулен.

Я видався не найстаршим у класі і навіть не найтупішим. На уроках я особливо не напружувався. Сидів у куточку, відмовчувався і старався не попастися здоровенним лобам-заводіякам. Про омріяну шкіряну куртку довелося забути: я б довго її тут не проносив... Мене більше не млоїло від запаху школи – з тої простої причини, що я ніби і не в школу ходив. Мені здавалося, я ходжу на майданчик для молодняка, де з ранку до вечора розважається дві тисячі звірят. Я впадав у сплячку. Жахався від того, як деякі однокласники розмовляли з учителями. Старався не висуватися. Рахував дні.

Батькам це не подобалось. Мама вважала, що Ґреґуар тупішає в цій школі з кожним днем. Вона дивувалась, чому в нього взагалі немає оцінок. А коли вона побачила, що однокласники Ґреґуара курили «травичку», заховавшись за рогом торгового центру, увечері знову був скандал. За взаємною згодою батьки вирішили відправити Ґреґуара в пансіон¹. Він зціпив зуби, а зранку подався до дідуся Леона. Дід попросив його пригвинтити петлі до дверцят, а тоді заговорив.

Він забрав із моїх рук стулку, яку я тримав, відклав її вбік і взяв мене за підборіддя, щоб я подивився на нього...

– Ґреґуаре, повір, я хочу тобі добра, адже це я підкинув твоїй мамі ту ідею з пансіоном... Не дивись на мене так. Для тебе ж буде краще на якийсь час поїхати, розвіятися, відчути щось нове. А то батьки на тебе напосілися. Ти ж їхній

¹ **Пансіон** – закрита школа з гуртожитком, де учні перебувають цілодобово.

єдиний син, усе, що у них у житті є, світло у віконці. Вони самі не розуміють, як шкодять тобі їхні завищені очікування. Так, не розуміють. І думаю, все там ще складніше... Їм би спочатку власні проблеми розв'язати, перш ніж на тебе накидатися. Я... Ні, ні, Грегуаре, ось цього не треба! Не треба, малий, я не хотів, щоб ти журився, я тільки хотів, щоб ти... Та що ж це таке, хай йому грець! Чекай-но, прибери руки, я сам сяду до тебе на коліна, такого великого! Ну не треба, не плач. Бо я сам заплачу...

– Я не плачу, дідусю, це просто вода ллється...

– Ох ти, мій малий, мій великий малий... Ну все, все. Заспокойся, давай заспокоїмося. Маємо доробити цю шафочку для Жозефа, ми ж хочемо посмакувати делікатесами... На, тримай викрутку.

Я витер шмарклі рукавом.

А потім, після довгого мовчання, коли я вже пригвинчував другі дверцята, дідусь додав:

– І ось іще що, наостанок, більше я з тобою про це говорити не буду. Це дуже важливо, що я хочу тобі сказати... Я хочу тобі сказати, що гризуться твої батьки не через тебе, ні. Причина в них самих і тільки в них. Ти не винен, ти зовсім не винен, чуєш? Зовсім ні до чого. Навіть якби ти був круглим відмінником і першим учнем у класі, вони все одно б гиркалися. Знайшовся б якийсь інший привід.

Коли Грегуар прийшов додому, батьки щось підраховували. Тато почав пояснювати, що все це робиться для Грегуарового блага, і що це так дороге, і що вони заради сина готові витратитися. Але хлопець відчув фальш у цих словах і про себе посміявся над цією удаваною щедрістю. Він перебив батька, що хоче навчатися в зовсім іншому місці. І показав батькам буклетик, де учні працювали за верстаком¹. Син сказав, що там і програму коледжа виконують. Батьків здивувало, звідки він це знає. Ще більше здивувала синова самотійність.

– Чому ти нам не розповів?

– Бо все одно нічого не вийде.

– Чому це не вийде?

– Тому що приймають по успішності, а в мене які оцінки? Моїм табелем тільки піч топити...

Батьки мовчали. Тато вивчав програму ліцею Граншан, а мама зітхала.

¹ Верста́к – робочий стіл для обробки виробів з різних матеріалів.

Грегуар «перегорів» і збайдужів, більше нічого не хотів: ані майструвати, ані думати, навіть ходити в дідову майстерню. Тупо дивився телевизор, і сам собі був огидний. Аж раптом зателефонував дід Леон, нагадав про обіцянку відвезти Жозефові шафку. Жозеф, дякуючи за роботу, пригостив їх по-королівському горою різної смакоти.

Висаджуючи мене біля дому, дід Леон повторив:

– Ну так зробиш, як домовилися?

– Угу.

– Начхай на помилки, на стиль, на свій паскудний почерк – на все начхай. Просто напиши, що в тебе на душі, пиши, що відчуваєш, добре?

– Угу...

Я сів за листа в той же вечір. Хоч дід і радив начхати, я все-таки порвав одинадцять чернеток. А лист таки був зовсім короткий...

Ось він, я переписав його для вас.

«Шановний директоре школи Граншан!

Я дуже хотів би вчитися у Вашій школі, але знаю, що це неможливо, тому що в мене дуже погана успішність.

Я бачив у рекламі Вашої школи, що у Вас є слюсарні і столярні майстерні, кабінет інформатики, теплиці і все таке.

Я думаю, що оцінки – не найважливіше в житті. По-моєму, має значення, чого ти в житті хочеш.

Мені хочеться вчитися у Вас, тому що в Граншані мені буде найкраще – так я думаю. Я не дуже гладкий, у мені 35 кіло надії.

Із найкращими побажаннями, Грегуар Дюбоск.

Р. S.¹ Я вперше в житті прошу до школи, сам не розумію, що це зі мною, мабуть, захворів.

Р. S. Посилаю Вам креслення машинки для очищення бананів, яку я сам зробив, коли мені було сім років».

Я перечитав листа, вийшло трохи дурнуватого, але в мене не стало терпіння переписувати в тринадцятий раз.

Уявив, з яким обличчям директор буде цей лист читати... «Звідки тільки взявся цей дурник?» – мабуть, подумає він,

¹ Р. S., **постскрипtum** – приписка до закінченого і підписаного листа (від лат. post scriptum — «після написаного»).

зімне листок і викине його в сміттєвий кошик. Надсилати лист уже не дуже хотілося, але відступати було нікуди, я ж обіцяв дідусеві.

Повертаючись зі школи, я кинув лист у поштову скриньку, а потім, коли сів обідати, переглянув ще раз буклетик і помітив, що директор був насправді директоркою! От осел! Це я так подумав про себе, закусивши зсередини щоку. Осел, тупак, потрійний ідіот!..

На превеликий подив Грегуара, його запросили пройти вступне тестування. Він узяв із собою підручники, щоб у потязі щось повторити, але звістка, що дідусь важко захворів, не давала йому спокою. Всю дорогу хлопець подумки переконував діда Леона не помирати, бо він усім потрібен. Грегуар хотів, щоб дідусь побачив, яким він виросте, щоб допомагав так само і його майбутнім дітям, і щоб вони полюбили чудовий запах майстерні.

У Граншані йому сподобалось. Старожили прийняли його по-доброму і надавали багато цінних порад.

Мені подобались їхні руки, всі в саднах і подряпинах, із чорнотою під нігтями. Хтось мене спитав, чому я тут.

– А мене більше нікуди не приймають.

Їм стало смішно.

– Зовсім нікуди?

– Зовсім.

– Навіть у школу для дурних?

– Так, – відповів я, – у школі для придурків сказали, що я погано вплину на інших учнів.

Один хлопець поплескав мене по спині:

– Наша людина!

Іспит відбувся в маленькій класній кімнаті. Видали товстий зошит із завданнями. Грегуар не зрозумів жодного завдання і мало не заплакав, відчув себе справді нетямущим. Але стримався, став заспокоювати себе.

Я НЕ ХОТІВ, розумієте?

І все-таки величезна сльоза, я не встиг її утримати,

■ Уважно прочитайте лист. Прокоментуйте, що в ньому було несподіваним, а що хлопець висловив невдало і непереконливо?

■ Спробуйте переписати лист, щоб формулювання були чіткішими.

■ Які сильні сторони цього листа? Що означає фраза «35 кіло надії»?

■ Прокоментуйте постскрипtum до листа. Чому Грегуар вважав це важливим?

капнула і розпливлася по сторінці зошита... Паскуда. Я з усіх сил зціпив зуби, але вже відчував, що не стримаюсь. Що греблю зараз прорве...

Надто довго я не дозволяв собі плакати і намагався просто не думати про дещо... але все одно колись прийде такий момент, коли все виплеснеться назовні, вся ця гидота, яку ви прагнете захвати в мізках чимдалі і найглибше...

І тут Грегуар почув голос діда. Дідусь підтримував його і навіть підказував, на що звернути увагу. Хлопець ніби спав наяву, але відчував себе зібраним і розкріпаченим одночасно. Рука писала ніби сама собою, а відповіді знаходились самі собою. Дуже дивне було відчуття – розмовляти зараз із дідом.

■ Як ви думаєте, це справді був дідусь чи героєві відповіді підказав його внутрішній голос?

■ Пригадайте міф про Геракла і прокоментуйте слово *церберка*.

■ Поміркуйте: якщо Грегуар знає навіть міфи, можливо, він інший, ніж його усі сприймають?

– Не розмовляйте із собою, юначе! – піднялася церберка, яка спостерігала за мною. – Працуйте мовчки. Щоб я вас не чула.

Я все уважно перечитав. П'ятдесят сім разів, а може, і більше. Коли вийшов у коридор, я прошепотів:

– Дід Леон, ти ще тут?

Відповіді не було.

У потязі на зворотному шляху я спробував іще раз. Та знову – абонент поза зоною.

Я побачив батьків на пероні і з їхнього вигляду зрозумів: щось сталося.

– Він помер? – закричав я. – Він помер, так?

– Ні, – сказала мама. – Він у комі¹.

– Давно?

– Зранку.

– Він отямиться?

Тато зморщив обличчя, а мама осіла і схопилася за мене, щоб не впасти.

Я так і не навідав діда в лікарні. Його ніхто не навідував. До нього не пускали, тому що будь-який мікроб міг його вбити. Зате я провідав бабусю і був вражений, коли її побачив, такою вона була маленькою і беззахисною. Непомітна, як

¹ **Ко́ма** – (медичний термін) стан організму, повна втрата свідомості.

мишка, її й не видно було в широкому синьому халаті. Я стояв посеред кухні дурень дурнем, а вона раптом сказала:

– Іди попрацюй трохи, Грегуаре. Запусти верстати. Візьми в руки інструменти. Погладь дошки. Поговори з ними усіма, запевни їх, що він скоро вернеться.

Бабуся беззвучно плакала.

Грегуар пробув у майстерні години три і виплакав усі сльози, що збиралися роками. Стало легше, і тоді він побачив свій минулий напис. «ДОПОМОЖИ МЕНІ», – було надряпано на верстаку.

У Граншан мене взяли. Але це вже не тішило. Я й радий був би поїхати, «розвіятися», як казав раніше дід Леон. Я зібрав речі в наплічник і навіть не озирнувся, закриваючи за собою двері своєї кімнати. Перед від'їздом я віддав мамі гроші, зароблені в пана Мартіно, щоб поклала на ощадний рахунок. Мені більше не хотілося їх витратити. Мені взагалі нічого не хотілось, крім неможливого. І я вже зрозумів, що не все в житті можна купити.

Хлопець не став першим учнем, швидше навпаки, але вчителі однаково його любили.

Гадаю, вся справа була в цьому, до мене добре ставилися через того мого листа. Всі знали, що я абсолютно нездарний, але наполегливий і старанний.

Зате з малювання і праці мені не було рівних. Особливо з праці. Я умів більше вчителя, чесне слово. Коли в когось на уроці щось не вдавалось, то одразу зверталися до мене. Спочатку пану Жугле це не сподобалось, а тепер він, як і його учні, постійно радиться зі мною. Прикольно.

Понад усе я ненавидів фізкультуру. У спорті я з дитячого садка нульовий, але тут це одразу впадало в око, тому що товариші підібралися міцні, спритні і любили цю справу. А в мене нічого не виходило: я ж не вмію ні бігати, ні стрибати, ні пірнати, ні ловити м'яч, а вже кидати його й готів...

Ні – чо – го. Абсолютний нуль. Порожнє місце.

Товариші незлобливо піджартувували наді мною.

– Ей, Дюбоск, – питалися, – коли ти вигадаш машинку для нарощування м'язів?

Або:

– Бережись! Стрибає Дюбоск, готуйте бинти!

Раз на тиждень телефонувала мама, цікавилась, як справи у школі. Але що було їй казати? Грегуара більше цікавив стан діда Леона, тривожило, що далі. Він би гори для діда звернув, та потрібно було тільки чекати.

Це було нестерпно. Він допоміг мені в найтяжчий момент, коли мені це вкрай було потрібно, а я що? Жодної з мене користі.

Так я вважав до того уроку фізкультури. Цього разу мене очікував канат із вузлами. Жах. Із шести років намагаюсь, але жодного разу мені не вдалося вилізти по ньому. Ніяк. Канат з вузлами – моя безкінечна ганьба.

Коли підійшла черга Грегуара, він вирішив, що здолає це заради свого діда.

На третьому вузлі я зрозумів, що більше не можу, але тільки міцніше зціпив зуби і напружив свої дохлі руки, повні сиркової маси. Четвертий вузол. П'ятий. Усе, не втримаюсь. Мені це не під силу. Ні, не можна, я ж обіцяв! Я хекнув і сильніше уперся ногами. Ні, все, не можу. Руки вже розмикалися. І тут я побачив хлопців – увесь клас стояв навколо стовпа, далеко внизу. Хтось крикнув:

– Тримайся, Дюбоск! Давай!

Довелося іще піднапружитися. Піт щипав очі, руки пашіли.

– Дю-боск! Дю-боск! Дю-боск! – скандували хлопці, підтримуючи мене.

«Дідусю, ось він я, дивись! Я посилаю тобі мою силу. Я посилаю тобі мою волю. Візьми їх. Візьми! Вони тобі потрібні. Того разу ти допоміг мені своїм знанням, а я допоможу тобі тим, що в мене є: візьми мою молодість, моє завзяття, моє дихання, мою силу... Візьми їх, дідусю! Візьми все... Будь ласка!»

Хлопець обдер гомілки до крові, не відчував ані рук, ані ніг, але таки схопився за вершину стовпа. Потім зіслизнув униз, як мішок. Момо і Самюель стали його качати. Відтоді він став рішучим і цілеспрямованим. Вечорами замість того, щоб дивитися з усіма телевизор, Грегуар уявляв, як іде десь далеко, через поля, ліси, села. Дихає повільно і глибоко. І просить дідуса дихати цим чистим повітрям, смакувати запахами землі й туману. Хлопець набирався сили, він торкався кори дерев і гладив сусідських коней. Просив дідуса взяти все це собі.

А потім якось подзвонила мама і сказала, що новини кепські, лікарі вирішили припинити лікування, бо воно нічого не дає.

Після цього мені на все стало наплювати. Життя мені остогидло. Без дідуся воно не мало сенсу.

Увечері, коли Ґрегуар уже спав, його розбудив старший хлопець і сказав, що якийсь дід в інвалідній колясці негайно добивається зустрічі з Ґрегуаром. Дід Леон чекав біля дверей їдальні, а з ним був хлопчина в білому халаті, який слідкував за крапельницею.

Мій дід, Великий Леон, сидів і усміхався мені.

Я так плакав, що навіть відповісти усмішкою не міг.

Він сказав:

– Застебни штани, друже, застудишся.

І тоді я всміхнувся.

Переклад з французької Ганни Ваннічної

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що пам'ятав Ґрегуар про своє дитинство до школи? Чому він вважав, що був щасливий? Чому школа розчарувала його?
2. Коли і чому становище Ґрегуара в класі змінилось на краще? Поясніть, чому Ґрегуар вирішив обрати роль блазня у своєму класі.
3. Зіставте, як велося герою в попередніх школах і технічному ліцеї. Зробіть висновок: у чому чи в кóму криється причина його нелюбові до школи?
4. Доберіть приклади (цитати), які підтверджують, що Ґрегуар – сильна особистість, яка уміє знаходити вихід із складних життєвих ситуацій. Доведіть, що він уміє аналізувати ситуацію, зроблені ним помилки, тобто розвивається.
5. Чим вабила хлопця дідова майстерня? Чому він називав її своєю печерою Алі-Баби? Чим було казкове це місце?
6. Поясніть реакцію Великого Леона на те, що онук став другорічником. Чому дідусь справді з розумінням поставився до першого випадку і набагато суворіше зреагував на другий?
7. Як герой сприйняв звістку про важкий стан Леона? Як він намагався йому допомогти? Як ви вважаєте, це спрацювало?
8. Чому дідусь є таким важливим для Ґрегуара?
9. Чому авторка залишає фінал відкритим? Яким його бачите ви?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Ґрегуар дуже любив комікси. Намалюйте мінікомікс за ключовими епізодами його життя. Доберіть підписи з тексту повісті.
2. У парах інсценізуйте розмови діда з онуком.
3. Напишіть есе про роль родини у вашому житті.

Крістіне Нестлінґер.

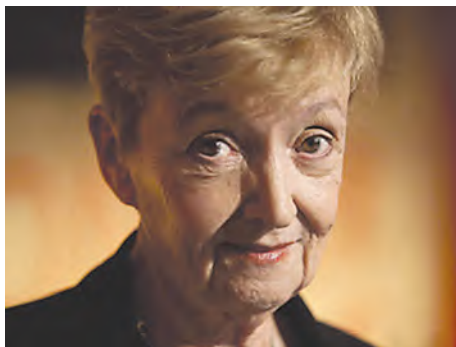
«Конрад, або Дитина з бляшанки»

Крістіне Нестлінґер вважала, що дорослим і дітям іноді важко зрозуміти одне одного. Чи допомагає прочитання її книжок розв'язанню цього питання?

Крістіне Нестлінґер

Австрійська письменниця Крістіне Нестлінґер (1936–2018) пригадувала, що була неслухняною і не дуже організованою дитиною, звісно, з погляду дорослих. Саму дівчинку влаштовувало те, як вона розпоряджалася своїм часом, які справи вважала головнішими, які книги читала. Донька годинникового майстра та виховательки дитсадка відкладала подаровані їй книги про «зразкових дівчаток» і вигадувала власні чудернацькі історії. У неї добре працювали уява та фантазія, а ще життєвий досвід, як на дитину, був досить серйозний. Маленькій Крістіне під час гітлерівської окупації Австрії довелося пережити голод, розруху та втрату рідних людей. Згодом вона писала, що на неї тоді нагнали великого жаху бомби, Гітлер та щури в підвалі, де вони переховувалися від обстрілів. Тисячі українських дітей добре розуміють австрійську письменницю, адже наша країна зазнала збройної агресії з боку російської армії.

Після війни Крістіне Нестлінґер пішла до гуманітарного класу гімназії. Вона дуже добре малювала, тому навчалася професії художника у Віденській Академії мистецтв. Потім Крістіне працювала книжковим ілюстратором, інколи писала статті для журналів і навіть не думала ставати

Крістіне Нестлінґер.
Фото. 1990-ті

Уміння читати та мислити –
тісно взаємопов'язані.

К. Нестлінґер

■ Чому письменниця вважала
уміння читати дуже важливим
для людини?

письменницею. Але все змінили діти, заради виховання яких Крістіне Нестлінґер залишила роботу.

Саме для своїх доньок Крістіани й Барбари вона малювала рудоволосу Фредеріку й придумувала цікаві оповідки про неслухняне дівчисько. Потім придбала друкарську машинку, аби все це записати. Машинка стояла на кухні, Крістіне друкувала сторінки своєї першої книги, поки готувалися обіди і вечері для родини. Вона навіть сама зробила до неї ілюстрації. Та видавці взяли тільки рукопис. Проба пера була успішною, наступного року Крістіне Нестлінґер видала ще одну книгу і вирішила всерйоз зайнятися письменством, поки дочки ходять до школи. Вона працювала по 10 годин на день, писала вірші, книжечки для малюків, казки, фантастичні й детективні твори. Героями її історій є звичайні сучасні діти, як ви або ті, що мешкають неподалік: сміливі й боязкі, товстуні й худорляві, веселі й нахабнуваті, з їхніми радіощами й негараздами, помилками та успіхами. Навіть вигаданих казкових персонажів письменниця силою уяви завжди переносила в реалії звичайного життя. Усі дитячі проблеми, на думку письменниці, через те, що є дорослі, які забули своє дитинство. Для неї важливо, щоб діти й дорослі, попри всі відмінності, любили одне одного. У її творах діти й дорослі завжди можуть порозумітися та стати справжніми друзями.

Крістіне Нестлінґер – одна з найцікавіших авторок сучасної дитячої літератури. Вона стала першим лауреатом Меморіальної премії імені Астрід Ліндґрен. Її твори відзначені багатьма літературними нагородами, найпрестижніша з яких – Медаль Ганса Крістіана Андерсена.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що спонукало Крістіне Нестлінґер вдатися до письменства?
2. Творчу долю якої відомої казкарки нагадує життєва історія австрійської письменниці?
3. Про що і про кого писала Крістіне Нестлінґер? Який із її творів зацікавив вас своєю назвою?
4. Створіть презентацію, колаж або лепбук про українські переклади творів Крістіне Нестлінґер, або про екранізації книг письменниці.
5. Спрогнозуйте, про що може йтися в історії про дитину з бляшанки.

КОНРАД, АБО ДИТИНА З БЛЯШАНКИ

(уривки)

Пані Берті Бартолотті озивалася сама до себе: «Дитино моя!». Так до неї зверталася її мати та чоловік, пан Бартолотті, який давно пішов від неї. Пані Бартолотті звикла виконувати доручення й накази лише після того, як почує «Дитино моя».

Скільки їй було років, пані Бартолотті нікому не казала, тому ніхто й не знав цього. І тому вона була різного віку. Її сусідка, старезна пані Маєр, казала: «Молода пані Бартолотті». Онук старезної пані Маєр, малий Міхі, казав: «Стара пані Бартолотті». А пан Егон, який продавав в аптеці порошки, свічки та креми й на лобі в якого від читання безлічі рецептів пролягли дві гіркі зморшки, казав, що Берті Бартолотті – жінка в розквіті сил. Він мав п'ятдесят п'ять років і приятелював із пані Бартолотті, яка ткала у місті найкращі килими. У Берті Бартолотті був свій «коник»: страшенно любила різні купони, бланки замовлень, безкоштовні й дешеві пропозиції і постійно щось замовляла. Якось їй принесли посилку кілограмів двадцять. Адреси відправника не було. У посилці був лист про те, що пані Бартолотті надсилають замовлений товар у бездоганному стані та перепрошують за затримку.

Пані Бартолотті витягла з посилки велику бляшанку і почала пригадувати, що вона могла замовити. І тоді вона смикнула за бляшане кільце і страшенно злякалася: у бляшанці вона побачила зморщеного карлика. Карлик чемно привітався, назвавши пані Бартолотті матусею, і попросив якомога швидше облити його живильною рідиною. У коробці пані Бартолотті знайшла живильний розчин і вилила на карлика. Перед нею тепер стояв хлопчик, якому можна було дати років сім. У нього була гладенька, ніжна дитяча шкіра здорового, смаглявого кольору, рожеві щоки, блакитні очі, білі зуби й біляві кучері.

Хлопчик виліз із бляшанки й подав пані Бартолотті блакитний конверт. У ньому були документи на хлопчика Конрада Бартолотті, мамою якого значилася Берті Бартолотті, а батьком Конрад Август Бартолотті.

На картці із зубчастими берегами було написано, що фірма рада забезпечити замовника радісним, ласкавим і здібним нащадком. Із виробами фірми дуже легко поводитися й легко доглядати їх, вони технічно

досконалі і не мають природних вад. Але виріб так сконструйований, що, крім звичайного догляду, потребує прихильності.

Семирічний хлопчик, Конрад Бартолотті, дрижав від холоду. Він поцікавився, чи рада мама, що він вже тут. Пані Бартолотті запевнила дитину, що вона дуже рада. Конрад був утомленим і ліг спати. Хлопчик справді сподобався пані Бартолотті, але вона не могла згадати, коли його замовила. Конраду потрібні були одяг і ліжко, тож пані Бартолотті витратила на них усі свої гроші.

Коли пані Бартолотті повернулася додому, Конрад уже не спав. Він стояв біля вікна у вітальні, загорнувшись у простирало, й дивився на вулицю.

– Доброго ранку, мамо, – привітався він.

Пані Бартолотті впустила додолу всі одинадцять торбин, скинула заяче хутро, шпурнула заячу шапку на стіл і витерла з лоба піт.

– Добрий день, Конраде, – мовила вона. А сама подумала: чи так треба вітатися із семирічним хлопчиком, чи краще поцілувати його? Чи бодай обняти? Чи поплескати по плечі? Бо вона не знала, як поводитися із семирічними дітьми. Стара пані Маєр не раз при ній високо підіймала свого онука й цілувала в обидві щоки. Отож пані Бартолотті підійшла до Конрада й високо підняла його. Хлопчикове обличчя опинилося біля самого її лица.

Конрад дивився на неї. І раптом пані Бартолотті засумнівалася, чи він хоче, щоб його цілували. Вона опустила його додолу. Конрад усе дивився на неї.

– Чого ви мене підняли, а тоді знов опустили? – запитав він.

– Я хотіла тебе поцілувати, – відповіла пані Бартолотті, – але не знаю, чи тобі це сподобається.

– Батьки цілують дітей, якщо вони були чемні, – мовив Конрад.

Він лизнув язиком по верхній губі, наморщив лоба й примружився. Видно було, що він напружено думає. За хвилину він сказав, дивлячись на простирало, в яке був загорнений:

– Я був удома сам і нічого не розбив і не зіпсував. Правда, я стягнув з матраца простирало, щоб загорнутися в нього, але думаю, що це не провина. Я був трохи змерз.

– Це аж ніяк не провина, – запевнила його пані Бартолотті.

– То, мабуть, ви можете мене поцілувати, – сказав Конрад.

Пані Бартолотті знов підняла його до самого свого обличчя й поцілувала спершу в ліву, потім у праву щоку. Конрадові щоки були теплі, гладенькі й м'які, і пані Бартолотті було дуже приємно його цілувати. Тому вона ще раз поцілувала його спершу в ліву, потім у праву щоку й опустила додолу. Тоді взяла свої торби й заходилася витягати те, чого накупила.

– Подобається тобі? – запитала вона, витягши з торби вишиту блискітками майку.

– А це подобається? – запитала вона, витягши пасок з оленьчої шкіри з велетенською пряжкою у формі бичачої голови.

Конрад щоразу кивав головою, проте не дуже захоплено, і пані Бартолотті, звичайно, помітила це.

– Мені здається, що тобі ці речі зовсім не подобаються, – сумно мовила вона.

– Чого ж, – чемно відповів Конрад. – Якщо вони вам подобаються, то я задоволений!

– Але ж вони повинні подобатись тобі! – вигукнула пані Бартолотті. – Ану вдягнися!

Конрад на мить завагався, тоді мовив:

– Я не знаю, що тепер модне... Але... – він замовк.

– Що але?

– Але... – він знов замовк.

– Що але? Кажи ж бо!

– Якщо ви хочете, то я скажу, – мовив Конрад. – Я довго дивився у вікно і бачив багато дітей, між ними й хлопчиків мого ВІКУ, і вони були вбрані зовсім інакше.

– У що ж вони були вбрані?

– У ясно-сірі штани, картаті або смугасті сорочки й сині або темно-руді курточки.

– Це тому, що люди страшенно нудні, – сказала пані Бартолотті. – Тому, що вони не мають фантазії і завжди всі хочуть того самого, не зважаються на щось інше!

Пані Бартолотті стукнула себе кулаком у груди там, де на її бавовняному пуловері було намальоване велике золоте сонце, рожевий олень і зелений кіт.

— Глянь-но, я також убрана в таке, чого інші люди не носять, — сказала вона. — Сонце, оленя й kota я намалювала фарбами. Такого пуловера, крім мене, не має ніхто в цілому світі, і я пишаюся цим! Гарний, правда ж?

— Я не знаю, — відповів Конрад.

Пані Бартолотті зітхнула.

— Ну гаразд, я визнаю, що не всі люди такі, як я, і ті, що не такі, теж мають слухність. Якщо хочеш, я завтра куплю тобі сині штани, картату сорочку й синю курточку, добре?

Конрад похитав головою і сказав, що це не потрібне — нащо марнувати гроші? Він надяг біло-червоні картаті штанці, вишиту блискітками майку, темно-бузкові вельветові штани із зеленими латочками у формі серця на колінах, блакитну шапку із золотим дзвоником і підперезався шкіряним паском із мідяною пряжкою у формі бичачої голови.

— Який же ти чарівний у цьому вбранні, справді кращий за всіх! — вигукнула пані Бартолотті зі щирим захватом. — Зроду не бачила такого гарного хлопчика!

Вона взяла Конрада за руку, щоб повести його до дзеркала в передпокої.

— Ходімо, сам побачиш, який ти гарний.

— Ні, дякую, — мовив він, — семирічні хлопчики повинні дивитися в дзеркало тільки тоді, як миють вуха й чистять зуби, а то стануть зарозумілі й самозакохані.

Конрад запропонував пані Бартолотті допомогти в хатній роботі, адже семирічний хлопець повинен допомагати матері. Допомога їй була не потрібна, тож хлопчина почав гратися іграшками. Пані Бартолотті запропонувала ляльку, яка вміє говорити «мамо». Конрад засумнівався, чи варто хлопчику нею бавитися. Тоді пані Бартолотті вирішила подарувати іграшку Кіті, дівчинці, що жила поверхом нижче. Берті Бартолотті було дуже цікаво дізнатися про Конрада більше, але він пояснив, що говорити про це він може лише в разі нагальної потреби. Ввечері прийшов пан Егон, щоб запросити пані Бартолотті в оперу. Вона розповіла аптекарю про надзвичайну подію, яка з нею трапилася. Пан Егон порадив їй повернути Конрада. Пані Бартолотті не могла цього зрозуміти і повела пана Егона до вітальні, де Конрад дивився телевізор.

■ Чим пані Бартолотті керувалась, обираючи речі для Конрада? На чий смак вона купувала одяг і взуття?

■ Намалюйте портрет Конрада в одязі, який придбала йому пані Бартолотті. Чому він так поставився до цього вбрання?

Пан Егон зазирнув до вітальні й побачив на екрані пластмасового крокодила із зеленою лускою, червоними блискучими очима і синім хвостом, що підкрадався до невинного, безтурботного хлопчика в червоній шапочці. Хлопчик мав дерев'яну голову.

А на стільці перед телевізором пан Егон побачив Конрада в блакитній шапочці з золотим дзвоником. Очі в нього були широко розплющені, рот розтулений, вуха червоні, мов буряк, русаве волосся, що вибилося з-під шапочки, розкуйовджене, а вказівний палець правої руки притиснутий до кінчика носа. Надзвичайно вродлива, мила, беззахисна дитина.

– Ну? – запитала пані Бартолотті.

– Ні, – промурмотів пан Егон і скрушно похитав головою, – цього хлопчика не можна відсилати назад!

– Отож-бо! – мовила пані Бартолотті.

На екрані хлопчик з дерев'яною головою в червоній шапочці, що виявився не таким безтурботним, саме вбив пластмасового крокодила, і сто дітей на телестудії заверещали, як мавпи. Конрад відвів пальця від носа і сказав:

– Бідний крокодиле, біднесенький, як мені тебе шкода!

Потім підвівся й вимкнув телевізор. Ще не встиг крокодил випростати всі чотири лапи, як зображення зникло.

– Тобі таке не подобається? – запитав Пан Егон. (Він у дитинстві теж не любив таких вистав.)

– Треба мати співчуття до тварин! – відповів Конрад.

– Але ж це крокодил, Конраде! – вигукнула пані Бартолотті. – Крокодил – погана тварина, він їсть людей з усіма кісточками й тельбухами!

– Цей крокодил у телевізорі хотів лише спати, – заперечив Конрад. – А той у червоній шапці збудив його, бо репетував на все горло.

– Але ж крокодил підступно підійшов іззаду! – вигукнула пані Бартолотті. (Вона в дитинстві дуже любила такі вистави.)

– По-моєму, тварини не знають, що означає підступно підійти ззаду, – мовив Конрад.

– Так, але... – промурмотіла пані Бартолотті.

– По місцевості, де живуть хижі звірі, той у червоній шапці взагалі повинен їздити тільки в закритій машині, – сказав Конрад. – Так набагато безпечніше і для крокодила, і для нього самого.

– Так, але... – знов промурмотіла пані Бартолотті.

– Ніяких «але»! – вигукнув пан Егон, і в голосі його забриніла бурхлива радість. – Ніякісіньких «але»! Хлопець правду каже! Взагалі він, як на свій вік, надзвичайно розумний!

Пан Егон дивився на Конрада з величезною прихильністю. Раніше він ніколи не дивився на дітей з величезною прихильністю; не дивився навіть просто з прихильністю.

Та прихильність переросла в захват, коли хлопчик запитав:

– Скажіть, будь ласка, чи не пора вже йти спати?

– Ти стомився? – запитала пані Бартолотті.

– Справа не в тому, – відповів Конрад. – Діти рідко бувають стомлені, коли їм пора спати.

Про те, коли дітям пора спати, пані Бартолотті знала так само погано, як і про те, коли їм можна їсти морозиво. Вона лише пам'ятала, як дитиною голосила, мов несамовита, коли її відсиляли спати, а потім ще довго хлипала в ліжку. Тому сказала Конрадові:

– Сиди, скільки тобі заманеться. Ти сам помітиш, коли захочеш спати! – На цьому слові пані Бартолотті згадала, що дитяче ліжко, яке вона купила, ще не привезли, й додала: – З тобою все ясно. Ти підеш спати, як привезуть ліжко.

І Конрад погодився на це.

Конрадові й досі ще не хотілося по-справжньому їсти.

– Може, з'їси цукерок? – запитала пані Бартолотті.

– Солодощі ввечері, перед сном, дуже-дуже шкідливі, – відповів він.

Та пані Бартолотті однаково простягла йому до рота шоколадний цукерок із малиною начинкою і мигдалем. Вона тримала його в Конрада перед губами доти, доки той розтулив їх, тоді швидко засунула цукерок йому в рот.

– Ти, Берточко, нічого не тямиш! – дорікнув їй пан Егон. – Хлопчик розумніший за тебе, знає, якої шкоди солодощі завдають зубам. Радій, що маєш таку дитину!

Пані Бартолотті промимрила щось схоже на «дурниці». Вона пильно вдивлялася в Конрадове обличчя, хотіла не пропустити тієї миті, коли воно засяє з утіхи, – адже цукерок був на диво смачний. Проте обличчя в хлопця не засіяло, а, навпаки, посмутнішало. Він доїв цукерок і сказав:

– Дякую, цукерок смачний, але мені тяжко.

– Пусте, – засміялася пані Бартолотті. – Від одного маленького цукерка не буває тяжко в животі. Щоб було тяжко, треба з'їсти їх цілу торбинку!

Конрад похитав головою і пояснив, що йому від цукерка тяжко не в животі, а на душі, оскільки їсти цукерки перед сном заборонено. Йому, сказав він, завжди тяжко від того, що заборонене. Це в нього закладено. Він сумно сказав, що досі завжди пишався, коли після порушення заборони йому було тяжко, бо це один із найважливіших навчальних предметів, які вони проходять у відділі остаточної обробки.

– Це зветься «почуттям провини», – пояснив Конрад, – і готові вже діти, які цього не засвоїли, взагалі не виходять з фабрики.

Сказавши це, він злякано замовк, бо не мав права говорити про фабрику, якщо на те не було пекучої потреби.

– Який жах! – промурмотіла пані Бартолотті.

Зате пан Егон вигукнув:

– Такого чудового хлопця я зроду не бачив! Якби всі діти були такі, я б давно завів собі сина чи дочку! Такий вихований, ласкавий, гречний, чемний семирічний хлопчик – просто скарб!

– Егончику, ти дурний, – мовила пані Бартолотті. Та пан Егон не слухав її, він захоплено розводився про Конрадові чесноти.

■ Чому дорослі так по-різному реагують на слова Конрада?

Пан Егон говорив, що така чудова, вихована, слухняна дитина, як Конрад, – величезна рідкість і що така дитина потребує особливого догляду, якого їй не може дати пані Бартолотті. Хлопчику необхідний батько, і пан Егон готовий ним стати, більше того, Конрад погодився на це. Пан Егон передчував ту величезну батьківську радість, яку йому в майбутньому даватиме Конрад, коли приносить додому самі п'ятірки. Пані Бартолотті нічого не сказала про свою материнську радість з приводу майбутніх Конрадових оцінок.

Коли пан Егон пішов, пані Бартолотті довго не могла заснути: у неї в голові гули слова аптекаря, як їй належить змінитися, стати зовсім іншою, поважнішою, як і личить матері. Пані Бартолотті взагалі не любила багатьох слів. Крім «порядно», «ввічливо», «сумлінно» й «щоденно», вона не зносила ще слів «доцільно», «розважно», «неухильно», «пристойно», «чемно вихована», «по-господарському», «личить» і «належить».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому люди вважали пані Бартолотті дивною особою?
2. Хто такий пан Егон? Чому, крім Берти, він не має друзів серед жителів містечка?
3. Як сприймають Конрада і чого від нього очікують його батьки – пан Егон і пані Бартолотті?
4. Яких слів і чому не любила пані Бартолотті? Як це її характеризує?
5. Як ви вважаєте, чи слухні вимоги пана Егона до пані Бартолотті? Як їй треба жити: «як мусить» чи «як хочу»?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Прочитайте продовження твору і доберіть з тексту цитати до характеристики образу Конрада.

Цитата з твору

Риса характеру

* * *

Наступного дня, це була неділя, Конрад попросив позичити для нього підручники, щоб підготуватися до другого класу, в який ходять діти його віку. Пані Бартолотті запропонувала хлопчикові йти до першого, але Конрад відповів, що він набагато розумніший за звичайних дітей. Пані Бартолотті зітхнула і спустилася до сусідів Рузіків, у яких була семирічна донька Кіті. Вона позичила в них підручники Кіті. Рузікі були дуже здивовані, що у пані Бартолотті є семирічний син.

Конрад почав переглядати підручники. Потім прийшов пан Егон і виявив, що хлопчик знає арифметику. Він також читав, як дорослий, і писав без помилок. Пан Егон вирішив піти з Конрадом на прогулянку. Пані Бартолотті була дуже сердита: вона нічого не мала проти дитини, але батько її дратує, і вона його не замовляла!

Наступного дня Конрад прокинувся дуже рано, бо наперед радів, що йшов до школи. Хлопчик вирішив піти до третього класу, чим здивував Кіті, адже за віком той мав учитися в другому класі. Пані Бартолотті сказала, що даремно Конрад розказав про себе Кіті. Хлопчик погодився, та йому не подобалося бути таким потайним. Він волів би казати всім правду, але надзвичайні обставини вимагають надзвичайних заходів, так їм завжди говорив керівник відділу остаточної обробки. До того ж до певної міри і сам Конрад – надзвичайна обставина, бо з'явився на світ не так, як більшість дітей.

Пані Бартолотті попросила Конрада говорити з директоркою школи не так по-дорослому, а розмовляти по-дитячому. Біля кабінету їх чекав пан

Егон. Спочатку директорка не хотіла записувати Конрада, але коли побачила оцінки, то дуже зраділа, що матиме такого доброго учня, і повела його до 3-А класу, який перед цим називала жакхливим. Пан Егон був упевнений, що Конрад першого дня отримає найвищий бал. Пані Бартолотті було байдуже до оцінок хлопчика.

Зі школи спершу сипнув гурт хлопців, потім гурт дівчат, і аж тоді з'явився Конрад.

Він побачив пані Бартолотті та пана Егона й рушив до них. Услід йому хтось гукнув:

– Бартолотті у болоті, Бартолотті у болоті!

Конрад не оглянувся.

– Добре тобі було в школі? – запитала пані Бартолотті.

– Ти отримав п'ятірку? – ї собі запитав пан Егон.

Конрад похитав головою.

– Ні? Чому? – розчаровано запитав пан Егон. – Може, ти краще підеш до другого класу?

– Нє, предку, – відповів Конрад. – Нє, справді, нє. Та каламуть, якої тут навчають, однаково й там, і там нудна до безтями. Я не отримав п'ятірки, бо ще не розтуляв писка.

– Конраде, як ти говориш?

Пан Егон був вражений.

– Говорю по-дитячому, – відповів хлопчик. – Так само, як інші діти. – Він обернувся до пані Бартолотті. – Мені здається, я зрозумів, що ви мали на думці, коли вранці казали про мою дорослу мову, і здається, що я вже трохи навчився говорити по-дитячому. – Конрад знов обернувся до пана Егона. – Я тому сьогодні нічого не відповідав на уроках, що хотів спершу засвоїти правильну вимову.

– Завтра... – хлопчик усміхнувся панові Егонові, – завтра я вже відповідатиму й напевне отримаю п'ятірку. Якщо вона вас так тішить!

Конрад ішов головною вулицею між пані Бартолотті й паном Егоном.

– Мені ще дуже важко розрізняти, що означає говорити по-дитячому, а що означає говорити нечемно. Мені ще треба добре вивчити цю різницю.

Коли вони повернули на вуличку, де мешкала пані Бартолотті, то помітили, що за ними біжить Кіті Рузіка й махає рукою. Пані Бартолотті зупинилася.

— Це, бува, не та нечемна дівчинка, що мешкає під тобою? — запитав пан Егон, а коли пані Бартолотті кивнула головою, додав: — Я не хочу, щоб Конрад спілкувався з нею. Ця дівчинка не раз показувала мені язика!

Кіті Рузіка здалася пані Бартолотті ще приємнішою.

— Мій син спілкуватиметься із цією дівчинкою скільки захоче! — вигукнула вона.

— А мій ні! — вигукнув пан Егон.

Кіті була вже зовсім близько, тому Конрад запитав:

— То що мені тепер робити? Спілкуватися з нею чи ні?

— Ти повинен... — почав пан Егон, тоді крикнув: «Ой!» — бо пані Бартолотті наступила йому на пальці.

— Чуєш, що каже батько? Ти повинен спілкуватися з нею, — посміхнувшись, мовила пані Бартолотті.

Кіті саме підійшла до них.

— Добрий день, пані Бартолотті, — мовила вона. Панові Егону дівчинка тільки вклонилася, а Конрадові всміхнулася. — Сьогодні мій день народження, — повела вона далі, — і в мене зберуться діти. Я була б дуже рада, коли б і ти прийшов. Ми збираємось о третій! Бувай! До третьої!

Кіті побігла далі. А Конрад із батьками йшов поволі.

— Я проти, — заявив пан Егон. — Вона невихована дитина!

— Не плещи дурниць! — розсердилась пані Бартолотті. — Вона цілком нормальна дівчинка. Та ще й гарненька!

— Тобі дуже хочеться йти туди? — запитав Конрада пан Егон.

Конрад подумав. Потім сказав, що добре не знає, чи йому дуже хочеться. Але Кіті йому подобається. А крім того, йому здається, що піти до Кіті напевне було б корисно, він міг би там краще навчитися говорити по-дитячому. Пан Егон зітхнув. І тому, що не хотів нічого забороняти Конрадові, і тому, що боявся за свої пальці. Бо в пані Бартолотті знов з'явився сердитий, грізний вираз на обличчі. Вона сказала:

— Конраде, якщо ти сьогодні підеш до Кіті, то ти мій син, а якщо ввечері тихенько ляжеш у ліжко, то його!

— Зрозуміло, мамо, — мовив Конрад.

Пан Егон не квапився до аптеки. В нього була ще ціла година вільна, і він хотів провести її в помешканні пані Бартолотті. Проте вона рішуче запротестувала.

– То до побачення, – сказав пан Егон і сумно поплентався до своєї аптеки.

■ Поміркуйте, що могли б змінити батьки, щоб Конраду не довелося обирати між ними.

Конрад стояв і дивився йому вслід. Він також посмутнішав і тихо сказав:

– Мені шкода батька.

– Нема чого його шкодувати. Таку стару зануду!

Пані Бартолотті потягла Конрада додому.

– Він мій батько, і я його люблю!

Конрад ще дужче посмутнішав. Тому пані Бартолотті квапливо запевнила його, що й вона любить Егона. Всім серцем любить! І Конрад знов повеселішав.

Коли вони пообідали, пані Бартолотті почала шукати подарунок для Кіті. Дістаючи із шафи у вітальні іграшковий сервіз, давно колись замовлений, вона помітила, що Конрад хоче поговорити про пана Егона. Він почав із натяків: мовляв, батьки повинні миритися між собою, так краще для дітей, і якщо батьки сваряться, то здебільшого винні обое. А ще сказав, що всі люди різні й треба бути поблажливим до своїх ближніх.

Пані Бартолотті мила запорошений сервіз і стиха бубоніла:

– Авжеж. – Або: – Так, так. – А сама думала: «Тепер мені не можна й слова сказати про Егона! Бо я знов лютуватиму, почну лаяти його, і Конрад знов посумнішає».

Вона поклала собі перед Конрадом не казати більше про аптекаря нічого поганого. І наступати йому на пальці тільки тоді, коли буде цілком певна, що Конрад не побачить.

За п'ять хвилин до третьої Конрад стояв уже біля дверей у передпокої, готовий іти на іменини. Він тричі вмився, двічі причесався і взувся в щойно начищені черевики. В руках він тримав коробку з-під взуття, загорнену в тонкий рожевий папір. Зверху на коробці був пришпилений зелений бант із двадцяти кілець. А рожевий папір пані Бартолотті весь помалювала маленькими червоними серцями. В коробці був запакований іграшковий сервіз.

– Ну, Конраде, – мовила пані Бартолотті, – тобі можна вже йти.

Конрад кивнув головою, але не рушив з місця.

– І Флоріана запрошено, – сказав він.

– А Флоріан гарний хлопчик? – запитала пані Бартолотті.

– Це той, що кричав мені вслід: «Бартолотті у болоті», такий великий і товстий.

– Він просто хотів пожартувати, – сказала пані Бартолотті й усміхнулася, щоб її слова були переконливіші. Вона не хотіла, щоб Конрад журився.

– Ви справді вірите, що Флоріан хотів пожартувати? – запитав Конрад.

Він так поважно вдивлявся в її обличчя, що пані Бартолотті перестала всміхатися й скрушно похитала головою.

– То навіщо ви так кажете, коли зовсім не вірите в це?

– Щоб ти не журився.

– Невже ви думаєте, що я не журитимусь, якщо ви казатимете неправду? – мовив Конрад.

Потім він запитав, чому є діти, що без будь-якої причини дражнять інших дітей.

– Мені цього не пояснили на фабриці, то поясніть ви, – попросив він.

Проте пані Бартолотті не могла йому цього пояснити, принаймні не могла знайти пояснення так швидко. Вона пообіцяла Конрадові добре поміркувати й відповісти на його запитання, коли він повернеться з гостей.

– Слово честі, що я поміркую над цим, – сказала пані Бартолотті.

– А ви не дурите мене? – спитав Конрад.

– Слово честі, – ще раз сказала пані Бартолотті.

– Ну, то я тепер піду, – мовив Конрад.

Пані Бартолотті притримала двері. Вона стояла й дивилася йому вслід. Коли він був уже на сходах, вона гукнула навздогін йому:

– Якщо той Флоріан, той негідник знов дражнитиме тебе, вріж йому пару гарячих!

■ Поміркуйте, як характеризує пані Бартолотті ця порада Конрадові.

Конрад зупинився.

– Врізати пару гарячих? – запитав він. – А що це означає?

Пані Бартолотті вихилилась далеко з дверей і вигукнула:

– Дай йому ляпаса, ось що це означає! Трісни його, синку, по довбешці, заціди його у вухо, усмали по мармизі так, щоб у нього свічки в очах засвітилися!

Конрад похитав головою.

– Цього мене теж не навчили! – сказав він і пішов сходами вниз.

Пані Бартолотті вже не бачила його, але чула, як він подзвонив у двері до Рузіків. Відразу ж по тому пролунав голос Кіті Рузіки:

– Привіт, Конраде, добре, що ти прийшов! Заходь! Ох, який гарний пакунок, це буде, напевне, найкращий подарунок на мої іменини!

Потім двері зачинилися. Пані Бартолотті також зачинила двері, зайшла до ванної і густо намалювала обличчя: синім попід очима, червоним уста і рожевим щоки. Тоді подалася до робочої кімнати, сіла до верстата й заходилася далі ткати килим. Вона ткала червону квітку з рожевими цятками на синьому тлі. Квітка виходила не така гарна, як звичайно, бо пані Бартолотті думала не про неї, а про дітей, що дражнять інших дітей. Чому вони дражнять їх? Спершу пані Бартолотті знайшла дуже просте пояснення. «Бо то погані діти, – подумала вона. – Малі паскудники! Такі вони вже лихі вродилися!» Та потім пані Бартолотті згадала, як їй колись завжди казала мати: «Дитино моя, бери приклад зі своєї двоюрідної сестри Луїзи, вона багато чемніша за тебе». Мала Берті дуже не любила слухати ті напучування й щоразу, коли зустрічала свою двоюрідну сестру Луїзу, показувала їй язика і бекала. А ще пані Бартолотті згадала, як вона свого часу гукала вслід малому Гансі, синові сусідів: «Слинько! Слинько!» І подумала: «Чому я так робила? Я ж не була поганою дитиною, не була паскудницею. Мабуть, я тоді дуже пишалася тим, що сама вже не заслинююсь!» І пані Бартолотті зітхнула, бо зрозуміла, що справа з тим дражнінням не така проста й що дуже важко буде правильно пояснити все Конрадові.

Крім Конрада, у Кіті в гостях були Флоріан і Гіті, однокласники хлопчика, та Антон і Міхі, однокласники Кіті. Дівчатка Гіті і Міхі ставилися до Конрада приязно, Флоріан жодним словом до нього не озивався, і хлопчик був дуже радий цьому. Антон, знаючи, що Конрад подобається Кіті, не виявляв до нього люб'язності. Він дошкуляв хлопчику, кривився і під столом штурхав по нозі. Згодом діти перейшли до вітальні гратися.

Конрад був управним у всіх іграх та вікторині. Хлопці почали його ображати та штурхати. Гіті запропонувала Конрадові дати здачі, але той тільки похитав головою. Діти почали його дразнити за слабкодухість.

Коли всі розходилися, Флоріан, упевнений, що Конрад не відповість, штовхнув його. Кіті цього не стерпіла і вгатила Флоріана кулаком у живіт, другим кулаком у щелепу, а ногою в гомілку. Флоріан заревів і обіцяв помститися, а Гіті і Міхі вирішили, що боягуз Конрад – нова симпатія Кіті. Коли Конрад повернувся додому, він запитав, чи личить семирічній дівчинці боронити семирічного хлопця. Пані Бартолотті відповіла, що, байдуже, хто кого боронить, – головне, щоб боронити того, кому потрібна оборона. Конрада непокоїло, що інші можуть сміятися з такого оборонця. На це пані Бартолотті сказала: «Не треба думати про те, що скажуть інші люди! Якщо ти завжди думатимеш про те, що роблять інші, і робитимеш те, що роблять інші, то зрештою станеш такий самий, як вони, і сам собі остогиднеш». Конрад не розумів того, що сказала пані Бартолоті, але головне, що Кіті любить його. Пані Бартолотті цьому зраділа.

Прийшов пан Егон. Він приніс торбу корисної їжі і необхідне шкільне приладдя. Аптекар був переконаний, що пані Бартолотті як безвідповідальна матір не здатна виховувати такого досконалого хлопця, як Конрад, і тому вирішив узятися за це особисто і забрати хлопчика до себе. Пані Бартолотті почуте розлютило. Вона почала обзивати пана Егона.

І тоді Конрад справді заплакав. Сльози в нього покотилися по щоках, як горох, і закапали на сир. Пан Егон витяг з кишені чисту хусточку, витер Конрадові носа, погладив його по підборіддю і сказав:

– Ось тобі ще один доказ, що ти не здатна виховувати дитину! – Потім звернувся до Конрада: – То як, синку, ти згоден надалі жити в мене?

Конрад сидів принішклий і дивився на стіл. Пан Егон чекав, нервово кліпаючи повіками. Зморшки на лобі в нього теж нервово смикалися.

– Я не знаю, як треба, – тихо відповів Конрад. – На фабриці ніхто й гадки не мав, що я опинюся в таких родинних обставинах.

Пані Бартолотті набрала повні груди повітря, намагаючись говорити поволі й спокійно. І їй це вдалося.

– Сину, то прислухайся, що тобі підказує серце! Ти ж повинен відчувати, як тобі краще!

Звичайно, Конрад щось відчував. Відчував, що любить пані Бартолотті й пана Егона також любить. Відчував, що йому стає сумно, коли вони сваряться між собою. Відчував,

що ніяк не може вибрати когось одного – ні пані Бартолотті, ні пана Егона.

Пані Бартолотті надумала, як їй спонукати Конрада до вибору.

– Егоне, – улесливо мовила вона, – як тобі подобається Кіті Рузіка?

– То невихована, страшна дитина! – вигукнув пан Егон. – Недавно в аптеці вона кілька хвилин то ставала на вагу, то зіскакувала з неї! А крім того, вона часто показує мені язика. Треба стежити, щоб та нечема й близько не підходила до Конрада.

– А якщо вона хоче приятелювати з ним? – мовила пані Бартолотті ще улесливіше.

– Я вже зумію вберегти його від цього! – схвильовано сказав пан Егон.

Почувши ці слова, Конрад побілів як стіна.

– Тобі погано, синку? – запитав пан Егон. Він вирішив, що Конрадові завадили солодцеві палички й тунець.

– Мені не погано, – відповів хлопець, – але я відчуваю, що хочу залишитися з матір'ю.

Пані Бартолотті полегшено відітхнула.

Пан Егон сумно скривився.

– Ти вже не любиш мене? – запитав він.

– Звичайно люблю, тату, – відповів Конрад. – Дуже люблю. Я завжди буду радий, коли ви приходитимете до нас.

Пан Егон вірив йому, але що з того? В нього зіпсувався настрій, і скоро він пішов додому.

Конрад уже три тижні жив у пані Бартолотті. Кожного дня за чверть до восьмої на другому поверсі на нього чекала Кіті, спершись на поруччя, і вони разом ішли до школи. І майже щоранку на розі на них чекав Антон. Він ішов за ними й бурчав:

– Начувайтесь!

А на розі головної вулиці на них чекав Флоріан. Він приєднувався до Антона і вигадував лайливе слово на кожную літеру абетки. Він кричав:

– Аферист, бовдур, вовкулака, галайда, довбня, егоїст, ехида, жаба, зайда, ірод, їжак, йолоп, квач, лобур, мармиза, нюня, опудало, потороча, рило, свиня, телепень, урвиголо-ва, фертик, хвалько, цап, чортяка, шелихвіст, щупак, юда, ящірка!

Але близько вони не підходили. І лущинням чи кісточками теж не кидались. Боялися Кіті.

Кіті охороняла Конрада й дорогою додому, коли вони поверталися разом. Та вона ходила до другого класу, і в понеділок, у середу й у п'ятницю в неї було на один урок менше, ніж у Конрада. Їй неважко було б почекати на нього годину в роздягальні чи біля школи. Двічі Кіті так і зробила, але це страшенно обурило її матір, і вона зчинила бучу.

— Щоб ти не пізніше як за п'ятнадцять хвилин після закінчення уроків була вдома! — звеліла вона дочці. — І як забаришся хоч на хвилину, то буде тобі непереливки!

Пані Рузіка вважала, що дівчині боронити хлопця просто смішно.

— Я нічого не маю проти Конрада, — сказала вона. — Він дуже вихований, чемний, розумний хлопчик. Навіть знає всі відповіді у вікторині й завжди ввічливо вітається. Але хай обороняється сам! — А потім додала: — Між іншим, дивно, що та чудна жінка має такого вихованого сина, і взагалі мене цікавить, де він раптом узявся.

Кіті знала, де Конрад узявся. Він їй усе розповів, і вона заприсяглася йому, що нікому не скаже про це жодного слова. Тому вона не сказала жодного слова і своїй матері.

Отже, в понеділок, у середу і в п'ятницю Конрадові доводилось повертатися зі школи самому. Не зовсім самому. Половина третього «А» бігла за ним назирці. І коли Кіті не було з Конрадом, Флоріан не боявся. Він шпурляв у нього камінцями, підставляв йому ногу, бив його кулаком у живіт або штурхав ногою ззаду. Решті дітей це подобалося. Вони страх як не любили Конрада. Вчителька, пані Штайнц, щонайменше тричі за урок казала їм: «Беріть приклад з Конрада!» А це їм не подобалось. І коли ніхто в класі не міг розв'язати задачу, пані Штайнц казала: «Конрад напевне її розв'яже!» І Конрад справді розв'язував задачу. Це також дітям анітрохи не подобалося. Крім того, Конрад знав, як треба писати кожне слово. І писав дуже гарно, вмів, читаючи вголос, правильно ставити наголос у реченні, не крутився на місці, ніколи не балакав і не їв на уроках, не жував гумки, дивився тільки на пані Штайнц і уважно слухав її. Певна річ, це страшенно дратувало решту дітей. Якби він хоч пас задніх на фізкультурі, як часто буває з найкращими учнями. Коли ж ні! Він єдиний у класі миттю спинався по

канаті аж до самої стелі у спортивній залі й мав голос, про який учителька казала: «Ангельський голос, чистий, як дзвіночок, аж серце мліє, як він заспіває!» Крім того, Конрад умів так намалювати машину, що можна було розпізнати, якої вона марки.

– Нам ще бракувало такої цяці, – казали діти в класі. – Проклятий вискочень, де він узявся на нашу голову!

Конрад не знав, як поводитися з нормальними дітьми, і справді робив багато помилок. Другого ж дня, як він пішов до школи, на третьому уроці була контрольна з арифметики. Фреді, з яким Конрад сидів за одною партою, тихо запитав його:

– Скільки буде дванадцять помножити на дванадцять, відняти сімнадцять і додати тридцять шість?

Але Конрад не відповів йому, бо пані Штайнц попередила:

– Щоб я жодного слова не чула під час контрольної роботи!

Фреді, що дуже погано знав арифметику, ще тричі питав у нього те саме. Нарешті Конрад відповів йому:

– Здається, мені заборонено підказувати тобі.

■ Як ви вважаєте, чи правильно вчинив Конрад, відмовляючись підказувати Фреді?

Фреді розсердився і відтоді так само не злюбив Конрада, як і Флоріан.

Другого дня Анналіза ляснула лінійкою по вікні, і скло тріснуло. Вчительки саме не було в класі. Коли вона повернулася й побачила тріснуту шибку, то звернулася до Конрада:

– Конраде, ти бачив, хто розбив шибку? Якщо бачив, то повинен сказати. Це твій обов'язок.

І Конрад сказав, що шибку розбила Анналіза. Весь клас обурено загув, лише вчителька була дуже задоволена.

А ще через три дні пані Штайнц зробила Конрада своїм заступником. Як тільки їй треба було кудись вийти, вона залишала Конрада біля свого столу, щоб він стежив за класом. Він мав пильнувати, щоб ніхто не підходив до відчиненого вікна, не виходив з класу, не розмовляв голосно й не зчиняв сварки з сусідами.

Спершу діти не звертали уваги на Конрада, коли він сидів біля столу. Вони й до відчиненого вікна підходили, і сварилися, і виходили з класу, і розмовляли. Та як побачили, що

Конрад записує всі їхні порушення, і як учителька потім почала карати за них, усі озлилися на Конрада і справді оточили його зневагою.

Аптекарь Егон, побувавши на батьківських зборах, дуже запишавсь, коли довідався, що Конрад – «справжній скарб» і що «такий учень – мрія кожного вчителя».

Зате пані Бартолотті не мала ніякого уявлення, що Конрад робить у школі й що про нього думають діти. Її не цікавили шкільні справи. Правда, вона щодня питала Конрада за обідом:

– Ну, як там тобі було сьогодні?

Конрад завжди відповідав:

– Дякую, все було гаразд. Учителька мене любить.

Пані Бартолотті було приємно чути це, і більше вона про школу не допитувалась.

Кіті Рузіка, звичайно, знала, як Конрад поводить себе в школі. Він розповідав їй про все, і діти також розповідали.

– Знаєш, що той поганець знов зробив? – доповідали вони їй.

І після обіду, коли Кіті приходила до Конрада або він до неї, вона казала:

– Конраде, чому ти не підказав Фреді, скільки буде дванадцять помножити на дванадцять, відняти сімнадцять і додати тридцять шість? Конраде, не можна виказувати товаришів! Конраде, не треба записувати, хто виходить з класу!

Та Конрад хитав головою і мовив:

– Кіті, я не тому роблю так, що хочу, справді не тому.

Але вони порушують правила, а учителька сказала, що мій обов'язок записувати їхні порушення. Я ж повинен виконувати свій обов'язок!

Кіті пробувала пояснити Конрадові, що діти не любитимуть його, якщо він і далі так поводитиметься. Вона вмовляла його, як підвередженого коня, але Конрад сумно хитав головою і казав:

– Нічого не вийде, Кіті, мене таким зробили. І так навчили у відділі остаточної обробки! Я не можу інакше!

– Ну хоч спробуй задля мене, – попросила Кіті, бо їй не легко було приятелювати з хлопцем, якого всі ненавиділи.

І Конрад спробував задля Кіті. Був урок фізкультури. Діти хотіли гойдатися на кільцях. А учителька хотіла, щоб вони ходили по перевернених шведських лавках.

– Починаймо! – гукала вчителька. Але діти пошепки домовились:

– Влаштуймо страйк! Не будемо ходити по тих дурних шведських лавках.

Вони посідали додолу, схрестивши ноги, і не рушали з місця. Конрад також сів додолу і схрестив ноги.

– Починаймо, швидко, швидко! – гукала пані Штайнц.

Діти й далі не рушали з місця. І Конрад так само. Він думав: «Так хоче Кіті! І діти теж так хочуть!» Та ось учителька суворо глянула йому у вічі і сказала:

– Конраде, як ти поводишся? Від тебе я такого не сподівалася!

Конрад справді не хотів іти на лавку, хотів лишитися з дітьми. Але нічого не вийшло, його наче хтось схопив і підняв угору. Він не міг опертися.

– Ганьба! – засичали діти.

Конрад уже стояв біля лавки.

– Мерзенний штрейкбрехер! – сичали діти.

Конрад уже йшов по лавці.

– Молодець, Конраде, – похвалила його вчителька.

– Поганець! – загомоніли діти. Усьому класові довелося за кару десять хвилин бігати кружка. Конрад десять хвилин сидів на турніку. Захекані діти, пробігаючи повз турнік, люто позирали на Конрада, а в нього очі були повні сліз.

Після уроків діти казали Кіті:

– І тобі не соромно приятелювати з таким поганцем, з таким мерзенним занудою?

– Він не поганець, справді, – боронила Кіті Конрада.

Але вона не могла пояснити дітям, де взявся Конрад і чому він такий став, тому вони й не вірили їй. І Кіті розуміла їх. Вона думала: «Якби я знала Конрада тільки зі школи, то також не любила б його».

Кіті щодня казала Конрадові:

– Конраде, тобі треба змінитися!

■ Знайдіть у тлумачному словнику значення слова «штрейкбрехер». Чи згодні ви з оцінкою, яку діти дали Конраду? Чи доводилося вам опинятися в подібній ситуації?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як фабрична обробка вплинула на вчинки Конрада? Знайдіть у тексті підтвердження того, що Конрад – «ідеальна дитина». Чи легко Конраду бути ідеальним? Чому?

2. Як поведінка Конрада сприймається однокласниками? Чи праві вони щодо нього? Чи хотіли б ви мати таких однокласників, як у Конрада?
3. Чому Кіті не заодно з класом? Ви згодні з її позицією?
4. Поміркуйте, що допомагає Конраду вибратися з халепи: сліпе виконання чужих правил та вимог чи уміння критично мислити, швидко вчитися і приймати нестандартні рішення.
5. Уявіть себе в Конрадовому класі на уроці математики або фізкультури. Опишіть, що б ви зробили чи сказали в цій ситуації.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Розкажіть від імені Конрада про його батьків.

* * *

Одного разу, коли Кіті була в Конрада, поштар приніс рекомендованого листа. У ньому йшлося, що на фабриці переплутали замовлення, і пані Бартолотті отримала хлопця, який їй не належав. Фабричні діти – це власність підприємства, і пані Бартолотті повинна була терміново повернути дитину, щоб передати її справжнім батькам. Пані Бартолотті була розгублена і сумнівалася, чи добра вона мати для Конрада.

Досі Конрад сидів тихо, мовчки, весь напружений. Тепер він схопився і крикнув так гучно, як ще ніколи не кричав:

– Ви моя мати! І добра мати!

– Чуєте? – вигукнула Кіті. – Він хоче бути тільки у вас!

Пані Бартолотті знов висякалась у хусточку і знов засопіла. І, схлипуючи, сказала:

– Але ти можеш потрапити до матері, що даватиме тобі вітаміни і знатиме справжні дитячі пісні. До такої матері, що вмітиме добувати корінь із чисел і матиме справжнього чоловіка, який буде твоїм батьком.

– Я вже полюбив вас і Егона. І якщо я житиму десь-інде, то Кіті також більше не побачу. – Він іще дужче захитав головою: – Ні, я відчуваю, що хочу лишитися тут.

– Справді відчуваєш? – вигукнула пані Бартолотті, схопилася з крісла і знов стала не така тоненька й мала і не така зелена на виду. Вона підняла хлопця й почала його цілувати в обидві щоки, в шию, в чоло, у вуха. Цілувати всюди, де тільки було голе місце. Тоді опустила його додолу і сказала:

– А тепер треба щось придумати проти тих зануд! Щось зробити, щоб вони не забрали тебе!

– Ввічливо напишіть їм, що я хочу залишитись тут, – запропонував хлопець.

– Смішно, – сказала Кіті. – Людям, які шлють такі листи... – Вона взяла зі столу блакитний аркуш і подерла його на шматки. – Таким людям байдуже, що ти хочеш, а чого не хочеш, Конраде!

– Вона правду каже, – підтримала її пані Бартолотті. – Нам треба придумати щось дуже хитре.

Конрад сумно глянув на неї.

– Але якщо то буде щось недозволене, то я не можу брати участі в ньому! Кіті, ти ж бо знаєш, що я просто не можу!

– Недозволене, недозволене, – обурено мовила пані Бартолотті. – Що нам до тієї дурної фабрики та її дозволів?

– Вам нічого, – тихо сказав Конрад. – А мені! Вони ж мене навчали!

Пані Бартолотті схопилася з крісла й показала пальцем на двері спальні.

– Гайда туди, Конраде! Нам із Кіті треба поговорити.

Пані Бартолотті розповіла Кіті, що вона надумала. Дівчинка відпросилася в матері, щоб допомогти пані Бартолотті, й принагідно сказала, що Конрад кудись зник.

Пані Бартолотті і Кіті загорнули Конрада в килим, який лежав на підлозі, і понесли в хімчистку. Пані Бартолотті, дізнавшись про ціну, відмовилася здавати килим, і вони вийшли через інші двері. Поруч був задній вхід до аптеки пана Егона. Пані Бартолотті розповіла про все пану Егону, Конрад залишився в аптекаря, а вона і Кіті знову повернулися до хімчистки і здали килим на чистку, наче передумавши.

Коли Кіті прийшла додому, вона сказала матері, начебто Конрад зник чотири дні тому, мабуть, утік до справжнього батька. Увечері пані Бартолотті змила із себе косметику, одягнула сіру плетену кофту (вона не зносила сірого кольору), щоб її ніхто не впізнав, і подалась до аптеки. Вона поділилася своїм планом з паном Егоном та Конрадом. Відділ обслуговування шукає гарного, дуже чемного, послужливого фабричного хлопця. Саме такого, яких вони виробляють.

Отже, Конрад повинен змінитися, щоб вони його не впізнали: з гарного і слухняного хлопчика він має перетворитися на поганого і неслухняного. Перевчати Конрада буде Кіті. Конрад сумнівався, що в нього щось вийде, адже заради Кіті він уже намагався змінитися.

Наступного дня вранці до пані Бартолотті завітав незнайомец, одягнений у блакитний комбінезон і з величезною блискучою бляшанкою. Він вимагав, щоб пані Бартолотті повернула помилково надіслане замов-

лення. Пані Бартолотті відповіла, що помилково надіслане замовлення щезло три дні тому. Хоча чоловік у комбінезоні пішов, пані Бартолотті була певна, що за Конрадом ще повернуться. Після обіду Кіті відправилася до пана Егона, щоб перевчати Конрада.

Пан Егон був унизу в аптеці. Кіті сиділа з Конрадом біля великого столу у вітальні і вмовляла його:

– Конраде, це ж так просто! Все виховання зводиться до одного: коли дитина робить щось гарне, її хвалять, а коли вона робить щось погане, її або лають, або не звертають на неї уваги. Отже, за гарне хвалять, а за погане карають, зрозумів?

Конрад кивнув головою.

– А щоб перевчити тебе, ми робитимемо те саме, тільки навпаки. Отже, за погане хвалитимемо, а за гарне каратимемо.

Конрад зрозумів і це.

– А щоб перевчити тебе дуже швидко, нам доведеться вдаватися до надзвичайних заходів...

– ...яких вимагають надзвичайні обставини, – перебив її Конрад.

– Саме так! – сказала Кіті.

– І що ж я повинен тепер робити? – запитав Конрад.

– Тепер ти покажеш усі лайливі слова, які знаєш.

– Я не знаю ніяких лайливих слів.

– Неправда, – заперечила Кіті. – Флоріан так часто прозивав тебе всілякими словами, що ти якісь та повинен був запам'ятати!

Конрад спаленів.

– Та запам'ятав, але я таких слів не можу вимовити. Мені стискає горло, і вони застряють там.

– Кажі впереміш, одне гарне слово, а одне лайливе, – запропонувала Кіті.

– Ласкава пані, – почав Конрад і крикнув: – Ой!

Крикнув тому, що Кіті вколола його шпилькою в руку. Це був один із способів переучування.

– Бо... – знов почав Конрад, але не доказав, слово застрягло йому в горлі. – Бо... – ще раз спробував він.

■ Прокоментуйте міркування Кіті про виховання дітей. На чиему життєвому досвіді воно ґрунтується? Чи справді для правильного виховання потрібні ці три способи? Чого справді важливого немає в цьому переліку?

Кіті підбадьорливо кивнула йому головою і шепнула:

– Пробуй доти, аж доки не вимовиш.

– Бо... бо... бо... бовдур! – видушив нарешті з себе Конрад.

Кіті нахилилася й поцілувала його в щоку. Конрад радісно усміхнувся.

– А тепер кажи навпереміш: «бовдур» і «ласкава пані»! – звеліла Кіті.

Конрад послухався. Після кожного «ласкава пані» Кіті колола його в руку, а після кожного «бовдур» цілувала в щоку. Через десять хвилин Конрадові перехотілося казати «ласкава пані». Він казав лише «бовдур, бовдур, бовдур» і після кожного слова отримував поцілунок.

– Молодець, Конраде! – захоплено вигукнула Кіті. – Ти засвоюєш науку навдивовижу швидко!

І вона влаштувала йому перший екзамен.

Він підійшов до телефону й набрав номер – якийсь 25–79–51.

– Губер слухає, – озвався чоловічий голос.

Конрад ковтнув слину, горло йому стиснуло, на лобі виступив піт.

– Ну, кажи ж! – шепнула Кіті.

– Вибачте, – мовив Конрад у трубку.

Тоді Кіті піднесла йому шпильку до самого носа. Конрад заплющив очі, ще раз ковтнув слину і сказав у трубку:

– Ви бовдур! – І поклав трубку.

Кіті за те поцілувала його в обидві щоки. Вона вирішила, що на сьогодні науки вже досить і тепер можна гратися.

– Ти принесла вікторину?

– Ні, ми будемо гратися в мальовані стіни, – сказала Кіті й тицьнула йому в руку червону й зелену крейду.

Конрадові, звичайно, не хотілося малювати. Він вважав, що панові Егону це не сподобається.

– Не думай ти про того Егона, – сказала Кіті. – Краще подумай, які б ти квітки хотів намалювати.

– З отаким стеблом, – сказав Конрад і перелякано завмер, бо несамохіть намалював на стіні зелену лінію.

– Добре, Конраде! Чудово! Ти молодець! – похвалила його Кіті й засунула йому в рот м'ятний цукерок.

М'ятні цукерки Конрад любив найдужче.

До шостої години він виїв цілу коробочку м'ятних цукерків і розмалював усі стіни, де не висіли картини.

Коли пан Егон після закінчення робочого дня піднявся до вітальні й побачив розмальовані стіни, він мало не вмер на місці, але Кіті нагадала йому:

– Надзвичайні обставини, пане аптекарю...

– ...вимагають надзвичайних заходів, я знаю, знаю! – зітхнув пан Егон.

І тоді Конрад тричі назвав його бовдуром.

– Ви повинні похвалити його, – шепнула Кіті на вухо панові Егону, – а то всі мої зусилля будуть даремні!

Це була найтяжча хвилина в житті пана Егона. Він нахилився до хлопця і сказав йому:

– Як ти гарно навчився казати «бовдур», синку. Я пишаюся тобою!

Кіті та пані Бартолотті домовилися, як таємно підтримувати одна з одною зв'язок. У пошуках Конрада до оселі пані Бартолотті вдерлося троє незнайомців у синіх костюмах. Хоча пані Бартолотті переконувала їх, що Конрад чотири дні як утік, незнайомці не вірили і нищпорили по квартирі, поки не знайшли зошит з учорашнім домашнім завданням. Після цього всі троє рушили до дверей.

Кіті далі переучувала Конрада. Зрештою вона повідомила пані Бартолотті, що Конрад робить грандіозні успіхи й фантастично змінився. Від матері дівчинка дізналася, що до них приходила вбрана у блакитне інспекторка шкільної управи, щоб дізнатися адресу Конрадового батька.

Вранці дівчинка, замість школи, побігла до пана Егона переучувати Конрада. Навколо аптеки було багато людей у блакитному одязі. Невдовзі прибігла пані Бартолотті, яку викликав пан Егон. До аптеки зайшли люди в блакитних костюмах. Потім з'явився чоловік у блакитному плащі в окулярах у сріблястій оправі із сріблястою течкою у руці. За ним увійшло подружжя в сірому: у жінки був маленький гострий носик, а в чоловіка величезна лисина.

– Отримаю я нарешті свого чемного, вихованого хлопчика чи ні? – запитала гостроноса жінка.

– Зараз, ласкава пані! – запевнив її чоловік в окулярах і крикнув панові Егону: – Ану віддавайте хлопця! Він належить мені, ви не маєте ніякого права на нього! – Тоді обернувся до пані Бартолотті й вигукнув: – А ви тим більше, потороче! – І він разом із чоловіком у комбінезоні рушив до задніх дверей.

– Тільки через мій труп! – вигукнув пан Егон, але його тремтячий голос прозвучав тихо й жалісливо.

– Не пускай його! – крикнула пані Бартолотті. – Вдар його по нозі!

– А мені не конче йти туди, я й так його заберу, – усміхнувся чоловік в окулярах. – Мої фабричні діти слухаються мене з одного слова. – Він склав долоні в трубочку й гукнув: – Конраде!

Чоловік в окулярах ще тричі гукав: «Конраде!», а потім тричі: «Конраде, негайно йди сюди!» Та Конрад не з'являвся.

– Чого ж він не йде? – запитав лисий. – Ми замовляли слухняну дитину!

– А він, щоб ви знали, і чує, і не чує, – озвалася пані Бартолотті. – Діти завжди такі. Буває, охрипнеш, балакаючи до них, а вони не чують.

Гостроноса схопилася з лавки й заверещала:

– Та дитина, яку ми замовляли, чує все з першого слова!

– Звичайно, чує, звичайно, – заспокоїв її чоловік в окулярах. – Може, хтось не дає йому спуститися вниз. Мабуть, та дівчина його тримає. – Він тицьнув пальцем у чоловіка в комбінезоні. – Ви охоронятимете вихід. А ми зараз до них доберемося!

І хоч пан Егон мужньо заступив їм дорогу, а пані Бартолотті так само мужньо вчепилася в коси жінці в блакитному, чоловік в окулярах, решта людей у блакитному і подружжя в сірому пробилися крізь двері і пробігли всі три задні кімнати. Коли вони опинилися біля гвинтових сходів, то почули Конрадів голос:

– Іду вже, бовдури!

І хлопець на животі ногами вперед з'їхав униз поруччям.

А що гостроноса стояла саме там, де кінчалася поруччя, то він, на жаль, влучив їй ногами в живіт. Ставши на підлогу, Конрад сказав:

– Пардон, бабо, на жаль, я штовхнув тебе навмисне! – Тоді озирнувся навколо й запитав: – А який це йолоп гукав мене, аж надсаджувався?

Гостроноса, тримаючись за живіт, заверещала:

– Пане директоре, і ви мене хочете переконати, що я цього хлопця замовляла?

Директор поправив окуляри і втупився в Конрада.

– Дядьку, а яку я гарну пісеньку знаю! – вигукнув той і заспівав: – «Спи, моє дитятко, носоріг – твій татко, верблюдиця – мати...»

– Світ такого не бачив! – вигукнув лисий. – І це називається вихована дитина? Ви фірма шахраїв, ошуканців!

– Не галасуй, діду, а то відчикрижу тобі вуса і не матимеш на цілій голові ані волосинки, – сказав Конрад.

Угорі на сходах з’явилася Кіті, перекинулась через поруччя й гукнула:

– Конраде, ти голодний?

– Як вовк! – відповів той.

– А що тобі дати?

– Малинового пудингу зі шпинатом! – відповів Конрад.

– Зараз! – крикнула Кіті, і люди в блакитному зі своїм директором та подружжя в сірому порозскакувалися хто куди, бо вона почала кидати згори малиновий пудинг і шпинат. – Ми завжди так робимо, я стою нагорі, а він унизу, я шпурляю пригірщ шпинату, а він роззявляє рота!

– Тільки, на жаль, вона часом не влучає! – докинув Конрад.

Директор скинув окуляри, бо нічого не бачив крізь них. Ліве скельце було заляпане пудингом, а праве шпинатом. Підсліпувато кліпаючи очима, він глянув на Конрада й мовив:

– Не може бути, щоб цей хлопець вийшов із мого підприємства.

Люди в блакитному витирали свій одяг, бо були геть заляпані. Подружжя в сірому сховалося за купою порожніх картонних коробок.

– Жахлива дитина! – сказав лисий.

– Ми краще купимо собі собаку! – мовила його дружина.

Вони вийшли з-за коробок і, не попрощавшись ні з директором, ні з його помічниками, подалися через три задні кімнати до виходу з аптеки. Директор протер окуляри, його помічники обтрусили з себе пудинг і шпинат.

– Ходімо, – сказав директор, надягши окуляри.

– А як же я? – запитав Конрад.

– Я не хочу тебе більше бачити, сатанинське поріддя! – вилаявся директор.

– Приємно чути це, – сказала пані Бартолотті й відімкнула задні двері. – Для мене це було справжнє свято!

Непрохані гості в блакитному мовчки вийшли в задні двері.

Кіті замкнула за ними двері. Конрад сидів на ящику сухого молока для немовлят. Він був блідий і стомлений.

– Ох, як же мені було важко! – мовив він.

– Бідне моє хлоп’ятко, – сказала пані Бартолотті й погладила його по правій щоці.

– Бідне моє хлоп’ятко, – сказав пан Егон і погладив його по лівій щоці.

– Ти був молодець! – вигукнула Кіті, збігла сходами вниз і поцілувала його в губи.

– Я відтепер завжди маю бути такий? – запитав Конрад.

– Боронь боже! – вигукнув пан Егон.

– То я відтепер завжди маю бути такий, як був раніше? – запитав Конрад.

– Боронь боже! – вигукнула пані Бартолотті.

Кіті поклала руки йому на плечі і сказала:

– Ох, Конраде, побачимо, який ти будеш.

Переклав з німецької Євген Попович

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У яких відомих вам творах наявний мотив незвичайної дитини, що дивовижним способом з’являється у своїх батьків? Що нового додає до цього мотиву Крістіне Нестлінґер?
2. Чим очікування пана Егона від Конрада протилежні очікуванням пані Бартолотті? Як це впливає на Конрада? Чиє уявлення про дітей вам подобається більше? Чому? Як ви вважаєте, чи стали у фіналі пані Бартолотті і пан Егон хорошими батьками для Конрада?
3. Чим несподіваний фінал повісті? Чому Конрад, згідно з авторським задумом, так і не отримав відповідь на запитання, яке його дуже хвилювало: яким він має бути?
4. У чому полягає небезпека штучного програмування людської поведінки замість природного живого виховання в родині й колективі?
5. Які шляхи розв’язання кола висвітлених проблем (стосунки в родині, виховання дітей, самотність, толерантність, індивідуальність) пропонує письменниця?
6. Поміркуйте, як змінився б фінал твору, якби виробники відібрали Конрада в пані Бартолотті або вона сама повернула хлопчика. Яким був би Конрад у своїх нових батьків?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Напишіть коротке продовження повісті, її заключний розділ, у якому розповідається, яким же став новий Конрад.
2. Порівняйте Конрада з героями творів, знайомих із п’ятого класу: «Хлопчик-Зірка» або «Чарлі і шоколадна фабрика».

Узагальнення за розділом «Не здаватися в життєвих випробуваннях»

1. Яка частина твердження правильна?

Пейзажі в літературному творі можуть виконувати такі ролі:

- 1) бути тлом, розповідати про місце подій;
- 2) відтворювати внутрішній стан героя.

- А** перша
- Б** друга
- В** обидві неправильні
- Г** обидві правильні

2. Ім'я персонажа якого твору читачам залишилося невідомим?

- А** «Любов до життя»
- Б** «35 кіло надії»
- В** «Конрад, або Дитина з бляшанки»
- Г** «Міо, мій Міо»

3. Хто з персонажів прочитаних творів мав проблеми з навчанням і не міг пристосуватися до школи?

- А** Білл
- Б** Грегуар Дюбоск
- В** Конрад
- Г** Кіті Рузіка

4. Упорядкуйте логічні пари «письменник – країна».

А Джек Лондон	1 Австрія
Б Анна Ґавальда	2 США
В Крістіне Нестлінґер	3 Швеція
Г Астрід Ліндґрен	4 Франція

5. Упорядкуйте логічні пари «книга – тема твору».

А «Любов до життя»	1 школа і родина в житті дитини
Б «35 кіло надії»	2 становлення особистості у світі
В «Конрад, або Дитина з бляшанки»	3 пригоди в чарівному світі
Г «Мій, мій Міо»	4 шлях золотошукача додому

6. Фінал якого твору мав логічне завершення, автор його не залишив відкритим для читацьких роздумів?

- А** «Любов до життя»
- Б** «35 кіло надії»
- В** «Конрад, або Дитина з бляшанки»
- Г** «Міо, мій Міо»

Барви світової поезії

Поезія землі
не вмире ніколи.

Джон Кітс

Автор іл.: Fresh Stock

Японський поет Кі-но Цураюкі так передав сутність поезії: «Насінням, з якого проростають тисячі й тисячі пісень-листіків, є людське серце».

- Поміркуйте над сенсом вислову японського поета.
- Чи пробували ви себе в поезії? Ваші вірші виходили миттєво чи потрібні слова підбирались дуже довго?

Мацуо Басьо. Хайку

Острівна Японія тривалий час була повністю закритою для європейців. Сьогун (правитель країни) 1633 р. видав суворий указ, згідно з яким «...нікому, допоки Сонце світить над світом, не дозволяється припливати до Японії, навіть якщо це послі...». Іноземців, яких доля закидала на японські острови, вглиб країни не пускали, дозволяючи жити лише на узбережжі... І аж наприкінці ХІХ століття Японія нарешті відчинила свої ворота-порти для іноземців і зачарувала їх своєю самобутньою культурою. Виявилося, що японці сприймають світ і оспівують його інакше, ніж європейці.

Так, коли зацвітає сакура¹, це вважають національною подією. Чи не всі жителі країни стають поетами, складають вірші, голосно декламують, прикріплюють до розквітлих дерев папірці зі своїми поезіями. Японці настільки зачаровані цією красою, що в них є звичай милування квітом сакури –

¹ Сакура – японська назва декоративного дерева, різновид вишні.

► Розквітла сакура
з аркушами віршів.
Тоса Міцуокі.
XVII ст.

ханамі. І якщо європейця в природі вражає пишність та роз-
маїття, то японець передовсім захоплюється її витонченістю
та простотою (в перекладі Івана Бондаренка):

Серпанок весняний.
Сливовий цвіт і місяць –
Завершений пейзаж!

Мацуо Басьо

Чи не найвідомішим з-поміж японських поетів є **Мацуо Басьо** (1644–1694). Він походив з родини самурая (японського військовика). Щоправда, його батько заробляв на життя викладанням каліграфії, яку в Японії вважають визнаним мистецтвом. Ще з дитинства хлопчик захопився поезією, що нею марила вся країна.

Мацуо Басьо став визнаним поетом і вчителем хайку. Хоча віршування не принесло йому великих статків, зате подарувало багатьох шанувальників та учнів. Він учив їх, що хайку – це поезія спілкування людини з Природою. Один із них, син заможного торговця, умовив свого батька подарувати вчителеві невеличку хижку на березі ставка, неподалік якої поет посадив бананове дерево (японською – «басьо»). Для учнів ця хижа перетворилася на духовний храм, який вони називали Басьо-ан – бананова обитель. Двері цієї хижі завжди були відчинені для

Писати хайку – це від-
давати серце квітам і
птахам.

Мацуо Басьо

▲ Мацуо Басьо.
Цукіокі Йоситосі. 1891

тих, кому Поезія, Мистецтво, Духовність були важливіші за добробут, високе становище і владу.

Спокійне життя Мацуо Басьо перервала страшна пожежа, яка знищила половину Едо (нині Токію), також і притулок поета. Хоча учні відбудували хижу й насадили нові банани, Мацуо Басьо став мандрівним поетом, «послом поезії», як його іноді називали, хоча легко міг стати придворним поетом якогось правителя.

Мацуо Басьо в солом'яному брилі, плащі бідаря, з торбиною за плечима, у якій лежали книги, флейта й дерев'яний гонг¹, із палицею та чотками в руках був схожий на ченця, які тисячами мандрували Японією.

Століттям пізніше так само простував світом із сопілкою і торбиною український філософ і поет Григорій Сковорода...

Хайку – японський неримований вірш із 17 складів, який записують одним вертикальним рядком без розділових знаків і пауз.

У перекладах на європейські мови хайку традиційно записується у три рядки: у першому – 5 складів, у другому – 7, у третьому – 5.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Мацуо Басьо – це псевдонім. Дізнайтесь в інтернет-джерелах його справжнє ім'я та інші псевдоніми. Розкажіть, що означає кожне з них.
2. Які життєві цінності сповідував поет? Чому він обрав долю вічного мандрівника? Які враження лягли в основу його хайку?
3. Що в житті і творчості японського митця Мацуо Басьо суголосне з гаслом українського філософа і поета Григорія Сковороди: «Мені сопілка і вівця дорожчі царського вінця»?

¹ **Гонг** – стародавній ударний музичний інструмент у формі диска для церемоній та обрядів.

Спостерігаємо за відтворенням краси природи в поезії Басьо

У хайку про ставок автор виклав у поетичних образах свою формулу життя: все-світ – рух природи (дія) – наслідок дії. Це приклад інтуїтивного пізнання людиною сутності й краси світу. Ставок уособлює вічність, а стрибок жабки – мить. У світі важливе велике й мале, вічне й миттєве.

Створений у хайку образ є завершеною картиною, яку можна бачити і чути: шум вітру, спів солов'я, кумкання жаби, плескіт хвиль чи голос зозулі. Ці невеличкі вірші набувають поетичності завдяки художнім деталям і *сезонним словам*, які легким натяком указують на пору року (описи весни, осені тощо).

У хайку образи сакури і солов'я завжди означають весну, жайвора і зозулі – літо.

У сприйнятті хайку особливу роль відіграє уява читача, тому саме підтекст і художня деталь (натяк) «працюють» на створення картини природи.

Старий ставок!
Жабка стрибе –
сплеск пролунає.

Переклад Г. Туркова

На старім ставку
жаба в воду плюснула –
чули ви таку?

Переклад М. Лукаша

Старий ставок.
Пірнуло жабеня –
Вода сплеснула.

Переклад І. Бондаренка

Серед полів,
Забувши все на світі,
Співає жайвір.

Переклад І. Бондаренка

Яскравий місяць
Над вишневим квітом
Подовгу завмирає уночі.

Переклад І. Бондаренка

Метелик літає.
Одна-однісінька тінь
на всьому полі.

Переклад Г. Туркова

На всохлу гілку
сів ночувати крук ¹.
Глибока осінь.

Переклад Г. Туркова

¹ Крук звичайний – ворон, птах, поширений у Європі, Азії та Північній Америці.

▲ Ворон на зимовій гілці.
Ватанабе Сейтей. 1900

На голій гілці
самотній ворон тихо старіє.
Осінній вечір.

Переклад М. Лукаша

Засохла гілка –
Крука притулок.
Осінній вечір.

Переклад І. Бондаренка

Сезонне слово тут – суха (гола)
гілка. Образ крука символізує
людину. Отже, прихованим зміс-
том (підтекстом) хайку про крука
є звернення до людини – до її
самотності та мудрості. Інколи
цей образ зіставляють з образом

людини, яка старіє, а осінь у природі – це осінь людського
життя.

Білий лотос-цвіт
не цурається багна,
із якого зріс. *Переклад М. Лукаша*

Камелією? Сливою?
Цікаво, чим у минулому
Був цей старий держак. *Переклад І. Бондаренка*

Яскравий місяць
Над вишневим квітом
Подовгу завмирає уночі. *Переклад І. Бондаренка*

Вода замерзла,
Розколовши глечик.
І тріск раптовий розбудив мене. *Переклад І. Бондаренка*

Перший сніг! –
Аж довгі листки нарцисів
позгиналися! *Переклад Г. Туркова*

Туман і мряка
Застять Фудзіяму ¹,
А все одно — не відвести очей! *Переклад Г. Туркова*

Блиснула блискавка
й за нею шелест крапель
в бамбуковім гаю. *Переклад М. Федоришина*

Ніч яка місячна,
під горою туман,
над полем хмариться. *Переклад М. Федоришина*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку особливість японських віршів ви зауважили? Чим хайку відрізняється від інших віршів, які ви знаєте?
2. Порівняйте різні переклади того самого хайку. Чи однаковими образами і засобами передано зміст твору? Який переклад, на вашу думку, краще передає почуття ліричного героя? Чи дотримано формули 5 + 7 + 5?
3. Складіть «Коло знань» на тему «Характерні ознаки хайку».
4. Проаналізуйте 2 хайку (на вибір), орієнтуючись на такі запитання:
а) яку картину зображує автор? Знайдіть у ній зорові та слухові образи; б) яку пору року і час доби описує автор? За допомогою яких деталей він відтворює характерні ознаки цієї пори? Чи можна визначити це в кожному з наведених перекладів?; в) дослідіть образи вірша. Спробуйте пояснити прихований зміст хайку; г) знайдіть художні засоби вірша; д) які почуття, на ваш погляд, переживав поет та відобразив у хайку?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Вивчіть напам'ять і підготуйте виразне читання хайку Мацуо Басьо.
2. Спробуйте написати власне хайку.
3. Намалюйте власну ілюстрацію до хайку.
4. Укладіть колаж про яскраві явища японської культури. Що в них спільного з хайку?

¹ **Фудзіяма** — найвища гора Японії (3776 м), її символ. Для японців вона священна, слугує місцем паломництва й улюбленим сюжетом національного мистецтва.

Роберт Бернс

«Моє серце в верховині...»

Важко повірити, але Роберт Бернс лише два роки навчався в школі і, по суті, був самоуком. Він цінував кожну мить наодинці з книгою. Ви дізнаєтесь, як любов до книги, природи і рідного краю зробила простого хлопчину великим поетом свого народу.

■ Поміркуйте над сенсом вислову: Як Роберта Бернса можна назвати «шотландським Тарасом Шевченком», так і Тараса Шевченка можна назвати «українським Робертом Бернсом» (Яр Рудницький).

Портрет Роберта Бернса.
Александр Несміт. 1787

Роберт Бернс є поетом народним і великим.

Тарас Шевченко

Роберт Бернс

Якщо ви схочете заприятелювати із шотландцем, то продекламуйте йому поетичний рядок: «Моє серце в верховині», і симпатія уродженця цього гірського краю вам гарантована. Автором однойменного вірша (англ. «My heart's in the Highlands») є видатний шотландський поет Роберт Бернс. Уже навіть цей один-єдиний рядок свідчить про те, що Бернсові був притаманний патріотизм, адже своє «серце» (тобто свою любов, свої думки й мрії) людина залишає лише в тім краю, якому вона віддана понад усе на світі.

Роберт Бернс (1759–1796) народився в Шотландії, любив її природу, від колиски був занурений у світ національних традицій рідного краю, знав фольклор, передовсім пісні, які співала мама за роботою. Невипадково твори Бернса, зокрема й уже названий вірш «Моє серце в верховині...», нагадують фольклорні пісні. Багато віршів поета здобули широку популярність і стали народними, навіть увійшли до традиційних обрядів шотландців.

Роберт Бернс, син небагатого фермера, з десятилітнього віку працював нарівні з дорослими, щоб багатодітна родина

могла якось звести кінці з кінцями. Свій перший вірш «Надзвичайна Неллі» написав у 15 років для дівчини, яка полонила його серце. Юний поет писав простою народною мовою, бо літературну англійську лише трохи чув у школі.

Скромна книжечка «Вірші Роберта Бернса, здебільшого шотландським діалектом» побачила світ 1787 року, і 3000 надрукованих примірників розійшлися за кілька тижнів, що було нечуваним успіхом. Це був початок усенародної слави шотландського поета, нині знаного в усьому світі.

Певний час Бернс орендував ферму Еллісленд, розташовану в передгір'ї. «Я хочу бути фермером.., ходити біля плуга в живописному краї», – писав Бернс. Але доходу з господарства не вистачало, тож він знайшов роботу в містечку Дамфріс у долині. Саме в цей час і був написаний вірш «Моє серце в верховині...» (1790).

Вірш відтворює ритм і мотив шотландської народної пісні «Ласкаво просимо». Ліричний герой, покидаючи гори,

Загалом творчість Роберта Бернса напрочуд схожа на творчість Тараса Шевченка. Та й деякі риси біографії двох поетів теж на диво схожі. Обидва вони походили із небагатих селянських родин і дуже добре знали національну історію та психологію народу, до якого належали. Вони обрали для творчості свою рідну мову (Бернс – шотландську, Шевченко – українську), хоча їм постійно радили задля кращого заробітку перейти на мову імперії (відповідно англійську та російську). Обидва із села потрапили до столичних міст (Бернс – до Единбурга, столиці Шотландії, Шевченко – до Петербурга, столиці Російської імперії) і стали там «модними» провінціалами. Нарешті, їхні дні народження є загальнонаціональними святами: 25 січня – Бернсова ніч (Бернсів вечір) у Шотландії, 9 березня – Шевченківські дні в Україні. І це не випадково, оскільки як шотландський Бард¹, так і український Кобзар безмежно любили свій народ, свій рідний край, і так само, як Бернс писав: «моє серце в верховині, де б не був я сам», Шевченко міг би написати: «моє серце в Україні, де б не був я сам». А зараз, коли мільйони українців мусять покинути Батьківщину через жорстоку російську агресію, вірш Бернса, написаний понад два століття тому, звучить особливо актуально.

¹ Бард – у шотландців мандрівний співак, поет.

прощається з рідним краєм. Його розставання стає своєрідним славнем землі предків, адже це батьківщина честі та слави, де людина відчувається по-справжньому вільною. Ліричний герой прощається з прекрасними гірськими пейзажами, «залишаючи» там своє серце. Для шотландця гори мають особливий сенс. Вони є уособленням прадавньої Шотландії, її вільної і нескореної душі. Саме цей дух любові до рідної землі, відчуття абсолютної свободи і приваблює читачів протягом декількох століть.

■ Прослухайте пісню «Моє серце в верховині» у виконанні таландовитого дуету сестер Тельнюк, присвячену кожному, чиє серце належить батьківщині, одвічним цінностям свободи й любові.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що спонукало Бернса збирати фольклор, а згодом і самому стати поетом?
2. Які факти свідчать про надзвичайну популярність віршів поета? Чим приваблюють читачів зовні прості й невибагливі вірші Бернса?
3. Чим співзвучні життя і творчість Роберта Бернса і Тараса Шевченка?

МОЄ СЕРЦЕ В ВЕРХОВИНІ...

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя ¹,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Будь здорова, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківщино, вольності розмай ²!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Моє серце в верховині і моя любов.

Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори ³ й світлії луги!
Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!

¹Буяти – вільно носитися, літати; ширяти.

²Розмай – те, що розвивається у повну силу, що-небудь буйно розквітле.

³Звори – підніжжя гір.

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Переклад з шотландської Миколи Лукаша

◀ Шотландський
Хайленд
(високогір'я).
Роберт Скотт
Данкансон. 1852

У вірші «Моє серце в верховині...» Бернс вміло використав **антитезу** (протиставлення). «Рідний край» («верховина»), де перебуває «серце і душа» поета, чітко протиставлений «чужині». Наявні у вірші також елементи фольклору: постійні епітети, численні повтори, традиційні образи та ін.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть у тексті слова і вирази, якими поет описує свою батьківщину. Які традиційні образи використані у вірші?
2. Як ви розумієте образний вислів «дума соколом буя»? Який це художній засіб?
3. Визначте тему та ідею вірша.
4. Які фрагменти вірша «Моє серце в верховині...» суголосні з рядками Тараса Шевченка: *Свою Україну любіть. / Любіть її... во время лютє, / В остатню, тяжкую минуту / За неї Господа моліть?*

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Вивчіть вірш напам'ять.
2. Намалюйте ілюстрації до поезії Р. Бернса «Моє серце в верховині...».

Генрі Лонгфелло «Пісня про Таявату»

Успішність – це здатність робити те, що умієш найкраще, і робити добре все, що робиш, не прагнучи слави. Вона приходить лише тому, що її заслужили, а не тому, що її шукали.

Генрі Лонгфелло

■ Поміркуйте, як поета характеризує його висловлювання про успіх і славу.

■ Генрі Лонгфелло пишався своїми предками. Хто викликає почуття гордості у вашій родині?

Генрі Лонгфелло. Фото. 1868

Генрі Водсворт Лонгфелло

Генрі Водсворт Лонгфелло (1807–1882) – нащадок переселенців, англійських купців і ремісників, що на початку XVII століття подалися до Америки в пошуках кращої долі. Про свою родину поет із гордістю писав, що всі вони, мов краплинки, злилися разом у єдиний потік Сполучених Штатів Америки. І пишатися було чим: дід майбутнього митця, генерал під час Війни за незалежність і член Конгресу США, заснував і власним коштом утримував коледж; дядько служив флотським офіцером і загинув, захищаючи свою країну; батько став успішним адвокатом і конгресменом. Самого Генрі Лонгфелло обрали професором Гарвардського університету і членом багатьох наукових товариств світу, бо цінували його ерудованість, глибокі знання 12 європейських мов і світової літератури.

У чому ж секрет його успіху? По-перше, це дружна родина Лонгфелло, у якій було восьмеро дітей. Батьки дуже любили їх і всіляко підтримували їхні починання. По-друге, це жага знань і потяг до науки. У три роки Генрі вже навчався в початковій школі, а в шість – у приватній «Портлендській академії». Літні канікули завжди проходили в селі, на фермі його дідуся Пелега Водсворта, відставного генерала.

Генрі любив читати книги і мріяв про подорожі, тому почав вивчати іноземні мови. Його мама заохочувала ці захоплення, подарувала книги «Робінзон Крузо» і «Дон Кіхот».

Тринадцятирічний хлопчина спробував себе в поезії, і його вірші надрукувала місцева газета. У п'ятнадцять років Генрі почав навчання в Боуденському коледжі при Гарвардському університеті. Юнак завдяки винятковим здібностям до мовознавства отримав запрошення після студентської лави стати викладачем у рідному коледжі.

По-третє, усвідомлення свого місця в житті та улюбленої справи. Батько мріяв, щоб Генрі став юристом. Але не став заперечувати, коли на останньому курсі син написав, що прагне досягти успіху як літератор. Викладачі коледжу сприяли його творчості, тож за роки навчання Лонгфелло надрукував у літературних часописах майже 40 поезій.

По-четверте, працелюбність і прагнення досконалості у справі, яку робиш. Тому перш ніж узятися за викладання, Генрі Лонгфелло подався в трирічну мандрівку Європою, де в живому спілкуванні поглибив свої знання іноземних мов. Повернувшись до коледжу, він багато уваги приділяв перекладу англійською мовою європейської поезії та іншомовних підручників, не забуваючи водночас і про власну творчість. Він уклав багатотомне зібрання найкращих поезій народів світу.

Україну Генрі Лонгфелло представив віршами про Київ, Херсон, Одесу та інші міста, а також козацькими піснями й думами, серед яких «Втеча трьох братів з Азова», «Їхав козак за Дунай». Поетову увагу привернуло козацтво як спільнота витривалих, винахідливих людей, які вважали своїм головним обов'язком захищати рідну землю.

ЗАПРОШУЄМО НА ЕКСКУРСІЮ

Колишній будинок Лонгфелло в Кембриджі, збудований 1759 року, під час Війни за незалежність став штаб-квартирою Джорджа Вашингтона. Нині тут Національний історичний музей.

«Пісня про Гаявату»

Генрі Лонгфелло ще в студентські роки задумав твір з індіанської історії, тому збирав фольклор, цікавився життям і культурою корінних народів Північної Америки. В основу поеми він поклав міфи про Творця Світу і Володаря Життя (Гітчі Маніту), індіанські народні казки, пісні й оповідки про подвиги легендарного народного героя Гаявати.

Поема — великий за обсягом віршований твір із ліричним або оповідним сюжетом.

Описуючи світ мешканців Північної Америки, поет спирався на записи тогочасних учених, які досліджували побут індіанських племен. Лонгфелло був знайомий із вождем племені оджибве, який часто гостював у митця. Тому в поемі яскраво змальовано одяг, зброю, прикраси, відтворено звичаї і колорит життя індіанців.

Митець поєднав розрізнені міфи і фольклорні твори в єдине ціле, щоб передати світосприйняття корінних жителів, фантастичний світ їхніх вірувань, дух і традиції засобами англійської мови. Таким чином він прагнув збагатити американську літературу і викликати в читачів гордість за свою країну, почуття єдності всіх її народів. Бо індіанські міфи і фольклор були чужими для переселенців, і країна не мала власного героїчного епосу.

◀ Люлька миру.
Київнаукфільм.
Реж. Ірина Гурвич. 1979

Головний герой поеми – історична постать XVI століття, один із вождів племені ірокезів. Історичний Гаявата стояв біля витоків об'єднання п'яти племен у союз. У поемі він наділений рисами міфологічного героя: має божественне походження – посланець богів, онук Місяця і син Західного вітру; має великий розум, надлюдські силу й здібності – знає мови птахів і звірів, спілкується із силами природи і перемагає їх; переходить із земного світу в потойбічний, стає безсмертним. Образ Гаявати створено через показ його діянь, взаємин з іншими людьми, стосунків із природою і надлюдськими створіннями. Гаявата схожий на титана Прометея, бо заклав основи

культури: припинив війни і розумно влаштував життя: допоміг освоїти природу, навчив індіанців мирної праці та ремесел (полювати, будувати човни і рибалити, обробляти землю і приручати тварин), долати хвороби і винайшов писемність. Тому ім'я героя перекладають як *учитель*.

Головна думка «Пісні про Гаявату» – заклик до єднання і припинення племінних чвар. Однак у поемі йдеться не про те, щоб просто скласти зброю і не воювати. У ній оспівано людину, яка робить усе для спокою і добробуту свого народу. Гаявата весь час воює із силами зла, ворожими духами і чаклунами. Герой перебудовує те, до чого всі звикли, тож його часто не підтримують ні індіанці, ні сама природа, яку він підкорює. Вождь об'єднує північних індіанців, робить їхній союз настільки сильним і розвиненим, що вороги бояться нападати на нього.

У цьому й полягає секрет миру – у силі та єдності народу і його готовності відстояти свої цінності.

Автор усупереч історичній правді переніс події твору в XVII століття, коли в Америці з'явилися європейці і почали витісняти індіанців з рідних місць, винищувати цілі племена, щоб збудувати там нову державу. Літературний Гаявата у фіналі поеми закликає свої народи пробачити «блідоли-

▲ Гаявата. Скульптор Август Сен-Годенс. 1874

цих», примиритися і жити з ними в дружбі, слухати їхні мудрі поради. Автор приписав герою свої погляди, бо утверджував християнські ідеали і щоб ними керувались американці в житті. Водночас в образі Гаявати автор заклав таке потужне етичне послання народам світу, що українська поетеса Ліна Костенко відгукнулась рядками:

Іде епоха моя головата
кудись від етики до синтетики.
Ближчий мені старий Гаявата,
ніж всі досягнення кібернетики.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що сформувало Генрі Лонгфелло як творчу особистість?
2. Де і коли відбуваються події «Пісні про Гаявату»?
3. Хто такий Гаявата? Які діяння зробили його національним героєм? Чим особливий образ Гаявати в поемі Генрі Лонгфелло?
4. З якою метою письменник порушує історичну правду, зокрема переносить головного героя в інший історичний час?
5. Які елементи фольклору використав автор у своїй поемі?
6. Поміркуйте, чому Ліна Костенко вбачає образ старого Гаявати близьким сучасності.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте пісню «Люлька миру» і виконайте завдання:

А знайдіть у тексті рядки, у яких змальовано Гітчі Маніто, і поясніть, якими художніми засобами створено образ Володаря Життя, які художні деталі свідчать про його надприродні сили;

Б знайдіть у тексті рядки, де мовиться про Гаявату; поясніть, як автор устами Гітчі Маніто його характеризує, чому індіанці мають його слухати;

В знайдіть рядки, де міститься головна думка розділу.

2. Перегляньте анімацію Ірини Гурвич «Люлька миру». Висловіть свої враження про фільм у формі посту в соцмережах.

3. Укладіть добірку зображень (фотоколаж) на основі знайдених в інтернеті обкладинок різних видань книги «Пісня про Гаявату». Поясніть творчий задум художників-ілюстраторів.

ПІСНЯ ПРО ТАЯВАТУ

(уривки)

Перша пісня. Люлька миру

Там, де б'ють червоний камінь
На люльки у Горах Прерій,
Там з'явивсь Життя Владика,
Гітче Маніто могутній.
Став над урвищем бездонним
І скликає всі народи,
Племена усі скликає.

З-під його стопи в долину
Річка весело плигну́ла,
Заіскрилася на сонці,
Наче Ішкуда-комета,
А Великий Дух нагнувшись
Пальцем стежку кривулясту
Продавив їй на рівнині
І сказав: «Біжи сюдою!»

Потім виломив голірuch
Шмат червоної породи,
Видовбав вершок для люльки,
Густо кучерями вкритий;
Висмикнув очеретину
Із цупким зеленим листом
Та зладнав цибух¹ довжезний;

Назгрібав кори сухої,
Натоптав гарненько люльку
І, на гай густий дихнувши,
Змусив тертися гілляки,
Доки ті не загорілись.
На високому причілку
Гітче Маніто могутній
Калюмет свій, Люльку Миру,
Закурив, щоб знак подати. (...)

▲ Місцевість, описана у першій строфі, – національна пам'ятка в штаті Міннесота. Червоні скелі священні для північних індіанців. Із цього каменю вони виготовляли обрядові люльки – калюмети, які використовували в різних церемоніях. (Фото: Kablammo)

▲ Індіанець в традиційному костюмі з люлькою. (Фото: Anneka)

¹ Цибух — порожнистий стрижень люльки.

В образі люльки, яку запалив Гітчі Маніто, уособлено виверження вулкану. На землях, де проживали племена оджибве та ірокезів, чії міфи і легенди стали основою поеми Лонгфелло, це було звичним явищем.

▲ Представники племен – жителів Америки до приходу європейців. Малюнок з книги «Nordisk familjebok» («Шведська енциклопедія», 1904)

З берегів Північноводдя,
І з діброви Тускалузи,
І з долини Тавазента,
І з каньйону Гір Скелястих,
І з низовини Вайомін
Вгледіли племена з'яву,
Вгледіли на видноколі
Дим-Пуквану Люльки Миру.

Загули-загомоніли
Ясновидці: «Он Пуквана,
Мов лоза висока, гнеться!

Гітче Маніто могутній
Знак народам посилає,
Щоб старійшини зійшлися
Раду радити до нього».

Виступають у дорогу
Ватажки племен індіанських.
Сунуть Чоктоси й Команчі,
Могоки і Делявари,
Сунуть Повни і Омаги,
Шошоні і Чорноступи,
Сунуть Мендени й Дакоти,

Гюрони і Оджібвеї
Понад ріками виткими
До призначеного місця,
Де довбуть червоний камінь
На люльки у Горах Прерій.

Зустрічалися нерадо.
Кожен вималював лица
Страхітливим візерунком,
Хижо блимає очима,
Міцно зброю затискає,
Бо клубочиться у серці
Вікопомная ненависть,
Предківська жадоба помсти
За якісь образи й кривди.

Гітче Маніто могутній,
Праотець усіх народів,
Поглядає на прибульців
Батьківським ласкавим оком,
Бо для нього їхні чвари
Все одно, що гра дитяча,
Необачна гра дитяча.

Щоб зламати їхню впертість,
Щоб приборкати шаленство,
Простяга свою правицю
Гітче Маніто над ними,
І лунає з-поза хмари
Голос грізно-величавий,
Наче гуркіт водоспаду,
Що шугає у безодню.

«Ой, мої немудрі діти!
Слухайте пересторогу,
Слухайте пораду щиру
З уст Великого Владики,
З уст Творця Життя земного!

Дав я вам ліси для ловів,
І озера для рибальства,

Дав я вам бізона й сарну,
І казарку, і фазана,
Дав я вам по всіх усядах
Край, багатий дичиною,
Води, рибою багаті, –
Тож полюєте чого ви
Один одного, як звіра?

Я стомився бачить воєн
Нескінченну різанину
Та вислухувать молитви
Про криваву люту помсту.
Ваша сила – у єднанні,
Ваша неміч – у незгоді,
Хай віднині мир і спокій
Загостюють у вігвамах.

На землі ось незабаром
З'явиться Пророк-Учитель,
Що оселиться між вами,
Буде вчити й помагати.
Не цурайтесь науки
І добробутом втішайтесь,
А усобиці та розбрат
Приведуть вас до загину.

Йдіть тепер купайтесь в річці,
Змийте барви войовничі,
Змийте плями крові з пальців
Та сховайте вашу зброю.
А по тім з уламку скелі
Видовбіть вершок для люльки,
На цибух очеретяний
Почепіть оздобу з пір'я,
Калюмет той, Люльку Миру,
Викуріть і жийте в згоді».

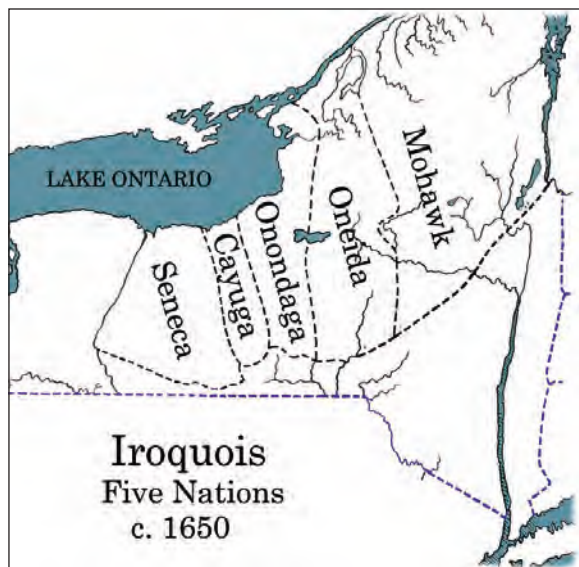
Кинули під ноги зброю
Батажки племен індієських,
Шкіряний зірвали одяг
І, пірнаючи у хвилі,

Бойові кольори змили.
 Вище них – ясні й спокійні
 Витікали води річки
 З-під стопи Життя Владики.
 Нижче них – бурхливо бігли
 Каламутні, поруділі,
 Закривавлені неначе.

А як знов на берег вийшли
 Ватажки після купання,
 Повикопували ями,
 Поховали зброю вбивчу.
 З високости Дух Великий,
 Гітче Маніто могутній,
 Бачив те і усміхався.

Зосереджено, мовчазно
 Добувають червіль-камінь
 Воїни на Люльку Миру,
 Пишно перами квітчають
 Цибухи очеретяні
 І лаштуються додому.
 А Творець Життя безслідно
 З-перед зору їх зникає
 Крізь широкий отвір хмари,
 Крізь ясну небесну браму,
 Загорнувшись в блакитний
 Дим-Пуквану Люльки Миру.

*Переклад з англійської
 Оксани Соловей*

◀ Карта Конфедерації ірокезів. 1650

У середині XVII століття п'ять племен ірокезів об'єдналися в Конфедерацію (Лігу Миру та Сили), яку ви бачите на карті. Потім до них приєдналося шосте, що шукало захисту від ворогів, які витісняли їх із рідних земель. Ліга налічувала до 30 тисяч воїнів. Ця найсильніша армія континенту змусила рахуватися з ірокезами не лише інші розрізнені індіанські племена, а й зайшлих європейців. У Війні за незалежність ірокези стали на бік британців, були розбиті і розселені по різних спеціально виділених територіях – резерваціях.

Одним із вождів ірокезів був українець, полтавчанин Іван Даценко. У роки Другої світової війни його літак збили німці

під Львовом, а самого льотчика взяли в полон. Утікши з нацистського полону, а потім з радянського концтабору в Сибіру, він потрапив до Канади, де очолив індіанське плем'я. Більшість дослідників вважає цю історію реальною, адже є фотознімки і живі свідчення. Режисер Михайло Іллєнко зняв про це фільм у 2012 році. (За матеріалами Вікіпедії)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Хто такий Гітчі Маніто, що уособлює цей образ? Як у творі показано його велич? Поясніть, що означають його титули.
2. Як ставився Гітчі Маніто до людей? Навіщо Володар Життя скликав на раду індіанські народи?
3. Опишіть, якими постали перед ним індіанці. Що вони несли у своїх серцях?
4. Що Великий Дух заповів індіанцям? Зачитайте слова, якими він переконував індіанців жити в мирі та згоді.
5. Як вчинили індіанці, прослухавши заповіді Гітчі Маніто? Чому вони стали зосереджені й мовчазні? Чи змінилися вони одразу?
6. Яка роль у творі опису річки, у якій скупалися індіанці?
7. Символом чого є в поемі образ Люльки Миру (Люльки Згоди в іншому перекладі)?
8. Знайдіть у розділі художній прийом протиставлення (антитези). З якою метою його використовує автор?
9. Поміркуйте, що в історії Гаявати важливе для американців. А що може бути важливим для українців?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Знайдіть у словниках значення крилатих виразів, які походять із поеми Лонгфелло та інших творів про американських індіанців: «запалити люльку миру», «закопати сокиру війни».
2. Складіть сенкан про Гаявату.
3. Напишіть повідомлення автору поеми або своєму другові, у якому висловіть свої враження від «Пісні про Гаявату».

Узагальнення за розділом «Барви світової поезії»

1. Яка частина твердження правильна?

Пейзаж у хайку впливає на внутрішній стан читача.

- 1) створює в нього певний настрій (смуток, радість, умиротворення);
- 2) пробуджує його до активної діяльності, підкорення природи людині.

- А** перша
- Б** друга
- В** обидві неправильні
- Г** обидві правильні

2. В основу сюжету твору якого письменника лягли індіанські міфи?

- А** Мацуо Басьо
- Б** Роберта Бернса
- В** Генрі Лонгфелло
- Г** Джека Лондона

3. Творцем хайку є

- А** Генрі Логфелло
- Б** Мацуо Басьо
- В** Роберт Бернс
- Г** Астрід Ліндґрен

4. Упорядкуйте логічні пари «письменник – країна».

А Мацуо Басьо	1 США
Б Роберт Бернс	2 Франція
В Генрі Лонгфелло	3 Шотландія
Г Анна Гавальда	4 Японія

5. Упорядкуйте логічні пари «художній засіб – означення поняття».

А епітет	1 різке протиставлення
Б метафора	2 прихований зміст сказаного
В підтекст	3 перенесення ознак на щось інше
Г антитеза	4 образне означення

6. Шотландські пейзажі зображені у творах

- А** Мацуо Басьо
- Б** Роберта Бернса
- В** Генрі Лонгфелло
- Г** Джека Лондона

Замислюємося про майбутнє

Такого поняття, як «фантастика», просто не існує. Усе, хай би що ми собі нафантазували, рано чи пізно, але справджується.

*Канадський фантаст
Чарльз де Лінт*

Автор іл.: Roman Ya

«Фантастика – це один із найдавніших різновидів літератури... Ті, хто бачить у ній лише вигадку, насправді бояться свободи, яку вона дає. А користь фантастики засвідчує вже те, що вона зрозуміла й доступна дітям, котрі, на відміну від дорослих, не соромляться розкріпачувати свою уяву».

*Американська фантастка
Урсула Кребер-Ле Гуїн*

Літературу неможливо уявити без фантастичних творів. Слово «фантастика» означає «мистецтво уявляти». Тож особливість фантастичної літератури полягає в тому, що в ній автори намагаються створити дивовижний світ, до якого людина в буденному житті потрапити не може.

Основоположником фантастичної літератури вважають французького письменника Жуля Верна. Проте перші ознаки фантастики ми знаходимо ще в міфах, де людство не лише зображувало вигадані створіння та події, а й ніби прогнозувало певні відкриття і технології. Наприклад, у міфі про Прометея розповідається про металевих істот, що їх створив бог ковальства Гефест. Тепер би їх назвали роботами. У міфі про Дедала та Ікара ніби провіщено появу авіації та

■ Чи любите ви фантастичну літературу? Чому? Які фантастичні твори ви читали?

■ Які фантастичні твори ви вважаєте кращими: про науково-технічні винаходи майбутнього чи про вигадані світи минулого?

дельтапланів. Тому фантастику іноді називають «міфом, спрямованим у майбутнє».

Багато з придуманого письменниками в минулому стало реальним сьогодні. Тому зовсім не випадково в Китаї, який активно впроваджує новітні науково-технічні розробки, постійно проводяться всесвітні форуми фантастів. Адже іноді найсміливіші ідеї та вигадки майстрів слова можна швидко втілити в життя і стати лідерами у сфері високих технологій (скажімо, у недалекому минулому мобільний телефон також був «фантастикою»).

Фантастична література (фантастика) – це сукупність творів, де вигадані явища та події зображені так, ніби вони існують та відбувалися насправді.

Фантастична література поділяється на два головні різновиди:

1) Література фентезі – твори про вигадані світи, дія яких часто відбувається в уявному (віртуальному) минулому (яскравими досягненнями літератури фентезі є «Володар перснів» Р. Толкіна чи серія книжок про Гаррі Поттера Дж. К. Ролінг);

2) Наукова фантастика – твори про науково-технічний прогрес та вплив його досягнень на розвиток людства (космічні кораблі, неймовірні технології тощо). Найвідомішими представниками є американські письменники Рей Бредбері та Роберт Шеклі.

Рей Дуглас Бредбері. «Усмішка»

Рей Дуглас Бредбері

Якось дванадцятирічний хлопчик знайшов справжнісінький скарб – повний ящик журналів фантастики. Він занурився в запаморочливий світ неймовірних вигаданих пригод: то разом із невловимим Тарзаном володарював у джунглях, то спускався на океанське дно в підводному човні

Рей Бредбері. Фото Алана Лайта (Alan Light). 1975

«Наутілус» капітана Немо... Хлопчик наче відгородився від навколишнього світу, де панувала страшна економічна криза – «Велика депресія», від якої потерпали сотні тисяч американців. Серед них були й батьки цього хлопчика – **Рея Дугласа Бредбері (1920–2012)**, одного з найвідоміших фантастів сучасності.

У дитинстві Рей Бредбері не був схильний до традиційних дитячих витівок та розваг і віддавав перевагу читанню книжок. Літературні герої в уяві хлопчика були такими ж реальними, як мама чи дядько. Рей був упевнений, що на ганку їхнього будинку вночі ховалися чудовиська, яких чомусь міг бачити тільки він.

Перші, ще учнівські, оповідання Рея Бредбері побачили світ в одному з любительських часописів. А потім були роки напруженої праці за друкарською машинкою. І хоч читачам подобалися його фантастичні твори, проте на гонорари за них прожити було неможливо. Від економічної скрути рятували величезні пакунки газет, які йому доводилося розносити за невелику платню.

Своїм «літературним батьком» Р. Бредбері вважав уже згаданого Жуля Верна. З-поміж багатьох науково-фантастичних творів тоді особливою популярністю користувалися книжки, у яких ішлося про майбутнє людства, – *футуристична* (від латин. *futurum* – «майбутнє») література. У ній картини майбутнього часто змальовані прекрасними і гармонійними: колись не буде війни, голоду, несправедливості, а люди будуть щасливими... Така література дістала назву *утопічної*. І навпаки, література, у якій прийдешне цивілізації змальовується гіршим, ніж сучасність, називається *антиутопічною*.

Усесвітню славу Рею Бредбері принесли футуристичні твори «Марсіанські хроніки», які він написав тоді, коли людина в космос ще не запустила навіть супутника, і «451° за Фаренгейтом». Майбутнє у творах Бредбері – це наслідки людської цивілізації, коли на тлі стрімкого розвитку техніки втрачається духовність, занепадає мораль. Однак у центрі уваги письменника – людина та її цінності в епоху науково-технічного прогресу. 451° за Фаренгейтом – це температура займання паперу, бо в майбутньому книжки будуть оголошені найбільшими ворогами людства, а отже, їх усі, без винятку, необхідно спалювати. Не дуже привабливі

картини, правда ж? Тому більшість творів, як і новела Бредбері «Усмішка», належать саме до антиутопії.

Хоча серед чималого доробку письменника є повісті й романи, він – неперевершений майстер **новели** – невеликого за обсягом твору з несподіваним фіналом, часто – про незвичайне життєве явище чи подію.

У робочому кабінеті письменника-фантаста Рея Бредбері висить автомобільний номер «F-451» – своєрідне нагадування про небезпеки, які загрожують людині, коли вона занадто захопиться перетворенням матеріального світу, забувши про людяність. Можливо, саме через це один із найпопулярніших авторів науково-фантастичної літератури про космольоти так і не захотів навчитися керувати автомобілем і протягом життя лише раз скористався літаком...

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Якби людство, налагоджуючи зв'язки з іншими цивілізаціями, спорядило зореліт і вирішило надіслати для знайомства з культурою планети Земля кілька найславетніших творів мистецтва, то там обов'язково була б картина італійця Леонардо да Вінчі «Мона Ліза» («Джоконда»).

Цей витвір мистецтва має дивовижну здатність – нікого не залишати байдужим. Незбагненну, магічну силу приховує усмішка Джоконди, притягуючи погляд, мов магніт залізо, іноді навіть у супереч волі глядача. Та відомо одне: це справжній шедевр, непроминуша гордість усього людства. Тож події твору Рея Бредбері зосереджені навколо усмішки Джоконди зовсім не випадково.

▲ Мона Ліза. Леонардо да Вінчі. 1503–1505

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як дитяче захоплення Рея Бредбері переросло в його професію?
2. Чим життя Бредбері-дитини було схоже на життя його улюбленого письменника Чарльза Дікенса?
3. Чому Рей Бредбері, який спочатку захопився ідеями науково-технічного прогресу, згодом у своїх творах зображував його руйнівний вплив на людське життя та світ у цілому?

▲ Л. Стерн Стівенс. Ілюстрація до «Усмішки»
Рея Бредбері. 1952

УСМІШКА

Черга на міській площі зібралась о п'ятій годині ранку, коли ніде ще не світилося, а далеко в навколишніх селищах співали півні. О сьомій, коли розвиднілося й почав розходитися туман, стало видно руїни будинків і постаті людей, які по двоє, по троє ішли на ринок і на фестиваль¹. Хлопець стояв у черзі за двома чоловіками, які голосно розмовляли між собою. У холодному повітрі кожне слово лунало ніби вдвоє гучніше. Тупцюючи на місці та хукаючи на червоні від холоду, порепані руки, він дивився на грубий домотканий одяг тих, що стояли перед ним, і на довгу чергу чоловіків і жінок попереду.

– Гей, хлопче, а ти що робиш тут так рано? – запитав чоловік, який стояв позаду нього.

– Стою в черзі, – відказав хлопець.

– Чом би тобі не поступитися своєю чергою тому, хто справді розуміється на таких речах.

– Дайте малому спокій, – раптом сказав, озирнувшись, один із чоловіків.

– Та я ж пожартував. – Чоловік позаду поклав руку хлопцеві на голову, але той сердито скинув її. – Мені стало дивно, що він о такій ранній годині не в ліжку.

– Він справжній знавець мистецтва, щоб ви знали, – знову озвався чоловік, який заступився за хлопця. Звали його Грігсбі.

– Як тебе звати, хлопче? – запитав він.

– Том.

– Том збирається плюнути сильно та влучно, правда ж?

¹ Фестиваль — масове святкове дійство, що включає огляд чи демонстрацію досягнень у певних видах мистецтва.

– Аякже.

У черзі засміялися.

Трохи далі попереду якийсь чоловік продавав каву в потрісканих, щербатих чашечках. Том бачив маленьке тепле багаття й рідину, що кипіла в іржавій каструлі. То не була справжня кава. Її робили з диких ягід, що росли на луках за містом, і продавали по пенні¹ за чашечку. Нею можна було хіба що зігріти шлунок, та й купував її мало хто – не кожний міг дозволити собі таку розкіш.

Том обернувся й подивився туди, де за зруйнованою бомбою стіною видно було кінець черги.

– Кажуть, вона всміхається, – мовив він.

– Еге ж, усміхається, – озвався Грігсбі.

– Кажуть, її зроблено з олійної фарби й полотна.

– Так. І тому я думаю, що це не оригінал. Оригінал, я чув, був намальований раніше на дереві.

– Кажуть, їй чотири століття!

– Можливо, і більше. Ніхто не знає напевне, який нині рік.

– Дві тисячі шістдесят перший.

– Авжеж, хлопче, так кажуть. А може, усе це брехня! Може, і тритисячний чи п'ятитисячний, хто знає? Деякий час усе було в такому жахливому безладді, що до нас дійшли тільки жалюгідні рештки.

Черга посунулася трохи вперед холодною бруківкою.

– Ми скоро її побачимо? – нерішуче спитав Том.

– Через кілька хвилин. Щоб тримати людей на відстані її обнесли оксамитовою² огорожкою на чотирьох мідних стовпцях – усе найвищого ґатунку. І запам'ятай, Томе: ніякого каміння. Кидати в неї камінням заборонено.

– Гаразд, сер.

Сонце, підбившись у небі, пригріло дужче, і люди в черзі стали знімати із себе вбогий верхній одяг і засмальцьовані капелюхи.

– А чого ми всі тут стоїмо? – нарешті запитав Том. – Тільки щоб плюнути?

Дивлячись на сонце й навіть не повернувши голови до Тома, Грігсбі відповів:

– Знаєш, Томе, на це є багато причин. – Він машинально сягнув рукою до давно обірваної кишені за неіснуючими си-

¹ Пенні – розмінна монета.

² Оксамит – різновид тканини.

гаретами. Том бачив такі жести вже хтозна-скільки разів. – Уся річ у ненависті, у ненависті до всього минулого. Ти ж знаєш, Томе, як ми опинилися в такому становищі, коли наші міста – руїни, дороги геть розбито бомбами, а добра половина полів світиться вночі від радіоактивності. Хіба не так?

– Так, сер, ваша правда.

– Сталося так, Томе, що люди ненавидять те минуле, яке залишило їм лише уламки та руїни. Така вже людська вдача. Може, це й нерозумно, але нічого не вдієш – така людська вдача.

– Навряд чи залишилося що-небудь, чого б ми не ненавиділи, – сказав Том.

– Атож! Й особливо – усю ту скажену зграю, що керувала нами в минулому. Тим-то ми й приходимо сюди на ці вівторкові фестивалі. Ми голодні, холодні, живемо в печерах чи де там ще, не працюємо, не куримо, не п'ємо й маємо лише оці наші фестивалі, Томе, лише фестивалі!

Том пригадав минулі фестивалі – той, коли вони дерли й палили на площі книжки й дуже веселилися, і фестивалів науки місяць тому, коли притягли на площу останній автомобіль. Кожний, кому пощастило в жеребкуванні, дістав дозвіл ударити по ньому один раз молотком...

■ Поміркуйте, чи можна ці дійства називати «фестивалями». Чи мають вони якийсь стосунок до мистецтва чи науки?

– Ти питаєш, чи пам'ятаю я про це, Томе? Авжеж. Ще й як пам'ятаю! Мені випало розбити переднє скло. Ти чуєш? Скло! Боже мій! Який чарівний був звук! Дзінь! Брязь!..

Том уявив собі, як те скло розсипалося на безліч дрібненьких блискучих скалочок.

Художня деталь – виразна подробиця у творі, за допомогою якої письменник підкреслює важливу ознаку змальованих ним картин, предметів або характерів героїв. Художня деталь може бути речовою, портретною, пейзажною, інтер'єрною, психологічною, мовною. Вона буває як наскрізною (неодноразово повторюваною у творі), так і одномоментною, але завжди має в собі прихований сенс, підтекст. Художня деталь замінює собою розлогий опис, авторську характеристику, міркування, цілий епізод тощо, може бути символом, викликати широкий спектр асоціацій та емоцій читача.

– А Білл Хендерсон!.. Йому випало розбити двигун. О, він зробив це швидко та вправно! Тор-р-рох!.. Але найкраще було, коли знищили завод, який усе ще намагався виробляти літаки, – згадував далі Грігсбі. – Боже, який то був чудовий вибух!.. А потім ми знайшли фабрику газетного паперу та військовий склад і разом висадили їх у повітря. Ти уявляєш собі, Томе?

– Уявляю, – трохи подумавши, відказав Том.

Наближався полудень. У гарячому повітрі плавали міазми¹ зруйнованого міста, серед руїн плазувала всіляка погань.

■ Поясніть художню деталь, скориставшись значенням слова *міазми*.

– А чи повернеться все те коли-небудь, містере?

– Що? Цивілізація? Ніхто цього не бажає. І я перший.

– На якусь частку її я міг би погодитися, – приєднався до розмови ще один чоловік. – Було в ній і дещо добре.

– Не забувайте собі голови дурницями! – вигукнув Грігсбі. – Тепер це вже неможливо.

– Ой, а таки з'явиться колись який-небудь сміливий фантазер і все владнає, – знову сказав той чоловік. – Згадаєте моє слово.

– Ні, не буде цього, – заперечив Грігсбі.

– А я кажу, буде. Хтось із доброю душею, що зможе повернути нам невелику частку цивілізації – таку, щоб ми могли жити в мирі...

– Найперше, що ви дістанете, буде війна.

– А може, цього разу буде інакше...

Нарешті вони досягли центру площі, де було обгороджене місце. Тим часом до міста в'їжджав вершник з якимсь папірцем у руці. Том, Грігсбі й інші дивилися довкола широко розплющеними очима, просувалися вперед і, готуючись плювати, збирали в роті слину. Від хвилювання серце Тома лунко калатало. Гаряча земля пекла босі ноги.

– Ось ми й прийшли, Томе. Плюй!

Чотири поліцаї із жовтими нашивками на рукавах – знаками їхньої влади над іншими – стояли обабіч огорожі й пильнували, щоб ніхто не кинув камінь.

– Бачиш, – сказав Грігсбі, – кожний вважає, що він дістав свій шанс. Ти розумієш, Томе? Ну, давай!

¹ Міазми – отруйні випари.

Том стояв і дивився на картину.

– Плюй же, Томе!

У роті в Тома пересохло.

– Не барися, Томе, не затримуй інших!

– Але ж вона прекрасна... – поволі мовив Том.

– Ну, то я плюну за тебе!

Грігсбі плюнув, і слина зблиснула проти сонця. На картині жінка спокійно й таємниче усміхалася до Тома, а він дивився на неї, і його серце ще дужче калатало в грудях, а у вухах бриніла незнана музика.

– Вона прекрасна... – знову мовив він.

– Плюй же, поки поліція не...

– Увага!.. – розляглося над площею.

Черга замовкла. Щойно Тома лаяли за те, що він затримує інших, а тепер усі повернулися до вершника, який виїхав на площу.

– Як вона називається, сер? – тихо запитав Том.

– Картина? Здається, «Мона Ліза»... Так, Томе, «Мона Ліза».

– Оголошення! – вигукнув вершник. – Адміністрація ухвалила рішення сьогодні опівдні віддати картину на площі в руки тих, хто там буде, щоб вони мали змогу взяти участь у її знищенні!..

Том не встиг і ойкнути, як навколо зчинився страшенний гвалт. Боляче штовхаючись, натовп поніс його до картини. Поліцаї, рятуючись, розбіглися геть. Почувся різкий звук розірваного полотна. Безліч рук, мов дзюби голодних птахів, тяглися до картини й роздирали її на шматки. Тома майже проволокли по знищеному портрету. Сліпо наслідуючи інших, він ухопився за край фарбованого полотна, смикнув, затис у руці відірваний клапот, а тоді впав і, відчуваючи болючі удари багатьох ніг, викотився з натовпу.

Закривавлений, у подертому одязі, він бачив, як літні жінки замислено розглядали клаптики полотна, а чоловіки трошили раму, відривали рештки картини й дерли їх уцент. Один лише Том стояв осторонь на розбурханій площі. Опам'ятавшись, він поглянув на свою руку, що стискала схований на грудях клаптик полотна.

– Гей, Томе! – гукнув Грігсбі.

Нічого не відповівши, Том заплакав і чимдуж побіг геть. Засунувши міцно стиснуту руку під одяг, він, не озираючись, вибіг розбитою бомбами дорогою в поле, перебрів

неглибокий струмок, а тоді попростував далі й десь перед заходом сонця дістався до невеличкого селища. Близько дев'ятої години, перейшовши селище, він ступив на подвір'я зруйнованої ферми. У глибині подвір'я, у вцілілій половині силосної вежі, спали його мати, батько й брат. Том швидко прослизнув у маленькі двері й тихо ліг долі.

– Томе! – тихенько покликала в темряві мати.

– Ти де був? – гримнув батько. – Ось я тобі вранці покажу!

Брат штурхонув Тома ногою.

– Годі, спіть, – півголосом мовила мати.

Том дістав ще одного штурхана ногою. Затамувавши дух, він лежав із заплющеними очима й міцно притискав руку до грудей. Минуло пів години. Довкола було тихо.

Потім хлопець відчув на собі холодне бліде проміння. Високо в небі плив місяць. Маленька смужка його світла пробилася до силосної вежі, помалу проповзла по тілу Тома й торкнулась обличчя. Тільки тоді він обережно, сторожко дослухаючись до віддику тих, які спали поряд, випростав руку, повагався, глибоко зітхнув, а тоді завмер, розтулив кулак і старанно розрівняв невеличкий клаптик укритого фарбою полотна.

У його руці була *Усмішка*.

Том дивився на неї при блідому світлі, що лилося з нічного неба, і подумки знову й знову повторював: «Усмішка... Чарівна Усмішка...»

Навіть після того як десь через годину він обережно згорнув і сховав той клаптик, *Усмішка* стояла в нього перед очима. Він заплющив очі й навіть у темряві бачив перед собою *Усмішку*. Він бачив її, теплу та ніжну, і вві сні, коли весь світ затих і тільки місяць, спершу піднімаючись, а потім, уже над ранок, опускаючись, плив у холодному небі.

Переклад з англійської Андрія Євси

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Стисло опишіть, використовуючи авторські художні деталі, як мистець зображує майбутнє людства. Як ви гадаєте, що сталося на Землі та призвело до таких невтішних результатів?
2. Чому на світанку зібралася велика черга? Якими змальовано людей, що зібралися на площі? Як вони ставляться один до одного? Що їх об'єднує?
3. Про яку цивілізацію мріють люди, що стоять у черзі? Чи є надія на здійснення їхніх мрій?
4. Які проблеми порушені у творі Рея Бредбері «Усмішка»? Які шляхи розв'язання проблем указує нам автор?
5. Чому Том разом з іншими людьми прийшов на площу?
6. Яким було перше враження хлопчика від картини? Чому Том не зміг плюнути на картину?
7. Що у виставленій картині бачить натовп? Чи знають люди щось про цей мистецький шедевр?
8. Як ви гадаєте, адміністрація виставила на глум копію картини Леонардо да Вінчі чи оригінал? Чому?
9. Доведіть прикладами з тексту, що в душі Тома відбулася боротьба добра і зла. Як він змінився під впливом подій, учасником яких став?
10. Чому усмішка дісталася саме Тому? І чому саме усмішка, а не інший фрагмент картини? Чим важлива ця художня деталь?
11. Що робить Том після повернення додому, коли «світ спав»?
12. Як образ Джоконди, її усмішки розкриває головну думку твору?
13. Скориставшись електронним додатком до підручника, прочитайте медіатекст рекламиста Ф. Флетчера і поясніть, як він пов'язаний з головною думкою твору Р. Бредбері.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Доберіть цитати для характеристики Тома. Заповніть у зошитах таблицю-характеристику героя.

Епізод твору

Душевний стан героя, його еволюція

2. Виконайте завдання (на вибір).
 - А. Напишіть Тому «Лист у майбутнє».
 - Б. Враховуючи ознаки фантастичної літератури, спробуйте написати власний фантастичний твір, можливо, продовження пригод Тома.
3. З інтернет-джерел дізнайтеся значення понять *варварство* і *вандалізм*. Створіть про це короткий допис для соцмереж, урахувавши факти варварства і вандалізму, виявлені російською армією на території України.

Роберт Шеклі. «Запах думки»

Роберт Шеклі вважав, що найголовніше для письменника – це уважно спостерігати за життям. А тоді брати ручку й записувати, бо воно підкидає такі сюжети, що їх і вигадати неможливо. Він пояснював своє звернення до письменства і вибір жанру фантастики тим, що лише творчість дає людині повну свободу та шанс зрозуміти себе.

Прочитавши оповідання Р. Шеклі, поміркуйте, наскільки для людей важлива здатність думати і творити.

■ Чи справді письменники-фантасти беруть сюжети і героїв з реального життя?

■ Ви згодні з тим, що у фантастів незвичайний погляд на світ?

■ Як фантастика допомагає людині зрозуміти світ і себе та впливає на її життєвий вибір?

Роберт Шеклі

Перш ніж знайти своє місце в літературі, з якою пов'язав майбутнє, **Роберт Шеклі (1928–2005)** змінив безліч професій. Він хотів зрозуміти себе, інших людей, побачити світ, тому майже все життя переїжджав з місця на місце.

Народився письменник у звичайній родині: батько – службовець на фірмі, мати вчителювала, обоє колись емігрували з Польщі до США. У дитинстві Роберт любив читати книги та мріяв про мандрівки світом.

З юнацьких років Шеклі захоплювався творчістю письменників-фантастів, і хоч перші літературні спроби були не дуже вдалим, він усе ж прагнув читацького визнання. Бажаючи здобути фінансову самостійність і присвятити себе літературі, майбутній письменник брався до будь-якої роботи – допомагав по господарству фермерам і власникам великих садиб,

Роберт Шеклі. 1970-ті

Легше зрозуміти Всесвіт, ніж самого себе.

Роберт Шеклі

Роберт Шеклі.
Будапешт.
1999

стояв за прилавком крамнички, працював у ресторані та був розсильним.

Служба в армії давала можливість отримати знижку на навчання в університеті, тож два роки юнак відслужив за контрактом у Кореї, був редактором армійської газети. Роберт Шеклі чудово грав на гітарі і навіть заробляв цим на життя в студентські роки. Здобувши ступінь бакалавра мистецтв у Нью-Йоркському університеті, він працював на металургійному заводі, щоб зібрати кошти для здійснення мрії про письменство.

У 1951 році Роберт приніс свої рукописи фантастичних оповідань редактору часопису «Уява». Читачі сприйняли публікації захоплено, і молодого автора запросили працювати в редакційному офісі.

Здобувши популярність, Р. Шеклі переїхав до Нью-Йорка, винайняв невеличку квартиру. Із кількох доларів його гонорари за оповідання зросли до кількох сотень. Дивно, але письменник так і не пристосувався до комп'ютерів, а переважно писав свої твори на друкарській машинці.

Здійснив він і іншу мрію – оселився на курортному острові Ібіца, купив невеличкий вітрильник та багато подорожував.

В останні роки життя Роберт Шеклі часто хворів, рідко друкувався. На запрошення українських письменників-фантастів митець відвідав Київ, Умань, Одесу і Харків, де відбулися творчі зустрічі з шанувальниками його таланту. В одному зі своїх інтерв'ю він навіть висловив думку, що хотів би оселитися десь на чорноморському узбережжі в затишному місці.

Під час перебування в Україні Роберт Шеклі відчув себе зле і був госпіталізований до приватної клініки. Згодом, коли стан здоров'я трохи покращився, письменник повернувся додому в США. Кошти на лікування для нього і переліт зібрали небайдужі українці. Через ускладнення хвороби

Роберт Шеклі помер невдовзі після повернення на батьківщину.

Роберт Шеклі написав 15 романів та понад 400 оповідань і повістей. Його твори вражають уяву читача і вирізняються яскравими персонажами, фантастичними світами, сюжетами з несподіваним фіналом, дивовижно новим поглядом на звичайні речі, де серйозні роздуми поєднуються з тонким гумором, добротою і людяністю. Тому популярність його книг серед шанувальників фантастики з часом не меншає.

▲ Обкладинка журналу «Galaxy», в якому опубліковано оповідання Р. Шеклі «Убивця часу». 1958

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які мрії вели Роберта Шеклі вперед, надавали життю сенс?
2. Чи можна сказати, що життя Роберта Шеклі є втіленням «американської мрії»?
3. Доведіть фактами з життя письменника, що для Роберта Шеклі свобода і самостійність були важливими, визначали його характер.
4. Що таке запах? Як ви розумієте назву твору «Запах думки»? Чи справді думки мають запах? Спрогнозуйте події твору.

ЗАПАХ ДУМКИ

(уривки)

Що таке справжні негаразди Лерой Кліві зрозумів, коли спрямував свій поштоліт-243 крізь неколонізоване¹ зоряне скупчення Сергон. Раніше йому доводилося мати справу лише зі звичайними проблемами міжзоряного поштового перевізника: старий корабель, поїдені іржею труби, невивірені астронавігаційні прилади. Але цього разу, знімаючи параметри курсу, він зауважив, що в кораблі стає надто спекотно.

¹ Неколонізований – незаселений, неосвоєний дикий світ.

Кліві приречено зітхнув, увімкнув систему охолодження і зв'язався з поштмейстером Бази...

– Знову проблеми, Кліві? – запитав він лиховісним тоном людини, яка сама складає графіки й свято в них вірить.

– Як вам сказати, – іронічно відповів Кліві. – Якщо не рахувати труби, прилади та комунікації, то можна вважати, що все гаразд, за винятком ізоляції та охолодження.

– Справді, ганьба, – сказав поштмейстер, раптом сповнений співчуттям. – Уявляю, як тобі там.

Попри те, що система охолодження працювала на повну потужність, корабель і надалі нагрівався. Кліві попрямував у хвостову частину корабля, звідки пашіло жаром. Там він виявив, що цистерни корабля заповнені розпеченим до білого шлаком. Відбулася хімічна реакція пального з металом баків, у якому воно містилося. Кліві вирішив здійснити аварійну посадку на першу ж кисневу планету, яка трапиться.

– Сідаю на З-М-22, – прокричав він через тріск розрядів.

– Подбай, як слід, про пошту, – прокричав у відповідь поштмейстер. – Я негайно надсилаю корабель.

Кліві відповів, що він зробить з поштою – із усіма двадцятьма фунтами пошти. Однак поштмейстер до того часу вже вимкнув прийом.

Кліві вдало приземлився на З-М-22: винятково вдало, беручи до уваги той факт, що до його розпечених приладів неможливо було доторкнутися. Розм'яклі від перегріву труби скрутило вузлом, а поштова сумка на спині обмежувала рухи. Поштоліт-243 вплив в атмосферу, немов лебідь, але за п'ять метрів від поверхні двигуни відмовили, і він каменем упав на землю.

Кліві з останніх сил намагався не втратити свідомість, хоча йому здавалося, що всі кістки його тіла поламані. Борти корабля

Поштова сумка, міцно пристебнута до спини – яскравий приклад художньої деталі. Це одночасно річ, елемент портрета героя, ознака його відповідальності за доручену справу (елемент характеристики героя) і символ зв'язків між віддаленими людьми, які герой не хоче обірвати.

■ Знайдіть далі в тексті художні деталі, які повторюються і підкреслюють головне в описі тварин. Поясніть їхній прихований сенс. Розкрийте емоції, які відчуває герой, помітивши ці деталі зовнішності.

набули темно-червоного відтінку, коли він вивалився з аварійного люка, але поштова сумка, як і раніше, була міцно пристебнута до його спини.

Хитаючись, із заплющеними очима він встиг пробігти сотню метрів. Потім корабель вибухнув, і вибухова хвиля кинула Кліві обличчям донизу. Він підвівся, ступив ще два кроки й остаточно втратив свідомість.

Коли Кліві прийшов до тями, з'ясувалося, що він лежить на схилі невеликого пагорба, обличчям у високій траві. Він перебував у безтурботному стані шоку. Йому здавалося, що розум відокремився від тіла й вільно плаває в повітрі. Усі турботи, почуття, страхи залишилися в тілі: розум був вільний.

Він озирнувся й побачив біля себе тварину розміром з білку, але з темно-зеленим хутром.

Коли вона наблизилась, Кліві помітив, що в неї немає ані очей, ані вух.

Це його не здивувало – навпаки, видалося цілком доречним. Чому, власне, білка повинна мати очі та вуха?..

З'явився інший звір, що розмірами й формою тіла нагадував великого вовка, але також зеленого кольору. Паралельна еволюція¹? Вона не змінює загального стану речей, вирішив Кліві. У цього звіра теж не було ані очей, ані вух. Натомість були могутні ікла.

Кліві спостерігав за тваринами із млявим інтересом... Він помітив, що білка завмерла не далі як за півтора метра від вовка. Вовк повільно наближався. За метр від білки він, очевидно, утратив слід. Похитавши головою, повільно обійшов білку по колу, а згодом знову рушив прямо, але на білку не натрапив.

«Сліпий полює на сліпого», – подумав Кліві, і це видалося йому глибокою вічною істиною. Потім він побачив, як білка дрібно затремтіла: вовк крутнувся на місці, стрибнув і за три ковтки її проковтнув.

«Які у вовків великі зуби», – зауважив Кліві. Раптом сліпий вовк рвучко обернувся в його бік.

«Тепер він збирається з'їсти мене», – вирішив він. Його розважало те, що він виявиться першою людиною, з'їденою на цій планеті.

¹ Еволюція — процес зміни, розвиток.

Коли вовк ощирився біля самого його обличчя, Кліві знову втратив свідомість.

Коли він знову прийшов до тями, був уже вечір. Над землею простяглися довгі тіні, а сонце майже сховалося за обрій. Кліві сів і спробував поворушити руками й ногами. Усе було ціле.

Він підвівся і спробував зрозуміти, що трапилося. Пригадав катастрофу, але йому здавалося, що це було тисячу років тому. Прийшла на пам'ять зустріч із вовком і білкою. Кліві не був упевнений, чи не наснилися йому звірі. Якби тут був вовк, він би уже не жив. Але під ногами він побачив залишки білки. Це переконало його в реальності подій, і він вирішив обміркувати, що сталося і чому. Якщо у тварин не було ані очей, ані вух, як вони вистежували одне одного? За запахом? Але його роздуми обірвало гарчання. Кроків за п'ятнадцять він помітив істоту, схожу на жовто-буру пантеру, також без очей і вух.

«Клятий звіринець», – подумав Кліві й сховався у високу траву. Ця планета взялася за нього надто швидко. Йому потрібен час, щоб усе обміркувати! Як діють ці тварини? Можливо, замість зору вони користуються локаторами?

Пантера байдуже пішла геть.

Кліві зітхнув з полегшенням. Можливо, коли пантера його не бачить...

Щойно він подумки вимовив слово «пантера», тварина повернула голову в його бік.

«Що я зробив? – запитував себе Кліві, глибше ховаючись у траву. – Вона не може відчувати мій запах, бачити й чути. Я лише вирішив не стояти у неї на дорозі...»

Підвівши голову, пантера швидко бігла до нього.

Точно! Позбавлена очей і вух, ця тварина може виявити Кліві лише одним способом – з допомогою телепатії ¹!

Щоб перевірити свою теорію, Кліві подумки вимовив слово «пантера», ототожнюючи його зі звіром, що наближався. Пантера грізно загарчала й стрибнула в його бік.

У цю мить Кліві зрозумів, що звірі вистежують одне одного з допомогою телепатії. Вовк не міг виявити здобич, поки білці вдавалося гальмувати діяльність мозку. І коли Кліві втратив свідомість, можливо, він теж перестав мислити? Тож вовк його не знайшов.

¹ Телепатія – здатність передавати думки, образи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Коли і де відбуваються події оповідання?
2. Які негаразди та проблеми чекали на Кліві? Як він пройшов це випробування?
3. Якою Кліві побачив невідому планету? Чому цей світ йому спочатку здався звичайним?
4. Що у звірах було незвичайного і чому це не здалось Кліві дивним?
5. У якому напрямі відбулася еволюція на планеті 3-М-22?
6. Опишіть планету 3-М-22 від імені Кліві. Чи схожа вона на Землю, чим відрізняється?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте оповідання і створіть схему уявних перетворень Кліві: загроза – уявне перетворення – результат.
2. Укладіть пам'ятку «Як вижити на незнайомій планеті».

* * *

Зараз головна проблема – це пантера.

Тварина знову загарчала. До неї лишалося якихось десять метрів, і відстань швидко скорочувалася.

«Єдине, що треба, – вирішив Кліві, – не думати про... думати про щось інше. У такий спосіб пан... можливо, втратить слід»...

Пантера наблизилася ще на два метри.

Чорти б її забрали, як можна не думати про щось? Ти гарячково думаєш про каміння, скелі, людей, пейзажі та річі, а твій розум незмінно повертається до... але ти ігноруєш її і зосереджуєшся на своїй покійній бабці (свята жінка), старому пиякові-батькові, синцях на правій нозі. (Порахуй їх. Вісім. Порахуй ще раз. Знову вісім.) А тоді піднімаєш очі, недбало, бачачи, але не називаючи п... Чорт забирай, вона таки наближається.

Кліві зрозумів, що намагатися не думати про щось – це все одно, що зупиняти лавину голими руками. Людський мозок неможливо свідомо й прямо загальмувати. Для цього потрібні час і практика.

У нього залишилося близько п'яти метрів, щоб навчитися не думати про п...

Гаразд, можна думати про ігри в карти, вечірки, собак, котів, коней, мишей, овець (тьху на тебе!), синці, бойові кораблі, печери...

До пантери лишилося метра півтора, й вона приготувалася до стрибка. Кліві більше не міг гальмувати заборонені думки. Раптом у спалаху натхнення він подумав: «Самиця пантери!»

Кліві зосередився на ідеї пантери-самиці. Він сам був цією пантерою-самицею, і чого, власне, треба цьому самцеві, що він так налякав її? Він подумав про своїх (тобто її!) дитинчат, тепле лігво та принади полювання на білок...

Самець повільно підійшов упритул і потерся об Кліві... Кліві ліг, оповив себе уявним хвостом і вирішив, що треба поспати. Пантера стояла біля нього вагаючись. Здавалося, вона відчувала, що тут щось не так. Потім видала глибоке горлове гарчання, обернулася й майнула геть.

Сонце сіло, і всю землю вкрили темно-сині сутінки. Кліві зауважив, що він нервово тремтить й от-от вибухне істеричним сміхом. Якби пантера затрималася ще на хвилину...

Неймовірним зусиллям він опанував себе. Настав час серйозно подумати.

Схоже, тут кожна тварина має характерний запах думки. Білкам притаманний один запах, вовкам – інший, людині – ще інший. Питання в тому, чи його можна вистежити лише тоді, коли він думає про певну тварину. Чи його думки можна вловити, навіть коли він ні про що конкретно не думає?

Очевидно, пантера, відчула Кліві лише в ту мить, коли він подумав саме про неї. Але це можна пояснити тим, що запах його думок їй був незнайомий і, можливо, збив її з пантелику... цього разу.

Треба лише чекати й стежити. Пантера, напевно, не дурна. Просто такий фокус з нею зробили вперше.

Кожний жарт удається... один раз.

Кліві так утомився, що йому було байдуже, чи полюють хижакі вночі. Він заснув, а, прокинувшись, попрямував до свого корабля. Поштолїт був безнадійно зруйнований: купа покрученого металу серед випаленої галявини. Кліві знайшов металевий прут і взяв його для самозахисту. Не надто надійна зброя, але додає впевненості. Потім зірвав з куща й обережно надкусив невідомий плід, дійшов висновку, що він їстівний. Кліві наївся ягід і запив їх водою зі струмка, що дзюрчав неподалік.

Звірів він не бачив, але подумав, що вони саме зараз оточують його кільцем. Тому Кліві почав шукати укриття, щоб десь зачаїтися, поки не прибудуть рятувальники. Та марна справа знайти скелю, дерево чи печеру

на пологих горбах, де ростуть хіба що кущі пару метрів заввишки. Тому Кліві тривожився: чому досі нема рятувальників? За його розрахунками, рятувальний корабель мав прибути за добу, максимум за дві.

Розглядаючи небо, герой побачив птаха, схожого на стерв'ятника. Він продовжив пошуки прихистку і зіткнувся віч-на-віч з чотирма сліпими вовками.

Вовки обережно підкрадалися. Кліві спробував трюк, що врятував його напередодні. Витягнувши з-за пояса металевий прут, він почав уявляти себе вовчицею, що шукає своїх вовченят. Чи не допоміг би хтось із вас, джентльмени, знайти їх? Вони щойно були тут. Один зелений, один плямистий, третій...

Мабуть, у цих вовків не буває плямистих вовченят. Один із них стрибнув на Кліві. Він на льоту вперісшив його прутом, і вовк, оцирившись, відступив.

Усі четверо, притиснувшись один до одного, відновили атаку.

У розпачі Кліві спробував уявити, що його не існує. Не допомогло. Вовки наближались. Кліві згадав про пантеру. Він уявив себе пантерою, великою пантерою, яка залюбки поласує вовком.

Це їх спиною. Вони стривожено замахали хвостами, але не відступили.

Кліві загарчав, вдарив лапами об землю й подався вперед. Вовки позадували, але один почав обходити його ззаду. Кліві відступив убік, намагаючись уникнути оточення. Схоже, що вовки не надто повірили йому. Можливо, Кліві не дуже переконливо зобразив пантеру. Вовки більше не відступали. Один став у нього за спиною, решта перед ним, їхні язики вивалилися з вологих відкритих пащ. Кліві люто загарчав і замахнувся імпровізованим кийком. Один вовк прожогом кинувся навтьоки, але той, що стояв ззаду, стрибнув на поштову сумку Кліві й збив його з ніг.

Борсаючись під вовками, він відчув новий приплив натхнення. Кліві уявив себе змією – дуже швидкою, зі смертоносним жалом і отруйними зубами, здатними миттю обірвати вовче життя.

Вовки одразу відскочили. Кліві засичав і вигнув свою позбавлену кісток шию.

Вовки люто оцирилися, але не виявляли ніякого бажання нападати.

І ось тут Кліві припустився помилки. Розумом він усвідомлював, що треба триматися непохитно й виявляти якомога більше нахабства. Але тіло думало інакше. Всупереч бажанню, він повернувся і побіг геть.

Вовки кинулися навздогін, а поглянувши вгору, Кліві побачив, як, передчуваючи поживу, злітаються стерв'ятники. Він опанував себе і спробував знову уявити себе змією, але вовки не відставали.

Стерв'ятники, що кружляли у небі, підказали Кліві нову ідею. Як космонавт він добре знав, як виглядає планета згори, тому вирішив перетворитися на птаха. Він уявив, як кружляє у небі, легко балансуючи серед повітряних струменів, і дивиться згори вниз на вкриту зеленим килимом землю.

Вовки закрутилися на місці, безпомічно підстрибуючи в повітря. Кліві удавав із себе птаха і вийшов з поля зору вовків. Він прожив ще один день і зрозумів, що його вигадки спрацьовують лише один раз. Що ж буде, коли завтра не прилетять рятувальники?

Кліві прокинувся втомлений, сон його не освіжив. Не встаючи, він чекав, поки щось станеться.

«Де рятувальники? Часу в них було більш ніж досить», – подумав Кліві. – То чому їх досі нема? Якщо вони й надалі баритимуться, пантера...»

Не треба було так думати. У відповідь праворуч від нього почулося звіряче гарчання.

Він підвівся й рушив подалі від звуку. Краще вже мати справу з вовками...

Про це теж не варто було думати, тому що тепер до гарчання пантери додалося виття зграї вовків.

У ту саму мить Кліві побачив їх усіх одночасно.

З одного боку він розрізняв силуети кількох вовків. З іншого – з підліска граціозно виступила буро-жовта пантера. Якусь мить Кліві сподівався, що, можливо, вони битимуться між собою. Якби вовки напали на пантеру, йому, ймовірно, вдалося б утекти...

Але звірів цікавив лише він. Навіщо їм битися між собою, зрозумів Кліві, коли поруч є він, випромінюючи на всі боки свої страх і безпорадність?

Рятуючись від пантери, Кліві знову спробував ідею з птахом, але звіра обманути не вдалося. А навколо – жодного дерева, щоб залізти, лише кущі. І він прикинувся кущем.

Загалом він поняття не мав, про що думають куці, але старався з усіх сил... Кліві був цілком пристойним куцем.

Краєчком своїх гілок він побачив, що вовки зупинилися. Пантера обійшла довкола нього й, пронизливо пирхнувши, схилила голову набік.

«Ну що ж, – подумав Кліві, – кому спаде на думку відкусити гілку куця? Ти, може, вважала мене чимось іншим, але насправді я всього лише куц. Хочеш набити собі повний рот листям? А може, хочеш зламати зуб об мої гілки? Де це чувано, щоб пантери їли куці? А я – куц. Запитай у моєї мами. Вона – теж куц. Усі ми – куці з давніх-давен...»

Пантера не виявляла жодних ознак агресивності. Але й не збиралася нікуди йти. Кліві розумів, що довго не протягне...

Маленька пташка сіла йому на плече.

Як гарно. Вона теж вважає, що я куц. Мабуть, планує звити гніздо в моїх гілках. Дуже мило. Решта куців луснуть від заздрощів. Пташка легенько дзьобнула Кліві у шию.

«Легше, – подумав Кліві. – Не треба рубати гілку, на якій сидиш...»

Пташка дзьобнула ще раз, приміряючись. Потім міцно сперлася на перетинчасті лапки й почала довбати шию Кліві зі швидкістю пневматичного молотка.

«Клятий дятел», – подумки вилаявся Кліві, намагаючись не вийти з образу. Він відзначив, що пантера раптом заспокоїлася. Але коли пташка дзьобнула його шию п'ятнадцятий раз, Кліві не витримав, згріб пташку й жбурнув нею в пантеру.

Пантера клацнула зубами, але запізно. Ображена пташка облетіла довкола Кліві й подалася до інших, спокійніших куців.

Він одразу ж знову перетворився на куц, але гра була програна.

Пантера замахнулася на нього лапою. Він спробував бігти, перечепився об вовка і впав. Пантера загарчала біля його вуха, і тут Кліві зрозумів, що він – труп.

Пантера завагалася.

Кліві зосередився на тому, який він жахливо неїстівний і безнадійно неапетитний. Пантера і вовки відходили все далі. Здавалося, він був урятований! Але тут велетенський птах-стервятник опустився біля нього.

Стати жертвою стерв'ятника – це образило Кліві, він одразу ж дав стусана птаху. Але блискавично повернулася пантера, її морда виражала розгубленість і лють. Кліві пошкодував, що поблизу немає високого дерева, чи рушниці, щоб відстрілюватися, чи смолоскипа, щоб налякати звіра.

Смолоскип! Кліві одразу зрозумів, що вихід знайдено. Він дихнув вогнем пантері в морду, і та, жалібно скимлячи, позадкувала. Кліві почав поширювати вогонь на всі боки, підпалюючи суху траву й кущі.

Пантера й вовки дременули геть.

Настала його черга! Як він міг забути, що всі тварини відчують глибокий інстинктивний страх перед вогнем! Їй-богу, Кліві стане найбільшою пожежею, яка коли-небудь вирувала в цих місцях! Війнув легенький вітерець і розніс його вогонь по горбкуватій землі. З кущів вистрибнули білки й чкурнули геть від нього. У повітря злетіли зграї птахів, а пантери, вовки та інші хижаки бігли поруч, забувши про їжу й бажаючи лише одного – врятуватися від вогню, від нього, Кліві!

Кліві ще не усвідомлював, що відтепер став справжнім телепатом. Із заплющеними очима він міг бачити й відчувати, що відбувається довкола нього.

Він перетворився на бурхливе полум'я, що випалює все на своєму шляху. Кліві міг відчувати страх у думках тих, хто втікав від нього.

Так і мало бути. Хіба завдяки своєму розуму й умінню пристосуватися людина не була завжди і скрізь царем природи? Те саме й тут. Кліві тріумфально перестрибнув через вузький струмок у трьох милях від нього, підпалив групу кущів, розгорівся, викинув струмінь полум'я...

Тут він відчув на собі першу краплю води. Він ще горів, але одна крапля перетворилася на п'ять, потім на п'ятнадцять, потім на п'ятсот. Його прибило водою, а його пожива – трава й кущі – незабаром наскрізь промокли.

Він почав гаснути.

▲ Вогонь. Художник
Джузеппе Арчімбольдо.
1566

Це нечесно. За правилами він повинен був виграти. Він боровся з цією планетою за її правилами і переміг... лише для того, щоб сліпа стихія усе зруйнувала.

Тварини обережно поверталися.

Дощ лив як із відра. Кліві останній раз спалахнув і погас.

Він зітхнув і втратив свідомість...

– ...Гарна робота, чорт забирай. Ти беріг пошту до останнього, а це ознака гарного листоноші. Може, пощастить виклопотати для тебе медаль.

Кліві розплющив очі. Над ним, урочисто посміхаючись, стояв поштмейстер. Кліві лежав на ліжку й бачив над собою увігнуті металеві стіни зорельота.

Він перебував на рятувальному судні.

– Що трапилося? – прохрипів він.

– Ми нагодилися вчасно, – відповів поштмейстер. – Тобі якийсь час краще не рухатися. Ще трохи – і було б запізно.

Кліві відчув, як корабель відривається від землі, і зрозумів, що назавжди залишає планету З-М-22.

– Ти був за крок від загибелі, – сказав поштмейстер, підійшовши до Кліві й дивлячись униз. – Нам пощастило увімкнути дощувальну систему корабля лише в останній момент. Ти стояв у центрі найбільшої степової пожежі з усіх, які мені доводилося бачити.

Дивлячись униз на бездоганний зелений килим, поштмейстер, схоже, засумнівався.

Він ще раз поглянув в ілюмінатор, і на його обличчі з'явився вираз, який нагадав Кліві обмануту пантеру.

– Слухай... А як сталося, що на тобі немає опіків?

Переклад з англійської В'ячеслава Вишневого

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що відомо про Лероя Кліві? Як автор підкреслює його звичайність?
2. Як ви вважаєте, головним героєм оповідання є Лерой Кліві чи його думки і розум?
3. У яку критичну ситуацію під час польоту потрапив Кліві? Яке рішення прийняв?
4. Як герой поводить себе під час посадки? Про які риси характеру це свідчить?

5. Пригадайте, як у минулому людство уособлювало злі сили в образах міфічних чудовиськ. Поміркуйте, що уособлюють звірі, які переслідують Кліві.

6. Чому, виплутавшись із халепи, він неминуче зазнає нового випробування?

7. Складіть перелік фізичних та духовних випробувань героя.

8. Яких нових здібностей набув Лерой Кліві?

9. Визначте головні риси характеру Лероя Кліві. Чому саме такими якостями автор наділив свого героя?

10. Яких персонажів світової літератури, що гідно долають складні випробування, ви знаєте? Чим на них схожий Лерой Кліві?

11. Яким письменник бачить майбутнє людства? Чи вірить автор в силу людського розуму? Аргументуйте відповідь посиланням на текст.

12. Які питання морального плану порушує Р. Шеклі в цьому оповіданні?

13. Доведіть, що попри трагізм ситуації, автор описує події з гумором та іронією.

14. До якого різновиду фантастики належить оповідання Р. Шеклі?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Порівняйте героїв з майбутнього – персонажів фантастичних творів Р. Бредбері та Р. Шеклі. Складіть кола Венна.

2. Які якості допомагають вижити Кліві? Знайдіть у тексті цитати для підтвердження і заповніть таблицю.

Урівноваженість і спокій	
Мужність і витримка	
Кмітливість та винахідливість	
Обережність, обачливість	
Терпіння, сила волі	
Цілеспрямованість	

3. Створіть власну фантастичну розповідь, можливо, про подальші відвідини цієї планети людьми.

4. Знайдіть в інтернеті ілюстрації до оповідання Роберта Шеклі. Прокоментуйте, які епізоди оповідання зобразили художники і чому обрали саме ці моменти. Доберіть цитати для підпису.

Узагальнення за розділом «Замислюємося про майбутнє»

1. Яка частина твердження правильна?

Науковій фантастиці притаманні такі риси:

- 1) дотримання наукових законів життя світу, прогнозування майбутнього;
- 2) дія відбувається у вигаданому світі, де чудеса і вимисел є реальністю.

А перша **Б** друга **В** обидві неправильні **Г** обидві правильні

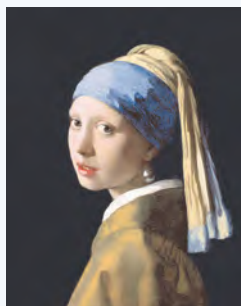
2. Усмішку героїні якої картини розглядав Том з оповідання Р. Бредбері?

А

Б

В

Г

3. Після катастрофи поштольоту персонаж Р. Шеклі Лерой Кліві опинився в ситуації, подібній до пригоди героя книги

А «Різдвяна пісня в прозі»

Б «35 кіло надії»

В «Пісня про Гаявату»

Г «Робінзон Крузо»

4. Упорядкуйте логічні пари «письменник – ідея твору».

А Рей Бредбері

1 уславлення ідеї служіння своєму народові

Б Роберт Шеклі

2 уславлення сили мистецтва

В Генрі Лонгфелло

3 віра в силу людської думки

5. Упорядкуйте логічні пари «художня деталь – художній твір».

А поштова сумка

1 «Міо, мій Міо»

Б меч, що рубає камінь

2 «Усмішка»

В кава з диких ягід

3 «Запах думки»

6. Знайдіть кілька правильних відповідей.

Які з творів, де автори використовують фантастику для відтворення дійсності, НЕ належать до науково-фантастичних?

А «Усмішка»

Б «Запах думки»

В «Міо, мій Міо»

Г «Конрад, або Дитина з бляшанки»

Словник термінів і понять

Композиція літературного твору – побудова, розташування та поєднання в художнє ціле всіх його складників, елементів змісту та форми.

Мистецтво – галузь людської культури, процес самовираження (творча діяльність людини), а також результат художнього відтворення дійсності, яким митець ділиться з іншими людьми.

Міф – колективний світогляд первісних людей, у якому втілено їхнє уявлення про навколишній світ, намагання його зрозуміти та пояснити.

Мотив – елемент твору, що неодноразово повторюється (іноді так називають тему твору).

Пейзаж – зображення природи у творі мистецтва.

Пісня – поетичний твір, що складається з куплетів, покладений на музику і призначений для співу.

Повість – літературний жанр, середній за обсягом прозовий твір (більший за оповідання, але менший за роман) з однією сюжетною лінією (одна або кілька подій із життя героя), невеликою кількістю персонажів.

Поема – великий за обсягом віршований твір із ліричним або оповідним сюжетом.

Позасюжетні елементи – описи (портрет, пейзаж, інтер'єр), авторські коментарі, вставні епізоди, обрамлення.

Різдвяне оповідання (повість) – твір, дія якого відбувається під час Різдва та який має щасливу розв'язку, що тісно пов'язана із суттю і духом цього свята. Яскравим прикладом різдвяної повісті є історія переродження скнари Скруджа.

Робінзонада – твір або сукупність творів пригодницької літератури, що зображує виживання однієї людини чи групи, ізольованої від суспільства і цивілізації, найчастіше на безлюдному острові.

Сезонні слова – слова, які легким натяком указують на пору року (описи весни, осені тощо). В хайку образи сакури і солов'я завжди позначають весну, жайвора і зозулі – літо, хризантеми – осінь.

Сюжет – ланцюжок подій у творі, через які автор розкриває характери персонажів і зміст твору. **Елементи сюжету літературного твору:** експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Традиційні образи – художні образи, які неначе виходять за межі конкретного твору чи епохи, в яку вони були створені. Такі образи

сприймаються багатьма поколіннями людей як щось «традиційне» або й «вічне» (тому їх іноді називають ще й «вічними образами»).

Фантастика – сукупність художніх творів, які зображують вигадані світи, нереальні події, і містять допущення їхнього реального існування.

Хайку – японський неримований вірш із 17 складів, який записують одним вертикальним рядком без розділових знаків і пауз. У перекладах на європейські мови хайку традиційно записується у три рядки: у першому – 5 складів, у другому – 7, у третьому – 5.

Художній образ – втілення загального уявлення про життя, природу, людину і людські стосунки в конкретних предметах, явищах.

Художній світ – створена уявою письменника і втілена у творі образна картина, що складається з явищ, подій, постатей і виражених ними уявлень, думок, переживань, висловлень тощо.

Художня деталь – виразна подробиця у творі, за допомогою якої письменник підкреслює важливу ознаку змальованих ним картин, предметів або характерів героїв.

Художня література – вид мистецтва, що відтворює дійсність у художніх образах, засобами образного слова створює нову художню реальність.

Зміст

ВСТУП

Запрошення до літературної мандрівки	3
Художня література і мистецтво	4

МІФИ НА ВСІ ЧАСИ

Що таке міф	10
Міфи про Прометея	19
Міфи про Геракла	23

ПРИГОДИ І ФАНТАСТИКА

Даніель Дефо. «Пригоди Робінзона Крузо»	36
Чарльз Дікенс. «Різдвяна пісня в прозі»	76
Микола Гоголь. «Ніч перед Різдвом»	107
Астрід Ліндгрен. «Міо, мій Міо»	130

НЕ ЗДАВАТИСЯ В ЖИТТЄВИХ ВИПРОБУВАННЯХ

Джек Лондон. «Любов до життя»	162
Анна Гавальда. «35 кіло надії»	186
Крістіне Нестлінгер. «Конрад, або Дитина з бляшанки»	208

БАРВИ СВІТОВОЇ ПОЕЗІЇ

Мацуо Басьо. Хайку	238
Роберт Бернс. «Мое серце в верховині...»	244
Генрі Лонгфелло. «Пісня про Гаявату»	248

ЗАМИСЛЮЄМОСЯ ПРО МАЙБУТНЄ

Рей Дуглас Бредбері. «Усмішка»	260
Роберт Шеклі. «Запах думки»	270

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	285
---------------------------	-----

Навчальне видання

КОВБАСЕНКО Юрій Іванович
ПЕРВАК Олександр Петрович
ДЯЧОК Світлана Олександрівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.
Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»
Зображення використовуються згідно з ліцензією
Shutterstock / FOTODOM UKRAINE

Відповідальна за видання О. О. Бородіна

Підп. до друку 23.05.2023. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,40.
Обл.-вид. арк. 17,60. Наклад 20 623 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.
E-mail: commerce.litera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6901 від 10.09.2019 р.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 6115, від 29.03.2018.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

